

LINGDOK 11.
NYELVÉSZDOKTORANDUSZOK DOLGOZATAI

Szerkesztette: Gécseg Zsuzsanna

Szegedi Tudományegyetem
Nyelvtudományi Doktori Iskola
Szeged
2012

Sorozatszerkesztő
Kenesei István

Technikai szerkesztő
Nagy Ágoston

Letölthető az SzTE Nyelvtudományi Doktori Iskolájának honlapjáról:
http://nydi.bibl.u-szeged.hu/SZTE_NYDI/

ISSN 1587-3226

A kötet alapjául szolgáló konferencia az Európai Unió támogatásával,
az Európai Szociális Alap társfinanszírozásával valósul meg.
Projektazonosító: TÁMOP-4.2.3-08/1-2009-0015
„Tudományos eredmények elismerése és disszeminációja a Szegedi
Tudományegyetemen”

TARTALOM

A szerzők adatai.....	5
Előszó.....	7
Dyekiss Emil Gergely: Információs állapotok ábrázolása véges állapotú automatákkal.....	9
Ertsey Nikolett: Segédigék a középkori nápolyi és szicíliai dialektusban	31
Gyarmathy Zsófia: „Úgy hiszem, ez nem olyan egyszerű”: Az attitűdigékről és a faktivitásról	47
Halm Tamás: Unergatív és/vagy unakkuzatív: a szemelfaktív igék argumentumszerkezetéről, szemantikájáról és szintaxisáról a magyarban.....	73
Horváth Katalin: A prenominális és posztnominális birtokos váltakozása az angol nyelvben	89
Mayer Edina Zsuzsanna: <i>Wer hat dem Wächter den Schlüssel weggenommen</i> – Külső birtokossal rendelkező szerkezetek a németben	119
Nádasdi Péter: Prenominális vonatkozó szerkezetek szintaktikai vizsgálata a magyarban	139
Ohnmacht Magdolna: A progresszív és a temporális topik a magyarban	167
Olach Zsuzsanna: Bibliai héber jelzős szerkezetek fordítása halicsi karaimra	183
Patona Mária: A kimerítő és az információs fókusz a lengyel nyelvben	199
Rung András: Hangkivető főnevek hasonlósági csoportjai	225
Varga Diána: A magyar felszólító mondatok szerkezete	253

A SZERZŐK ADATAI

DYEKISS Emil Gergely: *emil.dyekiss@gmail.com*
ELTE BTK Nyelvtudományi Doktori Iskola
Elméleti nyelvészet doktori program

ERTSEY Nikolett: *ertsey@gmail.com*
ELTE BTK Nyelvtudományi Doktori Iskola
Romanisztika program

GYARMATHY Zsófia: *gyzsof@gmail.com*
ELTE BTK Nyelvtudományi Doktori Iskola
Elméleti nyelvészet doktori program

HALM Tamás: *halm.tamas@gmail.com*
PPKE BTK Nyelvtudományi Doktori Iskola
Elméleti nyelvészeti műhely

HORVÁTH Katalin: *horvath.katalin1986@indamail.hu*
ELTE BTK Nyelvtudományi Doktori Iskola
Angol nyelvészet doktori program

MAYER Edina Zsuzsanna: *emayer70@t-online.hu*
PPKE BTK Nyelvtudományi Doktori Iskola
Germanisztika műhely

NÁDASDI Péter: *nadasdi_peter@freemail.hu*
SZTE BTK Nyelvtudományi Doktori Iskola
Elméleti nyelvészet doktori program

OHNMACHT Magdolna: *magdoid@gmail.com*
SZTE BTK Nyelvtudományi Doktori Iskola
Elméleti nyelvészet doktori program

OLACH Zsuzsanna: *zsuzsanna.olach@gmail.com*
Uppsalai Egyetem Nyelvtudományi Fakultásának
Török nyelvek doktori programja

PATONA Mária: *patona.maria@gmail.com*
PPKE BTK Nyelvtudományi Doktori Iskola
Szlavisztika műhely

RUNG András: *rungandras@gmail.com*
ELTE BTK Nyelvtudományi Doktori Iskola
Elméleti nyelvészet doktori program

VARGA Diána: *vargadia@vipmail.hu*
PPKE BTK Nyelvtudományi Doktori Iskola
Elméleti nyelvészeti műhely

ELŐSZÓ

A nyelvészdoktoranduszok tanulmányait egybegyűjtő LingDok kiadványsorozat tizenegyedik kötetét tartja kezében az olvasó. Tizenöt évvel ezelőtt, 1997-ben indult el a sorozat alapjául szolgáló LingDok doktoranduszkonferencia-sorozat; a jelen kötet a 2010. november 30-án és december 1-jén tartott 14. országos konferencián elhangzott előadások legjobbjából készült dolgozatokat tartalmazza. A konferencia szervezője a Szegedi Tudományegyetem Nyelvtudományi Doktori Iskolája volt, de a hagyományokhoz híven az ország többi doktori iskolájának oktatóit is bevontuk a rendezvény szakmai előkészítésébe.

Amint Kenesei István, az SZTE Nyelvtudományi Doktori Iskola vezetője a TiszaPart Televízióknak adott egyik interjúban elmondta, magának a konferenciasorozatnak több célja is van. Az egyik az, „hogy a hallgatók edzésben részesüljenek, elő tudják adni a gondolataikat, kutatásaikat egy nem teljesen belső környezetben, ugyanakkor még nem teljesen mély vízbe dobva őket, hiszen itt mégiscsak hazai nyelvészek között vannak.” A másik cél az, hogy az ország doktori iskoláinak oktatói is tudomást szerezzenek arról, hogy a többi doktori iskolában milyen kutatások folynak, milyen eredményeket értek el. Végül a harmadik, szintén nem elhanyagolandó célja a LingDok-konferenciáknak az, hogy „azok a doktori hallgatók, akik a jövő nyelvészei lesznek, tartsanak egymással kapcsolatot, tudják, hogy egymás között mit érdemes megbeszélniük”, hiszen így vihetik majd együtt előre a magyar nyelvtudományt.

A 2010-es konferencián huszonkét doktorandusz adott elő: az ő előadásait javasolta a mintegy huszonnyolc jelentkező közül nyilvános bemutatásra az ország több doktori iskolájának nyelvészeiből álló hattagú szakmai zsűri. A huszonkét előadás ezután az előző években megszokott módon egy újabb szűrésen ment keresztül: a konferencián részt vevő oktatók értékelései alapján kiválasztottuk azt a tizenhárom előadót, akit felkértünk, hogy tanulmányt írjon előadásából a konferenciakötetbe. A további szigorú lektorálásokat követően született meg az a tizenkét tanulmány, amely helyet kapott ebben a kötetben.

A jelen kötet szerzői az Eötvös Loránd Tudományegyetem, a Pázmány Péter Katolikus Egyetem és a Szegedi Tudományegyetem Nyelvtudományi Doktori Iskoláinak doktoranduszai, egy szerzőnk pedig az Uppsalai Egyetem Nyelvtudományi Fakultása Török nyelvek programján végzi doktori tanulmá-

nyait. Az eredeti konferenciafelhívásnak megfelelően az itt megjelent munkák a nyelvudomány elméleti diszciplínáiból (főként a szintaxis és a szemantika területéről) kerültek ki, és nemcsak a magyar, hanem más nyelvek szerkezeteit is vizsgálat alá vetik. Megfigyelhető, hogy ugyanazon problémakör több tanulmány szerzőjét is foglalkoztatta: két munka is készült az információs szerkezet és a mondat szerkezet összefüggéseinek témájában, az unergatív és az unakkuzatív igéket a magyarban és a dél-olasz dialektusokban vizsgálja egy-egy cikk, valamint két tanulmány is elemzi a birtokos szerkezeteket, az egyik a német, a másik pedig az angol nyelvben.

A tanulmányokat elismert hazai és külföldi szakemberek bírálták, akik közül nem egy doktoranduszként még maga is publikált valamely régebbi LingDok-kötetben. Az eddigi kötetek szerzői – többek között a LingDok-konferenciáknak köszönhetően – egymás kutatásait is számon tartják, ami az itt megjelent tanulmányok hivatkozásaiban is tetten érhető.

A 2010-es LingDok-konferencia szervezéséhez jelentős anyagai támogatásban részesültünk a TÁMOP-4.2.3-08/1-2009-0015 "Tudományos eredmények elismerése és disszeminációja a Szegedi Tudományegyetemen" elnevezésű pályázat jóvoltából, amelyért ezúton is köszönetet mondunk. Elismerés és köszönet illeti Nagy Ágoston doktoranduszt, aki elvállalta a kötet technikai szerkesztését. Nagy Ágoston két doktorandusztársával, Szücs Mártával és Tóth Csillával együtt a konferencia szervezéséből is lelkesen részt vállalt, amiért nem lehetünk elég hálásak nekik. Végezetül szeretnénk köszönetet mondani az itt megjelent tanulmányok névtelen lektorainak, akik önzetlenül, mindenfajta ellenszolgáltatás nélkül mondtak igent felkérésünkre, hogy szigorú és alapos bírálataikkal segítsék a szerzőket művük tökéletesítésében.

Szeged, 2012. március

Gécseg Zsuzsanna
a kötet szerkesztője

INFORMÁCIÓS ÁLLAPOTOK ÁBRÁZOLÁSA VÉGES ÁLLAPOTÚ AUTOMATÁKKAL

Dyekiss Emil Gergely

Bevezetés¹

Dialógusok elemzéséhez természetes megközelítést alkalmaznak a dinamikus szemantikák.² Ezekben a dialógusok mondatainak jelentését függvényekként modellezzük, melyek a hallgató információs állapotához (új) információs állapotot rendelnek, vagyis a hallottak jelentése megváltoztatja a hallgató információt.³

A modellezés egyik célja, hogy jobban megértsük a modellezett folyamatokat. Másik célja lehet, hogy azokat mi is utánozzuk, mesterségesen megvalósítsuk. Az utóbbi esetben gyakorlati szempontból sem mellékes, hogy a modell milyen eszközöket használ. Vannak struktúrák, melyek egyszerűen megfogalmazhatóak, egy elméletben szépen alkalmazhatóak, de ezek használatával a megvalósítás lehetetlen. Ilyen struktúrák a végtelen halmazok is. Jobb, ha ezeket megpróbáljuk kiküszöbölni már elméleti szinten, hogy a gyakorlatban is használható modelleket kapjunk.

A dinamikus szemantikai elméletek közül a legegyszerűbbek modellhalmazokként definiálják az információs állapotokat.⁴ Azok a modellhalmazok tartoznak a hallgató aktuális információs állapotába, melyek szerinte lehetségesek. Ezekből elmélettől függően akár végtelen sok is lehet. Természetesen végtelen sok modellt nem tudunk egyszerűen kezelni. Nem tudjuk mindet felsorolni (legfeljebb módszert tudunk adni a felsorolásukra), nem tudjuk az

---

¹ A cikkem alapjául szolgáló előadásokon főleg az információs állapotok automatával való ábrázolásának azt a módját igyekeztem körüljárni, amely a formulák szintaktikai alakján alapul. Az előadások közben és után, illetve más alkalmakkor több ember tett fel kérdéseket, adott javaslatokat, vagy egyéb módon segített a továbbgondolásban. Szeretném megköszönni nekik: Makrai Márton, Maleczki Márta, Muntag Márton, Rebrus Péter, Szabolcsi Anna, Vásárhelyi Dániel. Elnézést kérek, ha valakit kifelejtettem. Kiemelten köszönöm Kálmán László hozzászólásait a témámhoz, aki a modelleken működtetett automaták vizsgálatára biztatott és javasolta, hogy bővítsm az elképzelésemet az *inquisitive semantics* szemléletmódjával is. Továbbá köszönöm a cikk lektorának alapos munkáját és építő megjegyzéseit, amelyek remélhetőleg pontosabbá és érthetőbbé tették mondanivalómat.

² Dinamikus szemantikai rendszerekről összefoglaló: Kálmán – Rádai (2001).

³ Kálmán – Rádai (2001: 89).

⁴ Kálmán – Rádai (2001: 88).

összeset tárolni. Valószínűtlen, hogy az emberek ilyen módszerekkel elemeznék a dialógusokat.

Az információs állapotok automatákkal⁵ való ábrázolása szemléleti indokkal is alátámasztható. Ha elrugaszkodunk a modellhalmazokkal való ábrázolástól annak korlátozott alkalmazhatósága miatt, akkor jobban strukturált információs állapotok, például formulasorozatok jöhetnek szóba⁶. Ezek az ábrázolásmódok annyiban ütköznek a szemléletünkkel, hogy amikor a beszélő megismétli egy korábbi mondatát, vagy olyan állítást tesz, melynek a tartalma következik az előzményekből, akkor úgy érezzük, nem tesz hozzá az elhangzottakhoz, az információt nem növeli – az információs állapot mégis változik ezzel az ábrázolásmóddal. Ha automatákkal ábrázolnánk az információs állapotokat, akkor azokat talán lehetne úgy definiálni, hogy a dialógusból eddig kinyert összes információt, a kikövetkeztethetőket is elfogadja, ezek ismétlése ne változtasson az információs állapoton⁷.

Cikkemben azt vizsgálom, hogyan lehetne modellhalmazok helyett automatákkal ábrázolni az információs állapotokat, és ennek a fajta ábrázolásnak milyen előnyei vannak. Arra törekszem, hogy minél egyszerűbb automatatípusokkal (lehetőség szerint véges állapotú automatákkal⁸) jelenségek minél szélesebb körét lehessen magyarázni.

2. Szintaktikai jellegű megközelítés

Ha az információs állapotokat formulákra alapozva ábrázoljuk, könnyen eszünkbe juthat az információs állapotok automatákká való alakításával kapcsolatban, hogy talán sikerülhet elérnünk a következőket:

- (1) Az automata az általa elfogadott formulahalmaz vagy formulasorozat következményeit is elfogadhatná. Ilyen módon a végtelen formulahalmazok talán véges módon leírható automatákkal is kezelhetőek lennének.
- (2) Ha a dinamikus szemantikai elmélet, amelynek információs állapotait automatákkal ábrázolnánk, foglalkozik a visszavonás és a hitfelülvizsgálat (*belief revision*) kérdéseivel, az automatás ábrázolásmód eredményeképpen az információs állapothoz tartozó formulasorozat vagy formulahalmaz következményformuláit is elfogadná, akkor ösz-

---

⁵ Az automatákról lásd Bach (2001) és Babcsányi (2007), valamint Eilenberg (1974).

⁶ Dyekiss (2010).

⁷ Az automata hétköznapi értelmezése szerint bizonyos feladatokhoz nem kell módosítanunk az automatát, mert az „csak dolgozik”.

⁸ A véges állapotú automatákról lásd Bach (2001: 29).

sze lehetne vetni ennek a dinamikus szemantikai elméletnek az eredményeit a hit-felülvizsgálati elméletek eredményeivel – azok ugyanis formulahalmazokra építenek, melyek a következményrelációra nézve zártak⁹ (és ennél fogva általában végtelen halmazokról van szó).

Azoknak az automatáknak a megtervezése, amelyek a formulasorozatokra építő információsállapot-ábrázolásból indulnak ki, kihívást jelent. Valószínű, hogy az automata bizonyos állapotai elfogadó állapotok lesznek, melyek egy-egy formula végéhez tartoznak. Ezekből kiindulva még több formula végigolvasása is elfogadó állapotokba visz. Ha az összes következményformula elfogadása is követelmény, akkor az alább leírtakat is figyelembe kell venni:

A klasszikus kijelentéslógika szerint egy A formulának következménye $A \vee B$ is, ahol B tetszőleges formula lehet. Tehát lehet egy tetszőlegesen hosszú, jól zárójelezett formula is. Ha az automatát megpróbáljuk könnyen értelmezhető részekre bontani, akkor lehet egy olyan része, amely az összes lehetséges formulát elfogadja. Ha azonban a formulák tetszőleges hosszúak lehetnek, és jól vannak zárójelezve, akkor ennek az elfogadására véges állapotú automata nem képes, csak veremautomata¹⁰.

Ezek szerint a következményrelációra való zártság a klasszikus következményrelációval nem járható út véges állapotú automatákkal. Ha ragaszkodunk a véges állapotú automatákhoz, akkor vagy le kell mondani a következményrelációra való zártságról (és ezzel a hit-felülvizsgálati elméletekkel való könnyű összevethetőségről), vagy módosítani kell a következményreláció fogalmát, nem a klasszikus értelmezéshez kell ragaszkodni.¹¹ Sajnos ez utóbbit választva is le kell mondani a hit-felülvizsgálati elméletekkel való könnyű összevethetőségről, azok ugyanis nem a módosított következményrelációval dolgoznak.

Ezek a megszorítások már önmagukban elég okot adnak arra, hogy megpróbáljunk elszakadni a szintaktikai megközelítéstől az információs állapotok automatákkal való ábrázolásánál, és megpróbálkozunk a szemantikai megközelítéssel. Szerencsére ott nagyobb sikerrel járhatunk.

Elképzelésem ismertetése közben törekszem a formalizálással elérhető pontosságra, de nem fogok mindent ténylegesen formalizálva definiálni.

---

⁹ Alchourrón – Gärdenfors – Makinson (1985).

¹⁰ Zárójelezésről, veremautomatákról lásd Bach (2001: 79-126).

¹¹ Pontosítandó kérdés, hogy milyen következményrelációt érdemes használni – példák nem klasszikus logikákra: fuzzy logika, releváns logika, lineáris logika, nem monoton logikák.

3. Szemantikai megközelítés

Az információs állapotok automatákkal való ábrázolásának szemantikai megközelítése olyan fogalmakra épít, amelyek a klasszikus szemantikai elméletek alapfogalmai, mint például a nyelv modelljei. Ennél pontosabban a részletekből derül ki, hogy mit is értsünk rajta.

3.1. A kiinduló elmélet

Az egyszerűség kedvéért egy kijelentéslogikai rendszerből indulunk ki. Ennek definíciója a következő:¹²

1. Definíció: A nulladrendű kijelentéslogika nyelve

$$L_0 =_{\text{def}} \langle \mathbf{LK}, \mathbf{NLK}, \mathbf{F} \rangle$$

Elemi a logikai- és a nemlogikai konstansok, valamint a formulák.

2. Definíció: L_0 logikai konstansai

$$\mathbf{LK} =_{\text{def}} \langle (,), \neg, \wedge, \vee \rangle$$

Ezek a nyitó és csukó zárójel, a negáció, a konjunkció és a diszjunkció jelei.

3. Definíció: L_0 nemlogikai konstansai

$$\mathbf{NLK} =_{\text{def}} \{p, q, \dots\}$$

Elemi proposícióknak (kijelentéskonstansok) felelnek meg.

4. Definíció: L_0 formulái

$\mathbf{F}$ a legkisebb halmaz, amely eleget tesz a következőknek:

(a) Ha $p \in \mathbf{NLK}$, akkor $p \in \mathbf{F}$. A *kijelentéskonstansok* formulák is egyben.

(b) Ha $A \in \mathbf{F}$, akkor $\neg A \in \mathbf{F}$. A *tagadott formulák* is formulák.

(c) Ha $A, B \in \mathbf{F}$, akkor $(A \wedge B) \in \mathbf{F}$. A *konjunktív formulák* is formulák.

(d) Ha $A, B \in \mathbf{F}$, akkor $(A \vee B) \in \mathbf{F}$. A *diszjunktív formulák* is formulák.

Nézzünk ehhez a nyelvhez egy egyszerű felfrissítő szemantikai elméletet!

5. Definíció: Nulladrendű nyelvek modelljei:

Az $M =_{\text{def}} \langle I, H, IP \rangle$ rendezett hármas akkor és csak akkor modell az L_0 nyelvhez, ha $I \cap H = \emptyset$ és $I \cup H \neq \emptyset$ (az I az igaz, a H a hamis tényállások halmaza; uniójukat U -val jelöljük, ez a modell univerzuma), és az IP interpretációs függvényre pedig a következő teljesül:

Ha $p \in \mathbf{NLK}$ akkor $IP(p) \in U$.

---

¹² Kálmán-Rádai (2001: 207) nyomán, kicsit módosítva.

6. Definíció: Információs állapotok a nullarendű felfrissítő szemantikában.¹³

Legyen $\mathbf{M}$ az L_0 nullarendű nyelv modelljeinek osztálya. Ekkor a nullarendű felfrissítő szemantika minden σ információs állapotára igaz, hogy $\sigma \subseteq \mathbf{M}$.

Az egyszerű felfrissítő szemantikában minden formula szemantikai értéke egy függvény, amely $\mathbf{M}$ hatványhalmazának elemeihez $\mathbf{M}$ hatványhalmazának elemeit rendeli, vagyis információs állapotokhoz információs állapotokat rendel. Ezt formulatípusonként pontosan definiálni lehet, de ettől most eltekintek, mert a cikkem témája szempontjából érdektelen részleteket tartalmazna csak.

3.2. Könnyen felsorolható nemlogikai konstansok

A nem logikai konstansokat ne különböző betűkkel jelöljük, hanem sorszám-mal.

$\mathbf{NLK} =_{\text{def}} \{p_i : i \in \mathbf{Z}^+ \text{ és } p_i \in \mathbf{NLK} \text{ és nincs olyan } 1 < j \in \mathbf{Z}^+, \text{ hogy ha } p_j \in \mathbf{NLK}, \text{ akkor } p_{j-1} \notin \mathbf{NLK}\}$ vagyis $\mathbf{NLK}$ elemei p_i -k, ahol i 1-től folyamatosan egyesével növekszik (valameddig, akár végtelenségig). $\mathbf{Z}^+$ -szal a pozitív egész számok halmazát jelölöm.

A definíció nem zárja ki, hogy végtelen sok lehetséges modell legyen. Ha nem felsoroljuk őket, hanem más módon döntjük el, hogy adott információs állapotban mely modellek elfogadhatóak, akkor a modell megvalósításához sokkal közelebb jutunk. Eldöntésre megfelelő eszközök az automaták.

3.3. Modellhalmazokat felismerő automaták

Építsünk automatákat modellhalmazok felismerésére, mégpedig minél egyszerűbbet. Az automatáknak több osztályát szokták definiálni.¹⁴ Ezek közül az egyik legegyszerűbb a véges állapotú automata. Céloom az, hogy ha lehet, ezeknél bonyolultabb automatákat ne kelljen építeni.

Az automaták bemenete legyen a modell kódja. A modell kódja egy 0 és 1 számjegyekből álló számsorozat. A kód i . számjegye 1, ha az adott modell a p_i -vel jelölt nemlogikai konstansot igazra értékeli, különben 0. Tehát az ábécé, amin az automaták működnek: $\{0, 1\}$.

Az automatáknak többféle formális definíciója létezik.

¹³ Kálmán-Rádai (2001: 88).

¹⁴ Lásd például Bach (2001: 26–27).

Hagyományosan egy automata elfogad egy karaktersorozatot, ha azt végigolvasva elfogadó állapotba jut¹⁵. Elméletileg végtelen hosszú karaktersorozatok is létezhetnek (például a fenti modellkódok, ha **NLK** nem véges halmaz), bár értelmezésük problémás. Ez az automaták szempontjából is problémás, mert egy végtelen karaktersorozat végigolvasása nem lehetséges. Ezért jobb, ha **NLK** számossága bármilyen nagy, de véges, nem pedig végtelen.

Elméleti szinten nem szükséges kizárnunk a végtelen hosszú karaktersorozatokat, de ha ezeket is megengedjük, akkor kénytelenek vagyunk kicsit módosítani az automaták definícióját, és speciális esetekben eltekinteni a karaktersorozat végigolvasásától. Ez a speciális eset az lehet, amikor a karaktersorozat egy véges részét végigolvasva az automata olyan elfogadó vagy elutasító állapotba jut, hogy onnét tovább már csak önmagába visz átmenet – bármilyen karakter beolvasása mellett (esetünkben két karakterről van szó: 0 és 1). Nevezzük ezt az állapotot az **automata farkának**. Ez azt jelenti, hogy ettől az állapottól kezdve mindegy, hogy mit olvas az automata, el fogja fogadni vagy el fogja utasítani. Ezt a módosítást elméleti megfontolásokból meg lehet tenni, de a gyakorlatban nem lesz rá szükség, mert nem találkozunk végtelen hosszú karaktersorozatokkal – ettől függetlenül az automatákban szerepelni fognak a farkállapotok.

Ha szigorúbban vesszük a definíciót, akkor tudnunk kell, hogy az automata végigolvasott-e egy karaktersorozatot. Ezt úgy tudjuk meg, hogy a karaktersorozat végén van egy speciális karakter, a „szó vége” jel. Jelölhetjük ezt a következő karakterrel: #. Ez is az olvasható elemek közé tartozik, de az ennek hatására definiálandó átmenetet mindig automatikusan megadhatjuk: elfogadó állapotból elfogadó állapotba, nem elfogadóból pedig elutasítóba visz.

Az automaták, amelyeket definiálni fogok, általában egyszerűsíthetők (átalakíthatók kevesebb állapotot tartalmazó, de ugyanolyan karaktersorozatot elfogadó automatákká), de az áttekinthetőség miatt nem törekszem a legegyszerűbb alakra.

Az automatákban olvasás nélküli átmenetet is megengedek, de ezek az átmenetek szomszéd állapotainak összevonásával megszüntethetők lennének.

Egyetlen kiinduló állapotot jelölök meg, melyet **S** betűjellel jelölök (*Start*). A következő automatadefiníciókban **S**-ből mindig olvasás nélküli

---

¹⁵ Lásd Bach (2001: 30).

átmenet vezet a következő állapot(ok)ba, melyekkel elvileg összevonható lenne. Másból nem fogok olvasás nélküli átmenetet alkalmazni.

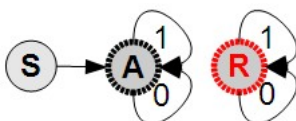
Feltételezek továbbá egy vagy több elutasító állapotot, jelük **R** (*Reject*). Ha többet is tervezek egy automatába, akkor is belátható, hogy ezek mind összevonhatók lennének egyetlen elutasító állapotba – csak a könnyebb áttekinthetőség miatt veszek fel többet, mert így az automatának a kiinduló állapottól eltekintve egymástól független „ágai” lesznek. Amely állapotból valamely karakter olvasása hatására nem vezetne el, ott feltételezem, hogy annak a karakternek a hatására az átmenet az (egyik) elutasító állapotba vezet. Az egyszerűség kedvéért, amikor később egy él törléséről vagy hiányáról fogok beszélni, azt fogom érteni rajta, hogy a hiányzó él az (egyik) elutasító állapotba vezet. **R** egy farokállapot.

A definiált automaták több elfogadó állapotot is tartalmazhatnak majd (általában **A**-val jelölöm őket: *Accept*). Az automatákat úgy definiálom, hogy az elfogadó állapotok is mindig farokállapotok, továbbá tudhatjuk azt is, hogy az elfogadó és az elutasító állapotokon kívül nincsenek az automatának farokállapotai.

Most nézzük, milyen automatákat érdemes definiálni az egyes modellhalmozatok felismerésére.

Tegyük fel, hogy kezdetben a hallgatónak nincs előzetes információja, minden modell lehetséges a számára. Ehhez olyan automata tartozik, amely minden modellt elfogad.

A legegyszerűbb automatát (a_0), amely minden modellt elfogad, az 1. ábrán láthatjuk.

1. ábra: Az a_0 automata

A kiinduló állapotból egy átmenete van, az elfogadó állapotba, amely a korábbi definíció szerint egy farok – tehát bármilyen hosszú karaktorsorozat következik az ábécé betűinek bármilyen sorrendjével, azt elfogadja. Említettem az elutasító állapotot, amelyet feltüntettem az automatában, de mivel a kiinduló állapotból nem vezet oda el, akár el is hagyhatnánk.

Az automaták további állapotai tulajdonképpen elemi tényállításokhoz rendelhetők. A belőlük kiinduló élek pedig azt határozzák meg, hogy annak az atomi formulának milyen értékelése megengedett. Ha akár 0, akár 1 olvasása után tovább lehet haladni abból az állapotból egy nem elutasító állapot-

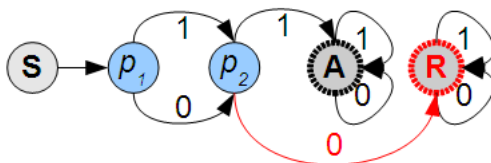
ba, ez az állapot nem szűr ki modelleket. Ha csak az egyik átmenet található meg, akkor ennek az atomi formulának csak egy bizonyos értékelését adó modelleket fogja elfogadni. Ha egyetlen él sem vezet belőle tovább, az egyfajta ellentmondásosságra utal. Ezt a képet a diszjunkció modellezése tovább fogja árnyalni.

Annak a folyamatát szeretném modellezni, ahogy egy dialógusban a hallgató információs állapota változik. Mielőtt a formális definíciókkal haladnék, előbb szemléltetni szeretném az elképzelésemet.

Ha a beszélő megemlíti, kijelent, állít valamit, ami (elemi) tényállításnak felel meg, a hallgató információt szerez, növekednek az ismeretei – tulajdonképpen megjegyzi magának valamit. Ha az automatás megközelítésből indulunk ki a hallgató információs állapotának modellezésénél, eszünkbe juthat, hogy vegyünk fel az újonnan hallott tényállításnak egy új állapotot az automatában, amiről valamiképpen meg kell jegyeznünk, hogy melyik tényállításhoz tartozik. Elnevezhetjük például az atomi tényállításhoz tartozó atomi formuláról (legyen ez most p_2). Sajnos a véges állapotú automaták működését csak az élek és állapotok sorrendje befolyásolja, az állapotok „címkéi” nem.

Az automatának a modellek kódjait kell (egy darabig) elolvasnia. Ha egy formulát feldolgozunk, akkor az automatát úgy kell módosítanunk, hogy minden ágának tartalmaznia kell minden elemi tényállításhoz tartozó állapotot: sorban, egészen a formulában szereplő legnagyobb sorszámú atomi formuláig, mégpedig p_1 -től kezdve. Ilyen módon mindig véges állapotú automatát kapunk eredményül, ha a_0 -ból indulunk ki. Ezt a módszert alkalmazva megjelennek olyan elemi tényállításokhoz tartozó automataállapotok, melyekről szó sem volt a dialógusban. Ez ugyan ellentmond az intuíciónknak, de azt a helyzetet tükrözi, hogy míg az emberi elme tetszőleges sorrendben hozzá tud férni az elemi tényállítások értékeléséhez, addig a véges állapotú automatákkal történő modellezés nem. Csak sorban.

Visszatérve p_2 -höz: a tudatlan információs állapothoz tartozó automatát, tehát a_0 -t kell módosítani. Eredményét a 2. ábra mutatja.

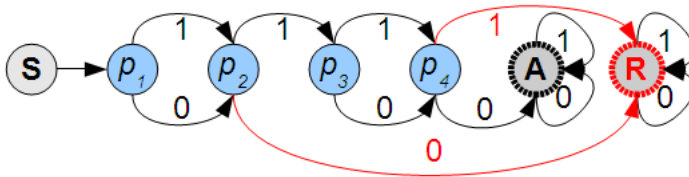

2. ábra: A tudatlan információs állapot atomi formula által bővítve

Ez az automata minden modellt elfogad, amely p_2 -t igazra értékeli. Nekem ez a modell azért tetszik, mert jól megragadja azt az intuíciónkat, hogy a hallott állítás növeli az információnkat, a tudás bővül az elménkben. A kezdeti információs állítás pedig egyszerű, tulajdonképpen üresnek mondható valami. Hagyományosan a dinamikus szemantikai elméletek információsállapot-modelljei szembe mentek ezzel az intuícióval. A tudatlan információs állapotot úgy modellezik, hogy abban minden lehetséges modell benne van¹⁶ (tehát ez a „legnagyobb” információs állapot), majd a hallottakat ezt a halmazt szűkítik, modelleket „eliminálnak” belőle, hogy egyre „kisebb” információs állapotokat kapjunk. Ez a hozzáállás is magyarázható, hiszen ahogy nő az információnk, úgy tudunk egyre több lehetőséget kiszűrni. Ettől függetlenül a szemlélete (számomra legalábbis) nem intuitív.

Ha tovább folytatjuk az automaták szemléltetését, $p_2 \wedge \neg p_4$ (vagy p_2 után egy következő mondat értelmezése, mint $\neg p_4$) eredménye a 3. ábrán látható automata.

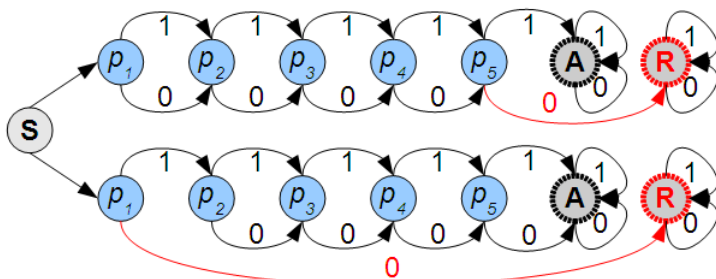
3. ábra: Tudatlan állapot tovább bővítve

A konjunktív formulák hatásának bemutatása után¹⁷ áttérek a diszjunktív formulákra.

A tudatlan információs állapot után a $p_5 \vee p_1$ formula a 4. ábrán látható automatát eredményezhetné.

¹⁶ Lásd Kálmán – Rádai (2001: 87).

¹⁷ Egy dialógusban az egymás után elhangzó állítások kapcsolatát konjunktívnek lehet tekinteni – a sorrend természetesen nem minden esetben mindegy!

4. ábra: Diszjunktív formula hatása

Jól látszik, hogy a kiinduló állapotból két él vezet két ágához az automatának. Ezek gyakorlatilag egymástól függetlenek. Az egyik ág az egyik atomi formulára ad megkötést, a másik pedig a másokra. Megengedi mindkettő megkötés fennállását, de ha mindkettő sérül, akkor az automata mindenképpen elutasító állapotba jut. Érdeemes megfigyelni, hogy a diszjunkció hagyományos értelmezése, igazságfeltétele szerint működik az automata, vagyis csak azokat a modelleket utasítja el, amelyeket mindkét ág elutasít – de elfogadja azokat, amelyeket bármelyik ág elfogad – az egyes ágaknak pedig formulák feleltethetők meg. További érdekesség, hogy az automata ágai azoknak az alternatíváknak felelnek meg, amelyek az *inquisitive semantics*¹⁸ szerinti alternatívái a diszjunkciónak.

Következő teendőnk, hogy a_0 -ból kiindulva definiáljuk, hogy mely formulák, formulatípusok hogyan változtatják meg az automatát. Így majd tetszőleges formula hatását meg tudjuk határozni.

3.4. Kibővített információt tartalmazó, táblázatos ábrázolás

Ahhoz, hogy általánosságban tudjak beszélni az automatákról, táblázatos módon fogom ábrázolni őket. Nem a hagyományos módon,¹⁹ mert itt egy igen kicsi, kételemű ábécéről van szó. A táblázat sorai az automata „ágait” fogják tartalmazni. Nem ábrázolom a táblázatban a kiinduló állapotot és az elutasító állapotot, továbbá az elfogadó állapotokat sem. Alapvetően az atomi formuláknak megfelelő oszlopok lesznek a táblázatban, p_1 -től sorban, sorszám szerint – kivéve az első néhány oszlopot, amelyekben az ágakra vonatkozó adminisztratív adatok lesznek. Ilyen adat lesz például az ág sorszáma, 1-től kezdve, egyséssel növekedve. Az egyes nem adminisztratív oszlopok-

¹⁸ Groenendijk – Roelofsen (2009).

¹⁹ Bach (2001: 31), 2.1 ábra.

ban lévő cellák automataállapotok közötti átmeneteket határoznak meg. Két számjegy szerepelhet bennünk: 0 és 1. Amelyik szerepel benne, azt a karaktert olvasva az automata a tőle jobbra lévő állapotba jut (a jobb szélső oszlopok jobb oldali szomszédja egy elfogadó állapot, melyet nem jelölök a táblázatban – ez egy farkállapot). Ha a 0 és 1 számjegyek közül valamelyik nem szerepel a cellában, azt jelenti, hogy az érintett állapotból ezt a karaktert olvasva az (ághoz tartozó) elutasító állapotba jutunk.

Nézzünk egy konkrét példát! A 4. ábrán szereplő automata ($p_5 \vee p_1$) táblázatos leírását láthatjuk az 5. ábrán.

Sorszám	p_1	p_2	p_3	p_4	p_5
1	0, 1	0, 1	0, 1	0, 1	1
2	1	0, 1	0, 1	0, 1	0, 1

5. ábra: $p_5 \vee p_1$ táblázatos ábrázolással

A táblázatban az automata aktuális állapotán kívül a történetét is tárolhatjuk, ami később bizonyos feladatokhoz még jó lehet²⁰. A diskurzus története ebben az esetben nem a mondatoknak megfelelő formulákat, hanem inkább azok szemantikai tartalmát tartalmazza²¹.

A történet meghatározásához szolgáltat adatot az „ős” oszlop (minden ághoz megadja, hogy melyik másik ágból származtattuk, illetve 0, ha nem volt ilyen). Ahhoz, hogy valóban tudjuk az őseket, szükség van egy új oszlopra is, amely megadja, hogy az illető sorra szükség van-e még az automatában, vagy sem. Legyen a címkéje „Él?”, értéke pedig 0 vagy 1, hasonlóan az igazságértékek kódolásához. Ezekkel az új, adminisztratív adatokkal a 6. ábrán látható táblázatot kapjuk a ($p_8 \wedge (p_5 \vee p_1)$) formulasorozat hatására.

Sorszám	Él?	Ős	p_1	p_2	p_3	p_4	p_5	p_6	p_7	p_8
1	0	0	0, 1	0, 1	0, 1	0, 1	0, 1	0, 1	0, 1	1
2	1	1	0, 1	0, 1	0, 1	0, 1	1	0, 1	0, 1	1
3	1	1	1	0, 1	0, 1	0, 1	0, 1	0, 1	0, 1	1

6. ábra: Az automata ágainak történetét is megjelenítő táblázat

Látható, hogy a táblázat több adatot tartalmaz, mint amennyit a hozzá tartozó automata. Meg fogom adni, hogyan lehet a táblázat adataiból egyértelműen generálni az automatákat.

²⁰ Az 5. fejezet fogja indokolni ezeknek az adatoknak a tárolását, de a cikk azt megelőző részeiben leírt információsállapot-kezeléshez nem szükségesek.

²¹ Többféle formulával meg tudunk fogalmazni hasonló szemantikai tartalmat. Gondoljunk akár csak az olyan egyszerű esetekre, mint például A és ($A \wedge A$).

Most pedig definiálom, hogyan alakítják a különböző formulák a táblázat tartalmát.

7. Definíció: A kiinduló táblázat

Kezdetben üres táblázatunk van, melynek három oszlopa van, a három adminisztratív oszlop, de nincs „tartalmas” sora, csak „fejléce” a táblázatnak. Jelöljük T_0 -val. A 7. ábrán látható.

Sorszám	Él?	Ős
---------	-----	----

7. ábra: Diskurzuskezdő táblázat

Ez az a_0 automatának felel meg, amely az 1. ábrán szerepelt.

8. Definíció: Atomi formula (p_i) hatása a táblázatra

a. Oszlopok módosítása

Ha a táblázatnak már van olyan oszlopa, melynek fejlécében p_i szerepel (korábban már volt p_i -re vagy nála nagyobb indexű elemi tényállításra vonatkozó információ), akkor nincs teendő az oszlopokkal.

Ha a táblázatnak még nincs olyan oszlopa, melynek fejlécében p_i szerepel, akkor ki kell bővíteni a táblázatot úgy, hogy p_1 -től kezdve p_i -ig minden elemi tényállításnak legyen oszlopa. Ha a táblázatnak csak adminisztratív oszlopai vannak, akkor a következő oszlop p_1 oszlopa lesz, fejlécébe p_1 lesz írva. Ettől az oszloptól kezdve folyamatosan egyesével növekvő indexű elemi tényállításokhoz tartozó oszlopokat lehet hozzáadni.

b. Sorok módosítása

Ha a táblázatnak még nincsenek tartalmas sorai, csak fejléce, akkor fel kell venni egy új sort. Sorszáma 1 lesz, az „Él?” oszlopba 1-et kell írni, az „Ős” oszlopba pedig 0-t. A további „tartalmas” oszlopokban minden cellába azt kell írni, hogy „0, 1”, végül a p_i oszlopból ki kell törölni a 0-t (csak az 1-es marad benne).

Ha a táblázatnak vannak tartalmas sorai, akkor azok közül azokat kell lemásolni és új sorként beszúrni a táblázat alján, amelyek élők. Sorszámuk eggyel nagyobb kell, hogy legyen, mint a fölöttük lévő sor sorszáma. Élőnek kell megjelölni őket, őseik pedig azok a sorok lesznek, amelyeknek a másolatai. Az őseiket nem élőnek kell megjelölni.

Az így kapott táblázatban már csak az élő sorokat módosítjuk. Ha bennük p_i oszlopában még nincs adat, akkor a sor összes új, üres celláját kitöltjük „0, 1”-gyel. Végül ha a p_i oszlopban szerepel 0, akkor azt töröljük onnét.

Előfordulhat azonban, hogy ezek után valamelyik élő sorban lesz olyan cella, ami üres. Ez azt jelenti, hogy a táblázathoz tartozó automatának ez az ága több darabra bomlik, lesz egy elérhetetlen darabja – az eleje pedig mindenképpen elutasító állapotba visz. Ez az ágnak az ellentmondásosságát mutatja, aminek a későbbi műveletek végzésekor, vagy a táblázat egészének kiértékelésekor van csak jelentősége.

Elvileg megkülönböztethetnénk az ellentmondás hatására kiürülő és az eleve üres cellákat. Gyakorlatilag erre nincs szükség, mivel üres cellákat élő sorokba csak átmeneti jelleggel szúrunk be, amíg teljesen fel nem dolgoztuk a formulát. Ezek mindig a sorok végén keletkeznek, és a feldolgozás végére tartalmuk is megjelenik – vagy tényleg ellentmondást jeleznek. A nem élő sorokban maradhatnak olyan üres cellák, melyek nem jeleznek ellentmondást, de azok a kiértékelésnél nem játszanak szerepet.

9. Definíció: Tagadott atomi formula ($\neg p_i$) hatása a táblázatra

Ugyanúgy járunk el, mint tagadás nélkül, de ahol p_i oszlopából a 0-t törölnénk, ott most az 1-et töröljük.

10. Definíció: Konjunkatív formula ($A \wedge B$) hatása a táblázatra

Először A -t alkalmazzuk, majd B -t.

11. Definíció: Tagadott tagadott formula ($\neg \neg A$) hatása a táblázatra

A dupla negációt elhagyjuk, A hatását vizsgáljuk tovább.

12. Definíció: Diszjunkatív formula ($A \vee B$) hatása a táblázatra

a. Oszlopok módosítása

Megnézzük, hogy A -ban és B -ben melyik a legnagyobb indexű atomi formula, jelöljük most ezt az indexet i -vel. Ha a táblázatban még nincs annak megfelelő oszlop, akkor a táblázatot kibővítjük, hogy p_i -ig tartalmazzon oszlopokat.

b. Sorok módosítása

Ha a táblázatnak még nincsenek tartalmas sorai, akkor először A hatására veszünk fel sorokat, azok minden celláját kitöltjük. Utána kitöltünk egy ugyanilyen oszlopokat tartalmazó táblázatot B hatására. Végül a B által meghatározott táblázat sorait bemásoljuk abba a táblázatba, amelyben az A hatására keletkezett sorok vannak, de a bemásolt sorok sorszámát, valamint az ős oszlopban lévő számokat megnöveljük a táblázatban eredetileg benne lévő (A hatására bekerült) sorok számával a folyamatos sorszámozás érdekében (kivéve, ahol az ős 0, azt nem változtatjuk meg).

Ha a táblázat már tartalmazott sorokat, akkor először készítünk egy másolatot a táblázatról, majd az eredeti táblázaton végrehajtjuk azokat a módosításokat, amelyeket az A (elemi vagy komplex) formula hatására kell elvégezni, a másolaton pedig azokat, amelyeket a B formula hatására végeznénk el. Végül a másolat-táblázatból azokat a sorokat, amelyek nem elemei az eredeti táblázatnak (az A formula feldolgozása előtti állapotban), visszamásoljuk az eredeti táblázat meglévő sorai alá úgy, hogy a sorszámok folyamatosak legyenek, és az $\bar{O}$ s oszlop elemei is megfelelő értékűek legyenek.

13. Definíció: Tagadott diszjunktív formulák $\neg(A \vee B)$ hatása a táblázatra

Hasonlóan a tagadott konjunktív formulákhoz, itt is alkalmazzuk a *de Morgan* azonosságot, az eredeti helyett a következő formula hatását vizsgáljuk: $\neg A \wedge \neg B$

14. Definíció: Tagadott konjunktív formula $\neg(A \wedge B)$ hatása a táblázatra *A de Morgan* azonosságot használva átalakítjuk: $\neg A \vee \neg B$. Most már alternatív formulaként kell kezelniük.

Ezzel végeztünk is a formulák áttekintésével. Mivel célunk az, hogy automatákat használjunk, meg kell adnom az algoritmust, amely a táblázatoknak megfelelő automatákat meghatározza. Ez a következő:

15. Definíció: Algoritmus automaták generálására a táblázatok alapján
a. Teendők

A továbbiakban a táblázatnak csak az „élő” soraival foglalkozunk.

- Vegyünk fel egy kezdőállapotot.
- A táblázat élő sorainak minden (nem adminisztratív oszlopában lévő) cellájához vegyünk fel egy automataállapotot.
- A táblázat minden élő sorához vegyünk fel egy elutasító és egy elfogadó állapotot.
- A kiinduló állapotból vigyen olvasás nélküli átmenet minden élő sor első cellájának megfelelő állapothoz.
- A táblázat élő soraiban lévő celláknak megfelelő állapotokból vigyen átmenet a tőlük egyel jobbra lévő cellához tartozó állapothoz, mégpedig olyan karaktert olvasó átmenetekkel, amelyek a cellában fel vannak sorolva (lehetőségek: 0 és 1)²². A fel nem sorolt lehetőségeknek megfelelő átmenetek az elutasító állapotba vezetnek.
- Az elfogadó állapotokból vezessen átmenet önmagukba 0-t vagy 1-et olvasva is.

---

²² Egy élő sor utolsó cellájának jobb szomszédja a sor elfogadó állapota.

– Az elutasító állapotokból szintén vezessen átmenet önmagukba 0-t vagy 1-et olvasva.

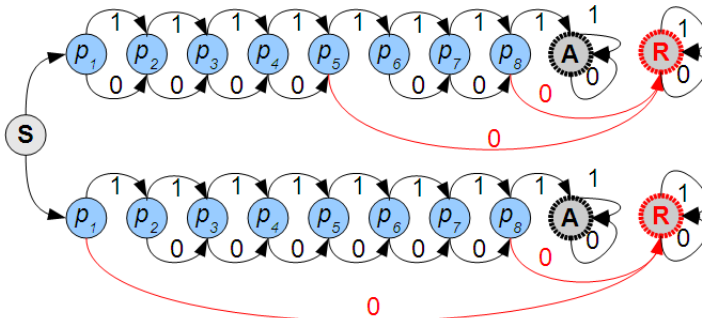
Ezzel kész is a táblázatnak megfelelő automata.

b. Megjegyzések

Továbbra is véges állapotú automatákról lesz szó.

Ha a táblázatnak csak egy élő sora van, akkor determinisztikus véges állapotú automatát kapunk. Ha több, akkor nemdeterminisztikus lesz az automata. Ez tulajdonképpen a diszjunkciónak köszönhető.

A jobb érthetőség kedvéért egy ilyen módon, a 6. ábra táblázata alapján megalkotott automatát mutat be a 8. ábra.

8. ábra: Táblázat alapján készített automata

Látható, hogy az automatát generáló algoritmus nem bonyolult, majd hogyanem visszafelé is alkalmazható, vagyis automata alapján is generálható táblázat. Az eredeti és a „visszafejtett” táblázat között az lesz a különbség, hogy ez utóbbi nem fogja tartalmazni az eredeti adminisztratív oszlopainak adatait és a nem élő sorokat sem.

4. Központi szemantikai fogalmak

Néhány fogalmat definiálni kell ahhoz, hogy a szemléleten túl a rendszer logikai tulajdonságairól is tudjunk mondani valamit. A szükséges definíciók a következők (az eddigiekhez hasonlóan inkább szabadszavas definíciók következnek, mint formulák):

16. Definíció: Összeférhetőség

Egy σ információs állapot akkor és csak akkor fér össze az A formulával, ha a formulát alkalmazva az információs állapotra olyan automa-

tát kapunk, amelyben a kezdőállapotból legalább egy elfogadó állapotba el lehet jutni átmenetek sorozatán keresztül.

17. Definíció: Összeférhetetlenség

Az összeférhetőség ellentéte; vagyis egy σ információs állapot akkor és csak akkor összeférhetetlen az A formulával, ha a formulát alkalmazva az információs állapotra olyan automatát kapunk, amelyben a kezdőállapotból egyetlen elfogadó állapotba sem lehet eljutni átmenetek sorozatán keresztül.

18. Definíció: Alátámasztás

A σ információs állapot akkor és csak akkor támasztja alá az A formulát, ha a σ -hoz tartozó automata ugyanazokat a modelleket (modellkódokat) fogadja el, mint az az automata, amely ahhoz az információs állapothoz tartozik, melyet úgy kapunk, hogy A -t alkalmazzuk σ -ra.²³ (Az alátámasztás intuitívan azt jelenti, hogy A nem ad új információt σ -hoz, mert az A formula információtartalmát σ már magában hordozza.)

19. Definíció: Következmény

Az $A_1, A_2, \dots, A_n$ formuláknak akkor és csak akkor következménye a B formula, ha minden σ információs állapotra igaz, hogy ha σ -ra alkalmazzuk A_1 -et, majd ennek eredményére A_2 -t és így tovább A_n -ig sorban, az eredményül kapott információs állapot alátámasztja B -t.

5. Kitekintés

Röviden kitérek arra, hogy az információs állapotok ábrázolásának ezt a módját választva milyen kapcsolatok alakulhatnak ki egyéb szemantikai elméletekkel.

5.1. *Inquisitive semantics*²⁴

A „kíváncsi szemantika” megkülönbözteti a nyelvi kifejezések informatív és kérdő tartalmát.²⁵ Az informatív tartalom a még lehetségesnek tartott modellek közül kiszűr valamennyit, a kérdő tartalom pedig a lehetséges modelleket

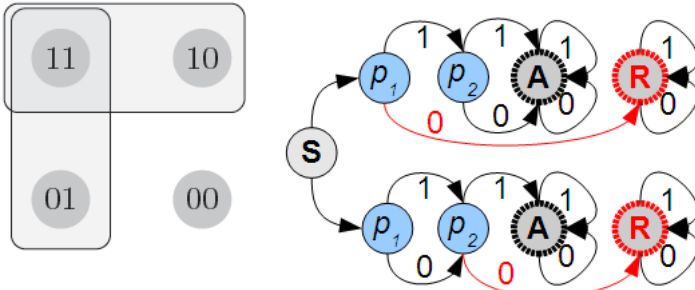
---

²³ Megjegyzem, hogy az itt közölt definíció számítógépes alkalmazásra ilyen formában használhatatlan. Konkrét megvalósítás előtt érdemes átgondolni úgy, hogy az érintett információs állapotok akár táblázatos, akár automatás ábrázolásainak formai tulajdonságait vegye csak figyelembe.

²⁴ Az *inquisitive semantics* alapjairól Groenedijk – Roelofsen (2009)-ben lehet olvasni. További olvasmányok elérhetők a következő honlapon: <http://sites.google.com/site/inquisitivesemantics/>

alternatívákra (csoportokra) osztja, melyek át is fedhetik egymást. (Ez a fő újdonsága a kérdések szemantikájával foglalkozó korábbi elméletekkel szemben, melyek diszjunkt partíciókkal magyarázták a kérdésekkel és válaszokkal kapcsolatos jelenségeket.²⁶) A kérdések mellett a diszjunktció is ilyen módon viselkedik.

9. ábra: $p_1 \vee p_2$ ábrázolása az *inquisitive semantics* és az automatás megközelítés alapján

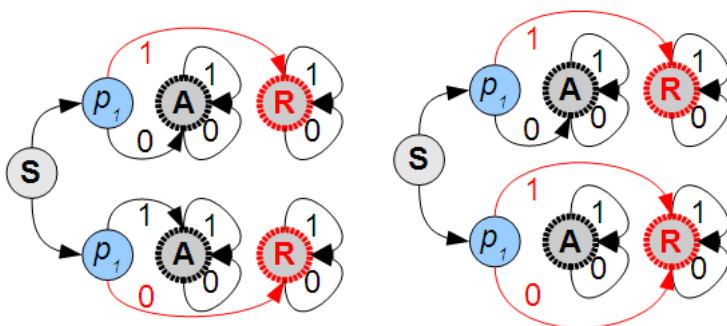
Jól látható, hogy a két alternatíva megfelel az automata két ágának. Mindkettő kizárja azokat a modelleket, amelyek p_1 -et és p_2 -t is hamisra értékelik – a többi elfogadják, de nem mossák össze a két alternatívát.

A kérdések szemantikája csak a válaszokkal együtt érdekes. Ha valaki feltesz egy kérdést, ezzel megfogalmazza az alternatívákat, amelyek közül a kimerítő válasz egyet hagy csak meg. (Részleges válasz esetén csak csökkenti a számukat.)

Nézzük a következő kérdést: $p_1?$, ahol a kérdés operátort láthatjuk, amelyet úgy is átfogalmazhatunk most, hogy $p_1 \vee \neg p_1$. A 10. ábra mutatja a kérdéshez tartozó, és a kérdésre adott $\neg p_1$ válasznak megfelelő automatát.

²⁵ Az eredeti angol kifejezések: *informative* és *inquisitive*. Ebben a kijelentéslogikai rendszerben a kérdések mindig csak eldöntendők.

²⁶ Többek között példa erre Groenendijk – Stokhof (1997).

10. ábra: $p_1?$ kérdés automatája és ugyanez a $\neg p_1$ válasszal módosítva

Látható, hogy a válasz után az alsó ágban nem vezet egy átmenet sem az elfogadó állapotba (ellentmondásosnak is tekinthető), így csak a felső ág fogad el bármit is, az határozza meg a választ.

Az előző példa nagyon egyszerűen mutatja be a kérdések és a partíciók megfelelőit az automatákban. Valójában egy automatának nem csak két ága lehet. „ $p_1?$ ” után elhangozhat egy másik kérdés: „ $p_2?$ ”, és máris négy ága van az automatának. A második kérdés megválaszolása után az első kérdés még nyitva lehet, megengedve több „működő” ágat (olyan ágat, amelyben az ág elfogadó állapotába a kiinduló állapotból vezet út). Láthatjuk, hogy egy alternatívának több ág is lehet a tagja. Ezt az eddig rajzolt automatákkal nem tudjuk megragadni, de segítséget nyújt ebben a táblázatos ábrázolásmód, amely nyilvántartja, hogy mely ágakat (ezek a táblázat egyes sorainak felelnek meg) mely ágakból származtattuk. Amikor ugyanis például diszjunkció (vagy kérdés) hatására új ágakat vezetünk be az automatába, az új ágak egy korábban meglévő ágban a másolásával és módosításával keletkeznek. Ha több ág is van, amelynek őse ugyanaz a „régibb” ág, akkor ezek az ágak magukban jelenítik meg alternatívákat. Ha vannak ágak, amelyeknek az őse nem ugyanaz, akkor a közös ősi ágak halmazai felelnek meg egy-egy alternatívának. Tehát az „ősök” meghatározzák az alternatívákat.

5.2. A hit-felülvizsgálati elméletek

Az információs állapotokat modellhalmazokként kezelő egyszerű felfrissítő szemantika²⁷ nem képes arra, hogy ellentmondásos állapot után az ellentmon-

²⁷ Kálmán – Rádai (2001: 88).

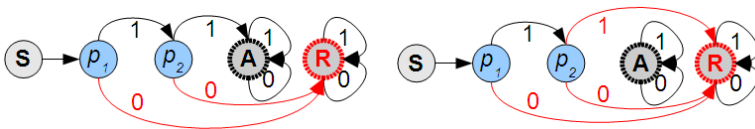
dást okozó állítás visszavonása által kikerüljön az ellentmondásos állapotból²⁸.

A hit-felülvizsgálati elméletek formulahalmazokon definiálják a visszavonás műveletét. Ez az információs állapotok automatás ábrázolásával dinamikus szemantikai keretben is megtehető. A visszavonás bármikor megtehető, de kiemelt jelentősége van az ellentmondásos állapotból való kikerülésnél, ahogy erről korábbi cikkemben is írtam. Ha az általam leírt módon, automatákkal ábrázoljuk az információs állapotokat, akkor az ellentmondásos állapot arról ismerhető fel, hogy egyik elfogadó állapotba sem visz út a kezdőállapotból, vagyis minden karaktersorozat beolvasásának hatására elutasító állapotba jutunk. Táblázatos ábrázolásnál ez úgy jelentkezik, hogy minden élő sorban lesz legalább egy üres cella.

Atomi formula visszavonása esetén egyszerű dolgunk van, mert ha visszavonunk valamit, akkor annak a tagadását állítjuk. Így tehát egy atomi formulának megfelelő állapothoz hozzá kell adni egy átmenetet. Ezt minden élő ágban meg kell tenni. Ha így lesz az automatának működő ága, akkor kikerültünk az ellentmondásos állapotból.

Az összetett formulák visszavonása már komplikáltabb kérdés. Ha ragaszkodunk ahhoz, hogy csak olyan állítást lehessen visszavonni, amely elhangzott a dialógusban, akkor mindenképpen a táblázatos ábrázolást kell használnunk, mert az tartalmazza a diskurzus történetét, ezért korábbi állapotok is előhívhatók belőle. Mindez komolyabb átgondolást igényel. Részletkérdésnek is gondolhatjuk, de azt mindenképpen érdemes megjegyezni, hogy ez a fajta strukturált információsállapot-ábrázolás egyáltalán lehetővé teszi az ellentmondásos helyzetből való kikerülést és a visszavonást.

A visszavonás működését atomi formula esetén könnyen szemléltetni is tudom ábrákkal. Álljon a dialógus a következő formulasorozatból: $\langle p_1; p_2 \rangle$. Az ehhez tartozó automata látható a 11. ábra bal oldalán.

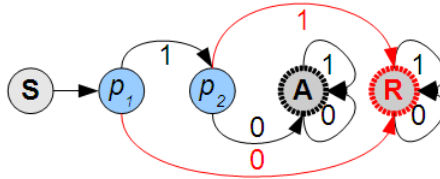

11. ábra: $\langle p_1; p_2 \rangle$, valamint $\langle p_1; p_2; \neg p_2 \rangle$ ábrázolása automatával

Ha hozzáfűzzük, hogy $\neg p_2$, akkor a $\langle p_1; p_2; \neg p_2 \rangle$ dialógust és a 11. ábra jobb oldali automatáját kapjuk. Látszik, hogy ellentmondásba ütköztünk, ez az automata nem fogad el semmilyen modellt.

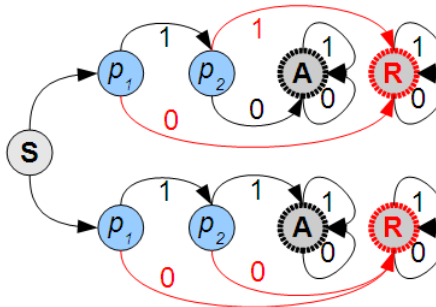
²⁸ Dyekiss (2010: 15).

Ha a beszélő most észbe kapna, és visszavonná egyik p_2 -re vonatkozó állítását, akkor egyszerűen az egyik átmenetet újra be kéne húzni az automatóban. Ha $\neg p_2$ -t vonná vissza, akkor megkapnánk az eredeti automatát (a $\neg p_2$ állítása előttit), ha pedig p_2 -t, akkor a 12. ábrán látható automatát kapnánk.

12. ábra: p_2 visszavonása utáni állapot

Ha pedig nem vonná vissza magától, de a hallgató most visszakérdezne, hogy a beszélő tulajdonképpen most mit gondol p_2 igazságértékéről, akkor a 13. ábra automatáját kapnánk.

13. ábra: Visszavonásra vonatkozó kérdés ábrázolása

Ha pedig elhangzana a válasz, akkor megkapnánk az egyik automatát a nem-rég bemutatottak közül – attól függően, hogy p_2 mely értékelése mellett tette le a voksát a beszélő²⁹.

Összefoglalás

Cikkemben egy olyan kijelentéslogikára alapuló dinamikus szemantikai elmélet körvonalait vázoltam, melyben az információs állapotokat véges táblázatokkal, vagy ezek segítségével egyértelműen meghatározható véges álla-

²⁹ Az automatának mindkét ágát módosítani kellene a p_2 -nek megfelelő állapotokból kiinduló átmenetknél. Kérdés, hogy a visszavonásra való tekintettel szabad-e csak a működő ágakat megtartani, vagy mindent meg kell tartanunk.

potú automatákkal ábrázoljuk. Indokoltam, hogy miért jobb automatákkal ábrázolni az információs állapotokat, mint modellhalmazokkal.

Bemutattam, miért jobb és hogyan lehetséges az automatákat inkább modellek vizsgálatára használni, mintsem formulák ellenőrzésére. Definiáltam, hogy az egyes formulatípusok hogyan alakítják az információs állapotokat. Központi szemantikai fogalmakat is definiáltam.

Rövid kitekintést adtam az ismertett elméletnek számomra fontosnak tartott szemantikai elméletekkel (*inquisitive semantics*, *belief revision*) való kapcsolatára.

További lehetőséget jelentenek a következők:

Az itt vázolt elméletet teljesen egzakt módon, formálisan is kellene definiálni, még hozzá a kérdések-válaszok, valamint az ellentmondások és a viszszavonás szemantikájával együtt. Ha ez elkészül, akár egy programot is lehetne írni, ami demonstrálja az elmélet működését.

Még nagyobb lépést jelentene, ha mindezt nem kijelentéslogikai, hanem predikátumlogikai keretben tudnám megtenni, hiszen a dinamikus szemantikák legnagyobb előnyei ebben a környezetben jelennek meg.

Hivatkozások

- Alchourrón, Carlos Eduardo – Peter Gärdenfors – David Makinson 1985. On the logic of theory change: Partial meet contraction and revision functions. *Journal of Symbolic Logic* 50: 510–530.
- Babcsányi István 2007. *Automaták, nyelvek, kódok*. Budapest, BME Matematika Intézet, Algebra Tanszék [<http://www.math.bme.hu/~babcs/Automatak.html>]
- Bach Iván 2001. *Formális nyelvek*. Budapest, TypoTex [<http://mek.oszk.hu/05000/05099/>]
- Dyekiss Emil Gergely 2010. Ellentmondások kiküszöbölése a diskurzusból kérdések segítségével. In Gécszeg Zsuzsanna (szerk.) *LingDok 9. Nyelvész-doktoranduszok dolgozatai*. Szeged, JatePress. 9–32. [http://nydi.bibl.u-szeged.hu/SZTE_NYDI/LingDok_kotetek_files/lingdok9.pdf]
- Eilenberg, Samuel 1974. *Automata, Languages, and Machines*. Academic Press, New York and London.
- Groenendijk, Jeroen – Floris Roelofsen 2009. Inquisitive Semantics and Pragmatics. *Proceedings of the International Workshop on Semantics, Pragmatics and Rhetorics*, Donostia, Spain, May 6–8, 2009. [<http://sites.google.com/site/inquisitivesemantics/documents/ISP-Stanford-edition.pdf?attredirects=0>]
- Groenendijk, Jeroen – Martin Stokhof 1997. Questions. In J. van Benthem – A. ter Meulen (eds.) *Handbook of Logic and Language*, Amsterdam/Cambridge (Mass.), Elsevier/MIT Press, 1055–1124. [<http://staff.science.uva.nl/~stokhof/q.pdf>]
- Kálmán László – Rádai Gábor 2001. *Dinamikus szemantika*. Budapest, Osiris kiadó.

SEGÉDIGÉK A KÖZÉPKORI NÁPOLYI ÉS SZICÍLIAI DIALEKTUSBAN

Ertsey Nikolett

Bevezetés

Kutatásaim középpontjában a közép-délolasz, ezen belül az abruzzói dialektusok állnak, melyek segédige-választása érdekes jelenségeket mutat. Hosszú távú célom a mai nyelvi állapot feltérképezése, a vizsgálatokhoz azonban elengedhetetlen a középkori nyelvi állapot tanulmányozása, elsősorban a középkorban meghatározó nápolyi és szicíliai dialektusok vizsgálata. A későbbiekben ezen dialektusoknak az abruzzóira gyakorolt hatását kívánom vizsgálni annak érdekében, hogy az abruzzói dialektusok fejlődését, sajátosságait leírhassem. Jelen dolgozatomban a középkori nápolyi és szicíliai dialektusok segédige-választását vetem össze a toszkánnal és a modern irodalmi olasszal.

Tanulmányomban a modern olasz és a középkori toszkán leírására elsősorban a *Grande Grammatica Italiana di Consultazione* ide vonatkozó fejezetét (Renzi *et al.* 2001, I/4.), továbbá a *Grammatica dell'italiano antico* című kötetből Elisabetta Jezek fejezetét (Jezek 2010) használtam fel, a korpuszok vizsgálatához pedig az OVI internetes adatbázist.

A középkori nápolyi dialektus vizsgálatához a trójai háború latin nyelvű történetének XIV. századi nápolyi fordítását használtam fel Nicola De Blasi kritikai kiadásában. A középkori szicíliai vizsgálatához felhasznált korpusz pedig Máté evangéliumának egy XIV. századi kommentárja.

Dolgozatomban a segédige-választást az unakkuzatív hipotézis felhasználásával vizsgálom, megkülönböztetve az intranzitív igéken belül az unergatív és az unakkuzatív igéket, melyek közül további igei csoportokat, szerkezeteket emelek ki. Mindenekelőtt meghatározom a 'segédige' fogalmát az olasz nyelvben, majd rövid áttekintést nyújtok az unakkuzatív hipotézisről, főbb képviselőiről, valamint olasz nyelvi vonatkozásairól. A későbbiekben bemutatom a modern irodalmi olasz, majd a középkori toszkán, a nápolyi, s végül a szicíliai dialektusok segédige-választását, az unakkuzatív hipotézis segítségével csoportosítva az igéket és igei szerkezeteket.

1. A segédigék

Az olaszban 'segédige' alatt azokat az igéket értjük, amelyeket adott mód és igeidő szerint ragozva a főige befejezett főnévi igenevével (*participio passato*) együtt az analitikus igeidők képzéséhez használunk.

A különböző újlatin nyelvek eltérő segédigéket használnak az analitikus igeidők képzéséhez. A spanyolban csak *haber*, a katalánban *haver*, a portugálban *ter*, a franciában *être* és *avoir*, a románban *a avea* (a közelmúltban), *a fi* (a többi összetett igeidőben), az olaszban pedig *avere* és *essere* használatos. A segédigék nem lexikális igék, nincs saját jelentésük, hanem grammatikai funkciót töltenek be, kifejezik a főige idejét, módját, számát és személyét. Dolgozatomban szólni fogok a modális segédigékről (*dovere* 'kell', *potere* 'tud', *volere* 'akar') is, amelyek nem keverendők össze a fent említett valódi segédigékkel, hanem összetett igeidőkben szintén azokkal együtt használandók.

A középkori és a modern olaszban a segédigék használata nagyban meg-
egyeznek, ám bizonyos pontokon eltér. Mindenekelőtt lássunk néhány alapvető példát a modern irodalmi olasz segédige-választására. A *Mario ha mangiato una mela* 'Mario evett egy almát' mondatban a *mangiare* 'eszik' főige tranzitív, segédigéje *avere*. Az *È arrivato Mario* 'Megérkezett Mario' mondatban az *arrivare* 'megérkezik' főige intranszitiv, segédigéje *essere*. Az *Ha telefonato Mario* 'Telefonált Mario' mondatban pedig a *telefonare* 'telefonál' főige, bár szintén intranszitiv, segédigéje *avere*.

Azt egyértelműen állíthatjuk, hogy a tranzitív igék segédigéje *avere*, ám az intranszitiv igék segédige-választása már korántsem ilyen egyértelmű. Erre az unakkuzatív hipotézis ad magyarázatot, ami azt feltételezi, hogy az intranszitiv igék csoportja nem homogén, hanem két alcsoportból áll, amelyeket *unakkuzatív* és *unergatív* igéknek nevez, és amelyek eltérő szintaktikai szerkezettel bírnak. Dolgozatomban az igék szintaktikai szerkezetének, segédige-választásának és jelentésének összefüggéseit vizsgálom, leírva a tapasztalt eredményeket.

2. Az unakkuzatív hipotézis

Az unakkuzatív hipotézis (Levin–Rappaport 1996) gyökerei a *linking rules* (megfeleltetési szabályok) hipotézisének megalkotásáig nyúlnak vissza. Ez az elmélet azon alapul, hogy a szintaktikai tulajdonságokat a jelentés határozza meg, mivel az argumentumok bizonyos szemantikai szerepekkel rendelkeznek, amelyek specifikus szintaktikai kifejezésekhez kötődnek. Az unakkuzatív hipotézist elsőként Perlmutter (1978) fogalmazta meg a relációs

grammatikában, majd Burzio (1986) fejlesztette tovább a kormányzás-kötés elméletben. Az elmélet azt feltételezi, hogy az intranszitiv igéken belül két alcsoport létezik, az *unakkuzatív* igék és az *unergatív* igék. Az unergatív igéknek a mélyszerkezetben van alanyuk, de nincs tárgyuk NP [vpV], az unakkuzatívoknak pedig van tárgyuk és nincs alanyuk ___ [vpV NP/CP]. Perlmutter (1978) szerint unakkuzatív ige az, amelyiknek van belső, de nincs külső argumentuma (Burzio (1986) megfogalmazásában, amelyiknek nincs külső argumentuma és nem tud θ -szerepet osztani alanyának), így ezen definíció alapján az unakkuzatív igék megegyeznek a mélystruktúrában a passzív igékkel.

Az elmélet megalkotását követően számos nyelvben folytak kutatások annak érdekében, hogy olyan jelenségeket tárjanak fel, amelyek segítségével egyértelműen el lehet különíteni a két csoportot egymástól. Az elméletet szintaktikai és szemantikai megközelítésből is lehet tárgyalni. Az előző tagadja, hogy az unakkuzativitás pusztán szemantikailag kiszámítható, az utóbbi pedig, hogy az unakkuzativitás szintaktikailag kódolva lenne, azonban mindkét megközelítés felvet bizonyos osztályozási problémákat.

A szintaktikai megközelítés abból indul ki, hogy a szemantikai alapú osztályozás esetén adott ige nem feltétlenül ugyanabba a kategóriába tartozik minden nyelvben, továbbá egy nyelven belül sem lehet homogén csoportokat alkotni.

Az olasz nyelvben a testtel kapcsolatos folyamatokat kifejező igék esetében például a *russare* 'horkol' unergatív, az *arrossire* 'elpirul' unakkuzatív, egyéb igék pedig viselkedhetnek unakkuzatív és unergatív módon is, például *continuare* 'folytat', *volere* 'akar', *correre* 'fut', *saltare* 'ugrik', *vivere* 'él', *fiorire* 'virágozik'. Az olaszban az összetett igeidők képzésére használt segédigék közül az *essere* az unakkuzativitás jele, az *avere* pedig az unergativitásé.

Ebből egyértelműen kiderül, hogy a jelentés nem elegendő az unakkuzativitás megállapításához, s ezt Burzio (1986), Perlmutter (1978) és Rosen (1984) is osztja. Ezzel szemben az olyan szemantikai szempontok, mint a „cselekvés, történés, állapotváltozás” a jelentés olyan aspektusai, amelyek relevánsak lehetnek az igék csoportosítása szempontjából. Így a *russare* 'horkol' cselekvést fejez ki, az *arrossire* 'elpirul' pedig állapotváltozást, tehát látható, hogy nem homogén csoportról van szó.

A segédige-választás az olasz nyelvben a mindkét segédigével használható igék esetében szisztematikus jelentésbeli különbségekkel rokonítható. A szemantikai megközelítés azon alapul, hogy a két intranszitiv csoport elkülöníthető szemantikai alapon, s a két csoport szükségessé teszi, hogy az oda tartozó igéknek eltérő szintaktikai reprezentációkat tulajdonítsunk.

Szintaktikai megközelítésből vizsgálva az unakkuzatív és a passzív szerkezetek a mélystruktúrában szintaktikailag megegyeznek, s valóban léteznek olyan szintaktikai és morfológiai jelenségek, amelyek közös csoportba osztják az unakkuzatív és a passzív szerkezeteket. Az olaszban Rosen (1984) és Perlmutter (1978) rámutat arra, hogy a *participio assoluto* (határozói mellékmondat szerepét betöltő igeneves szerkezet) az unakkuzatív és passzív szerkezet felszíni alanyából képezhető, az unergatív és tranzitív igékből azonban nem.

(1) Unakkuzatív: <i>arrivati i ragazzi</i>	‘a gyerekek megérkezvén’
(2) Passzív: <i>fatti i compiti</i>	‘a dolgozatok elkészülvén’
(3) Unergatív: <i>*dormito egli</i>	‘ő aludván’
(4) Tranzitív: <i>*mangiato il cane</i>	‘a kutya étkezvén’

Ez a jelenség tehát, miszerint az unakkuzatív és a passzív igék szintaktikai szerkezete megegyezik, a szintaktikai megközelítés létjogosultságát támasztja alá, hiszen nem létezik olyan szemantikai tulajdonság, amely mindkét ígétípusra jellemző volna. Szemantikai szempontból az intranzitív igék heterogén viselkedése onnan ered, hogy eltérő jelentéstípusba tartozó igék eltérő szerkezetekkel kompatibilisek. Bizonyos szerkezet a télikus igéket különbözteti meg az atélikusaktól, más az agentívát a nem agentívtól, így lehetséges, hogy egy megközelítésből adott ige unakkuzatív, egy másikból pedig unergatív. Láthatjuk, hogy a szemantikai megközelítés magyarázatot ad szemantikailag koherens alcsoportokra, míg lehetőséget ad eltérésekre is. A szemantikai tulajdonság tehát szükséges, ámde nem elégséges feltétele az unakkuzativitásnak. (Levin-Rappaport 1996)

Az olasz nyelvben több teszt is létezik az unakkuzativitás megállapítására, azonban számos elméleti és metodológiai nehézség adódik. A felszíni unakkuzativitás tesztje a *ne*-kliticizáció, a mélystruktúrai unakkuzativitásé pedig a segédige-választás. Graffi (1994), valamint Perlmutter (1978) és Burzio (1986) is az intranzitív igék segédige-választásából (*essere* vagy *avere*) indultak ki elméleteik megalkotásakor.

Graffi (1994) szerint az unakkuzativitás jellemzői a következők:

- *essere* segédige
  - alany-ige sorrend felcserélhetősége
(5) <i>Molte persone sono partite</i>	‘sokan elindultak’
(6) <i>Sono partite molte persone</i>	‘elindultak sokan’
(7) <i>Molte persone hanno dormito</i>	‘sokan aludtak’
(8) <i>Hanno dormito molte persone</i>	‘aludtak sokan’

- *ne*-kliticizáció posztverbális alany esetén
  - (9) *Ne sono partite molte* 'sokan elindultak közülük'
  - (10) **Ne hanno dormito molte* 'sokan aludtak közülük'
- nembeli és számbeli egyeztetés alany és *participio passato* között
  - (11) *Molte persone sono partite*
- a *participio passato* használata főnév módosítására
  - (12) *Il ragazzo che è arrivato poco fa mangia.*
'A fiú, aki nemrég érkezett, eszik.'
  - (13) *Il ragazzo arrivato poco fa mangia.*
'A nemrég érkezett fiú eszik.'
  - (14) *Il ragazzo che ha telefonato poco fa viene*
'A fiú, aki nemrég telefonált, jön.'
  - (15) **Il ragazzo telefonato poco fa viene*
'A nemrég telefonált fiú jön.'
- a *participio passato* használata abszolút szerkezetekben
  - (16) *Dopo che è partito Max, abbiamo mangiato.*
'Miután elment Max, ettünk.'
  - (17) *Partito Max, abbiamo mangiato.*
  - (18) *Dopo che ha dormito Max, abbiamo mangiato.*
'Miután Max aludt, ettünk'
  - (19) **Dormito Max, abbiamo mangiato.*
- dupla szerkezetek (intranszítív és tranzitív, de ez nem minden *essere*-s igével lehetséges)
  - (20) *I prezzi sono aumentati*
'Az árak emelkedtek'
  - (21) *I negozianti hanno aumentato i prezzi*
'A boltosok megemelték az árakat'

Perlmutter (1978) mindazon intranszítív igéket sorolja az unakkuzatívok közé, amelyek segédigéje *essere* és nem csak azokat, amelyek esetében relatív szinonímia áll fenn az intranszítív és a tranzitív szerkezet között. Ennek ellenére hangsúlyozza, hogy az általa unakkuzatívának tartott igék egy jelentős része a dupla szerkezetűek (tranzitív és intranszítív) közé tartozik.

Burzio (1986) általánosításában leírta azon intranszítív igék jellemzőit, melyek segédigéje *essere*, arra fektetve a hangsúlyt, hogy a posztverbális alany szintaktikai viselkedése megegyezik a tranzitív igék tárgyáéval, míg eltér az *avere* segédigés intranszítívok alanyáétól. Ezen analógiát a már fent bemutatott '*ne*-kliticizáció' bizonyítja, habár csak részleges analógiáról

beszélhetünk, ugyanis az *essere*-s intranszítív ige posztverbális alanya nem állhat tárgyesetben, nem úgy, mint a tranzítív ige tárgya. Burzio (1986) általánosítása szerint tehát csak azok az igék oszthatnak tárgyesetet, amelyeknek van alanyuk. Ezek az igék tehát, nem rendelkezvén egyéb, alany szerepét betöltő nominális szintagmával, nem oszthatnak tárgyesetet a posztverbális alanynak.

(22) *Max ha ucciso molte persone* ‘Max sok ember megölt’ (tranzítív)

(23) *Molte persone sono morte* ‘Sok ember meghalt’ (intranszítív)

Az első mondatban az *uccidere* főige mellett a *Max* áll alanyesetben, míg a *molte persone* tárgyesetben, a második mondatban pedig a *morire* főige mellett a *molte persone* alanyesetben áll.

Ez a szerkezeti megkötés képezi az unakkuzativitás alapját, miszerint unakkuzatívoknak azokat az igéket tekintjük, amelyek nominális szintagmája a tárgy tulajdonságaival rendelkezik, így tárgyesetet kellene kapjon, ám ez lehetetlen ezen megkötés okán, az alany nélküli szerkezetek esetén. A mélystruktúrában tehát az argumentum tárgyi, a felszíniben azonban alany. (Bocchino 2006)

3. A modern irodalmi olasz

Mint ahogy a dolgozat 1. fejezetében a segédigék tárgyalásakor rámutattam, az olaszban a tranzítív igék segédigéje mindig *avere*, így ezekre most nem térek ki újra. A továbbiakban az intranszítív igékkal foglalkozom, ezen belül pedig az unakkuzatív szerkezeteket emelem ki.

3.1. Unakkuzatív szerkezetek a modern olaszban (Salvi–Vanelli 1992)

A modern irodalmi olasz leírásakor G. Salvi és L. Vanelli munkáját használok fel, amely Burzio (1986) fent kifejtett elméletére épít. Unakkuzatív tehát a modern olaszban az az ige, amelynek posztverbális alanya szintaktikailag megegyezik a tranzítív ige tárgyával [vpV+NP_{alany}], ám alanyesetben áll.

Az unakkuzatív szerkezet az olaszban a következő igékkel és szerkezetekben létezik:

- a) A tranzítív igék intranszítív használatban, ahol az intranszítívként használt ige alanya megegyezik a tranzítív ige tárgyával

(24) *Il medico ha guarito il malato*
‘Az orvos meggyógyította a beteget’

(25) *Il malato è guarito*
‘A beteg meggyógyult’

Ezen igék morfoszintaktikailag lehetnek aktívak: *guarire* 'meggyógyul', *affondare* 'elsüllyed', *aumentare* 'növekszik', *cominciare* 'elkezdődik', *continuare* 'folytatódik', *migliorare* 'javul' stb. vagy visszahatók: *allargarsi* 'bővül', *muoversi* 'mozog', *riempirsi* 'megtelik', *stancarsi* 'elfárad' stb.

- b) Inherens visszaható igék: *accorgersi* 'észrevesz valamit', *fidarsi* 'bízik valamiben', *pentirsi* 'megbán valamit', *suicidarsi* 'öngyilkosságot követ el'
- c) Olyan intranszitiv igék, amelyek létezés, történést, mozgást fejeznek ki: *accadere* 'történik', *andare* 'megy', *arrivare* 'megérkezik', *restare* 'marad', *partire* 'elindul', *sembrare* 'tűnik' stb.
- d) Passzív *si* szerkezet:
(26) *Le mele si mangiano* 'Az almák megevődnek'
- e) Olyan *essere*-vel vagy kopulatív igével képzett melléknéves szerkezetek, amelyek szemantikailag létezéssel kapcsolatos kifejezések: *famoso* 'híres', *noto* 'ismert', *possibile* 'lehetséges'.

Az öt alosztályból a középkori toszkánál, nápolyival és szicíliaival való összehasonlításához az első három csoportot használom fel, azaz az egyszerű, az inherens visszaható és a mozgást kifejező unakkuzatív igéket.

3.2. Nem unakkuzatív szerkezetek *essere* segédigével

Valamennyi unakkuzatív ige segédigéje *essere*, ám nem minden *essere*-vel ragozott ige unakkuzatív:

- a) Személytelen *Si* alany ('az ember'):
(27) *Si mangia tanto per cena* 'Az ember vacsorára sokat eszik'
- b) A valódi visszaható és kölcsönös klitikumos szerkezet:
(28) *Mi guardo allo specchio* 'Nézem magam a tükörben'
(29) *I signori si salutano* 'Az urak üdvözlik egymást'
- c) Az a szerkezet, amelyben a visszaható igenek tárgya van
(30) *Mi sono mangiata una mela* 'Megettem magamnak egy almát'
- d) Passzív szerkezet:
(31) *La mela è stata mangiata* 'Az alma meg lett éve'

4. A középkori toszkán

Most áttekintem, milyen esetekben használt a középkori olasz *avere* és mikor *essere* segédigét (Jezek 2010).

4.1. *Tranzitív igék és unergatív típusú intranszitiv igék*

Avere-t használtak a tranzitív igék (32) és az unergatív típusú intranszitiv igék (33) esetében:

- (32) E quando l'ebbi assai *mirata*... [És amikor jól megnéztem őt..]
(33) Io veggio li vostri occhi c'hanno *pianto*... [Látom a szemeid, amik sírtak]

4.2. *Unakkuzatív típusú intranszitiv igék*

Egyszerű (azaz nem visszaható) unakkuzatív igék

- (34) Io *sono caduto* in una fossa.
[Beleestem egy verembe]

Visszaható típusú unakkuzatív igék

- (35) Amor (...) / s'era *svegliato* nel destrutto core...
[a szerelem felébredt az összetört szívben]

A középkori olasz *essere*-t használ az (unakkuzatív) inherens visszaható igékkel, amelyek összetett igeidőben megjelenhetnek névmással (37), vagy anélkül is (36) (míg a modern olaszban csak névmással együtt állhatnak):

- (36) ...ne lo suo tempo lo cielo stellato *era mosso* verso la parte d'oriente...
[azalatt a csillagos ég kelet felé fordult]
(37) ...l'ultima speme a cercar *mi son mosso*...
[az utolsó remény keresésére mozdultam]

A mozgást kifejező (unakkuzatív) igék esetében is csak *essere* segédigét használtak.

- (38) Antonio l'altro giorno *fue tornato*
[Antonio egy-két nappal azelőtt visszament]
(39) *k'era venuto* in Ytalia a ccombactere co li romani
[aki eljött Itáliába harcolni az rómaiakkal]

4.3. *Passzív szerkezet*

A passzív szerkezetben mindig *essere* segédigét használtak.

- (40) *son da lei veduto* [látva vagyok általa]

4.4. Valódi visszaható igék

Valódi visszaható szerkezetekben visszaható (41) és kölcsönös (42) értelemben is *essere*-t használtak:

(41) ...pregando ognora dolzemente / lei cui s'è dato...

[édesen imádkozva őhozzá, akinek odaadta magát]

(42) Allora si sono accordati intra anbo due li servi...

[a két szolgáló megegyezett egymás közt]

Bár az *avere* használata nem volt túl gyakori, mégis lehetséges volt akkor, ha a klitikum valódi visszaható értékű (direkt vagy indirekt tárgy), kölcsönös vagy intenzív értékű (tehát tranzitív értelemben használt igékkel álló visszaható klitikum).

(43) *Ancisa t'hai...*

[megölted magad]

(44) *Questi due cavalieri s'aveano lungamente amato...*

[a két lovag sokáig szerette egymást]

A (43)-as mondatban direkt tárgy funkciójú visszaható értékű szerkezet szerepel, míg a (44)-esben direkt tárgy funkciójú kölcsönös szerkezet.

Inherens visszaható unakkuzatív szerkezetekben azonban nem lehetett *avere*-t használni.

(45) **s'hanno vergognati*

[szégyenkeztek]

4.5. Modális segédigék

A modális segédigéket – *volere* 'akar', *potere* 'tud', *dovere* 'kell' – mind a középkori, mind a modern olasz mindkét segédigével használja: ha a főige *avere*-t kíván, akkor a modális ige segédigéje *avere*:

(46) *..l'avevan voluta maritare* (ibid 3,9)

[férjhez akarták adni]

A modern olaszhoz hasonlóan (Egerland 2010) a középkori toszkánban is, amennyiben a lexikális ige segédigéje *essere*, a modális segédigés szerkezetét is *essere*: például (47)-ben a *venire* 'jön' ige segédigéje *essere*, ezért az *era potuta venire* szerkezetet kapjuk. De a segédige *avere* is lehet (48). A két segédige alternál akkor is, ha a főige *essere* (49-50), vagy passzív szerkezet (51-52), míg a modern olaszban mindkét esetben *avere* a segédige (Renzi *et al.* 2001). Amikor a klitikum a főigéről a segédigére mozog, a segédige csak *essere* lehet, ha a főige unakkuzatív (53), mint a modern olaszban; továbbá

akkor is *essere*, ha a főige *essere* (54) (ezekben az esetekben a modern olasz elkerüli a klitikum felmozgását: *avrebbe dovuto esserle riconoscente* 'el kellett volna neki ismernie' ([?]*le avrebbe/sarebbe dovuto essere riconoscente*):

- (47) *Ella non era ancora potuta venire.. (Novellino, 99, rr. 22–23)*
[Ő nem tudott még eljönni..]
- (48) *..la formica non avrebbe potuto andare una. (Tesoro volgarizzato*
(ed. Gaiter), vol. 1, libro 2, cap. 40, p. 339, rr. 4–6)
[..a hangya nem tudott volna menni egy kört sem]
- (49) *..e fu apostolo.. Ma s'egli... non fosse voluto essere... (Tesoro*
volgarizzato (ed. Gaiter), vol. 4, libro 8, cap. 65, p. 241, rr. 2–5)
[..és ha nem akart volna apostol lenni..]
- (50) *..se Quinto Ligario avesse potuto essere in Italia.. (Brunetto Latini,*
Pro Ligario, p. 183, rr. 11–14)
[..hogy Quintus Ligarius Itáliában lehetett..]
- (51) *..Pompeo sarebbe potuto essere salutato per coloro.. (Valerio*
Massimo (prima red.), libro 9, cap. 15, p. 672, rr. 20–23 [a. 1338])
[..hogy Pompeus helyettük lehetett volna üdvözölve..]
- (52) *...se elli medesimo non avesse voluto essere chiamato Felice.*
(*Valerio Massimo* (prima red.), libro 6, cap. 9, p. 460, rr. 3–9
[a. 1338]) [..ha ő maga nem akarta volna, hogy Boldognak hívják]
- (53) *...non v'era voluto andare... (Matteo Villani, Cronica, libro 5, cap.*
12, rr. 110–113 [1348–1363])
[...nem akart odamenni..]
- (54) *..non va all'animo questa essere stata la cagione, né quale altra si sia*
potuta essere non so. (Boccaccio, Esposizioni, 15, par. 51 [1373–1374])
[..nem értem, hogy ez volt az ok, sem azt nem tudom, mi más lehetett]

5. A középkori nápolyi

5.1. *Tranzitív igék és unergatív típusú intranzitív igék*

Ahogy a toszkán, úgy a nápolyi is *avere*-t használ a tranzitív (55) és az unergatív (56) típusú intranzitív igékkel..

- (55) *..e chiunque avesse desiderato la gloria (50/7)*
[és bárki vágyta volna a dicsőséget]
- (56) *..per mostrare che nce avesse dormuto.. (64/8)*
[hogy megmutassa, aludt benne]

5.2. Unakkuzatív típusú intranszitiv igék

A középkori nápolyi is *essere* segédigét használ az unakkuzatív típusú igékkel.

(57) ..vollero dicere che ... sì *fossero state* Abrucce.. (48/27)

[azt mondták, hogy .. abruzzóiak voltak]

(58) ...né tanto *siano invechiate*.. (47/7)

[..sem nem öregedtek..]

A *piovere* 'esik' és a *piacere* 'tetszik' igék a modern olaszban egyszerű unakkuzatív igék, itt azonban *avere* a segédigéjük. A *piovere* a modern olaszban mindkét segédigével használható, a *piacere* csak *essere*-vel.

(59) ..*parea quase che may non avesse tanto pyovuto*.. (176/34)

[úgy tűnt, még sosem esett ennyit]

(60) ..*da poy che ave pl.azuto a li nuostri Diey*.. (69/35)

[miután tetszett isteneinknek, hogy..]

Az inherens visszaható (unakkuzatív) igék segédigéje *essere* (61), névmás nélkül is használhatók (62) (összetett és ragozatlan alakban), csakúgy, mint a középkori toszkánban:

(61) *per la mayore parte se sono trovati in concordia, et in poco cose sono trovati sconcordanti*. (314/8)

[nagyrészt egyetértettek, és kevés dologban nem értettek egyet]

(62) .. *de essere dato a morte, ipso* .. (76/25)

[..hogy a halál kezébe adja magát..]

A mozgást kifejező igék bizonytalanságot mutatnak, amennyiben a példák alapján látszik, hogy egyes igéket *essere*-vel és *avere*-vel is használtak: míg az *appligare* 'menni' igét *essere*-vel (64), az *arrivare* 'megérkezni' igét pedig *avere*-vel ragozták (66), az *andare* 'menni' ige mindkét segédigével szerepelhetett (63-65).

A jelentést vizsgálva nem tűnik úgy, hogy adott ige tranzitív és intranszitiv használatáról volna szó. A segédige használatában tapasztalható bizonytalanság talán inkább az *avere* segédige későbbi térnyerésének kezdeti megmutatózására engedhet következtetni.

(63) .. *lo ademandao perché era andato*.. (64/11)

[megkérdezte, miért ment oda..]

(64) ..*credendo che li Troyani non fossero ancora appligati a Troya*.. (109/26)

[abban a hitben, hogy a trójaiak még nem érkeztek meg Trójába]

- (65) .. e altra gente *avessero andate* co lloro exercito contrao Troyani.. (72/30)
[ha mások serergükkel a trójaiak ellen mentek volna]
(66) ..E se illo *avesse arrivato* in grecia (54/36)
[és ha ő megérkezett volna Görögországba]

5.3. Passzív szerkezet

Essere segédige használatos továbbá a szenvedő szerkezetekben is:

- (67) ..che non *fosse veduto* in quilli payse.. (63/28)
[hogy ne legyen látható abban az országban]

5.4. Valódi visszaható igék

A példák alapján a visszaható értékű (68) és a kölcsönös értékű (69) valódi visszaható igék segédigéje egyaránt *avere* volt:

- (68) ..et *averrianosi liberati* da onne altro periculo.. (165/36)
[és megszabadultak volna minden egyéb veszélytől..]
(69) ..*se appero salutati* insembla.. (61/21) [üdvözölték egymást]

5.5. Modális segédigék

A modális segédigéket kizárólag *avere* segédigével használták a középkori nápolyiban, függetlenül attól, hogy a főige tranzitív, unergatív, unakkuzatív, vagy visszaható.

Tranzitív:

- (70) ..èy venuto per sapere chello che *ay voluto* tu medesmo *sapere* (119/5)
[hogy megtudja azt, amit temagad akartál megtudni]

Unakkuzatív:

- (71) ..chillo lo quale *ne ave voluto perire*::.. (175/30)
[aki miatta meg akart halni]

Passzív értelmű visszaható szerkezet, unakkuzatív használatlall:

- (72) ..che quisto nuostro exercito non *se avesse ben potuto guidare* senza lo consiglyo tuo.. (202/13)
[hogy hadseregünket nem lehetett volna jól vezetni a tanácsod nélkül]

Találtam azonban egyetlen kivételt, ahol az inherens visszaható ige segédigéje *essere*:

- (73) ..chi per tale vecenda *ve siti voluti mettere* a portare sì gran piso.. (183/1)
[..akik ilyen ügy miatt *ekkor* súlyt akartatok magatokra venni..]

6. A középkori szicíliai

6.1. Transzítív igék és unergatív típusú intranszítív igék

A középkori szicíliai is *avere* segédigét használ transzítív (74) és unergatív típusú intranszítív igékkel (75).

- (74) ..si Iuda avissi vinutu a li apostoli et *dimandatu* perdonancia..
(a4/16) [Ha Júdás bocsánatot kért volna az apostoloktól]
- (75) ..si fussiru statu tanti, li fidili et li infidili *avirianu cumbactutu*..
(0/21) [ha sokan lettek volna, a hívők és a hitetlenek megküzdöttek volna]

6.2. Unakkuzatív típusú intranszítív igék

A középkori szicíliai is *essere* segédigét használ az egyszerű unakkuzatív típusú igékkel.

- (76) ..Ki si Iesu Cristu *fussi statu* homu puru.. (a13/7)
[ha Jézus Krisztus csak ember lett volna..]
- (77) ..bonu li sirria, si non *fussi natu* killu homu. (a84/16)
[jó lett volna neki, ha nem született volna meg az az ember]

Inherens módon névmással társított igékkel ugyanakkor *avere*-t használ.

A *vergognarsi* 'szégyelli magát' ige a szicíliaiban, a középkori toszkánál ellentétben, amiben visszaható unakkuzatív szerkezetekben nem lehet *avere*-t használni (**s'hanno vergognati*), *avere* segédigét használ: *si avissi virgugnatu, si aviria virgugnatu*.

- (78) .. *si avissi virgugnatu*..   *non si aviria virgugnatu*.. (a28/33)
[..ha szégyellte volna magát.. nem szégyellte volna magát..]

Névmás nélküli igékkel *essere*-t használ.

- (79) ..mai non *sirianu virgugnati*.. (0/27)
[...sosem szégyenkeztek volna].

A mozgást kifejező unakkuzatív igék a nápolyihoz hasonlóan hol *essere* (81), hol *avere* (80) segédigét használják..

- (80) ..Si Iuda *avissi vinutu* a li apostoli.. (a4/15)
[...Ha Júdás elment volna az apostolokhoz..]
- (81) *amicu, a ki si vinutu?* (0/16)
[...És Jézus így szólt: Ó barátom, miért jöttél?]

6.3. Passzív szerkezet

A középkori szicíliai *is essere* segédigét használta a szenvedő szerkezetben.

- (82) *..era statu librusu et curatu per lu signur nostru* (a68/25)
[leprás volt és Urunk által gyógyult meg]

6.4. Valódi visszaható igék

A valódi visszahatók igéket *avere* segédigével használták.

- (83) *...mai non si avirianu sintutu necessitati di fami nè di siti..;* (0/28)
[..sosem éreztek volna éhséget, se szomjúságot..]

6.5. Modális segédigék

A modális segédigék a főigétől függetlenül *avere* segédigét használtak (84)-ben az infinitívusban álló ige segédigéje *avere*, míg (85)-ben *essere*.

- (84) *..non aviria pututu satisfari per li nostri peccata.* (a13/8)
[nem tudta volna megváltani bűneinket]
(85) *..non avissi vulutu muriri, non siria mai mortu.* (0/18)
[..ha nem akart volna meghalni, sosem halt volna meg.]

7. Konklúzió

Összegzésképpen készítettem egy összehasonlító táblázatot, amelynek segítségével átláthatóvá válik az *essere* és az *avere* segédigék eloszlása a vizsgált dialektusokban és a modern olaszban. A táblázatot a dolgozatban meghatározott csoportok alapján állítottam össze. A tranzitív és az unergatív igéket követően a több csoportra osztott unakkuzatív igék következnek – kiemelve a mozgást kifejező igéket és az inherens visszaható igéket –, majd a vizsgálat szempontjából külön csoportot alkotó passzív szerkezetet és a modális segédigéket tartalmazó szerkezeteket látjuk. A kiemelendő eredményeket csillaggal jelöltem.

	olasz	toszkán	nápolyi	szicíliai
Tranzitív	avere	avere	avere	avere
Unergatív	avere	avere	avere	avere
Unakkuzatív: egyszerű	essere	essere	essere*	essere*
Unakkuzatív: Inherens visszaható igék	essere	essere (+/-klitikum)	essere (+/-klitikum)	avere/ essere*
Unakkuzatív: Mozgást kifejező igék	essere	essere	essere/ avere*	essere/ avere*
Passzív szerkezet	essere	essere	essere	essere
Modális segédigék	essere/ avere	essere/ avere	avere*	avere*
Valódi visszaható igék	essere	essere/avere	avere	avere

A középkori toszkán alapvetően már mutatja a segédige-választásban azokat a megoldásokat, amelyeket a mai irodalmi olasz.

Lényeges eltérés a kettő között a visszaható igék terén figyelhető meg, amint a példákból láttuk, a toszkán az inherens visszaható igék esetében elhagyhatja a klitikumot (ragozatlan alakban vagy összetett igeidőben), a valódi visszaható igék esetében (kölcsonös és visszaható értékkel) pedig használtak *avere* és *essere* segédigét is.

Ehhez képest a nápolyi több ponton is eltér mind az olasztól, mind a középkori toszkántól. A modális segédigéket mindig kizárólag *avere* segédigével használták (kivéve azt az egy példát, ahol *essere* szerepel a *volere* és egy unakkuzatív inherens visszaható főige mellett: *ve siti voluti mettere*). A mozgással kapcsolatos igéket hol *essere*, hol *avere* segédigével használták. Eltér továbbá néhány unakkuzatív ige viselkedése, mint *piovere*, *piacere*, amelyek segédigéje a nápolyiban *avere*, míg a toszkánban *essere* volt.

A visszaható igéket illetően az inherens visszahatók csakúgy, mint a toszkánban, *essere*-vel állnak, összetett és ragozatlan alakban a klitikumuk elhagyható. A valódi visszaható igékkel visszaható és kölcsonös érték esetén egyaránt csak *avere* segédigét használtak.

A szicíliai vizsgálatát követően azt állapíthatjuk meg, hogy a nápolyihoz hasonlóan a mozgást kifejező igék segédigéje *essere* vagy *avere*. A modális segédigés szerkezetekhez szintén csak *avere*-t használ. A valódi visszaható igék segédigéje kizárólag *avere*, szintúgy *avere* az inherens visszahatóké, kivéve, ha nem jelenik meg a klitikum, mert akkor a segédige *essere*.

Összegezve tehát a vizsgálat eredményét elmondhatjuk, hogy a középkori toszkán, bár a visszaható igék terén még eltér a modern irodalmi olasztól, már nagyrészt ugyanazokat az eredményeket hozza. Ezzel szemben a középkori nápolyi és szicíliai vizsgálatok az állapíthatjuk meg, hogy több bizonytalan terület van, ahol a két segédige disztribúciója még nem letisztult, és az *avere* segédige erőteljes terjedését figyelhetjük meg, amely fokozatosan kiszorítja majd a kérdéses területeken az *essere*-t. Ebben a folyamatban érintett területek, ahogy a táblázaton is láthatjuk, a mozgást kifejező unakkuzatív igék csoportja, néhány egyéb unakkuzatív ige (például *piovvere*, *piacere*), a modális segédigés szerkezetek (ahol a modális segédige miatt lazább a kapcsolat a főige és a segédige között) és a visszaható szerkezetek.

Felhasznált irodalom

- Anonimo (Niccolò Montaperti o Casucchi?): *Sposizione del Vangelo della Passione secondo Matteo*, (1373), a cura di Pietro Palumbo, voll. 3, Palermo: Centro di studi filologici e linguistici siciliani, 1954.
- Bocchino, F. 2006. *Lessico-Grammatica dell'italiano: le costruzioni intransitive*, doktori értekezés, Università degli studi di Salerno
- Burzio L. 1986. *Italian Syntax: A Government-Binding Approach*, Dordrecht, Reidel
- De Blasi, N. 1986. *Libro de la destructione de Troya – Volgarizzamento napoletano trecentesco da Guido delle Colonne*, Roma, Bonacci editore.
- Egerland, V. 2010. *Fraasi subordinate all'infinito*, In Salvi, G. – Renzi, L. (eds.): *Grammatica dell'italiano antico—V./22*. Bologna, il Mulino.
- Graffi, G. 1994. *Sintassi*, Bologna, il Mulino.
- Jezek, E. 2010. *La struttura argomentale dei verbi*. In Salvi, G. – Renzi L. (ed.): *Grammatica dell'italiano antico—I/2*. Bologna, il Mulino.
- Levin, B. – Rappaport, H. M. 1996. *Unaccusativity*, Cambridge (Massachusetts), The MIT Press.
- Perlmutter, D. M. 1978. *Impersonal passives and the Unaccusative Hypothesis*, *Proc. of the 4th Annual Meeting of the Berkeley Linguistics Society*, UC Berkeley
- Rosen, C. G. 1984. The Interface between Semantic Roles and Initial Grammatical Relations, In: Perlmutter, D. M. – Rosen, C. (eds.) *Studies in relational grammar*, Chicago, University of Chicago Press, 38–80.
- Renzi, L. – Salvi G. – Cardinaletti A. (eds.) 2001. *Grande Grammatica Italiana di Consultazione*, I–II–III, nuova ed. corretta, Bologna, il Mulino.
- Salvi, G. – Vanelli, L. 1992. *Grammatica essenziale di riferimento della lingua italiana*, Firenze, Le Monnier.

Internetes hivatkozások

<http://www.lib.uchicago.edu/efts/ARTFL/projects/OVI/>

„ÚGY HISZEM, EZ NEM OLYAN EGYSZERŰ”: AZ ATTITŰDIGÉKRŐL ÉS A FAKTIVITÁSRÓL

Gyarmathy Zsófia

Bevezetés

Tanulmányomban az attitűdigék faktivitásával kapcsolatos jelenségeket vizsgálom. Egy, az attitűdigék szemantikájáról és kategorizálásáról szóló általános bevezetés után rátérek annak tárgyalására, hogy miben is áll egy attitűdige faktivitása, és milyen válfajai vannak a faktivitásnak. Amint látni fogjuk, az attitűdigék osztályait hierarchiába tudjuk rendezni az alapján, hogy mely operátorok hatókörében maradnak faktívok, amennyiben azok. Ez a hierarchia több jelenség vizsgálatánál is visszatér, többek között a tanulmányom központi részét képező úgynevezett értékelő módosítók megjelenése szempontjából. Jelen tanulmányban ugyanis a faktivitással kapcsolatos jelenségek egy szűkebb, és (véleményem szerint) méltatlanul kevés figyelmet kapott csoportjával kívánok foglalkozni, név szerint azzal, hogy miképpen változhat az egyes attitűdigék faktivitása bizonyos kifejezések hatására. A 3. részben tehát azt vizsgálom meg, mely igéknél és miként tudják befolyásolni a faktivitást a mátrixmondatbeli *úgy*, illetve az úgynevezett értékelő módosítók, úgy mint *jól*, *rosszul*. Ezen megfigyelések alapján a 4. részben a legfontosabb adatokra egy elemzési javaslatot vetek fel, még hozzá a melléknevek szemantikájából merítve egy *skála alapú* megközelítésben. Ezen keretben a faktív attitűdpredikátumok lexikailag meghatározzák, hogy milyen értéket vesznek fel egy igazságskálán (a faktivitással kapcsolatos preszuppozíciójuk tehát ebben merül ki), ezen alapértéket pedig bizonyos kifejezések (például az értékelő módosítók) képesek módosítani. Azt találjuk majd, hogy míg az értékelő módosítók esetében ez az elemzés több szempontból is előnyösnek tűnik, az *úgy* esetében el kell vetnünk, ahogy egy másik lehetséges javaslatot is, így ezen kifejezésre a jelen keretek között nem fogok elemzést adni, hanem leginkább a vele kapcsolatos, korábban nem tematizált problémákra hívom fel a figyelmet. A faktivitás skála alapú elemzése azonban ígéretesnek tűnik, többek között a kettőnél több értékű skálákra való kiterjeszthetőség, illetve az értékelő módosítók egységes elemzési lehetősége miatt. Fontos kiemelni, hogy jelen tanulmányban az attitűdigék, az értékelő módosítók és az *úgy* szemantikájára fókuszálok, így az ezen kifejezésekkel kapcsolatos szintaktikai

hátteret jórészt figyelmen kívül hagyom, és tisztán formális szemantikai aspektusból vizsgálom őket.

1. Az attitűdigék és osztályaik

Az attitűdigék mentális állapotokat (ritkább esetben folyamatokat vagy eseményeket) írnak le, mint például *szeret, sajnál, tud, meglepődik*. A jelen cikkben leginkább a propozicionálisattitűdigékkal foglalkozom majd, vagyis amelyek esetében az attitűd egy propozícióra irányul. A bevett elemzés szerint ezen attitűdigék egy alany és egy propozíció közötti relációt írnak le (ez az úgy nevezett relációs elemzés, lásd Moltmann 2003). A propozicionálisattitűdigék szemantikáját Hintikka (1969) óta a lehetséges világok szemantikájának keretében szokták megragadni. Például a *János azt hiszi, hogy p* mondat akkor és csak akkor igaz, ha minden világ, amely eleme a János hitét kitevő világok halmazának, az egyben a *p* propozíciónak is eleme.¹

A lehetséges világ alapú elemzések számos ismert problémába ütköznek. Talán a legismertebb, hogy egy lehetséges világ alapú elmélet nem képes megkülönböztetni az azonos intenziójú kifejezéseket, mint amilyen a *2* és *a legkisebb prím* (ennek a problémának a tárgyalása, amely már Fregénél is megjelenik, elsősorban talán Kripke (1979) nevéhez fűződik), de hasonló gondot jelentenek a szükségszerűen igaz/hamis állítások, az inkonzisztens hitek és a logikai mindentudás paradoxona is például. A különböző problémákra különböző megoldási javaslatok születtek, a szintaktikai formák szemantikában való megjelentetésétől kezdve a hiperintenzionális logikák alkalmazásán át (például Fox és Lappin 2001) a szituációalapú elemzésekig (például Moltmann 1994). Ehelyett azonban nem foglalkozunk az attitűdigék szűken vett jelentésrepresentációjával és az ezzel kapcsolatos problémákkal, bár az *úgy* szó elemzése kapcsán egy bizonyos szinten érintjük majd ezt a kérdéskört is.

Az attitűdigéket az irodalomban többféleképpen is csoportosították, és természetesen az attitűdigék szemantikájának különböző aspektusait vizsgáló kutatók különböző szempontok alapján végezték az osztályozást. Gyakori a jelentésalapon történő osztályozás, vagyis naiv szemantikai osztályok felállítása (például Forbes 2006), míg Moltmann (1994) például hat különböző következtetési séma érvényességét megvizsgálva különböztette meg az elfogadást kifejező ígék, a negatív tartalmú ígék, az emotív ígék, a kérdő monda-

---

¹ Ezt Hintikka formálisan elérhetőségi relációkkal ragadta meg, majd Kratzer (1981) finomította az elemzést, elkülönítve a modális bázis és a rendezési forrás szerepét, amellyel például az *akar*-jellegű ígékkel kapcsolatos problémákat tudta megoldani.

„Úgy hiszem, ez nem olyan egyszerű”: Az attitűdigékről és a faktivitásról

tot beágyazó igék és a komplex attitűdigék csoportjait. Az utóbbi csoportosításban például az *örül* és az *akar* egy csoportba kerül, pedig egy másik szempontból teljesen különbözőek: az *örül* extenzionális predikátumként viselkedik, míg az *akar* intenzionális, sőt hiperintenzionális.

A jelen tanulmány céljának leginkább Tóth (2006) csoportosítása felel meg, minthogy számára is központi szerepet játszott az egyes attitűdigék faktivitása az általa vizsgált jelenségek szempontjából. Ő maga is több csoportosítást vizsgált meg, amelyeket összehasonlítva az 1. táblázatban összefoglalt csoportosítást tekintette a legmegfelelőbbnek (megjegyzendő, hogy Tóth nem csak igéket vont be a vizsgálatba, hanem általában az attitűdöket kifejező kifejezéseket, és ebben én is követtem őt):

1. táblázat: Az attitűdigék jelen tanulmányban alapul vett csoportosítása Tóth (2006) alapján

Igeosztály	Példák
Valódi faktívok	<i>panaszkodik, sajnál</i>
Szemifaktívok	<i>tud, lát</i>
Episztemikusok	<i>gondol, elképzelhetetlen</i>
Asszertívumok	<i>állít, megígér</i>
Fikciós igék	<i>álmodik, tervez</i>
[Kötőmódú komplementumú igék]	<i>parancsol, törekszik, akar</i>

A jelen tanulmány szempontjából az utolsó, kötőmódú komplementumú igéken belüli, Tóth által megtett megkülönböztetések nem relevánsak, ezért itt ezeket egyetlen osztályba soroltam. A valódi faktívokat szokták emotív faktívoknak is nevezni. Ezek az igék előfeltételezik a komplementummondattal igazságát, méghozzá mind akkor, ha a mátrixpredikátum tagadott formájú, mind ha kérdés, illetve lehetőségoperátor alá van beágyazva (*lehet, hogy V, hogy p* formájú mondatban). Ezzel szemben a szemifaktívok a tudással és a tudás megszerzésével kapcsolatos attitűdöket fejeznek ki, és bár a pozitív formájukban előfeltételezik a komplementummondattal igazságát, ezt nem minden beágyazás mellett tartják meg. Az episztemikusok, az asszertívumok és a fikciós igék, ahogy látni fogjuk később, sok szempontból egyfajta „átmenetet” képeznek a faktívok és a kötőmódú komplementumot kívánó attitűdök között, és ebben a régióban van a legtöbb idioszinkratikus viselkedés a vizsgált szempontokból (elsősorban az *úgy-gyal* és *úgynevezett értékelő módosítókkal* való módosíthatóság és a faktivitásváltozás szempontjából). Térjünk most rá részletesebben az attitűdigék faktivitásának kérdésére.

2. Faktivitás és „egyéb állatfajták”

2.1. A faktivitás és a veridikalitás

Egy predikátumot hagyományosan akkor tekintenek faktívnek, ha az *előfeltételezi* argumentuma igazságát, míg veridikálisnak akkor nevezzük, ha az argumentum igazsága *következik* abból, hogy a predikátum igaz az argumentumra (pl. Égré 2008). Tóth (2006), Giannakidou nyomán, megkülönbözteti ezen felül a relatív veridikális predikátumokat is, amelyek egy adott episztemikus modellben követelik meg az argumentum igazságát – ebbe a kategóriába tartoznak az episztemikus predikátumok, az asszertívumok és a fikciós igék, amelyek tehát ezen szempont alapján egyfajta átmenetet képeznek a (szemi)faktív és a nem faktív predikátumok között.

Ami a veridikalitás és a faktivitás közötti kapcsolatot illeti, ebben a kérdésben megoszlanak a vélemények. Tóth (2006) azt a leginkább elfogadott vonalat követi, mely szerint a faktív predikátumok a veridikális predikátumok alosztályát képezik, és a veridikalitás gyengébb fogalom, mint a faktivitás (tekintve, hogy utóbbi esetben a negált formában is fennáll az argumentum igazságának előfeltételezése). Égré (2008) azonban rámutat, hogy egy másik lehetőséget is érdemes számba venni, miszerint a két fogalom független. Más szóval nem csak olyan predikátumok vannak, amelyek veridikálisak, de nem faktívak (vagyis például negáció hatókörében nem implikálják argumentumuk igazságát – ilyen például a *bebizonyít*), hanem olyanok is, amelyek faktívak, de nem veridikálisak. Égré több példát idéz az irodalomból a *sajnál*-ra:²

(1) *Falsely believing that he had inflicted a fatal wound, Oedipus regretted killing the stranger on the road to Thebes.*

‘Mivel tévesen azt hitte, hogy halálos sebet ejtett, Oidipusz sajnálta, hogy megölte az ismeretlent a Thébába vezető úton.’

Ezt szembeállítja a *tud* igével, amellyel nem jólformált egy hasonló konstrukció, ami azt mutatja, hogy bár kérdéses lehet a *sajnál* fenti példabeli használata, valamiféle különbség mindenképpen van a *sajnál* és a *tud* között:

---

² Saját intuíción alapján a magyarban ez a mondat nem jólformált, vagyis a *sajnál* nem lenne jó példa a faktív, de nem veridikális predikátumra, viszont a cikk lektora szerint a *bán* ige megfelelően példázza ezt a viselkedést. Kérdés, hogy vajon ebből a szempontból a magyar beszélők miként értékelnék az egyes attitűdigéket, illetve hogy vajon az angol beszélők intuíciója mennyire stabil ebben a kérdésben.

„Úgy hiszem, ez nem olyan egyszerű”: Az attitűdigékről és a faktivitásról

(2) ?? *John wrongly believes that Mary got married and he knows that she is no longer single.*

?? ‘János tévesen azt hiszi, hogy Mari megházasodott, és tudja, hogy már nem egyedülálló.’

Érdeemes megfigyelni, hogy bár a *sajnál* abban a tekintetben „erősebben faktív” (nagyon naiv értelemben véve az erősséget) a *tud*-nál (és általában a valódi faktívok a szemifaktívoknál), hogy több környezetben tartja meg a faktivitást, ebben a tekintetben viszont „gyengébben faktív”-nak tűnik, vagyis az argumentum igazságának előfeltétele pragmatikailag törölhetőnek látszik, míg a *tud*-nál valóban logikai következménynek tűnik. Úgy vélem azonban, hogy a veridikalitás és a faktivitás közötti kapcsolat továbbra is nyitott kérdés, és ehelyt nem szeretnék állást foglalni vele kapcsolatban. Az egyszerűség kedvéért a megszokottabb vonalat követem, és a faktív predikátumokat a veridikalisos részhalmazának tekintem, azonban a későbbiekben – hacsak nincs kiemelve a veridikalisos és faktívok közötti különbség – a bevettebb, „faktív” megjelölést használom mind a valódi, mind a szemifaktívokra.

2.2. Mit előfeltételez egy faktív attitűdige?

Ami a faktivitás mint előfeltétel, avagy preszuppozíció státuszát illeti, míg az egyik bevett elemzés szerint a stalnakeri *common ground*-ból (*cg*, melyet a beszélők által egységesen elfogadott proposíciók határoznak meg) következik a komplementum által kifejezett proposíció, egyesek az aktuális világbeli igazságot kívánják meg (Barwise és Perry 1981), illetve talán elfogadottabb megoldás, hogy csak a *beszélő* hiteit alkotó proposíciók közé veszik fel a komplementum által kifejezett proposíciót (például Heim 1992).

Nincs egyetértés tehát abban, hogy az adott proposíció igazsága beágyazott attitűdigék esetén melyik „szinten” van előfeltételezve. Moltmann (1994) szerint például a faktivitás még csak nem is a beszélő hiteire tesz megszorítást, hanem mindig a faktív attitűdigét beágyazó szintre vonatkozik (amelyet szerinte többszörösen beágyazott mondatoknál lehet megfigyelni). Más szóval a faktivitás nem egy proposíció adott világbeli, vagy akár a beszélő hitebeli igazságának előfeltételezése, hanem mindig egy ágenshez, mégpedig a legközelebbi beágyazó attitűd ágenséhez kötött, és az ő megfelelő attitűdjére (például hiteire vagy vágyaira) tesz megszorítást. Van azonban példa arra, amikor a faktivitás látszólag igenis „szintugrást” mutat, ezekre az esetekre azonban talán segítségül hívhatjuk Heim (1992) tentatív javaslatát (bár ő nem a faktivitást, hanem általában azt vizsgálta, hogyan jelennek meg a preszuppozíciók attitűdigék hatókörében). A *John believes that it stopped raining* (‘János úgy véli, elállt az eső’) típusú

mondatoknál azt találta, hogy (amennyiben nem része a kontextusnak, hogy János úgy vélte, hogy korábban esett) nem (illetve nem csak) a várt akkommodáció történik, vagyis hogy János úgy véli, hogy esett az eső, hanem az, hogy ténylegesen esett az eső. Heim szerint egyrészt elképzelhető, hogy sok ilyen esetet meg lehet magyarázni azzal, hogy egy kifejezés (akár egy esemény) *de re* interpretációt kap, így tág hatókört vesz fel az attitűdpredikátumhoz képest, másrészt az alapján is indokolható például a fenti mondat esetében a szintugrás, hogy mit plauzibilis feltételezni, és miként plauzibilis például Jánosnak úgy vélnie, hogy esett az eső. Véleményem szerint egy hasonló indoklás azokra az esetekre is kiterjeszthető a faktivitással, amikor nem az történik, amit Moltmann jósol, hanem egy feljebbi szintre is kiterjed a faktivitás.

Tovább árnyalja az attitűdigék faktivitásának kérdését, hogy elképzelhető, hogy nem csak az attitűdigén múlik a faktivitás, vagy legalábbis a faktivitás jellege, hanem az attitűd tartalmán is. Stephenson (2008) szerint például az, hogy pusztán az attitűdige alanya vagy a maga beszélő is a megfelelő attitűdben áll-e az adott proposícióval, attól is függ, hogy a proposíció ítéletfüggő-e (pl. *a répatorta finom*) vagy sem (pl. *betörték a házba*). Ez alapján különbséget tesz gyenge és erős faktivitás között, ahol az előbbi az attitűd alanyának megalapozottságát ragadja meg és szemantikai következmény, míg az utóbbi a beszélőről is szól és előfeltételezés.³

A fenti tárgyalásban azt kívántam bemutatni, hogy nem triviális az a kérdés, hogy pontosan miben is áll az attitűdigék faktivitása, mit is jelent, miként érdemes megragadni, és milyen típusai vannak. Számunkra azonban az lesz a fontos, hogy a faktivitásnak vannak robusztusság szerinti fokozatai, ahogy azt fentebb már láttuk a valódi- és szemifaktív predikátumok elkülönítésénél: más szóval az egyes attitűdigék abban is különböznek egymástól, hogy mennyire tág kontextusban implikálják mondatbővítményük igazságát. Mínthogy a jelen cikkben követem a bevett elemzést, és a faktivitást lényegében a preszuppozíció egy fajtájának tekintem, nem meglepő, hogy bizonyos környezetekben a kérdéses preszuppozíció törölhető. Az érdekes inkább az, hogy az attitűdigék jól körülhatárolható csoportokat alkotnak aszerint, hogy mely kontextusban tartják meg preszuppozíciójukat, ezen csoportok pedig egy skála mentén helyezhetők el.

2.3. Mely környezetben faktívak az egyes attitűdtípusok?

Az attitűdöknek a faktivitás „robusztussága” szerinti skáláját jól tükrözi a Tóth (2006) nyomán felvett csoportosítás, amelyet az 1. táblázatban mutattam

---

³ Figyeljük meg, hogy ez a következmény-előfeltétel kettősség jellemző a veridikalitás és a faktivitás különbségére is, amely azonban független ettől a kérdéstől.

„Úgy hiszem, ez nem olyan egyszerű”: Az attitűdigékről és a faktivitásról

be. Eszerint tehát az első csoportot alkotják a valódi faktívok, amelyek negáció, kérdés és lehetőségoperátor hatókörében is implikálják a komplementum igazságát – Tóth (2006, 57. o.) szavaival: „under any condition, even when they are negated, questioned or embedded under *it is possible that*”.⁴ Megjegyzendő azonban, hogy *nem* minden környezetre igaz ez: egyszerre negáció és lehetőségoperátor alatt egy attitűdige sem marad faktív, ahogy a (3) mondat illusztrálja a valódi faktív *örül*-re:

(3) Mari nem örülhetett annak, hogy Zsuzsi férjhez megy, mert nem megy férjhez.

A szemifaktívok veridikálisak, de ha az attitűdige nem pozitív formában áll, vagy kérdés vagy lehetőségoperátor alá van beágyazva, akkor már nem minden esetben implikálják a komplementum igazságát. A magyarban a helyzetet bonyolítja az igemódválasztás: amint Tóth (2006, 65. o.) rámutat, a negált formájú szemifaktív attitűdők faktivitási preszuppozíciója elvész akkor, ha a komplementum feltételes módú, míg kijelentő módú komplementum esetén meg is tarthatja, de el is vesztheti azt.

Úgy vélem, az, hogy kijelentő módú komplementum mellett előfeltételezett-e annak igazsága, az adott szemifaktív attitűd típusán múlik: negált formában az *emlékszik*, a *bebizonyít*, a *megesküszik*, illetve talán az *érzékel*, *lát* és egyéb percepcióis igék (legalábbis *azt* utalószó jelenléte mellett) – intuíciónom szerint – még kijelentő módú komplementum mellett sem implikálják annak igazságát, míg a *tud*, *eszébe jut*, *megért* tipikusan igen, bár nagyon sok múlik azon, hogy az adott kontextus mennyire támasztja alá a kérdéses mondat igazságát.⁵ A fenti két csoportot megvizsgálva kezdő hipotézisként feltehető, hogy azoknál az igéknél, amelyeknél nem jelenhet meg a feltételes mód a komplementumban negált mátrixpredikátum mellett, a kijelentő módú komplementum megtartja a faktivitást, míg azoknál, amelyeknél megjelenhet, a kijelentő módú komplementum esetében is elvész a faktivitás, nem csak a feltételes módban. Lehet azonban, hogy az érvelés megfordítva meggyőzőbb: azon igék kaphatnak feltételes módú komplementumot, amelyek negált formában nem tartják meg faktivitásukat. Így például a *Nem látta, hogy Mari eljött* esetében könnyen találunk olyan kontextust, amikor a mondat nem implikálja, hogy Mari eljött, és feltevésünknek megfelelően a *lát* mondatból-

⁴ Azaz “bármilyen feltétel mellett, még negált és kérdő formában is, és akkor is, ha *lehetséges*, *hogy* alá vannak beágyazva”. (ford. Gy.Zs.)

⁵ Grice (1989, 279. o.) a *felfedez* angol nyelvbeli megfelelőjére állította azt, hogy véleménye szerint negáció alatt nem implikálja a komplementum igazságát, azonban ő maga is megjegyezte, hogy intuíciónom szerint nem biztos ebben a kérdésben.

vítménye állhat kötőmódban, mint a *Nem látta, hogy Mari eljött volna* esetében. Feltétlenül szükséges lenne azonban egy kiterjedt korpuszalapú vizsgálat és egy jól megszerkesztett kísérlet azt meghatározandó, hogy a beszélők ténylegesen vajon mely attitűdigék esetében és milyen könnyen adják fel a faktivitási preszuppozíciót különböző operátorok hatókörében. A kérdés semmiképpen sem egyszerű, hiszen úgy tűnik, valóban sok múlik a kontextuson, ahogy az Égré (2008) által is idézett (1)-es mondat mutatja, amelyben még egy pozitív formájú valódi faktív ige sem implikálja a komplementum igazságát. Ráadásul kérdés, illetve *lehet*, *hogy* hatókörében is hasonló bizonytalanságot és az egyes szemifaktívok közötti különbségeket figyelhetünk meg.

Lehet, hogy arra a kérdésre, hogy mely szemifaktívok (sőt, akár a valódi faktívok is) mely környezetben implikálják a komplementum igazságát, nem lehet kategorikus választ adni, hanem inkább csak valószínűségi eloszlást lehet megadni. A fonológiában végtére is az utóbbi egy-két évtizedben egyre nagyobb teret kapott az efféle nem kategorikus, fokozatosságot mutató jelenségek vizsgálata és elméleti magyarázata, például exemplár alapú modellek vagy más analógiás elemzések segítségével. Lehetséges, hogy a szemantikában is szükséges megtenni ezt a lépést némely jelenség megragadásához, azonban a fonológiával szemben sok jelenség esetében sokkal kevésbé egyértelmű, hogy melyek lehetnének például azok az exemplárok és azok a kategóriák, amelyekkel dolgozni lehetne.

2. táblázat: Az attitűdigék faktivitás szerinti „fokozatai” Tóth (2006) alapján (p a komplementum által kifejezett propozíciót fedi)

Faktivitás jellege	Leírás	Igeosztályok
Valódi faktívok	minden kontextusban előfeltételezik <i>p</i> igazságát	Valódi faktívok
Szemifaktívok	a pozitív formájukban előfeltételezik <i>p</i> igazságát	Szemifaktívok
Relatív veridikálisok	egy adott episztemikus modellben implikálják <i>p</i> igazságát	Episztemikusok, asszertívumok, fikciós igék
Nem veridikálisok	nem implikálják <i>p</i> igazságát semmilyen módon	[Kötőmódú kompl. igék]

„Úgy hiszem, ez nem olyan egyszerű”: Az attitűdigékről és a faktivitásról

A jelen cikkben tehát egyszerűsítéssel élek, és a 2. táblázatban összefoglalt faktivitási „skalát” veszem alapul, megjegyezve, hogy a szemifaktívok nem alkotnak homogén osztályt. A relatív veridikálisokat (melyek egy adott modellben implikálják a komplementum által kifejezett propozíció igazságát) azért fontos külön kezelni a nem faktív predikátumoktól, mert az ebbe az osztályba tartozó attitűdök bizonyos módosítók hatására faktívvá válhatnak. Erre a tényre tudomásom szerint nemigen szoktak fókuszálni az irodalomban, pedig véleményem szerint érdekes kérdéseket vet fel magával a faktivitással kapcsolatban. Ha ugyanis a faktivitás az attitűdpredikátum tulajdonsága és a komplementum igazságának előfeltételezése, akkor felvetődik a kérdés, hogy miként lehetséges, hogy megfelelő kontextusban nem csak törlődni tud ez a tulajdonság (ahogy a szemifaktívoknál láttuk), hanem meg is tud jelenni. A preszuppozíció-törlés ugyan ismert jelenség, így a faktivitásvesztés beilleszthető ebbe a keretbe, azt azonban, hogy miként tud ez megjelenni, már nem ilyen egyszerű megválaszolni. Abból kiindulva, hogy a relatív veridikálisoknál tudja „előhozni” a faktivitást némely módosító (például a *jól gondolta*, *hogy p* esetében), arra következtethetünk, hogy talán a módosító hatására az episztemikus modell helyett a *cg*-ben, a közös alapon kívánja meg az attitűd a komplementum igazságát. Ennek azonban az az ára, hogy a *jól* jellegű módosítók nem a hagyományos jelentésükben szerepelnek ezekben a mondatokban.⁶ A továbbiakban erre a kérdésre térek rá, és igyekszem körüljárni a kérdést, hogy mely módosítók milyen hatással vannak az egyes attitűdtípusokra, és vajon milyen elemzést lehetne ezen faktivitás-módosító jelenségre adni.

3. Az „úgy” és az „értékelő módosítók” hatása a faktivitásra: adatok

3.1. „Úgy”

Az *úgy* szó megjelenhet némely attitűdige mellett, és ilyen esetben befolyásolhatja, pontosabban törölheti egy szemifaktív attitűd faktivitását. Tehát míg a *tudta, hogy p* implikálja *p* igazságát, az *úgy tudta, hogy p* nem. Előljáróban megjegyezném, hogy egy másik utalószó hatását a mondatbővítmény igazságára már de Cuba és Ürögdi (2010) is felvetette: az általuk *clausal expletive*-nek nevezett *azt* érvelésük szerint csak nem faktív attitűdökkel jelenhet meg (az ő elemzésükben: amikor nem referáló kifejezés a mondatbővítmény, márpedig az faktívok esetében csak referáló kifejezés lehet). Fontos hangsúlyozni

⁶ A „hagyományos” jelentés alatt a határozószó tövét alkotó melléknév szemantikájához hasonló, egy skálán egy kontextuálisan meghatározott standard elérésén alapuló szemantikát értek, amelyhez lásd például Rotstein és Winter (2004), Kennedy és McNally (2005), Kennedy (2007).

azonban, hogy az *azt* és az *úgy* utalószavak nem teljesen azonos eloszlást mutatnak, így az ő elemzésük nem terjeszthető ki az *úgy*-ra. Némely esetben (úgy vélem, elsősorban percepciók igéknél) nem az a helyzet, hogy nem megengedett (vagy kontrasztív fókuszos) az *azt* egy faktív attitűdnél, ahogy de Cuba és Ürögdi állítják, hanem faktívitasvesztést okoz: például az *Azt hallottam, hogy Mari megnyerte a lottót* nem implikálja, hogy Mari megnyerte a lottót, míg a *Hallottam, hogy Mari megnyerte a lottót* igen. Ez a jelenség nem kérdőjelezi meg elemzésüket, hisz teljesül az általuk megkívánt feltétel, kérdés azonban, hogy meg lehetne-e jósolni, hogy mely esetben okoz faktívitasvesztést az *azt*, és mely esetben egyszerűen nem megengedett a faktív predikátumok esetében.

Visszatérve az *úgy* utalószó hatására, Tóth (2006, 64. o.) így fogalmaz: „if we introduce the *úgy* referring word into the matrix clause (which is optional in the case of factive predicates), in the case of semifactives factivity will be lost”,⁷ és egy lábjegyzetben hozzáteszi, hogy „for true factives, introducing *úgy* into the matrix clause only emphasizes the strength of the emotion expressed”.⁸

Néhány ponton vitakoznék Tóth megállapításával. Az *úgy* utalószó valóban eltörlí a szemifaktívok faktívitasát, és megjelenése valóban opcionális a faktív predikátumoknál. Fontos azonban kiemelni, hogy – bár ennek ellenzője explicit módon nem jelenik meg Tóthnál – az *úgy* utalószó nem csupán a faktív igeosztályban jelenhet meg, hanem mindegyik osztályban, amely a 2. táblázatban szerepel, és minden esetben opcionális. Egyetlen kivétel van ezalól, mégpedig a valódi faktívok osztálya, ahol egyáltalán nem jelenhet meg az *úgy* utalószó. Úgy vélem ugyanis, hogy az az *úgy*, amelyről Tóth azt írja, hogy a valódi faktívok esetében az érzelmi erősséget fejezi ki, egyrészt nem ugyanaz az *úgy*, mint amely a szemifaktívoknál faktívitasvesztést okoz, másrészt ez is *mindegyik* attitűdosztály esetében megjelenhet, még a szemifaktívoknál is, méghozzá *azonos* (érzelemerősséget kifejező) jelentéssel, mint a valódi faktívoknál. Állításom első felét véleményem szerint a jelentésalapú különbségtételen felül prozódiai és szintaktikai érvekkel is alá lehet támasztani.

Bár mindkét *úgy* tipikusan ige előtti pozícióban áll és hangsúlyos, a fokozó jelentésű *úgy* után véleményem szerint hangsúlyos az ige is (lásd (4)), míg a szemifaktívoknál faktívitasvesztést előidéző *úgy* után nem, vagyis utóbbi

---

⁷ „Ha az *úgy* utalószót bevezetjük a mátrixmondatba (ami opcionális a faktív predikátumok esetén), akkor a szemifaktívok esetében elvész a faktívitas.” (ford. Gy.Zs.)

⁸ „A valódi faktívok esetében az *úgy* bevezetése a mátrixmondatba csupán a mondatban kifejezett érzelem erősségét hangsúlyozza ki.” (ford. Gy.Zs.)

„Úgy hiszem, ez nem olyan egyszerű”: Az attitűdigékről és a faktivitásról

irtóhangsúlyt látszik viselni (lásd (5)), ezt bizonyítani azonban fonetikai mérésekkel lehetne. Intuíciónom szerint tehát a (4)-ből, de nem az (5)-ből következik, hogy Mari énekelt.

(4) ÚGY Emlékszem, hogy Mari énekelt.

(5) ÚGY emlékszem, hogy Mari énekelt.

Szintaktikai különbség is megfigyelhető a két *úgy* között, például hogy a fokozó értelmű *úgy* megjelenésével a semleges igekötő-ige sorrend marad az igekötős igék esetében (6), a faktivitástörlésre képes *úgy* viszont hátraveti az igekötőt (7).⁹

(6) ÚGY Észrevettem, hogy Mari puskázott. [Például egy rosszindulatú tanár megjegyzése lehet, amint elégedetten dörzsölgeti a kezét.]

(7) ÚGY vettem észre, hogy Mari puskázott.

Ezenkívül, ahogy Tóth is megjegyezte a fenti idézetben, a faktivitástörlésre képes *úgy* utalószó funkciójú, így jellemzően nem járhat együtt egyéb tipikus utalószókkal, amelyek az attitűdigéknél megjelennek, mint *azt*, *arra* (9). Ez azonban nem áll a fokozó jelentésű *úgy*-ra, amely láthatóan tisztán módosító funkciójú, és bár ritka, de együtt járhat más utalószókkal (8).¹⁰ Hasonló teszt még az *emlékszik* és egyéb olyan attitűd esetében, amely valamely oblikvuszi esetet is megenged, hogy az adott esetben álló határozószó (például az *emlékszik* esetében a *rá*) csak a fokozó értelmű *úgy*-gyal együtt jelenhet meg (Kenesei István, személyes közlés).

(8) Azt ÚGY Tudom, hogy Mari énekelt.

(9) ?? Azt ÚGY tudom, hogy Mari énekelt.

Megjegyzendő, alaposabb kísérletek szükségesek ahhoz, hogy megállapíthassuk, az anyanyelvi beszélők mely attitűdigék esetében milyen egyéb tényezők mellett fogadják vagy utasítják el a (8)-hoz és a (9)-hez hasonló mondatokat. A cikk lektora számára például (8) csak múlt időben jólformált, míg egy gyors, Google-ben végzett kereséssel számos, (9)-hez hasonló megnyilatko-

⁹ Megjegyzendő, az igekötős peremfeltétel miatt (lásd később) eleve igen korlátozott azon igekötős igék száma, amelyekkel az utóbbi *úgy* megjelenhet. Ezenkívül, amint látni fogjuk, a beszélők intuícója valószínűleg változó az efféle példákkal kapcsolatban.

¹⁰ Talán azért ritka a fokozó jelentésű *úgy* előfordulása utalószókkal, mert azok ige-igekötő sorrendet kívánnak (hacsak az ige nem visel hangsúlyt, amely esetben a sorrend igekötő-ige), míg ő maga pedig igekötő-ige sorrendet kíván. Emellett az *úgy* utalószóval formai hasonlóság miatt sem jár talán szívesen együtt, de az is közrejátszhat, hogy az *úgy* utalószó használata tipikusan inkább kiegyensúlyozottságot, neutrális érzelmet sugall, vagyis épp az ellenkezőjét, mint a fokozó jelentésű *úgy*.

zást találhatunk (ekkor természetesen elsősorban igeekötős igékkel lehet megállapítani, hogy a megfelelő *úgy* jelenik meg, mivel nem áll rendelkezésünkre prozódiai információ).

Miután a fenti tesztek segítségével könnyen eldönthető, melyik *úgy* érdekel minket az attitűdök faktivitásával kapcsolatban (és a továbbiakban az *úgy* szó kizárólag erre az *úgy*-ra vonatkozik majd), megvizsgálhatjuk, pontosan milyen is az egyes igeosztályokban az előfordulása. Ahogy fentebb említettem, míg a valódi faktívokhoz egyáltalán nem járulhat, a szemifaktívok esetében mindig faktivitásvesztéssel jár. A relatív veridikálisok osztályának a legtöbb (ige szófajú) tagjához is járulhat, ha eltekintünk egy igitípustól, méghozzá az igeekötős igeektől. A Tóth által összegyűjtött attitűdök vizsgálata után ugyanis kijelenthetjük, hogy az *úgy* tipikusan nem jár együtt igeekötős igékkel, néhány kivételtől eltekintve (amilyen például az *észrevesz*, *megállapít*) – nevezzük ezt *igeekötős peremfeltétel*nek. Fontos azonban kiemelni, hogy ez csupán tendencia, nem kivétel nélküli szabály. A relatív veridikálisok között azonban már néhány lexikai kivételt is találunk, amely nem igeekötős ige léte-re mégsem jár együtt *úgy*-gyal: ilyen a *fejteget*, *kizárt*, *álmodik*, *hazudik*, *ábrándozik*. (Utóbbi három esetében elképzelhető, hogy az ikesség a probléma, bár ez is csak tendenciaszerű peremfeltétel lehet, hisz például a *rémlik* teljesen jólformált *úgy*-gyal együtt is, sőt, abban az esetben inkább az *úgy* utalószóval semleges hangzású a mondat.)

Érdekes, hogy a kötőmódú komplementumú attitűdigék között is van néhány (bár a többi osztályal szemben itt ezek a kisebbséget alkotják), amely együtt járhat az *úgy*-gyal. Ilyenek a *parancsol*, *tanácsol*, *kíván* direktívák és a nem íkes dezideratívumok, mint az *akar*, *óhajt*, *szeretne*. Már a relatív veridikálisok esetében sem állítható, hogy az *úgy* faktivitásvesztést okozna, hisz eleve nem faktívok, a relatív veridikálisukat viszont nem törli el. Feltehetjük esetleg, hogy az *úgy* utalószó használatával a relatív veridikálisok esetén a beszélő kisebb bizonyosságot tulajdonít a komplementum igazságának, ami különösen talán 1. személyű alakokban mutatkozik meg, és ez, ha nem is a (relatív) veridikális elvesztése, de mindenesetre „gyengülése”. A nem veridikálisoknál viszont nincs semmi efféle hatás, és az *úgy* utalószó némely esetben inkább emelkedettebb hangnemet jelez (lásd például: *x úgy kívánja, hogy p*).

Tény azonban, hogy az *úgy* utalószó megjelenésével egyetlen attitűdige sem tartja meg a faktivitását. A megfogalmazható állítás tehát talán az lehet, hogy *amennyiben* az adott attitűdige faktív, akkor az *úgy* mátrixmondatbeli jelenléte mellett elvész ez a faktivitás. Ez megmagyarázza, miért nincs semmi faktivitást befolyásoló hatása az *úgy*-nak a relatív és a nem veridikálisokra, és

„Úgy hiszem, ez nem olyan egyszerű”: Az attitűdigékről és a faktivitásról

talán azt is, hogy miért nem járhat együtt valódi faktívokkal. Míg a valódi faktívok minden környezetben megtartják faktivitásukat (ha eltekintünk az olyan pragmatikai jelenségektől, mint amelyet az (1)-ben láttunk), addig az *úgy* viszont minden esetben faktivitásvesztéssel jár, ha az ige faktív, így ez a két feltétel egyszerre nem teljesülhet, tehát az *úgy* nem járulhat valódi faktívokhoz.

Felmerülhet, hogy az *úgy* ezen restriktója egy általában az utalószavakkal kapcsolatos feltételre vezethető vissza. Ahogy említettem, de Cuba és Ürögdi (2010) szerint a faktívok esetében nem lehetséges az *azt* utalószó (náluk expletívum) megjelenése, bár ők ezt nem a faktivitással, hanem a referencialitással hozzák kapcsolatba. Az *úgy* azonban csak a valódi faktívok esetében nem jelenhet meg, a szemifaktívok esetében viszont igen, ezért nem terjeszthető ki rá ez az indoklás.

Összefoglalva tehát az *úgy* előfordulásáról mondottakat, megállapíthatjuk, hogy a 2. táblázatban szereplő hierarchia egyben az *úgy* előfordulásának gyakoriságát is tükrözi az osztályt alkotó igelexémák között – amennyiben figyelembe vesszük az *úgy* valódi faktívokkal való összeegyeztethetlenségét, valamint az igekötős peremfeltételt (és esetleg, amennyiben az is helytálló, az ikes peremfeltételt). Az utóbbinak egy érdekes velejárója, hogy az a lyuk, amely abból adódik, hogy az *úgy* és egy igekötős ige tipikusan nem jár együtt, egy esetben legalábbis más funkcióval telítődik: a *felfog* esetében megváltozik a szójelentés, ha az *úgy* utalószót használjuk:

- (10) Mari felfogta, hogy ez egy játék.
(=Ténylegesen egy játék, és Mari ennek tudatába került.)
- (11) Mari úgy fogta fel, hogy ez egy játék.
(=Mari játékként viszonyul az adott eseményhez.)

Ez azonban persze csak egy elszigetelt, egyedi példa, és inkább érdekesség, semmint szemantikai magyarázatra szoruló jelenség.¹¹ Azonban még magyarázatra vár, hogy az igitípusokat végigvizsgálva azt találjuk, hogy az inherensen negatív jelentésű attitűdigék, mint a *kétli*, *hazudik*, nem járnak együtt az *úgy*-gyal. A jelen tanulmányban ezt a jelenséget nem fogom központi kérdésnek tekinteni, de igyekszem rá alább egy igen tentatív magyarázatot adni.

Megjegyzendő, hogy az angolban is létezik az *úgy*-hoz hasonló konstrukció az attitűdigéknél, melyben az attitűd tartalmára nem egy tárgyesetű kifejezés utal (például az *it* tárgyi névmás), hanem egy más környezetekben

---

¹¹ A cikk lektora felhívta figyelmemet még a hasonlóan viselkedő *vette* és *úgy vette* párra, ebben az esetben azonban az első tagot ritkán használjuk attitűdigéknél.

módhatározó funkciót betöltő szó, a *so* 'úgy, annyira'. Ez némely attitűd esetében anafora, kérdés vagy tagadás kíséretében jelenik meg, lásd (12):

- (12) Bill thinks it's raining, and Mary thinks so, too / I don't think so /
Do you think so?
'Bill azt gondolja, esik, és Mary is így gondolja' / 'Nem hiszem' /
'Úgy véled?'

Figyelemre méltó, hogy az anaforikus referenciát leszámítva ezek éppen azok a környezetek, amelyeknél a szemifaktívok el tudják veszteni faktivitásukat. Az angolban azonban egyáltalán nincs faktivitástörölő hatása ennek a konstrukciónak, illetve nem tesztelhető, mivel ez az angol konstrukció nem csak a valódi faktívokkal nem működik, hanem a szemifaktívokkal sem (például **Do you know so?* szánd.: 'Úgy tudod?'), vagyis a *so* a nem faktív attitűdök esetében jelenhet meg (erről röviden lásd például de Cuba és Ürögdi 2010).¹² Ugyanakkor jellemzően nem szokták az irodalomban kiemelni, hogy a faktívokon felül is vannak olyan igék, amelyekkel az angol konstrukció nem működik, míg a magyar *úgy*-konstrukció igen (például **Do you want so?* szánd.: 'Úgy akarod?'), fordított eset azonban – eddigi kutatásaim alapján – nincsen. A két konstrukció azonban nem teljesen független, hisz az *úgy*-konstrukció a magyarban is nagyon természetesen hat a relatív veridikálisokkal, különösen az episztemikusokkal (például *úgy vélem, hogy p*), és az angolban is leginkább ezzel az osztállyal figyelhetjük meg a *so*-konstrukciót. Ezen kívül, ahogy a magyarban, az angolban is működik a *képzeld* igével (*Do you imagine so?*, illetve *úgy képelem, hogy p*), de nem működik az *álmodik*-kal (#*Do you dream so?*, illetve #*úgy álmodtam, hogy p*). *Úgy* vélem tehát, hogy noha láthatóan eltér a két konstrukció megjelenése, funkciója és szemantikája, valamiféle gyenge, esetleg a faktivitással összefüggő kapcsolat van a kettő között, amelynek pontos mibenlétének meghatározásához azonban további vizsgálat szükséges.

3.2. „Értékelő módosítók”

Egy kevésbé tanulmányozott jelenség, amellyel egy módhatározószó befolyásolhatja a faktivitást, az általam a jelen tanulmányban „értékelő módosítók”-nak hívott *jól, rosszul, helyesen és helytelenül*, illetve *alaptalanul* határozószók, melyek némely attitűdige faktivitását képesek befolyásolni. Vélemé-

¹² Megjegyzendő, ez is csak tendencia, mert például az "I DON'T THINK SO, I KNOW SO, GOT IT" nevű Facebook-felhasználó [<http://www.facebook.com/pages/I-DONT-THINK-SO-I-KNOW-SO-GOT-IT/120838527933112>] nevében megjelenik, bár ebben az esetben elképzelhető, hogy az analógia segíti a kifejezés megjelenését.

„Úgy hiszem, ez nem olyan egyszerű”: Az attitűdigékről és a faktivitásról

nyem szerint különösen érdekes, hogy ezen kifejezések nem csupán törölni képesek a faktivitást, hanem előidézni is (lásd például *jól gondolta, hogy p*). Ennek az elemzés szempontjából lesz jelentősége, előbb azonban vizsgáljuk meg ezen kifejezések előfordulását.

Elsőként megfigyelhetjük, hogy az igekötős peremfeltétel ezen kifejezéseknél is fennáll, vagyis ezen módosítók tipikusan nem járnak együtt igekötős igékkel. Esetükben is tendenciáról van csak szó azonban, ahogy például a valódi faktív *elítél* mutatja, amellyel együtt az *alaptalanul* módosító megjelenhet, és rendszeren faktivitástörlest okoz, ahogy más valódi faktívoknál is.

A valódi faktívoknál tehát azt látjuk, hogy az *alaptalanul* módosító jelenhet meg, és minden esetben faktivitasvesztést okoz, vagyis az *alaptalanul V, hogy p*-ből nem következik *p*. A meglepetés jelentéskomponensű valódi faktívokkal azonban nem járhat együtt ez a módosító, lásd például *#alaptalanul csodálkozott, hogy p*. Erre a megszorításra a jelen tanulmányban nem adok magyarázatot. Az *alaptalanul* eleve eltér a többi vizsgált értékelő határozótól jelentésében, így felmerülhet, hogy más szemantikai elemzést kíván, mint azok, ezért ebben a tanulmányban nem fogok sok figyelmet szentelni neki.

A szemifaktívok esetében a *rosszul* vagy némely esetben a *helytelenül* értékelő módosító jelenhet meg, amelyek faktivitasvesztést okoznak, vagyis a *rosszul V, hogy p*-ből nem következik *p*, mi több, $\neg p$ következik belőle. Az igekötős peremfeltételt számításba véve minden ebbe az osztályba tartozó igéhez járulhat ez a módosító. Érdekes azonban, hogy ugyanezen igékkel a *jól* vagy a *helyesen* is együtt járhat, ami azért fontos, mert lévén ezek eleve faktívok, elvben ezek a „pozitív értékelők” nem adnának semmit a mondatjelentéshez. Valószínű azonban, hogy olyan esetekben, amikor egy faktív ige pozitív értékelővel jár együtt, akkor egy negatív értékelővel (*rosszul* vagy *helytelenül*) való kontraszt miatt jelenhet meg, vagyis a *rosszul V, hogy p* vagy tárgyalás alatt áll („question under discussion”, lásd például Farkas és Bruce 2010), vagy a *cg* eleme, és új információ nyomán a beszélő ezen pozíció visszavonását kezdeményezi. Ritkább, de hasonló konstrukció a valódi faktívoknál a *megalapozottan* kifejezéssel való módosítás.

A episztemikusok esetében a *jól*, illetve *helyesen* előidézi a faktivitást, lásd például *jól gondolta, hogy p*, amelyből következik *p* (szemben az *azt gondolta, hogy p*-vel).¹³ Az asszertívumoknál ugyanez a helyzet, de itt már vannak az igekötős peremfeltételen felül is kivételek, így például a *felel*

¹³ Az egyetlen episztemikus ige, amelynél a *jól*-konstrukció megengedett, de a *helyesen* nem, a *rémlik*. Ennek talán az lehet az oka, hogy itt az alany nem az experiens szerepű argumentum, és esetleg a *helyesen* az alany pozíciójában álló argumentummal kapcsolatban tesz értékítéletet. Ez a hipotézis azonban még megalapozásra vár.

igével nem a faktivitás-előidéző értelemben jár együtt a *jól*. A relatív veridikálisok közül a fikciós igékkel járnak legkevésbé együtt az értékelő módosítók, pusztán a *jósol* igénél jelenhetnek meg, és abban az esetben is csak az igekötős *megjósol* változattal társulhatnak (*jól jósolta meg, hogy esni fog*), ami igen furcsa az igekötős peremfeltételt számba véve. Véleményem szerint kérdéses, hogy ezt az igét valóban a fikciós igékhez érdemes-e sorolni, ahogy Tóth (2006) tette, semmint az asszertívumokhoz. Az értékelő módosítóval való előfordulása az utóbbi kategorizációt támasztja inkább alá. Más fikciós igével ugyanis nem jelennek meg értékelő módosítók, és más igeosztállyal (így a kötómódú komplementumot engedő igékkel) sem járnak együtt faktivitásváltoztató értelemben.

Megjegyzendő még, hogy – amint az előző csoportoknál – a(z értékelő módosítókat megengedő) relatív veridikálisoknál is megfigyelhetjük az „ellentétes” értékelő módosítók (így a *rosszul* vagy a *helytelenül*) megjelenését. Megjelenésük esetén (akárcsak a szemifaktívok esetében) az attitűd tartalmának hamisságát implikálja a mondat (például a *rosszul hitte, hogy p*). Mivel a relatív veridikálisok nem implikálják eleve sem a komplementum igazságát, sem annak hamisságát, nem szükséges előzetes kontextus ahhoz, hogy akár a *jól*, akár a *rosszul* megjelenhessen (amint az kell a *jól* esetében a szemifaktívoknál).¹⁴

Összefoglalva az értékelő módosítók disztribúcióját, az attitűdigék Tóth (2006)-féle, kratzeri modalitáselmélet keretében megadott szemantikáját feltételezve kijelenthetjük, hogy az értékelő módosítók faktivitás-befolyásoló értelmű megjelenése a totálisan vagy relatívan realiztikus modális bázissal rendelkező attitűdigéknél lehetséges. Ez alól a *megjósol* kivétel, amennyiben fikciós igének tekintjük, illetve azon asszertívumok, amelyekkel *nem* járhatnak együtt értékelő módosítók, hiszen azok modális bázisa relatívan realiztikus.

3.3. Attitűdhierarchia és az átmeneti régió: relatív veridikálisok

A jelen rész pusztán arra kíván rámutatni, hogy a Tóth (2006) által bevezetett attitűdosztályok több szempontból is hasznosnak bizonyulnak. Egyrészt, ahogy fentebb már szó esett róla, egyfajta „faktivitási hierarchiaként” szolgálnak, amennyiben az attitűdtartalom igazsága egyre szűkebb környezetekben előfeltételezett az egyes osztályokban. Ugyanezen hierarchia rajzolódik

---

¹⁴ Ebben a kérdésben persze leegyszerűsítéssel élek, mert egy gyengébb értelemben igenis implikálja *p* hamisságát az *azt hitte, hogy p* mondat, ugyanis ebben az esetben a *p* implikátúra státuszú.

„Úgy hiszem, ez nem olyan egyszerű”: Az attitűdigékről és a faktivitásról

ki, ha azt figyeljük meg, az adott osztályból hány attitűdige(-lexéma) fordulhat elő az *úgy*-konstrukcióban, értékelő módosítókkal, illetve hány esetben lehet a *hog*y kötőszót *amikor*-ral helyettesíteni (például *utádom, amikor rágód a körmöd*), lásd 3. táblázat. Természetesen a hierarchia meghatározásának ezen módja még nem tudományosan megalapozott, egyrészt mert kizárólag a Tóth (2006) által felsorolt attitűdöket vettem számba, emellett pusztán saját intuíciónra hagyatkoztam az előfordulások megállapításánál, ezen kívül pedig statisztikailag sem helytálló (és nem is egzakt) az előfordulási arányok meghatározása, különösen, mivel jelentősen eltérő számosságú csoportokról van szó (tekintve például, hogy Tóth összes kötőmódú komplementumot felvevő predikátumát egy csoportnak tekintettem). Céloom itt pusztán illusztratív, és inkább esetleges jövőbeni vizsgálatok lehetőségére hívom fel a figyelmet. Mindenesetre úgy tűnik, a relatív veridikálisok több szempontból is egyfajta „átmeneti régiót” alkotnak a faktívok és a kötőmódú komplementumot engedő attitűdök között, így az sem meglepő, hogy például Tóth (2006) is ezek között talált a módváltás szempontjából a többitől eltérő viselkedést (lásd például 79–80., 104., 121. o.).

3. táblázat: Az *úgy*, a (faktivitás-befolyásoló értelmű) értékelő módosítók és a (hog^y-ot helyettesítő) amikor kötőszó előfordulása az egyes attitűdosztályokhoz tartozó igellexémákkal (az *úgy* és az értékelő módosítók esetében az igekötős peremfeltételt, illetve a meglepetés komponensű valódi faktívokkal kapcsolatos restrikiót feltételezve.)

<i>Igeosztály</i>	<i>úgy</i>	<i>értékelő mód.</i>	<i>amikor</i>
Valódi faktívok	–	+++ (kivétel nélkül)	+++ (kivétel nélkül)
Szemifaktívok	+++ (kivétel nélkül)	+++ (kivétel nélkül)	++ (néhány kivétel)
Episztemikusok	+++ (kivétel nélkül)	+++ (kivétel nélkül)	0 (kevésnél megjelenik)
Asszertívumok	++ (néhány kivétel)	+ (néhánynál megjelenik)	0 (kevésnél megjelenik)
Fikciós igék	+ (néhánynál megjelenik)	0 (kevésnél megjelenik)	0 (kevésnél megjelenik)
Kötőmódú komp.	0 (kevésnél megjelenik)	–	0 (kevésnél megjelenik)

4. Az „úgy” és az „értékelő módosítók” hatása a faktivitásra – elemzési javaslat

4.1. Az értékelő módosítók elemzése: Igaz-Hamis skála

Az értékelő módosítók esetében nem lehet egyszerűen csak preszuppozíció-törölő hatást feltételezni, hanem arra is kell magyarázatot adni, hogy miként tudják egyes értékelő módosítók *létrehozni* azt a faktivitási preszuppozíciót, amit más esetben az ige lexikálisan hoz magával. Ahogy fentebb már felvettük, feltételezhetjük, hogy abban az esetben, amikor (mindig relatív veridikálisok esetében) a *jól* vagy a *helyesen* faktivitást idéz elő, akkor a komplementum igazságát nem csak az adott episztemikus modellbeli indexnél kívánja meg, hanem az aktuális világban is (illetve a *cg*-ben vagy a beszélő episztemikus modelljéhez tartozó világokban, az elemzéstől függően). Más szóval ezen módosítók két modell egyezését (vagy legalábbis ezen propozíció szerinti egyezését) adják a mondat jelentéséhez. Ekkor azonban – legalábbis a *jól* esetében – eltérünk a szó standard szemantikájától, és egy igen speciális, erre az attitűdkontextusra jellemző szemantikát tulajdonítunk neki. Ez természetesen járható út, ha azonban minden kontextusban egy-séges jelentést szeretnénk rendelni a jól kifejezéshez, más magyarázatot kell találnunk. Emellett külön megoldandó problémát jelent egy ilyen elemzésben, hogy a *rosszul*-jellegű módosítók a komplementum *negáltjának* igazságát implikálják. Az alábbiakban ezért felvázolnék egy alternatív javaslatot.

Tételezzünk fel egy Igaz-Hamis skálát, vagyis egy (első megközelítésben) kételemű rendezett halmazt, melynek elemei az Igaz (**1**) és a Hamis (**0**), amelyre $0 < 1$. Ezen a módon el fogjuk tudni érni, hogy a kérdéses határozószók (*jól*, *rosszul*, *helyesen*, *helytelenül*) elemzésében az eredeti melléknevek szemantikáját követhetjük. Más szóval ezen kifejezések egy skála elemeire képezik le argumentumukat, és képüknek egy kontextuálisan meghatározott standardot kell elérniük a skálán (lásd például Rotstein és Winter 2004, Kennedy és McNally 2005, Kennedy 2007). Az elemzésben a legfontosabb lépés a fenti Igaz-Hamis skála feltételezése, amely még csak nem is példa nélküli. Sauerland és Stateva (2007) a szemantikai homályosság skála alapú elemzésében szintén feltételeznek egy Igaz-Hamis skálát az egyik példájukban. Ők ráadásul amelltt érvelnek, hogy ezen skála még csak nem is mindig kételemű. Így például a *Hány centi magas Péter?* kérdésre szerintük a teljesen pontos, illetve az egy-két centiméteres tévedéssel megadott válaszra normális reakciók rendre a *You're exactly right* ('Egészen pontosan igazad van') / *That's approximately true* ('Nagyjából igaz'), ezt pedig egy folytonos

„Úgy hiszem, ez nem olyan egyszerű”: Az attitűdigékről és a faktivitásról

Igaz-Hamis skála segítségével tudják elemezni. Elemzésünknek ez a lépése tehát védhető.

Következő lépésként azt kell feltételeznünk, hogy az attitűdigék mind hivatkoznak erre a skálára, méghozzá jelentésükben meghatározott a „propozicionális argumentum igazsága w_0 -ban” (az aktuális világban) alapértelmezett értéke. A valódi- és a szemifaktívok egyaránt az **1**-et veszik fel alapértelmezett értéként. A relatív veridikálisok nem határoznak meg alapértelmezett értéket, de minden $w_i \in \mathbf{B}_x$ -ben (vagyis az ágens hiteit alkotó világokban) **1**-et vesznek fel alapértelmezetten, vagyis az ágens igaznak véli a komplementummondatot (akár igaz valójában, akár nem). Ezt egy másik igazságskálára fordíthatjuk le, amelyen a valódi- és a szemifaktívok is alaptól az **1**-es értéket veszik fel: ez a skála az ágensnek a komplementummondattal igazságába vetett meggyőződését kódolja. A többi attitűd szintén nem határoz meg alapértelmezett értéket az aktuális igazságot kódoló skálán, de semmilyen más, a komplementum valamilyen megítélését kódoló skálán sem. Illetőleg érdemes lehet esetleg bevezetni az antifaktívok fogalmát is, mint a *hazudik*, amelyek alapértelmezett értéke mind az aktuális igazságot, mind az ágens hitét kódoló skálán a **0**, vagyis a minimális elem.

Tekintsük most az értékelő módosítókat. Amint már említettem, ezek egy megfelelő skálán kijelölt standard elérését kívánják meg. A *jól/helyesen*, illetve *rosszul/helytelenül* rendszerint nyílt skálákon értelmezett, az elérendő standard pedig kontextusfüggő (például a *jól teniszezik* esetében). Kennedy (2007) interpretációs gazdaságossága szerint azonban ha egy skálának van minimuma vagy maximuma, a standard ezek közül kerül ki. Az igaz-hamis skála esetében tehát ezen határozók vagy a minimum, vagy a maximum elérését kívánják – esetünkben a maximumot. Amint pedig az szokásos, az antonimák ellenkező rendezésű skálát vesznek alapul (pl. Kennedy 2001, Rotstein–Winter 2004): a *jól/helyesen* esetében a maximális elem az **1**, míg a *rosszul/helytelenül* esetében a **0**. A szemifaktívoknál tehát az történik, hogy az alapértelmezett **1**-es értéket a komplementum által kifejezett propozíció aktuális világbeli igazságát kódoló skálán a *rosszul/helytelenül 0*-ra módosítja, míg a *jól/helyesen* az **1**-es értékre képezi le egy olyan kontextusban, amelyben az alapértelmezett érték törlődött (vagyis felmerült, hogy **0** értékű is lehet, például a *tud* esetében elhangzott az, hogy *rosszul tudta, hogy p* vagy *hogyan nem p*).

A relatív veridikálisok esetében ugyanez a *jól/helyesen*, illetve a *rosszul/helytelenül* szemantikai kontribúciója, épp csak abban az esetben nem volt alapértelmezett értéke az attitűdnek a kérdéses skálán. Hogy miért fordulhat elő ez az értékelő módosító konstrukció az asszertívumok, és különö-

sen a fikciós igék között kevesebb igitípusnál, ez az elemzés nem magyarázza meg. Valamilyen oknál fogva ezen igéknél az attitűdtartalom tényleges igazságának skálája kevésbé hozzáférhető. Talán azon múlik a skála hozzáférhetőségének mértéke, hogy az asszertívumoknál van más jelentéskomponens az aktuális igazság kifejezése mellett (amely egy kommunikációs aktus módját ragadja meg), a fikciós igék esetében meg egyáltalán nem lényeges az aktuális igazság.

Hasonlóan tentatív magyarázatot tudunk adni arra is, hogy a valódi faktívok esetében miért nem elérhető a *rosszul* (illetve *jól*), és miért az *alaptalanul* éri el ugyanazt a hatást. Más szóval úgy tűnik, a valódi faktívok esetében (szemben a szemifaktívokkal) nem érhető el közvetlenül az attitűdtartalom tényleges igazságának skálája, csak közvetetten. Afféle „naiv” szemantikai érveléssel azt mondhatjuk, hogy ezen igék lexikai jelentése kevésbé arra fókuszálódik, hogy igaz-e az attitűd tárgyát képező propozíció, szemben a szemifaktívokkal és az episztemikusokkal, ahol ez a konstrukció a legkiterjedtebben elérhető a *rosszul*-jellegű határozókkal. Azon attitűdök esetében pedig, amelyeknél sem az *alaptalanul*, sem egyéb értékelő módosító nem képes a propozicionális tartalom igazságát megszorítani, azaz a kötőmódot megengedő attitűdöknél ez az igaz-hamis skála még közvetetten sem érhető el.

A jelen elemzési javaslat természetesen még igen kezdeti stádiumban van, és nem képes tehát a határozószók által kiváltott faktivitásváltással kapcsolatos összes jelenségre magyarázatot adni. Úgy vélem azonban, igen ígéretes több szempontból is, kezdve azzal, hogy a kérdéses határozószókra azok hagyományos szemantikáját alkalmazhatjuk, és csupán annyit kell feltételezni, hogy a kérdéses attitűdigék esetében elérhető az attitűd tárgyát képező propozíció aktuális világbeli igazságát kódoló skála.

Emellett lehetséges, hogy magyarázatot tudunk adni ily módon arra is, miért nem járnak együtt ilyen módosítók a negatív tartalmú igékkel, mint *kétli*, *hazudik*: ezen igék fordított hierarchiát feltételeznek, mint a többi, vagyis itt a maximális elem a **0** (és nem az **1**), és esetleg azon skáláknak, amelyekre az értékelő módosítók hivatkoznak, van egy *objektív* rendezése, amelyet a *rosszul* és hasonló módosítók ugyan megfordíthatnak, azonban az értékelő módosítók értelmezéséhez szükséges az objektív rendezésű skála. Ilyesféle megszorítással eddig nem nagyon foglalkoztak a fokozható mellénevek irodalmában, ám nem biztos, hogy elvetendő felvetés. Az értékelő módosítókra ez ugyanis véleményem szerint általában igaz, nem csupán ezen jelenségkörben. Így például a *#Péter jól gyalázkodott* furcsán hangzik egy átlagos kon-

„Úgy hiszem, ez nem olyan egyszerű”: Az attitűdigékről és a faktivitásról

textusban, és inkább olyan kontextusban fogadnánk el, ahol a minél elvete-mültebb gyalzkodási képesség pozitív értéknek számít.

Az is alátámasztja a skála alapú megközelítést, hogy a fenti elemzés telje-sen természetesen kiterjeszthető több, mint kételemű igaz-hamis skálára is. Például ha Péter úgy tudja, hogy 14 gyufa van a dobozban, míg valójában 13, akkor tökéletesen megfelelő azt mondani, hogy *majdnem jól tudta*, hogy mennyi gyufa van a dobozban. Ekkor minden kifejezésnek ugyanaz a sze-mantikai kontribúciója, mint eddig, a *jól* tehát a maximális, 1-es elemre képe-zi a *tudta* attitűdöt, a *majdnem* pedig – mint minden más esetben is – módosítja ezt olyan módon, hogy a végső érték nagyon közel legyen az 1-hez (jóval közelebb, mint 0-hoz), de ne 1 legyen (a *majdnem* szemantikájáról lásd például Rotstein és Winter (2004), Sauerland és Stateva (2007)).

Megjegyzendő, a *jól* / *rosszul* szükséges ebben a konstrukcióban, külön-ben a *majdnem* vagy az eseményt módosítja, vagy az attitűd alanyának hitét kódoló skálát, azaz nem fér hozzá közvetlenül az aktuális igazság skálájához. Így például a *Péter majdnem rájött, hogy Mari otthon van* esetében vagy a “rájövetel” nem történt meg, de hajszal híja volt (például Mari egy másod-perccel azelőtt húzódott vissza a függöny mögé, hogy Péter odanézett), vagy Péter olyan dologra jött rá, ami ugyan nem igaz, de a kontextuálisan megha-tározott alternatívák közül a legközelebb áll az igazsághoz (például azt gon-dolta, hogy nem iskolában van, hanem a szomszédjánál). Mindez jelezheti azt, hogy míg a *rájön*-jellegű attitűdigék esetében a mondatbővítménynek az alany hitét kódoló skálán felvett értéke az igazságfeltételes jelentés része, addig annak az aktuális igazságát kódoló skálán felvett értéke nem, hanem pusztán előfeltételezett.

4.2. Mi a helyzet az „úgy”-gyal?

A fenti, az értékelő módosítók faktivitásváltoztatására adott elemzés mellett meggyőző érveket lehet hozni. Kérdés azonban, hogy kiterjeszthető-e ez az *úgy*-ra, vagy netán az teljesen eltérő módon fejt ki hatását. Ami az egységes elemzés mellett szólna, az a szinte tökéletes átfedés az *úgy*-gyal és értékelő határozókkal módosítható attitűdök között (legalábbis azok között, ahol a faktivitást befolyásolják). Nem járul viszont az *úgy* valódi faktívokhoz (azon-ban ha az *alaptalanul*-t nem tekintjük értékelő módosítónak, ez csak tovább erősíti a párhuzamot), ellenben több egyéb igénél is megjelenik, ahol az értékelő módosítók nem.

A relatív veridikálisoknál említett „bizonytalansági” hatást is figyelembe véve esetleg mondhatnánk, hogy az *úgy* törli a fent bevezetett skálán felvett

alapértéket. Azt talán meg tudnánk indokolni, hogy miért nem törölheti a csak a „közvetetten” elérhető skálán felvett értéket a valódi faktívoknál, feltételezve, hogy az *úgy* csak a közvetlenül hozzáférhető igazságskálához fér hozzá, akárcsak a *jól / rosszul*. Ekkor azonban nincs rá magyarázatunk, hogy miért jelenik meg eleve nem faktív attitűdöknél (például *úgy parancsolt, hogy p*).

Elképzelhető, hogy az *úgy* szemantikája teljesen eltér az értékelő módosítóképtől. Felmerülhet például, hogy – amint intuitív módon így érezzük – az *úgy* valójában a propozicionálisattitűd-tartalomra utal. Bach (1997) egy nem-relációs elemzést ad az attitűdigékre, mely szerint az attitűdigék propozicionális tárgya nem argumentum, hanem *tulajdonság*. A Bachéhoz hasonló elemzést vet fel Forbes (2006) is, aki bevezet egy **char** függvényt, amellyel azt ragadja meg, hogy egy intenzionális ige tárgya „karakterizálja”, avagy jellemzi az adott intenzionális predikátumot, és nem pedig témája annak (ő általában az intenzionális igékre dolgozza ki ezt az elemzést, amelyeknek talán a legnépesebb alosztályát képezik az attitűdigék). Moltmann (2003) azonban többek között azon érveléssel veti el Bach elemzését, hogy a propozicionális tartalmat a nyelvekben tárgyra utaló proformák helyettesítik, az angolban *what* és *-thing* proformák, nem pedig *how* és *-way*, amint azt várnánk a predikatív elemzés esetén. A magyar *úgy* (és a fent említett angol *so*-konstrukció) viszont ezen érvelés alapján mégiscsak alátámasztaná Bach elemzését – legalábbis azon attitűdök esetében, amelyekkel megjelenhet.

Ez a magyarázat azonban nem kielégítő. Egyrészt nincs világos független ok arra, hogy éppen azon attitűdök kapjanak predikatív, és nem pedig relációs elemzést, amelyekkel az *úgy* együtt járhat. Például **úgy kétlem, hogy p*, de *úgy vélem, hogy p*, miközben nincs semmilyen okunk feltételezni, hogy a *kétli* propozicionális tárgya argumentum, a *véli*-é viszont tulajdonság. Ha azonban azt állítjuk, hogy minden attitűdöt elemezhetünk predikatív megközelítésben, nem világos, hogy miért nem járhat mindegyikhez az *úgy*. Egy másik probléma, hogy ez alapján nyelv-specifikus lenne, hogy mely attitűd propozicionális tárgyát kell tulajdonságként, illetve argumentumként elemezni, hiszen az angol *so*- és a magyar *úgy*-konstrukció nem esik egybe (például *Úgy látom, hogy p*, de **Do you see so?*).

Az *úgy* esetében tehát sem a skála alapú, sem a propozicionális tárgy, mint tulajdonság megközelítés nem kielégítő teljesen. Jelen tanulmányban ezért az *úgy* elemzése nyitott kérdés marad.

5. Összefoglalás

Tanulmányomban az attitűdigék faktivitásával kapcsolatos kérdéseket tárgyaltam, közelebbről pedig az egyes határozószók faktivitásra gyakorolt hatását vizsgáltam. Azt láttuk, hogy az attitűdigéknél a faktivitás több fokozatban jelenik meg, és több tényező is erősen befolyásolja (többek közt a komplementum igemódja, típusa, az argumentum típusa, az illokúciós típus stb.). Ezt a változatosságot egy ideális elemzés meg kell, hogy ragadja, ebben a tanulmányban azonban például egyelőre nem tudtam elkülöníteni a valódi- és a szemifaktívokat, minthogy mindegyik ugyanarra az elemre (**1-re**) képez le az elemzésben bevezetett igazságskálán.¹⁵

Rátérve a faktivitás változékonyságára a változatossága után, azt találtuk, hogy több határozó is befolyásolhatja azt. Első lépésként tisztáztam, hogy (legalább) kétféle *úgy* is létezik, és mindkettő előfordulhat attitűdigékkel, azonban prozódiai, szintaktikai és jelentésalapon különválaszthatók, ami fontos, hisz csak az egyik befolyásolja a faktivitást. Ezután megvizsgáltam, hogy milyen attitűdigékkel jelenhetnek meg egyfelől az *úgy*, másfelől az itt értékelő módosítóknak hívott határozók. Véleményem szerint érdekes momentum, hogy az értékelő módosítók nem csak törölni képesek a faktivitást, hanem előidézni is, ami fontos megmagyarázandó tény egy egyszerű preszuppozíció-törlési elemzés számára.

Az értékelő módosítókra egy a fokozható melléknevek szemantikáját alapul vevő elemzést adtam. Eszerint ezen határozók szokásos jelentésükben állhatnak az attitűdigék mellett, más szóval argumentumukat, az attitűdigét egy skálára képezik, amelyen egy meghatározott standard elérését kívánják meg. A fontos lépés az elemzésben az igaz-hamis (**1-0**) skála, pontosabban a propozicionális tartalom igazságskálájának feltételezése. Az attitűdigék faktivitását így szintén könnyen megragadhatjuk ezen a skálán attól függően, hogy felveszi-e az adott attitűd az **1-et** alapértelmezett értékül vagy sem. A *jól* és a *rosszul* értékelő módosítók pedig rendre az **1-re**, illetve **0-ra**, mint maximális elemre képezik le az attitűdigét ezen a skálán. Az elemzésnek több előnyös oldalát is láttuk: többek között egységes szemantikát feltételez a kérdéses határozókra, illetve természetesen kiterjeszthető a *majdnem jól tudta*-jellegű mondatokra.

Az *úgy* esetében azonban azt találtuk, hogy kevésbé meggyőző az ilyen skála alapú szemantika, és egy másik, propozicionális tartalom mint attitűd-predikátum megközelítést is elvetettünk. Az *úgy-ra* tehát továbbra sincs kielé-

¹⁵ Megjegyzendő, Tóth (2006) elemzésében sincs e két osztály szemantikájukban elkülönítve, minthogy mindegyik osztálynál totálisan realizisztikus a modális bázis.

gító elemzésünk. Ezen kívül az értékelő módosítók esetében sem sikerült távolról sem minden kérdést tisztázni. Így például csupán naiv szemantikai magyarázatot tudtam adni arra, hogy a bevezetett skála miért csak közvetetten elérhető a valódi faktívoknál, illetve miért nem elérhető egyáltalán azoknál az ígéknel, amelyekkel nem jelennek meg értékelő módosítók. Úgy vélem azonban, hogy a jelen írásban csak elnagyoltan kidolgozott javaslatnak vannak ígéretes pontjai, és az eddig kevés figyelmet kapott téma maga is további kutatásra érdemes, nevezetesen, hogy miként változhat az egyes attitűdigék faktivitása – nem csupán a különböző kontextusokban, beágyazásokban, hanem a különböző határozók és egyéb kifejezések hatására.

Hivatkozások

- Bach, Kent 1997. So belief reports report beliefs? *Pacific Philosophical Quarterly* 78: 215–241.
- Barwise, Jon – John Perry 1981. Situations and attitudes. *Journal of Philosophy* 78(11): 668–691.
- de Cuba, Carlos – Barbara Ürögdi 2010. Clearing up the ‘facts’ on complementation. In *Proceedings of the 33rd Annual Penn Linguistics Colloquium*.
- Égré, Paul 2008. Question-embedding and factivity. *Grazer Philosophische Studien* 77(1): 85–125.
- Farkas Donka – Kim B. Bruce 2010. On reacting to assertions and polar questions. *Journal of Semantics* 27(1): 81–118.
- Forbes, Graeme 2006. *Attitude Problems: An Essay on Linguistic Intensionality*. Oxford University Press, Oxford.
- Fox, Chris – Shalom Lappin 2001. A framework for the hyperintensional semantics of natural language with two implementations. In Philippe De Groote – Glyn Morrill – Christian Retoré (eds.), *Logical Aspects of Computational Linguistics*, 175–192, Springer.
- Grice, Paul 1989. *Studies in the Way of Words*. Harvard University Press.
- Heim, Irene 1992. Presupposition projection and the semantics of attitude verbs. *Journal of Semantics* 9(3): 183.
- Hintikka, Jaakko 1969. *Models for Modalities*, chapter Semantics for propositional attitudes, 87–111. D. Reidel Publishing Co.
- Kennedy, Christopher 2001. Polar opposition and the ontology of ‘degrees’. *Linguistics and Philosophy* 24(1): 33–70.
- Kennedy, Christopher 2007. Vagueness and grammar: The semantics of relative and absolute gradable adjectives. *Linguistics and Philosophy* 30(1): 1–45.
- Kennedy, Christopher – Louise McNally 2005. Scale structure, degree modification, and the semantics of gradable predicates. *Language* 81: 345–381.
- Kratzer, Angelika 1981. The notional category of modality. In Hans-Jürgen Eikmeyer – Hannes Rieser (eds.) *Words, Worlds, and Contexts*, 38–74, Mouton de Gruyter, Berlin – New York.

„Úgy hiszem, ez nem olyan egyszerű”: Az attitűdigékről és a faktivitásról

- Kripke, Saul 1979. A puzzle about belief. In Avishai Margalit (ed.) *Meaning and Use*, 239–283, Dordrecht, D. Reidel.
- Moltmann, Friederike 1994. *Attitude reports, events, and partial models*. Ms.
- Moltmann, Friederike 2003. Propositional attitudes without propositions. *Synthese* **135**: 77–118.
- Rotstein, Carmen – Yoad Winter 2004. Total adjectives vs. partial adjectives: Scale structure and higher-order modifiers. *Natural Language Semantics* **12**(3): 259–288.
- Sauerland, Uli – Penka Stateva 2007. Scalar vs. epistemic vagueness: Evidence from approximators. In Masayuki Gibson – Tova Friedman (eds.) *Proceedings of SALT 17*, CLC Publications, Cornell University, Ithaca, NY.
- Stephenson, Tamina 2008. Propositional attitudes in a relativist semantics. Arché / CSMN Contextualism and Relativism Pilot Workshop.
- Tóth Enikő 2006. *A Semantic Approach to Mood Choice in Complement Clauses with Special Reference to Hungarian*. Ph.D. thesis, Debreceni Egyetem.

UNERGATÍV ÉS/VAGY UNAKKUZATÍV: A SZEMELFAKTÍV IGÉK ARGUMENTUMSZERKEZETÉRŐL, SZEMANTIKÁJÁRÓL ÉS SZINTAXISÁRÓL A MAGYARBAN

Halm Tamás

Bevezetés

Ebben a dolgozatban a magyar mozzanatos (szemelfaktív) igék szintaktikai viselkedésének és szemantikai jellemzőinek kapcsolatát vizsgáljuk. A magyar szemelfaktívok különleges tulajdonsága, hogy mind az unakkuzatív, mind pedig az unergatív igékre jellemző mondattani szerkezetekben szerepelhetnek, s ez a kettős viselkedés kizárólag erre az igeosztályra jellemző a magyarban. A dolgozat fő célja az, hogy erre a megfigyelésre magyarázatot találjunk. A dolgozat másodlagos célja pedig az, hogy a fenti jelenség modellezésére javasolt megoldással hozzájáruljunk az unakkuzativitás gradualitásával foglalkozó szakirodalomhoz mind empirikus, mind pedig teoretikus szempontból.

Tézisünk az, hogy a mozzanatos igék szintaktikai viselkedésük alapján az unergatív és az unakkuzatív igék határmezsgyéjén foglalnak helyet, s ez a kettős szintaktikai viselkedés a szóban forgó igék szemantikai jellemzőiből vezethető le. A szemelfaktív igék fenti viselkedése konkrétan egy olyan modellben ragadható meg, amelyben argumentumuk több (opcionális) beillesztési hellyel rendelkezik.

A tanulmány szerkezete a következő. Az unakkuzativitási hipotézis (1. fejezet) és annak főbb elméletei (2. és 3. fejezet) áttekintése után a magyar szemelfaktív igék (4. fejezet) vizsgálata következik szintaktikai (5. fejezet) és szemantikai (6. fejezet) szempontból. A 6. fejezetben ismertetjük a magyar szemelfaktív igék kettős unakkuzatív-unergatív viselkedésének magyarázatára vonatkozó javaslatunkat is. A konklúzióban (7. fejezet) a tanulmány összefoglalását adjuk, illetve kitekintünk a nyitva hagyott, még tisztázandó kérdések felé.

1. Az unakkuzativitási hipotézis

A nyelvelírásban az igéket, illetve predikátumokat hagyományosan két csoportra osztják argumentumszám szerint: az úgynevezett egyargumentumú (intranszítív, tárgyatlan) igékre (mint például *fut*, *érkezik*) és a kétargumentu-

mú (tranzitív, tárgyas) igékre: (mint például *olvas*). Ehhez társulhatnak még harmadik csoportként a háromargumentumú (ditranzitív) igék (például *ad*).

Az unakkuzativitási hipotézis tulajdonképpen ennek a hagyományos felosztásnak a finomítása, amennyiben azt állítja, hogy az egyargumentumú igék osztálya nem homogén, hanem az igék mondattani viselkedése alapján kettőbontható (Perlmutter 1978). E két csoportot az unergatív és az unakkuzatív igék jelentik: előbbieket argumentuma a kétargumentumú ige alanyához, utóbbiaké a tárgyhoz hasonlóan viselkedik.

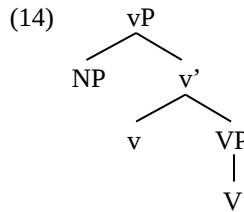
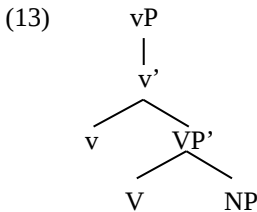
Az unakkuzativitási szakirodalomban¹ az unergatív és unakkuzatív igék elkülönítésére számos úgynevezett próba (teszt) ismeretes. E tesztek részben nyelvspecifikusak, amennyiben nem mindegyik teszt alkalmazható minden vizsgált nyelvben. A legfontosabb próbák a következők (Alexiadou 2004, Bene 2005):

- Segédigeválasztás – ez a teszt jellemzően az indoeurópai nyelvekre használatos: az igéket aszerint csoportosítja, hogy összetett igealakjait a létigével (*sein, être* stb.) vagy a birtoklást kifejező igével (*haben, avoir* stb.) mint segédigével képzik-e:
  - (1) *Marie est arrivée en retard.*
 Marie AUX(lét)-PRT.3P.SG érkezik-PERF.FEM késésben
 ‘Marie későn érkezett.’ → unakkuzatív
  - (2) *Marie a rougi de honte.*
 Marie AUX(birtokos)-PRT.3P.SG vörösödik-PERF szégyenből
 ‘Marie elvörösödött szégyenében.’ → unergatív
- Rezultatív szerkezet – az úgynevezett rezultatív, eredményállapotot kifejező szerkezetben jellemzően csak páciens szerepet játszó argumentumok, vagyis egy kétargumentumú ige tárgya és egy unakkuzatív ige argumentuma szerepelhetnek (Levin–Rapaport–Hovav 1995: *Direct Object Restriction*):
  - (3) *John painted the door red*
 John festett az ajtó-ACC piros
 ‘John pirosra festette az ajtót.’
  - (4) **John shouted hoarse.*
 John kiabált rekedt
 ‘John rekedtre kiabálta magát.’
  - (5) *The bottle broke open.*
 az üveg tört nyílt_{ADJ}
 ‘Az üveg kinyílt.’

¹ Az unakkuzativitás szakirodalmát többek között Alexiadou (2004) foglalja össze.

- *There*-szerkezet: az angolban az úgynevezett *there-insertion* csak unakkuzatív igék esetében valósulhat meg:
  - (6) *Three men arrived. There arrived three men.*
három férfiak érkezett ott   érkezett három férfiak
'Három férfi érkezett.'
  - (7) *Three men walked. *There walked three men.*
három férfiak sétált.   ott   sétált három férfiak
'Három férfi sétált.'
- A magyarban igekötőt csak tárgyas, illetve unakkuzatív igék vehetnek fel, amennyiben az igekötőt egy téma szerepű argumentumhoz kapcsolódó másodlagos predikátumként elemezzük (É. Kiss 2006):
  - (8) *Feri megsütötte a kenyeret.*
  - (9) *Feri megérkezett.*
  - (10) **Feri elénekelt.*
- A magyarban az *egyet* áltárgy csak unergatív igék esetén lehetséges (Kiefer 1992, Piñón 2001):
  - (11) *Feri futott egyet.*
  - (12) **Feri érkezett egyet.*

A fent ismertetett szintaktikai tesztek jelentős közös jellemzője, hogy arra mutatnak rá, hogy az unakkuzatív igék argumentuma a kétargumentumú ige tárgyához, az unergatív igék argumentuma pedig a kétargumentumú igék alanyához hasonlóan viselkedik.² Ennek megfelelően a sztenderd szintaktikai ábrázolások azt feltételezik, hogy az unakkuzatív igék argumentuma a tárgy helyén generálódik a mélyszerkezetben (13), az unergatív igéké pedig az alany helyén (14):

² Így például (12) agrammatikusságának a magyarázata az, hogy mind a felszíni alanyt, mind az áltárgyat a belső argumentum helyén kellene beilleszteni.

2. Szintaxis és szemantika

Az unakkuzativitási hipotézishez kapcsolódó nyelvészeti kutatások homlokterében két kérdés áll. Az egyik az, hogy a szintaxisban kimutatható unergatív-unakkuzatív különbség visszavezethető-e a szóban forgó predikátumok, illetve azok argumentumainak szemantikai jellemzőire. A másik kérdés pedig az, hogy ez a kapcsolat, amennyiben létezik, a lexikális szemantika szintjén ragadható-e meg (vagyis egy predikátum unergativitása/unakkuzativitása annak szemantikai jellemzőin keresztül a lexikonban van-e kódolva) (Dowty 1991, Levin–Rappaport–Hovav 1995), vagy pedig a predikátum mondatszintű tulajdonságaként kell elemeznünk, a teljes mondat elemeiből, illetve szerkezetéből kompozicionálisan felépülő mondatjelentésre támaszkodva (Borer 1994, van Hout 2004), jellemzően az aspektus és unakkuzativitás szoros kapcsolatát feltételezve.

A lexikális szemantikai modellekben az igék lexikai-szemantikai reprezentációjából úgynevezett leképező szabályok segítségével vezethetők le a szintaktikai konfigurációk. E megközelítés egyik klasszikus képviselője Dowty (1991), aki úgynevezett jelentéstani proto-szerepeket (*semantic proto-roles*) definiál, melyek megléte vagy hiánya határozza meg az argumentum elhelyezkedését az ágens-páciens spektrumon, s ezen keresztül az ige elhelyezkedését az unergatív-unakkuzatív spektrumon. Proto-ágens (vagyis ágensségre-unergativitásra hajlamosító) jegyek a következők: szándékolttság (*volitionality*), érzékelés (*sentience/perception*), esemény okozója, más szereplőben bekövetkező változás előidézője, az ige által leírt eseménytől független létezés (a beszédszituáció univerzumában). Proto-páciens jellemzők: állapotváltozás éri, létesített tárgy, más szereplő által előidézett változás/esemény érintettje, statikus, nem létezik az ige által leírt eseménytől függetlenül. A tisztán proto-ágensi jellemzőkkel rendelkező alanyú igék unergatívak, a proto-páciensi alannal rendelkező igék unakkuzatívak, a kevert jellemzőkkel rendelkezők instabilak.

Fontos kiemelni, hogy Dowty (1991) modellje nem determinisztikus abban az értelemben, hogy megengedi azt, hogy egyes igék sem tisztán unergatívak, sem pedig tisztán unakkuzatívak ne legyenek, hanem mintegy e két pólus meghatározta spektrum belsejében helyezkedjenek el.

Levin–Rappaport–Hovav (1995) determinisztikus modellt javasol, elsősorban az angol nyelv vonatkozásában: eszerint a szemantikai jellemzők és a szintaktikai viselkedés közötti kapcsolatot úgynevezett hozzárendelő szabályok (*linking rules*) írják le, melyek alkalmazási sorrendje nyelvenként változó lehet. Azt, hogy egy-egy argumentum külső vagy belső argumentumként

(mélyszerkezeti alanyként vagy mélyszerkezeti tárgyként) realizálódik-e, az ige által leírt eseményben betöltött szerep határozza meg az alábbiak szerint:

- Közvetlen okozó (immediate cause) → külső argumentum
- Irányított változás tárgya (directed change) → belső argumentum
- (Nem)létezését állítja a predikátum (existence) → belső argumentum
- Egyéb (default) → belső argumentum

3. Az unergativitás és az unakkuzativitás elmosódó határa

Míg az unakkuzativitási hipotézis eredeti formájában azt feltételezi, hogy az egyargumentumú igék mindegyike egyértelműen besorolható vagy az unergatív, vagy az unakkuzatív igék körébe, újabb kutatások (Sorace 2000, Alexiadou 2004) arra engednek következtetni, hogy ez koránt sincs így: bár számos ige szintaktikai viselkedése alapján valóban egyértelműen unergatívként vagy unakkuzatívként viselkedik, más igék mondattani szempontból ingadozó viselkedést mutatnak (mind egy adott nyelven belül, mind pedig különböző nyelveket összehasonlítva):

- Egyes igék/igetípusok (pl. a létezés kifejező igék) egyes nyelvekben unergatívok, másokban unakkuzatívok:

(15) *I vampiri non sono mai esistiti*

A vámpírok nem AUX (lét) soha léteztek

‘A vámpírok soha nem léteztek.’ → unakkuzatív

(16) *There exist three versions of the manuscript.*

Ott léteznek három változatok a kézirat-GEN

‘A kéziratnak három változata létezik.’ → unakkuzatív

(17) *Die Dinosaurier haben/*sind wirklich existiert.*

A dinoszauruszok AUX (birtokos)/AUX (lét) valóban létezett

‘A dinoszauruszok valóban léteztek.’ → unergatív

- Egy nyelvben belül vannak ingadozó esetek

(18) *La villa ha appartenuto/è appartenuta alla mia famiglia.*

A nyaraló AUX(birt.) tartozik-PERF/AUX(lét) tartozik-PERF.FEM az én családomhoz

‘A nyaraló a családomhoz tartozott.’

Ez arra utalhat, hogy az éles unergatív-unakkuzatív szembenállás helyett egy unergatív-unakkuzatív kontinuumot (spektrumot) kell feltételeznünk, melynek szélein az egyértelműen unergatív, illetve unakkuzatív igék foglalnak helyet, a spektrum belseje felé haladva pedig egyre inkább ingadozó viselkedéssel találkozunk. Amennyiben ez így van, érdekes kérdés, hogy ez a megfigyelés miként magyarázható a szóban forgó igék szemantikai jellemzőivel. Sorace (2000) az alábbi modellt javasolja a jelenség leírására:

Ige/predikátum szemantikai jellemzése

- helyváltozás (*change of location*)
- állapotváltozás (*change of state*)
- fennálló állapot folytatódása
(*continuation of a pre-existing state*)
- állapot fennállása (*existence of state*)
- irányítatlan folyamat
(*uncontrolled process*)
- irányított folyamat, mozgás
(*controlled process, motional*)
- irányított folyamat, nem mozgás
(*controlled process, nonmotional*)

**Szintaktikai viselkedés
(segédigeválasztás)**

BE (legkisebb variáció)

HAVE (legkisebb variáció)

Vagyis (nyelvek közötti összehasonlításban és egy nyelven belül is) egyértelműen unakkuzatívák az irányított helyváltozást kifejező igék, és egyértelműen unergatívák nem mozgás jellegű, irányított folyamatokat jelölő igék, míg az állapot fennállását vagy irányítatlan folyamatot jelölő igék szintaktikai besorolása bizonytalan. Fontos észrevenni, hogy Sorace olyan szemantikai jegyeket használ, amelyeket az unakkuzativitási szakirodalom már korábban is azonosított; megközelítése annyiban újdonság, hogy azok segítségével egy spektrumot/hierarchiát definiál.

A fenti jellemzők releváns szemantikai jegyei tehát a következők:

- folyamat/állapot (*dynamicity/stativity*)
- érintettség (*affectedness*)
- folyamat és érintettség esetén:
  - hely- vagy állapotváltozás (*change of location vs. change of state*)
- belső vagy külső okozás (*internal/external causation*)
- (az argumentum általi) irányítottság (*control*)
- ágentivitás (*agentivity*)
- telikusság (*telicity*)

A fenti megközelítés deskriptív szempontból erős, ugyanakkor hátránya az, hogy nem egyértelmű az egyes jellemzők szerepe, illetve az, hogy ezek együttesen hogyan határozzák meg a unergativitást/unakkuzativitást: így például a cselekvésigék (az érintettségtől függően) a spektrum ellentétes széléin helyezkednek el. Az elemzés egyoldalúsága, hogy az unakkuzativitás-próbák közül csupán egyet vizsgál, a segédige-választást; s ebből következően vizsgálódásának körét az indoeurópai nyelvekre szűkíti le. Az elemzés előnye

ugyanakkor, hogy empirikusan cáfolható predikciókat tesz, például azt, hogy amennyiben egy nyelvben egy állapot fennállását kifejező igék unakkuzatívok, úgy minden a fenti hierarchiában fölöttük elhelyezkedő igitípus szintén unakkuzatív.

4. Mozzanatos (szemelfaktív) igék

A mozzanatos igék olyan eseményeket jelölnek, melyek egyetlen időpillanatban következnek be, nincs előkészítő szakaszuk, és nincs utalás az esemény eredményeképpen létrejövő végállapotra. Smith (1991) Vendler (1957) alapján az igék/predikátumok osztályozására három jegyet javasol:

- statikus/dinamikus (*stative/dynamic*),
- duratív/időben pontszerű (*durative/instantaneous*)
- telikus (van természetes végpont, eredményállapot, és az része a leírt eseménynek)/atelikus (*telic/atelic*)

E jegyek segítségével öt igeosztályt különít el, a klasszikus vendleri négyes felosztást kibővítve a szemelfaktívok osztályával:

- Állapotok (*States*): statikus, duratív, atelikus
- Cselekvések (*Activities*): dinamikus, duratív, atelikus
- Teljesítmények (*Accomplishments*): dinamikus, duratív, telikus (egy folyamat és az azt követő eredményállapot)
- Szemelfaktívok (*Semelfactives*): dinamikus, időben pontszerű, atelikus
- Eredmények (*Achievements*): dinamikus, időben pontszerű, telikus

A magyar nyelvben a szemelfaktívok azonosítása az időhatározókkal való kompatibilitás vizsgálatával lehetséges (Kiefer 2006), a mozzanatos igék ugyanis csak a *-kor* ragos időhatározóval összeegyeztethetőek:

- (19) *A fény hat órakor felvillant.*
- (20) **A fény hat óra alatt felvillant.*
- (21) **A fény hat óráig felvillant.*
- (22) **A fény hat órán keresztül felvillant.*

A magyar szemelfaktívok jellemzője, hogy morfológiailag jelölve vannak: *-en*, *-dul* vagy *-int* végződésel rendelkeznek (ugyanakkor nem minden ilyen végződésű ige mozzanatos, pl. *rohan*). Az *-en* végződésel való szóképzés jelenleg is produktív (pl. *trottyan*). Érdekeség, hogy az egyargumentumú szemelfaktívok *-t* képzős tranzitív párral rendelkeznek (*villan-villant*), ami egyébként meglehetősen általános az unakkuzatívok körében (*esik-ejt, sül-süt, romol-ront*). Az *-en*-szemelfaktívok esetén egy párhuzamos *-o(n)g*

paradigmát látunk, amely iteratív olvasatú igéket eredményez: *villan-villog, pattan-pattog*.

A továbbiakban tehát azokat az igéket tekintjük szemelfaktívnak, amelyeket a Kiefer (2006) által javasolt időhatározó-kompatibilitási próba szemelfaktívként azonosít. Fontos megjegyezni, hogy a fenti próba konzisztens a Smith (1991) által javasolt igeosztály-taxonómiával (amennyiben a pontszerűség, a telikusság és a dinamikusság vizsgálatán alapul): a vendleri eredmény-alsztálytól való különbséget az atelikusság, illetve a (20) és (21)-ben szereplő időhatározókkal való inkompatibilitás jelzi.

A tanulmányt elbíráló névtelen lektor véleményében kétségbe vonja a külön szemelfaktív osztály szükségességét, arra hivatkozva, hogy az általa duratívként azonosított szemelfaktívok (pl. *csavarint*) a teljesítményigék, a punktuálisok (pl. *felvillan*) pedig az eredményigék közé sorolhatóak. A szemelfaktívok két osztályát szerinte az adjunktummal való módosíthatóság különíti el:

(23) *Feri lassan csavarint egyet.*

(24) **A fény lassan felvillant.*

Saját intuíciónk szerint a (23) és (24) mondat grammatikalitása között nincs különbség. Ennél perdöntőbb ugyanakkor, hogy a Kiefer (2006) által javasolt időhatározó-tesztek egyértelműen kizárják azt, hogy például a *csavarint*-ot duratívnak tekintsük:

(25) **Feri másodperceken át csavarintott egyet.*

(26) **Feri másodperceken át megcsavarintotta a kutyája fülét.*

Ami a *felvillan* esetleges eredményige státuszát illeti, az időhatározó-teszt itt egyértelműen az eredményállapot hiányára mutat rá:

(27) **A fény két óráig felvillant.* (vö. Két óráig elérték a csúcst.)

Összefoglalva: az időhatározó-tesztek egyértelműen a vendleri osztályoktól elkülönülő, ám egységes igeosztályként azonosítják a magyarban a szemelfaktívokat; a szemelfaktívok esemény-, illetve eredményigeként való elemzése pedig empirikusan jelentős problémákba ütközik. Ezért úgy véljük, akkor járunk el helyesen, ha a szemelfaktívokat külön igeosztályként kezeljük.

5. A szemelfaktív igék szintaktikai viselkedése a magyarban

5.1 Unakkuzativitás-tesztek a magyarban

A magyar nyelvre vonatkozóan a szakirodalomban az alábbi főbb unakkuzativitás-tesztek ismertek:

- Igekötő (É. Kiss 2006): → unakkuzatív
(amennyiben az igekötőt egy téma szerepű argumentumhoz kapcsolódó másodlagos predikátumként elemezzük)
(28) *Feri megsütötte a kenyeret.*
(29) *Feri megérkezett.*
(30) **Feri elnevetett.* (=‘Feri elnevette magát.’)
- Egyet (Kiefer 1992, Piñón 2001): → unergatív
(31) *Feri futott egyet.*
(32) **Feri érkezett egyet.*
- Inkorporált alany felvétele (Marác 1989, É. Kiss 2002): → unakkuzatív
(33) *Vendég érkezett.*
(34) **Munkás dolgozott.*
- Rezultatív szerkezet (Csirmaz 2006): → unakkuzatív
(a rezultatív elem témái argumentumot igényel)
(35) *Juli darabokra törte a vázát.* (tranzitív)
(36) *A váza darabokra van törve.* (passzív)
(37) *A váza darabokra tört.* (unakkuzatív)
(38) **Juli betegre nevetett.* (=‘Juli betegre nevette magát.’)

5.2 A magyar szemelfaktív igék az unakkuzativitás-tesztek fényében

A szemelfaktív igék a magyar nyelvben mondattani viselkedésük alapján az unergatív-unakkuzatív spektrum belsejében helyezkednek el. Egyes tulajdonságaik alapján az unergatív igékkel rokoníthatók, ilyen például az *egyed* áltárgy felvételének képessége:

(39) *A harang kondult egyed.* → unergatív (l. 26)

Más tulajdonságaik szerint az unakkuzatív igék körébe sorolhatók:

A) Igekötők felvételének képessége:

(40) *A harang megkondult.* → unakkuzatív

B) Névelőtlen, szemantikailag inkorporált alany felvételének képessége:

(41) *Harang kondult.* → unakkuzatív

- C) Az unakkuzativitást támaszthatja alá az a tény, hogy a szemelfaktív igék (bizonyos szisztematikus kivételekkel) egyes nyelvjárásokban ikes igék:

(42) *pattanik, kondulik, mozdulik* → unakkuzatív (de: *bólintik, *köhintik)

Végül kifejezetten a mozzanatos igék köztes unergatív-unakkuzatív státuszára utalhat az, hogy az anyanyelvi beszélők intuíciója megoszlik abban a tekintetben, hogy ezen igék állhatnak-e rezultatív szerkezetben (ez ugyanis az unakkuzativitás jellegzetessége):

(43) [?]*Az úrsikló apró darabokra robbant.*

[?]*A deszka szilánkokra reccsent.* → ?

A fenti nyelvi adatok két szorosan összefüggő kérdést vetnek fel: (i) A szemelfaktív igék kettős szintaktikai viselkedése összefüggésbe hozható-e a szemelfaktív igék szemantikai jellemzőivel?, valamint (ii) Szintaktikailag hogyan modellezhető a fenti kettős viselkedés?

A szakirodalomban ezekkel a kérdésekkel érintőlegesen Csirmaz 2006 foglalkozott. Javaslatára szerint a szemelfaktívok valójában unakkuzatívok. Az *egyet* áltárgy esetükben nem a belső argumentum helyén, hanem adjunktumként illesztődik be, az *egyet* áltárgy és az igekötő együttes előfordulását (amely egyértelműen agrammatikus) pedig a *Single Delimiting Constraint*³ (Tenny 1994) zárja ki:

(44) **A fény megvillant egyet.*

A következő fejezetben egy ettől eltérő (és véleményünk szerint helytállóbb) elemzést javasolunk a szemelfaktív igék kettős unakkuzatív-unergatív viselkedésének modellezésére. A két elemzés összevetését a 7. részben végezzük el.

6. A magyar szemelfaktív igék jellemzése az unakkuzativitás szempontjából

6.1 Szemantika

A mozzanatos igék szemantikai jellemzőit és annak a szakirodalomban feltárt összefüggését az unakkuzativitással az alábbi felsorolás mutatja be:

---

³ *Single Delimiting Constraint* (egyszeres korlátozásra vonatkozó megszorítás): az ige által jelölt esemény csak egyszeresen mérhető ki, vagyis legfeljebb egy korlátozó elemet tartalmazhat.

- alacsony agentivitás (inkább experiens, mint ágens) → unakkuzatív
- alacsony szándékoltóság (*volitionality*) → unakkuzatív
- alacsony kontroll (*control*) → unakkuzatív
- belső okozás (*internal causation*) → unergatív
- magas érintettség (*affectedness*) → unakkuzatív
- magas homogenitás → unakkuzatív
- a beszédhelyzet univerzumától független létezés → unakkuzatív
- dinamikusság → unergatív
- atelikusság → unergatív

Mivel az unakkuzativitási szakirodalom ezen szemantikai jellemzők egy részét egyértelműen az unergativitáshoz, más részüket pedig az unakkuzativitáshoz köti, megállapítható, hogy a szemantikai jellemzés a magyar szemelfaktív igék szintaktikai viselkedésének természetes magyarázatát adja: a mozzanatos igék szemantikai szempontból az unergatív-unakkuzatív kontinuum belsejében helyezkednek el, s ezzel összhangban szintaktikai szempontból is a unergatív-unakkuzatív kontinuum belsejében találhatóak. Ráadásul az is kimutatható, hogy azok a szemelfaktív igék, amelyek bizonyos szemantikai ismérveik szempontjából eltérnek a többitől (például az ágentívnek és kevésbé érintett alanyúnak tekinthető *köhint*, *bólint*), s így szemantikai szempontból az unergatív-unakkuzatív kontinuum egyik szélé felé eltolódva helyezkednek el, szintaktikailag is ennek megfelelően viselkednek:

- mondattani viselkedés alapján unergatív:
  - (45) *A fiú köhintett egyet.*
  - (46) **A fiú megköhintett.*
  - (47) **Fiú köhintett.*
  - (48) **Köhintik.*
  - (49) **A fiú rekedtre köhintett.*
- szemantikájában is eltér a többi mozzanatos igétől
  - ágentív → unergatív
  - szándékolt → unergatív
  - kontrollált → unergatív
  - az alany érintettsége alacsony → unergatív
  - az alany az adott eseménytől függetlenül létezik → unergatív

A fenti szemantikai jegyeket három csoportra oszthatjuk. Az „ágensség-thémaság” jegycsoport tekintetében a mozzanatos igék az unakkuzatívokra jellemző jegyekkel rendelkeznek (alacsony agentivitás, alacsony szándékoltóság és alacsony kontroll). A belső okozás diagnosztikája azonban egyértel-

műen az unergativitást valószínűsíti. Ami az eseményszerkezetet illeti, a dinamikusság és atelikusság (a Smith 1991, illetve a Tenny 1994 szerinti értelemben, amennyiben úgy tekintjük, hogy a *measuring out*⁴ nem értelmezhető a szemelfaktívok által jelölt tisztán pontszerű események esetén) olyan tulajdonságok, amelyek az unergativitással mutatnak erős korrelációt.

Szemantikai osztályok szerint a szemelfaktívok kibocsátásigékként (*verbs of emission*), illetve iránnyal nem rendelkező mozgásigékként (*verbs of undirected motion*) azonosíthatók. Levin–Rappaport–Hovav (1995) a kibocsátásigéket olyan mozgásigékként jellemzi, melyek iránnyal nem rendelkező olvasatban unergatívok, iránnyal rendelkező olvasatban pedig unakkuzatívok. Elsőre vonzónak tűnhet a fenti magyarázat alkalmazása a magyar szemelfaktívokra, hiszen sok igeikötő rendelkezik irányt kifejező olvasattal:

(50) *A labda felpattant.*

Fontos azonban észrevenni, hogy mindegyik szemelfaktív ige grammatikus a *meg-* igeikötővel, amely egyértelműen nélkülözi az irányultságot.⁵ Ráadásul korántsem igaz, hogy minden kibocsátásige szemelfaktív lenne. Vagyis, ha a szemelfaktívok szintaktikai viselkedését a kibocsátásige mivoltukból vezetnénk le, ezzel azt jósolnánk, hogy a nemszemelfaktív kibocsátásigék szintaktikailag ugyanúgy viselkednek, mint a szemelfaktívok; s ez a predikció empirikusan nem állja meg a helyét.

Összefoglalva: eseményszerkezetük a szemelfaktívokat az unergativitásra hajlamosítja. Argumentumszerkezet tekintetében a szemelfaktívok egyaránt felmutatnak az unakkuzativitásra (alacsony agentivitás, alacsony szándékoltóság és alacsony kontroll) és az unergativitásra (belső okozás) hajlamosító jegyeket.

Ez a szemantikai kettőség természetes magyarázatát adja a szemelfaktívok vegyes szintaktikai viselkedésének.

6.2 Szintaxis

Kérdés, hogy a fent felvázolt összefüggés milyen szintaktikai keretben modellezhető egzaktabb módon. A sztenderd megközelítés szerint a belső

---

⁴ A *measuring out* kifejezés arra utal, hogy az ige belső argumentuma fontos szerepet játszik a jelölt esemény időbeli végpontjának meghatározásában, mintegy kimérve (*measure out*) az esemény időbeli terjedelmét (Tenny 1994).

⁵ Elméletileg lehetséges lenne azt feltételezni, hogy a *meg-* az eredeti (vagyis a leírt esemény előtt fennálló) állapotba való visszatérést jelöli, s így rendelkezik irány-olvasattal. A magyarázandó tényektől független érvek híján azonban egy ilyen érvelés körkörös lenne.

argumentum (tárgy, unakkuzatív ige alanya) a VP-n belül illesztődik be, a külső argumentum (tranzitív, unergatív ige alanya) a VP-n kívül (például vP Spec-jében). Az unakkuzativitást mint szemantika-szintaxis interfész-jelenséget (a lexikalista megközelítésekhez csatlakozva) ezután úgy ragadhatjuk meg, hogy azt feltételezzük, hogy egy adott predikátum (illetve az általa jelölt esemény) határozza meg azt, hogy milyen szemantikai jegyekkel bíró argumentum(ok)at fogad el.

Az igeosztályok többségében ezen jegyek többé-kevésbé egyértelműen az ágensi és thémai (proto)szerepek egyikébe sorolják az argumentumot, így az vagy a külső, vagy a belső argumentumhelyen illeszthető be. Ezzel szemben a szemelfaktív igék olyan szemantikai jegyekkel bíró argumentumot várnak, amely jegyek az ágenség-thémaság szempontjából keverték. Ebből következően nincs egyértelmű szelekció, vagyis az argumentum mind a külső, mind a belső argumentumhelyen beilleszthető.

Amennyiben a fenti elképzelés helytálló, azt várjuk, hogy a beillesztés helyétől függően az ágensi vagy a thémai olvasat lesz a kiemelkedőbb. Az alábbi mondatpár igazolni látszik ezt a predikciót:

(51) *Magától megmozdult.*

(52) *#Magától mozdult egyet.*

A magától jelentése ezekben a mondatokban az, hogy a jelzett esemény külső előidéző közreműködése nélkül ment végbe. Mivel az *egyet*-es mondatban egyértelműen ágensi olvasatú az alany, ezért az az olvasat, amelyet a *magától* elem kiváltana, már eleve egyértelmű. Ebből fakadóan a (52)-es mondat, ha nem is agrammatikus, de mindenképpen nehezen elfogadható.⁶

Mint az 5.2-es alfejezetben említettük, a szakirodalomban a fenti kérdésekkel érintőlegesen Csirmaz (2006) foglalkozott. Javaslata szerint a szemelfaktívok valójában unakkuzatívok. Az *egyet* áltárgy esetükben nem a belső argumentum helyén, hanem adjunktumként illesztődik be, az *egyet* áltárgy és az igekötő együttes előfordulását pedig a *Single Delimiting Constraint* (Tenny 1994) zárja ki. Csirmaz e javaslatával szemben egy empirikus és egy elméleti ellenvetés hozható fel. Egyrészt ha azt feltételezzük, hogy a szemelfaktívok unakkuzatívok, a *magától*-teszt eredményét nem tudjuk mivel magyarázni. Elméleti síkon pedig az unakkuzativitás szempontjából proble-

---

⁶ Természetesen ágensi alanyú mondatokkal is lehet szerencsés a *magától* használata: *Feri magától fogat mosott*. Az ilyen mondatokban azonban a *magától* jelentése speciális ('saját kezdeményezésére, külső utasítás/kérés nélkül'). Amennyiben a *magától*-t a fenti mondatokban használt értelemben vesszük, itt is nehezen elfogadható mondatot kapunk: *#Feri magától fogat mosott* vs. *A könyv magától leesett*.

matikus *A harang kondult egyet* típusú mondatok elemzése kérdőjelezhető meg: Csirmaz *ad hoc* módon azt feltételezi, hogy bár az *egyet* általában a belső argumentum helyén áll, a fenti esetekben mégis adjunktumként illesztődik be. Mivel az adjunktum-*egyet* létezésére nincs független motiváció, ez a megoldás meglehetősen önkényesnek tűnik. Az általunk javasolt elemzés ezzel szemben a *magától*-teszt eredményét jól magyarázza, az adjunktumként beillesztett *egyet* feltételezésére pedig nincs szüksége.

A konklúziót megelőzően még fel szeretnénk hívni a figyelmet a szemelfaktív igék egy érdekes tulajdonságára:

(53) **A fény villant.*

Amennyiben a fenti mondatban *a fény* belső argumentumként van illesztve, akkor a létrejövést kifejező igékhez hasonló elemzéshez folyamodhatunk, mely esetben a fenti mondat agrammatikussága jól magyarázható.

Feltételezésünk szerint azonban a *villan* ige külső argumentumként is el kell, hogy fogadja *a fényt*. Ez esetben viszont azt várnánk, hogy a fenti mondat grammatikus, ez azonban nem áll fenn, unergatív olvasat mellett csak az *egyet*-tel kiegészített mondat elfogadható.

(54) **A fény villant.*

(55) *A fény villant egyet.*

A szakirodalomban az *egyet* (az igekötőkhöz hasonlóan) szituációkorlátozóként (*situation delimiter*) szerepel (Csirmaz 2006, Tenny 1994): telicizál vagy korlátol (*delimit*), végállapotot vagy végpontot ad hozzá az eseményhez. Vagyis deskriptív jelleggel azt állapíthatjuk meg, hogy a magyarban a szemelfaktívok kötelezően telicizálódnak (korlátosság értelemben), kivéve az inkorporáció esetét. Ezt tentatív jelleggel grammatikalizációként magyarázhatjuk: az eseményszerkezetük révén automatikusan korlátos szemelfaktívok esetén a korlátosságnak egy az igétől független szituációkorlátozóban is kötelezően meg kell jelennie.

7. Konklúzió

Dolgozatunkban a magyar mozzanatos igék kettős, unergatív/unakkuzatív szintaktikai viselkedésére adtunk magyarázatot a szemantikai jegyekre való visszavezetéssel. Ez az unakkuzativitás gradualitásával foglalkozó nemzetközi szakirodalom számára is hasznos adalékot jelenthet mind empirikus, mind teoretikus szempontból. Míg a szakirodalomban az unergatív-unakkuzatív kontinuum hipotézisét elsősorban egyes indoeurópai

nyelvekre (olasz, német, francia, holland) vonatkozóan és egyetlen unakkuzativitás-diagnosztikára (*haben/sein* segédige választása) korlátozva vizsgálták (Sorace 2000, Alexiadou 2004), a fenti elemzés abból a szempontból jelenthet hasznos adalékot, hogy egy nem indoeurópai nyelvre vonatkozóan és a segédige-választástól eltérő diagnosztikák alkalmazásával mutatja ki az unergatív-unakkuzatív kontinuum létezésére, illetve annak szemantikai megalapozottságára vonatkozó hipotézis helytállóságát. A szemelfaktív igék fenti viselkedését egy olyan modellben ragadtuk meg, amelyben argumentumuk több (opcionális) beillesztési hellyel rendelkezik: ez a modell az eddigi szakirodalmi javaslatoknál jobban magyarázza az empirikus tényeket, és elméleti szempontból is vonzóbb tulajdonságokkal bír.

Irodalomjegyzék

- Alexiadou, A. és mtsai. 2004. *The unaccusativity puzzle: explorations of the syntax-semantics interface*, Oxford, Oxford University Press.
- Bene A. 2005. *Az igék bennható-mediális-tranzitív felosztásának alkalmazhatósága magyar szintaktikai és morfológiai sajátosságok magyarázatában*. PhD disszertáció, Eötvös Loránd Tudományegyetem.
- Borer, H. 1994. The projection of arguments. In E. Benedicto – J. Runner (eds.), *Functional Projections*, University of Massachusetts Occasional Papers 17: 19–47.
- Csirmaz, A. 2006. Accusative case and aspect. In É. Kiss K. (ed.) *Event Structure and the Left Periphery of Hungarian*, Dordrecht, Springer.
- Dowty, D. 1990. Thematic Proto-Roles and Argument Selection, *Language* 67: 547–619.
- É. Kiss K. 2002. *The Syntax of Hungarian*, Cambridge, Cambridge University Press.
- É. Kiss K. 2006. The aspectual function and the syntax of the verbal particle. In É. Kiss K. (ed.) *Event Structure and the Left Periphery of Hungarian*, Dordrecht, Springer.
- van Hout, A. 2004. Unaccusativity as Telicity Checking. In Alexiadou, Artemis – Anagnostopoulou, Elena – Everaert, Martin (eds.) *The unaccusativity puzzle: explorations of the syntax-semantics interface*, Oxford, Oxford University Press.
- Kiefer, F. 1992. Az aspektus és a mondat szerkezete. In Kiefer F. (szerk.) *Strukturális Magyar Nyelvtan I. Mondattan*, Budapest, Akadémiai Kiadó.
- Kiefer, F. 2006. *Aspektus és akciómínőség különös tekintettel a magyar nyelvre*, Budapest, Akadémiai Kiadó.
- Levin, B. – M. Rappaport Hovav 1995. *Unaccusativity: at the syntax-lexical semantics interface*, Cambridge (Mass.), MIT Press.
- Marác, L. 1989. *Asymmetries in Hungarian*, PhD Dissertation: Groningen.
- Perlmutter, D. 1978. Impersonal passives and the unaccusative hypothesis, *Papers from the Annual Meeting of the Berkeley Linguistic Society* 4: 157-89.

- Piñón, K. 2001. Töprengtem egyet: azon, hogy mit jelent az egyet. In Bakró-Nagy M. – Bánréti Z. – É. Kiss K. (szerk.) *Újabb tanulmányok a strukturális magyar nyelvtan és a nyelvtörténet köréből*. Budapest, Osiris Kiadó.
- Smith, C. S. 1991. *The Parameter of Aspect*, Dordrecht, Kluwer Academic Publishers.
- Sorace, A. 2000. *Gradients in auxiliary selection with intransitive verbs*, *Language* **76**: 859-90.
- Tenny, C. 1994. *Aspectual Roles and the Syntax-Semantics Interface*, Dordrecht, Kluwer Academic Publishers.
- Vendler, Z. 1957. Verbs and times, *The Philosophical Review* **66** (2): 143–160.

A PRENOMINÁLIS ÉS POSZTNOMINÁLIS BIRTOKOS VÁLTAKOZÁSA AZ ANGOL NYELVBEN

Horváth Katalin

Bevezetés

Jelen tanulmány célja, hogy az angol pre- és posztnominális birtokos váltakozásának egy lehetséges okát feltárja. A hagyományos megközelítés szerint ez az alternáció a D-ben található elemek (névelők és mutató determinánsok) és a prenominális birtokosok kiegészítő disztribúciójával magyarázható. Az erre a feltevésre alapuló megközelítések azonban nem veszik figyelembe azt a tényt, hogy a prenominális birtokosok DP-k, így nem szoríthatók ki a birtok előtti pozícióból egy olyan kiegészítő disztribúcióra hivatkozva, amely fejek és frázisok között áll fenn, mert ezek az érvek ellentmondanak az X'-elmélet alapelveinek. Az erre a hagyományos feltevésre alapuló elemzésmódok ellentmondanak néhány nyelvközi adatnak is. Ez a cikk következképpen egy alternatív megközelítési módot javasol ehhez a problémához, amely a fent említett ellentmondásokat megkísérli feloldani.

A tanulmány nyolc fő részből áll. Az első rész az angol pre- és posztnominális birtokos váltakozását előidéző tényezőket tárgyalja, a második rész pedig a birtoklás DP szerkezetét írja le, melyen a bemutatott elemzés alap-szik. A harmadik és a negyedik rész a szóban forgó alternációnak a birtoklás DP határozottságával összefüggő dimenziójával foglalkozik, miközben rávilágít a hagyományos megközelítések gyenge pontjaira. Ezt követően az ötödik és hatodik részben néhány nyelvtörténeti adat segítségével a DP-ben megfigyelhető egyeztetési minták kerülnek górcső alá, majd a megelőző részekben ismertetett eredmények alapján a hetedik rész mutatja be az angol pre- és posztnominális birtokos váltakozásának problematikájára javasolt elemzést. Végül a nyolcadik rész összefoglalja az eredményeket, és konklúziót von le.

1. Az angol pre- és posztnominális birtokos alternációjának dimenziói

Az angol pre- és posztnominális birtokos váltakozása mögött nem egy egyszerű ok áll. Három dimenzió érhető tetten az elemzett jelenséget motiváló

tényezők: a birtokos élő vagy élettelen volta, a birtok vagy birtokos topik státusza és a birtoklás DP határozottsága. Bár a jelen tanulmány a harmadikra fókuszál, a következő bekezdések röviden mindhármat bemutatják.

A leíró nyelvtanok szerint (mint például Huddleston és Pullum 2002) az első dimenzió, tehát az élő-élettelen oppozíció, az alábbi módon jellemezhető: ha a birtokos élő, akkor a prenominális pozíciót foglalja el, mint ahogy azt az (1) alatti példa is illusztrálja. Ellenben ha a birtokos élettelen, akkor poszt-nominálisan realizálódik, mint ahogy a (2) alatti szerkezetben.¹

- (1) *the cat's ear*
a macska fül
'a macska füle'
- (2) *the leg of the table*
a láb PREP a asztal
'az asztal lába'

(1)-ben a birtokos (*the cat* 'a macska') élő, így a prenominális pozíciót foglalja el. (2)-ben viszont élettelen a birtokos (*the table* 'az asztal'). Következésképpen a birtok (*leg* 'láb') mögött áll. Összefoglalva tehát az (1) és (2) alatti példák azt demonstrálják, hogy a birtokos élő vagy élettelen volta befolyásolja a realizációját, vagyis hogy melyik pozícióban áll a birtokost jelölő összetevő a birtoklás DP-n belül.

Rosenbach (2002) a topikalizáció síkján definiálja a szóban forgó alternáció második dimenzióját. Állítása szerint a birtokot és a birtokost jelölő kifejezések egymáshoz viszonyított pozíciója attól függ, hogy melyik elem topikalizált. Topikalizált birtok esetén a birtokos prenominális, topikalizált birtokos esetén azonban a birtok a birtokos előtt áll.

- (3) *the table's leg*
az asztal láb
'az asztal lába'

---

¹ Ennek az általánosításnak vannak azonban kivételei:

- (I) *the eye of the tiger*
a szem PREP a tigris
'a tigris szeme'
- (II) *the ship's funnel*
a hajó kémény
'a hajó kéménye'

(I)-ben a birtokos élő, mégis poszt-nominális. (II)-ben viszont az élettelen birtokos prenominális.

A prenominális és posztnominális birtokos váltakozása az angol nyelvben

- (4) *the leg of the table*
a láb_{PREP} a asztal
'az asztal lába'

A (3) alatti szerkezetben a birtok (*leg* 'láb') a topik státuszú, így a birtokos prenominális. (4)-ben viszont a birtokos a topik, így a birtok mögött kell állnia.

A (3)-as példa azt is demonstrálja, hogy a különböző tényezők hatásai felülírhatják egymást. Ebben a szerkezetben a birtokos élettelen, mégis a prenominális pozíciót foglalja el, mert a birtok a topik státuszú. Hasonló egymással ellentétben álló tényezőket tartalmazó esetekben a három dimenzió között a következőképpen felállított hierarchia dönt:

- (5) élő-élettelen oppozíció < a birtok vagy a birtokos topik státusza
< a birtoklás DP határozottsága

Az (5) alatti rangsorban a topikalizációs tényezők magasabb rendűek az élő-élettelen oppozíciónál (mint ahogy azt (3) is mutatja), és a birtoklás DP határozottsága a legerősebb. Másképp fogalmazva egy adott tényező a fenti hierarchiában alatta álló tényezők hatásait írhatja felül.

A tanulmányban elemzett váltakozás harmadik dimenziója, ami a jelen tanulmány fókuszában áll, a birtoklási konstrukció határozottságának segítségével írható le, ami részben a D fej realizációjától függ. Ezzel a dimenzióval a tanulmány következő szekciói foglalkoznak részletesebben. A birtoklás DP határozottsága és a birtokos felszíni realizációja közötti összefüggés tárgyalása előtt azonban fontos első lépésként a birtoklás DP szerkezetének a szemügyre vétele.

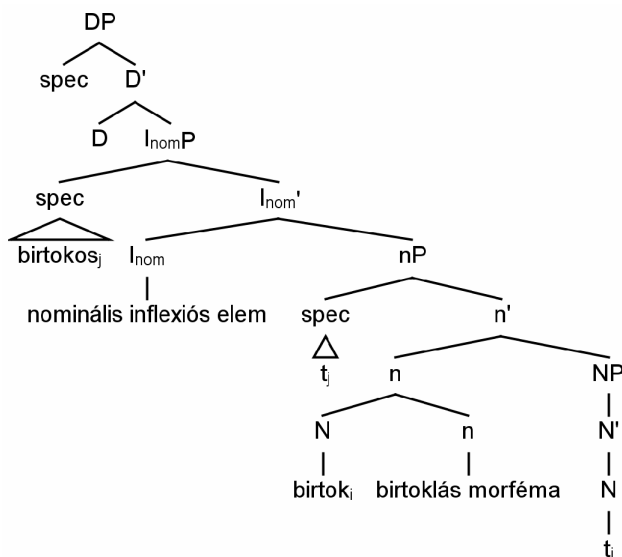
2. Az angol birtoklás DP szerkezete

A fent említetteknek megfelelően ez a rész az angol birtoklás DP szerkezetét mutatja be, ami a következő részekben végigvitt elemzések alapköve. Mivel a jelen tanulmány nem hivatott a birtoklás DP szerkezetének elemzésére szolgáló ágrajzok minden egyes részletére kitérni és azokat érvekkel és nyelvi adatokkal alátámasztani, a következő bekezdések a konstrukció csak egy rövid bemutatására szolgálnak.

2.1. Prenominális birtokost tartalmazó DP-k

Szabolcsi (1994) és Roehrs (2005) elgondolásai alapján a birtoklás DP-k elemzésére javasolt szerkezetet a (6) alatti ágrajz illusztrálja.

(6)

A (6)-os ágrajz képviseli a prenominalis birtokost tartalmazó angol birtoklás DP X' szerkezetét. Birtoklás DP alatt az a DP értendő, amely a birtokos DP-t egy specifikálójában, a birtokot pedig az egyik fejpozíciójában tartalmazza. Szabolcsi (1994) Abney (1987) DP hipotézisében gyökerező CP-DP parallelizmusa szerint a CP is és a DP is tartalmaz mind tematikus, mind funkcionális projekciókat. Előbbiek a DP-ben az NP és a nP, az utóbbiak pedig az I_{nom}P és a DP.

Szabolcsi (1994) azt teszi fel, hogy a birtoklásviszony tematikus, de a birtok, ami N-ben bázisgenerálódik, nem tud egyedül théta-szerepet adni a birtokosnak. Ez azzal magyarázható, hogy néhány főnév, mint például *asztal* nem rendelkezik argumentumszerkezettel. A birtoklás morféma az az elem, ami képes a birtokos számára létrehozni egy théta-pozíciót, majd segíteni a birtokot a théta-szerepek kiosztásában. A deverbális főnevekről viszont elmondható, hogy megöröklik a deriváció kiindulási igéjének az argumentumszerkezetét, ám még így sem képesek az egyedüli théta-jelölésre. Más-képp fogalmazva, még az igéből (vagy más nyelvekben a melléknévből) képzett főnevek is igénylik a birtoklás morféma segítségét ahhoz, hogy théta-szerepet tudjanak adni a birtokos(ok)nak. Így Szabolcsi (1994) azt feltételezi, hogy a birtokos théta-szerepéért felelős egység a birtokból és a birtoklás morfémából áll. Szabolcsi (1994) megállapításai tükrében és a CP- és DP-beli

A prenominalis és posztnominalis birtokos váltakozása az angol nyelvben

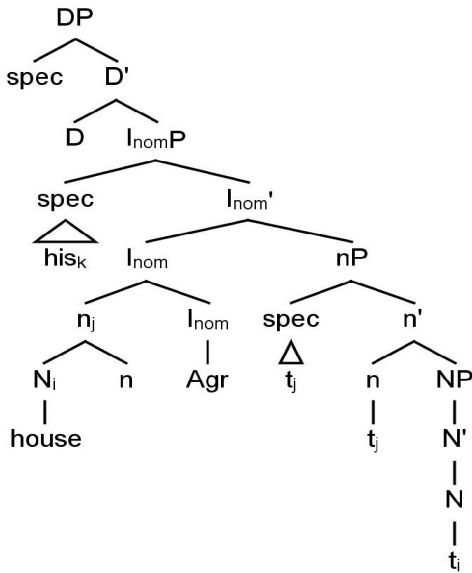
thétaszerep-osztási folyamatok párhuzamáról szóló elgondolások alapján Roehrs (2005) Baker (1988) UTAH-ját (*Uniform Theta-role Assignment Hypothesis* 'a thétaszerep-osztás uniformitásának hipotézise') alkalmazza a nominális tartományra, kijelentvén, hogy a théta-szerepek kiosztása minden körülmények között egységes. Ez azt jelenti, hogy egy adott théta-szerep mindig egy adott pozícióban kerül kiosztásra, ami úgy érhető el, ha a théta-szerepeket osztó egységek különálló tematikus fejekből állnak (a DP-ben például N-ből és n-(ek)ből, vagyis a birtokból és a birtoklás morfémá(k)ből). Roehrs (2005) és Szabolcsi (1994) elemzése alapján Horváth (2010) azt állítja, hogy a birtokos [Spec, nP]-ben bázisgenerálódik, ahol a birtokból (N) és a birtoklás morfémából (n) álló egységtől théta-szerepet kap. Annak érdekében, hogy a birtokos és a birtoklás morféma egy théta-szerep osztó egységet alkothasson, a birtoknak fejmozgatás révén a kötött morfémát tartalmazó n-hez kell adjungálódnia, mint (6)-ban.

A birtoklás DP funkcionális rétegeihez áttérve feltételezhető, hogy az I_{nom} fej tartalmazza a nominális inflexiós elemeket. Más szavakkal élve, Szabolcsi (1994) eredményei alapján az állapítható meg, hogy I_{nom} teszi lehetővé, hogy a prenominalis birtokos és a birtok a nominális jegyeik tekintetében egyezhessenek egymással. Haegeman és Guéron (1999) szerint, a specifikáló-fej egyezés mechanizmusa során I_{nom} ad esetet a birtokosnak, ami ennek okán felmozog [Spec, nP]-ből [Spec, I_{nom} P]-be. A legfelső projekció feje, D, azon elemek egyike, amelyek a birtoklás DP határozottságáért felelnek. A következő ágrajzok néhány konkrét angol prenominalis birtokost tartalmazó DP szerkezetét vázolják fel.²

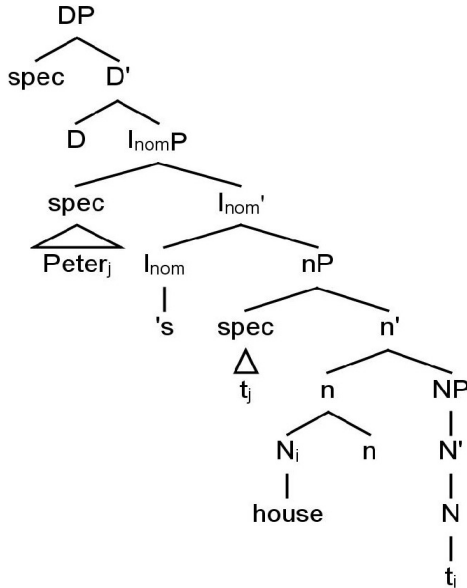
---

² Az N-t módosító melléknevek és kvantorok N-adjunktumok. A jelen tanulmány a javasolt elemzés bemutatásának egyszerűsége kedvéért nem tárgyalja az adjunktumokat.

(7) a.

b.

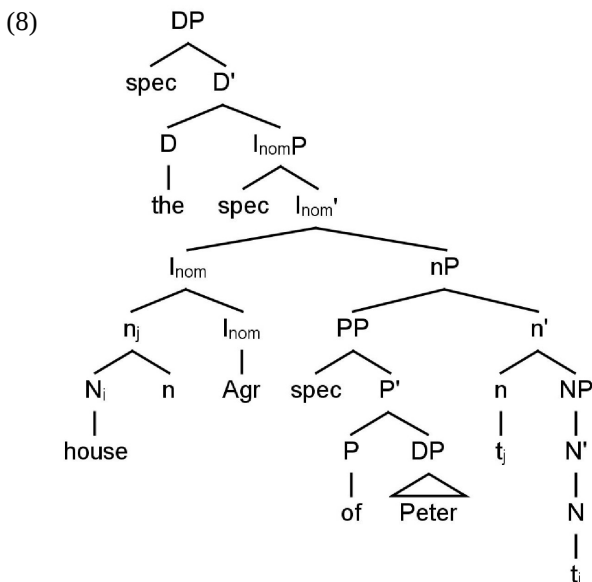
A prenominális és posztnominális birtokos váltakozása az angol nyelvben

(7a)-ban a *his* 'övé-MASC' birtokos DP a *house* 'ház' birtok (N) és a birtoklás morféma (n) argumentumaként [Spec, nP]-ben bázisgenerálódik, ahol a birtokból és a birtoklás morfémából álló egység théta-szerepet ad neki. Mivel a birtokos egy DP, esetre van szüksége ahhoz, hogy interpretálható legyen, így felmozog [Spec, I_{nom}P]-be, hogy az I_{nom}-ban lévő inflexiós elemtől esetet kapjon, valamint hogy ennek a fejnek a segítségével egyezhessen a birtokkal a nominális jegyek tekintetében. A (7a)-ban fellelhető fejmozgatások a következők: először is, mint már fentebb említettük, a birtoknak a kötött birtoklás-morfémához kell adjungálódnia, hogy egy théta-szerepet osztó egységként funkcionálhassanak, így a birtok N-ből n-be mozog. Másodszer, az I_{nom}-ban lévő inflexiós elem ellenőrzést igényel, mert fonológiailag nem realizálható, ezért a birtok és a birtoklás morféma fejmozgatással I_{nom}-hoz adjungálódik.

(7b) derivációja során is ugyanazok a mozgatások mennek végbe, mint amelyek (7a) esetében, azzal a különbséggel, hogy (7b)-ben a birtok és a birtoklás morféma nem mozog fel az inflexiós fej pozíciójába. Ennek az oka az, hogy a (7b)-ben felvázolt szerkezet nem pronominális, hanem teljes DP birtokost tartalmaz, *Peter*-t. A mai angol viszont nem jelöl nyíltan esetet a teljes DP-ken csak a pronominalisokon, így a látható eset hiányának kompenzációjaként a nyelv egy fonológiailag realizált egyeztetési morfémával jelöli a birtokviszonyt az olyan konstrukciókban, mint (7b). A fonológiailag realizált inflexiós elem viszont nem igényel ellenőrzést, így a birtokos és a birtoklás morféma nem adjungálódik hozzá, vagyis n-ben maradnak.

2.2. Posztnominális birtokost tartalmazó DP-k

Az elemzés levezetésének további könnyítése érdekében a következő bekezdések röviden bemutatják az olyan angol birtoklás DP-k szerkezetét is, amelyek posztnominális birtokost tartalmaznak. Az ilyen konstrukciók egyik példája a (8) alatti ágrajz.

A (8) alatt felrajzolt birtoklás DP egy posztnominális birtokost tartalmaz, *Peter*-t. Ugyanazok a fejmozgatások zajlanak le, mint a (7)-ben található konstrukciók esetében, és a birtokos itt is [Spec, nP]-ben bázisgenerálódik, csak hogy itt nem DP, hanem PP kategóriájú. Ennek oka az esetadással áll összefüggésben: mivel a birtokos posztnominális, nem mozog fel a [Spec, I_{nom}P] pozícióba, így az inflexiók fej nem tud neki esetet adni. Ezért a birtokosnak egy másik elemtől kell esetet kapnia ahhoz, hogy interpretálható legyen, és hogy ne sértse az Eset Szűrőt. Ez az elem pedig a beillesztett *of* prepozíció, ami – a birtokos kormányzója lévén – képes neki esetet adni. Az *of* prepozíció a 2. részben tárgyalt három tényező (a birtokos élő vagy élettelen volta, a birtok vagy a birtokos topik státusza és a birtoklás DP határozottsága) függvényében kerül beillesztésre. Az, hogy ezek a tényezők prenominális vagy posztnominális birtokost motiválnak, már a szerkezetépítés elején, azaz a mozgatások megkezdése előtt eldől. Például, a birtoklás DP határozottsága azonnal eldől, ha a komputációs folyamat első lépéseinek egyike: D = *the* ‘a(z)’. Ebből kiindulva D a saját határozottságának megfelelő jegyekkel bíró I_{nom}P-t helyez a komplementum pozíciójába, aminek a feje az nP tulajdonságait válogatja meg úgy, hogy az n-fej PP-birtokost szelektáljon. Ezen a ponton fontos kihangsúlyozni, hogy a prepozícióbeillesztés csupán

A prenominális és posztnominális birtokos váltakozása az angol nyelvben

egy végső megoldási alternatíva az angolban, ami csak az Eset Szűrő megsértésének elkerülése érdekében alkalmazható.³

Az angol birtoklás DP pre- illetve posztnominális birtokost tartalmazó típusainak ebben a szekcióban felvázolt szerkezetét és derivációját különféle indokok motiválják. A szóban forgó DP-típusok alternációját magyarázó indokokat lépésről-lépésre a dolgozat következő részei vezetik be. Kezdő lépésként a pre- és posztnominális birtokos váltakozásáért felelős harmadik dimenzió, azaz a birtoklás DP határozottsága képezi alaposabb vizsgálat tárgyát.

3. A birtoklás DP határozottsága, mint a birtokos felszíni pozícióját meghatározó egyik dimenzió

Mint ahogy azt már a tanulmány második része említette, az angol birtokos felszíni realizációját befolyásoló egyik tényező a birtoklás DP határozottságával írható le. A birtoklás DP a következő körülmények között határozott: ha $D = the$ 'a(z)' / $these$ 'ezek' / $those$ 'azok' / $this$ 'ez' / $that$ 'az' (lásd (9)), vagy ha egy prenominális birtokost tartalmaz és $D = \emptyset$ (lásd (10)). Ellenben a birtoklás DP határozatlan, ha $D = a$ 'egy' / an 'egy' / $\emptyset$ és nem tartalmaz prenominális birtokost, ahogy azt a (11) alatti példa illusztrálja.

- (9) a. *the cat*
a macska
'a macska'
- b. *this cat*
ez macska
'ez a macska'
- c. *that cat*
az macska
'az a macska'
- d. *these cats*
ezek macskák
'ezek a macskák'
- e. *those cats*
azok macskák
'azok a macskák'

---

³ Jelen tanulmány a prepozícióbeillesztés pontos folyamatát nem tárgyalja ennél részletesebben.

- (10) a. *my cat*
enyém macska
'az én macskám'
- b. *Peter's cat*
Péter macska
'Péter macskája'
- (11) a. *a friend (of mine)*
egy barát (PREP enyém)
'egy barát(om)'
- b. *friends of mine*
barátok PREP enyém
'néhány barátom'

A birtoklás DP határozottsága és a birtokos felszíni pozíciója közötti összefüggés tehát a következőképpen ragadható meg: a birtokos prenominális, ha a birtoklás DP határozott, nem tartalmaz egy további prenominális birtokost⁴ és D=Ø. Más szóval, a birtokos csak akkor előzheti meg a birtokot az angol nyelvben, ha nem lehető fel prenominálisan a határozott birtoklás DP-ben rajta kívül semmilyen elem, ami a birtoklás DP határozottságát képes befolyásolni. A prenominális birtokos tehát nem realizálódhat határozatlan birtoklás DP-kben, és nem kombinálható semmilyen D-beli elemmel vagy egy másik prenominális birtokossal, ahogy azt a (12) alatti adatok is demonstrálják. Ha a határozott DP-ben D fonológiailag realizálódik, a birtokos követi a birtokot, mint (13b)-ben és (13c)-ben. Másfelől, ha egy bivalens deverbális birtokot tartalmazó DP-ben fellelhető már egy prenominális birtokos (mint (13a)-ban), akkor a másik birtokosnak posztnominálisnak kell lennie.

---

⁴ Az olyan angol deverbális főneveknek lehet két birtokosuk, amelyek bivalens igékből képződtek. Ilyen például a *conquest* 'hódítás' (13a)-ban.

A premininális és posztmininális birtokos váltakozása az angol nyelvben

- (12) a. *[the my cat]
az enyém macska
b. *[this my cat]
ez enyém macska
c. *[this Peter's cat]
ez Péter macska
d. *[the Peter's cat]
a Péter macska
e. *[a my cat]
egy enyém macska
f. *[a Peter's cat]
egy Péter macska
g. *[Hannibal's Rome's conquest]
Hannibál Róma hódítás
- (13) a. *Hannibal's conquest of Rome*
Hannibál hódítás_{PREP} Róma
b. *this cat of Peter's*⁵
ez macska_{PREP} Péter
'Péter ezen macskája'
c. *the cat of Peter*
a macska_{PREP} Péter
'Péter macskája'

Összefoglalva, a birtokos felszíni pozíciója és a birtoklás DP határozottsága közötti összefüggés a következő három állítás segítségével fogalmazható meg: (i) A birtokos posztmininális, ha a birtoklás DP határozatlan; (ii) A birtokos posztmininális, ha fellelhető a birtokoson kívül a határozott birtoklás

⁵ Mivel a *this cat of Peter's* konstrukció Peter sok macskája közül ezt az egy szóban forgót jelöli ki, ez a tanulmány Lyons (1986) alapján a *Peter's* összetevőt egy elliptikus birtoklás DP-nek elemzi, amelyben az nP a törölt elem: [_{DP} [_{D'} [_D *this*] [_{InomP} [_{Inom'} [_{Inom} *cat*] [_{nP} [_{PP} [_{P'} [_P *of*] [_{DP} [_{D'} _D [_{InomP} *Peter* [_{Inom'} [_{Inom} 's] [_{nP'} [_{n'} [_n *cats*]]]]]]]]]]]]]]]. A (13b)-ben lévő mátrix birtoklási viszony tehát Horváth (2010) szerint a szóban forgó macskát egy olyan csoport tagjaként azonosítja, amit Peter macskái képeznek. Más szóval, (13b)-ben a „birtokos” maga is egy birtoklás DP.

Fontos még ezen a ponton azt is megjegyezni, hogy az előzőleg tárgyalt konstrukcióval analóg módon a *this cat of mine* 'ez a macskám' típusú szerkezet is egy adott macskát jelöl ki az én sok macskám közül. Viszont Huddleston és Pullum (2002) leírásai alapján arra lehet következtetni, hogy ebben az esetben szó sincs ellipsisről, mert a *mine* 'enyém' típusú névmások nem teljes-DP birtokosokat, hanem egész birtoklás DP-eket helyettesítenek. Másképp fogalmazva, a *this cat of mine* konstrukció esetében a *mine* nem a birtokosra utal, hanem a birtokolt macskákra, azaz a *my cats* 'az én macskáim' birtoklás DP-t képviseli. (A hasonló szerkezetek elemzése a jelen tanulmány nem tér ki bővebben.)

DP-ben még egy olyan elem, ami az egész konstrukciót határozottá teszi (határozott névelő, vagy mutató determináns, illetve egy másik prenominális birtokos bivalens birtok esetén); (iii) A határozott birtoklás DP-ben minden más esetben prenominális a birtokos.

A fenti három állítás igazsága azzal a ténnyel támasztható alá, hogy egy prenominális birtokos a kijelölő szemantikai funkciója miatt az őt tartalmazó birtoklás DP-t határozottá teszi. A prenominális birtokos az angol nyelvben így minden olyan elemmel inkompatibilis, ami a birtoklás DP [$\pm$ határozott] voltáért felelős. Ez a következtetés azonban más nyelvek esetében nem fedi a valóságot. A (14) alatti példa szerint ugyanis a magyarban például lehetséges (sőt kötelező) a prenominális névmási birtokosokat a D-beli határozott névelővel kombinálni.⁶ Következésképp lennie kell még valami más oknak is, ami az angol determinánsok és a prenominális birtokosok inkompatibilitását magyarázza.

- (14) a. *az én lábam*
b. *én lábam

A továbbiakban ez a cikk nem foglalkozik az angol határozatlan birtoklás DP-kkel, mert a fent tárgyaltak alapján kimondható, hogy nem engednek meg prenominális birtokost. Ezért ezek a szintagmák irrelevánsak a jelen tanulmány szemszögéből, mert csakis posztnominális birtokost tartalmazhatnak, így ezekben az esetekben a vizsgált alternáció előfordulása kizárt.⁷

4. Az angol határozott névelő, mutató determináns és prenominális birtokos kombinálhatósága

A (12) alatti példák alapján a dolgozat azt a következtetést fogalmazta meg, hogy a mai angol határozott birtoklás DP-kben a prenominális birtokosok nem kombinálhatóak D-beli elemekkel, vagyis a határozott névelővel és mutató determinánsokkal. Ez azt sugallja, hogy ezek az elemek ugyanazt a szerkezeti helyet foglalják el, D-t. A (15)-ben elvégzett koordinációs tesztek viszont azt mutatják, hogy ezek az elemek nem ugyanazt a nyelvtani kategóriát, illetve szerkezeti státuszt képviselik, mivel $X^{\max}$ kategóriák csak $X^{\max}$ kategóriákkal koordinálhatók.

---

⁶ A (14)-es példában a határozott névelő nem a névmási birtokos DP részeként elemzendő, hanem a birtoklás DP D fejét betöltő elemként. Ezt Szabolcsi (1994) a birtokos birtoklás DP-ből való kiemelése segítségével támasztja alá. A jelen tanulmány nem tér ki részletesen Szabolcsi (1994) érveire.

⁷ Ugyanezen okoknál fogva az *a friend of mine* 'egy barátom' és *one of my friends* 'az egyik barátom' típusú határozatlan birtoklás DP-ket sem tárgyalja ez az esszé.

- (15) a. *[[*the and my*] *cat*]
a és enyém macska
b. *[[*this and my*] *cat*]
ez és enyém macska
c. *[[*the and Peter's*] *cat*]
a és Péter macska
d. *[[*this and Peter's*] *cat*]
ez és Péter macska
e. [[*Peter's and my*] *cat*]
Péter és enyém macska

(15a) és (15b) a prenominális névmási birtokost egy D-ben lévő elemmel (egy határozott névelővel, illetve egy mutató determinánssal) koordinálja, és mind a két kombináció agrammatikus. Egy teljes DP birtokos koordinációja határozott névelővel ((15c)-ben), illetve egy mutató determinánssal ((15d)-ben) sem megengedett az angolban. A (15) alatti jelenségek tehát azt sugallják, hogy a hagyományos megközelítésekkel ellentétben (mint például Jackendoff 1977) a névmási birtokos nem egy D fej, hanem egy DP, csakúgy, mint *Peter*, mert a teljes DP birtokos *Peter*, ami egy $X^{\max}$ kategória, csakis egy másik $X^{\max}$ kategóriával, vagyis egy másik DP-vel koordinálható (lásd (15e)).⁸

Mindezen felül a névmási birtokos DP-státuszát még további két bizonyíték is alátámasztja. Először is, a névmási birtokosok teljes DP birtokosokat helyettesítenek, mint ahogy azt a (16) alatti rövid párbeszéd is mutatja, ahol a *his* névmás a *the old man* birtokost reprezentálja, nem pedig a *the old man's house* birtoklás DP-t, ahogy ezt egy a birtoklás DP D fejében lévő mutató determináns tenné egy *Yes, that is a very nice house* 'Igen az egy nagyon szép ház' válaszban. Következésképp a névmási birtokos nem lehet a birtoklás DP D fejében, mert ha azt a pozíciót foglalná el, akkor nem lehetne a birtoklás DP-jétől különböző referenciája. Másodszer, a (17)-beni adatok azt igazolják, hogy az angol pronominális birtokosok az összes többi angol DP-hez hasonló módon érzékenyek a kötési megszorításokra, vagyis ahogy Olsen (1989) rámutat, ugyanazok a referálási lehetőségeik, mint a személyes névmásoknak.

⁸ A vizsgált adat látszólag a *Peter's* és a *my* összetevőket koordinálja. A 'Saxon Genitive'-ről szóló részben, amikor tisztázásra kerül a 's enklitikum státusza, a dolgozat amellett fog érvelni, hogy ez a felvetés nem tartható fent.

- (16) a. *The old man's house is nice.*
 az öreg ember ház van szép
 ‘Az öreg ember háza szép.’
- b. Yes, *his house is really nice.*
 igen ő-MASC.GEN ház van valóban szép
 ‘Igen, az ő háza valóban szép.’
- (17) a. *John_i asked Peter_j whether his_{i/j/k} book was expensive.*
 János kérdezte Pétert vajon ő-MASC.GEN könyv volt drága
 ‘János megkérdezte Pétert, hogy drága volt-e az ő könyve.’
- b. [*John's_i friend*]_j *is richer than he_{i/j/k} says.*
 János barát van gazdagabb mint ő-MASC.NOM mondja
 ‘János barátja gazdagabb annál, mint amit mond.’
- c. [*his_i demands of him_{*i}*]
 ő-MASC.GEN követelmény PREP ő-MASC.ACC
 ‘az ő öfelé támasztott követelményei’
- d. [*his_i father's*]_j *demands of him_{i/*j}*
 ő-MASC.GEN apa követelmény PREP ő-MASC.ACC
 ‘az apja öfelé támasztott követelményei’

(17a) grammatikus, mert a *his* szabad a lokális kötési kategóriájában (a *his book* birtoklás DP-ben) és három módon referálhat: utalhat *John*-ra vagy *Peter*-re, vagy pedig vonatkozhat egy harmadik személyre. Ez azt jelenti, hogy a *his* ugyanazzal a referenciapotenciállal rendelkezik, mint a *he* személyes névmás (17b)-ben, aminek szintén szabadnak kell lennie a lokális kötési kategóriájában (a *than he says* alárendelt CP-ben). (17c) és (17d) azt bizonyítja, hogy a birtokos kötési kategóriája az őt tartalmazó minimális birtoklás DP. Tehát (17c)-ben a *his* nem lehet koreferens a *him*-mel. Ha ebben a példában a *him* és a *his* ugyanazt az indexet viselnék, a *him* nem lenne szabad a lokális kötési kategóriájában (a birtoklás DP-ben), mert az őt k-vezérlő *his* A-kötné. (17d)-ben ellenben a *his* és a *him* lehet koreferens, mert a *his* nem k-vezérlő a *him*-et, hiszen a *his* a mátrix birtoklás DP (*his father's demands of him*) [Spec, I_{nom}P] pozícióját elfoglaló birtoklás DP (*his father*) [Spec, I_{nom}P] pozícióját foglalja el, míg a *him* a mátrix birtoklás DP alsó nP specifikálójában áll. A *his father* birtokos azonban nem lehet koreferens a *him*-mel, mert k-vezérlő a *him*-et, ami így nem lenne szabad a lokális kötési kategóriájában. Más szóval, (17d)-ben a *j*-vel való koindexálás nem elégíti ki a B kötési elvet, mert ez esetben a névmás kötött a kötési kategóriájában (a birtoklás DP-ben).

Összefoglalva, a (15)-(17) alatt felsorakoztatott adatok azt igazolják, hogy a hagyományos nézetekkel ellentétben (mint például Jackendoff 1977) a névmási birtokosok nem tekinthetők D fejeknek, hanem DP-ként kell elemezni őket. Következésképpen a teljes DP birtokosokhoz analóg módon [Spec, I_{nom}P] a prenominális felszíni pozíciójuk. Ez a következtetés viszont felvet egy kérdést: hogyan lehetséges az, hogy szerkezetileg különböző elemek (D fejek – névelők és mutató determinánsok – és prenominális birtokos DP-k) kiegészítő disztribúcióban állnak egymással? E kérdés megválaszolásához az angol DP történeti fejlődését szükséges megvizsgálni.

5. Az angol névmási birtokos története

5.1. A névmási birtokos disztribúciója az óangolban és a középagolban

Wright és Wright (1914) szerint az angol névmási birtokosok a személyes névmások genitívuszi alakjaiból alakultak ki az óangol korszak folyamán, de ez idő tájt más disztribúcióval rendelkeztek, mint a mai utódaik. Demske (2001) eredményei alapján kijelenthető, hogy az óangolban csakúgy, mint a mai angolban, referáló elemek voltak, amelyek teljes DP-ket helyettesítettek, ám az akkori gazdag inflexiós rendszernek köszönhetően disztribúciójukat tekintve szabadabbak voltak. Először is, az óangol DP-beli szórendet vizsgálva szembeötlik, hogy a névmási birtokos állhatott a birtok és az azt módosító melléknév között (lásd (18)). (18)-ban a birtokos (*his*) a birtok (*heortan*) és a birtok melléknévi adjunktuma (*innewearde*) között helyezkedik el. (19) egy olyan permutációt illusztrál, amelyben a birtokos (*myne*) megelőzi a birtokot (*dedis*) és követi a determinánst (*þe*), azaz a mai angollal ellentétben az óangol determinánsok jelenléte nem zárta ki a birtokost a prenominális pozícióból, mint ahogy azt a (22)-es példában is látni fogjuk. Egy harmadik lehetséges óangol szórendi mintában a birtokos (*þyne*) a birtok (*lorde*) mögött áll, (lásd (20)).

(18) *of innewearde his heortan*
ből legbelső övé szív
'a szíve mélyéről'

(19) *þe myne dedis*
a enyém tett
'az én tettem'

- (20) *lorde Pyne*
 úr tiéd
 ‘a te urad’

(Demske 2001: 191-192)

Másodszor, az óangol névmási birtokosokat ragozták: D realizációjától függően, a leíró nyelvtanok terminológiájával élve, ‘gyenge’ vagy ‘erős’ nominális végződéses járultak hozzájuk. Ez azt jelenti, hogy ebben az időben ezek az argumentumelemek nyíltan egyeztek a birtokkal számban, nemben és esetben úgy, mint az alany az igével a CP-ben. A (21) alatti szerkezetben például a birtok (*swetnesse*) <[FEM][SG][GEN]>, így a birtokos (*þin*) a <[FEM][SG][GEN]> jellemzőkkel rendelkező *-re* szuffixumot kapja.

- (21) [*seo mycelnes* [*þin-re* *swetnesse*]]
 a nagyság te-FEM.SG.GEN jószág-FEM.SG.GEN
 ‘a te jószágod nagysága’

(Demske 2001: 189)

Wright és Wright (1914) szerint az óangol névmási birtokosok kombinálhatók voltak mutató determinánsokkal (és a *se* határozott névelővel, ami a hímnemű alanyesetű mutató determinánsból alakult ki). (22a)-ban a D fejből lévő *se* megelőzi a névmási birtokost (*heora*). Ennek analógiájára (22b)-ben a D-t elfoglaló mutató determináns (*þes*) előzi meg a névmási birtokost (*min*).

- (22) a. *se heora bisceop*
 az-MASC.SG.NOM ő-MASC.SG.GEN püspök-MASC.SG.NOM
 ‘az ő püspökük’
 b. *þes min gefea*
 ez-NEUT.SG.GEN én-NEUT.SG.GEN öröm-NEUT.SG.GEN
 ‘az én ezen örömöm’

(Demske 2001: 190)

A (18)-(22)-es példákban illusztrált összes jelenség (a flexibilis szórend, a D realizációjától függő ragozás és a D-beli elemekkel való kombinálhatóság) jól jellemzi az óangol és a középanyol birtokos argumentumok viselkedését, ami a nyelv akkori gazdag morfológiájával áll összefüggésben. Vagyis az angol történetének e korszakaiban még egy nem konfigurációs nyelv volt, gazdag inflexiók repertoárja tehát olyan szabad mozgásteret adott az akkori argumentumoknak, mint a mai magyar. A középanyol periódus vége azonban néhány olyan változást hozott a nyelv rendszerébe, amelyek radikálisan befolyásolták a pronominális birtokos disztribúcióját és ragozását.

5.2. A kora modern angol névmási birtokos disztribúciója

A kora modern angol korszak előtti átmenet során összeomlott az angolra addig jellemző inflexiós és esetrendszer. Ez a változás számos következményt vont maga után. Ezek egyike D és N viszonyának a reanalizációja. Demske (2001) ezt a mutató determinánsok rendszerében bekövetkezett funkcionális hasadásként írja le, ami a mai mutató determinánsok és a mai határozott névelő kialakulásáért felelős.⁹

Az angol inflexiós rendszer összeomlásának egy másik fontos következménye a pronominális birtokos disztribúciójának megváltozása. Fentebb már megállapítottuk azt a tényt, hogy a pronominális birtokos a gazdag inflexiós rendszer miatt a mainál szélesebb körű szórendi potenciállal rendelkező elem volt az angol nyelvtörténet korábbi időszakaiban. Az angol inflexiós rendszerben lezajlott változások miatt azonban a birtokból és a birtoklás morfémából álló egység alanyi argumentumának, vagyis a névmási birtokosnak megváltozott a disztribúciója. Bár a CP-DP párhuzam jegyében (mint a korábbi történeti stádiumokban is) ugyanúgy egyeznie kell a birtokkal, mint ahogy az alany egyezik az igével a CP-ben, kötöttebbé vált a szórendi helyzete. Ez annak tudható be, hogy a gazdag morfológia elvesztése konfigurációs-sá tette az angolt, így a pronominális birtokos is fix helyet kapott a birtoklás DP-n belül. A determinánsokkal való kombinálhatóságának új korlátai pedig abból erednek, hogy az immáron szegény inflexiós rendszerrel bíró angol ökonomikussági okokból csak egyszer jelöli a nyelvtani relációkat és jegyeket (mint például a határozottságot). Mindez új egyeztetési viszonyokhoz vezetett a birtoklás DP-ben, melyeket az I_{nom} fej fogalmának kiaknázásával a tanulmány következő része tárgyal.

6. Új egyeztetési viszonyok a birtoklás DP-ben

A tanulmány korábbi megállapításai szerint az angol inflexiós rendszer összeomlása sok változást okozott a nominális tartományban, melyek közül kettő állt az előző rész fókuszában: D és N viszonyának az újraértelmezése (a határozott névelő és a mutató determinánsok funkcionális elkülönülése) és a névmási birtokos disztribúciójának megváltozása. A leírtak szerint ezek a változások új egyeztetési viszonyokhoz vezettek a DP-ben, melyek az I_{nom} fej kihasználásával négy mintában foglalhatók össze: (i) egyeztetés a határozott névelő és N között, (ii) egyeztetés a mutató determinánsok és N között, (iii)

⁹ Még egyszer kihangsúlyozandó, hogy a határozott névelő a hímnemű, alanyesetű mutató determinánsból alakult ki, először *se*-ként, melynek mai formája a *the*. Wright és Wright (1914) szerint a mai mutató determinánsok határozottsági és deiktikus elemekből tevődnek össze.

egyeztetés a pronominális birtokosok és N között és (iv) egyeztetés a teljes DP birtokosok és N között. Ez a négy egyeztetési minta kerül górcső alá a következő bekezdésekben.

A határozott névelő és N közötti rejtett egyeztetést I_{nom} teszi lehetővé. Mint ahogy azt már fentebb láttuk, a mai határozott névelő (*the*) az egykori angol inflexiós rendszer összeomlása következtében a régi hímnemű alanyesetű mutató determinánsból alakult ki. Más szóval a *the* egy olyan elemből alakult ki, ami nyíltan egyezett N-nel. A mai angol határozott névelő tehát absztrakt határozottsági (D) és inflexiós (I_{nom}) elemekre bontható. Mindebből az a következtetés vonható le, hogy a D-ben lévő határozott névelő a mai angolban rejtetten egyezik a főnévvel az inflexiós fej közreműködésével.

A mutató determinánsok és N között nyílt egyeztetés figyelhető meg a mai angolban, amit szintén I_{nom} segít elő. Ennek az egyeztetésnek a nyílt voltát az a tény támasztja alá, hogy a mutató determináns alakja N számbeli jellemzőinek függvényében változik. (23a)-ban az egyes számú főnév csakis egyes számú mutató determinánsokkal kombinálható, azaz *this*-sel ‘ez’ vagy *that*-tel ‘az’. A (23b)-ben lévő többes számú főnév viszont csak többes számú mutató determinánssal állhat együtt, vagyis *these*-zel ‘ezek’ vagy *those*-zal ‘azok’.

- (23) a. *this/that/*these/*those cat*
 ez az ezek azok macska
 ‘ez a macska’ / ‘az a macska’
- b. **this/*that/these/those cats*
 ez az ezek azok macskák
 ‘ezek a macskák’ / ‘azok a macskák’

A mutató determinánsok következőképp feltehetőleg absztrakt deiktikus és határozottsági (D) illetve inflexiós (I_{nom}) elemekre bonthatók, mint ahogy azt Wright és Wright (1914) is részben megállapítja.

A következő tárgyalandó egyeztetési viszony a pronominális birtokos DP és a birtok N közötti rejtett egyeztetés. A harmadik részben Szabolcsi (1994) CP-DP párhuzama alapján leírtakat megismételve a [Spec, $I_{nom}P$] pozíció elfoglaló birtokos az inflexiós fejtől (I_{nom} -tól) kap esetet (genitívuszt) csakúgy, mint az alany nominatívuszt a finit I-től a mondatban. Így birtoklás DP-beli alanyi argumentumként I_{nom} közvetítésével a birtokosnak a nominális jegyek tekintetében egyeznie kell a birtokkal a CP-beli alanyhoz analóg módon, ami a finit I segítségével egyezik az ígével.

A prenominális és posztnominális birtokos váltakozása az angol nyelvben

Végül, a teljes DP birtokos és a birtok közötti egyeztetés nyílt a mai angol nyelvben. Annak a ténynek az igazságáért, mely szerint ezek az elemek valamilyen módon egyeznek egymással, ugyanazokkal az elgondolásokkal lehet érvelni, amelyeket az előző bekezdés vázolt fel. Ennek az egyeztetési viszonynak a nyílt voltát pedig a ‘Saxon Genitive’ története igazolhatja.

6.1. A ‘Saxon Genitive’ története

Allen (2002, 2008) szerint az angol inflexiós rendszer összeomlásával a (24)-ben dokumentált régi prenominális genitívusz is eltűnt a nyelvből. A (24) alatti példa azt mutatja, hogy az óangolban a prenominális teljes DP birtokos nyíltan viselhette magán a genitívuszt. A kora modern angolba való átmenet folyamán viszont a régi prenominális genitívuszt felváltotta az *ys* szabad invariábilis birtoklás morféma, melynek ugyanaz volt a disztribúciója, mint az egykori szóban forgó esetnek (lásd (25)). Ennek az új morfémának az volt a funkciója, hogy a nyílt esetjelölés hiányának kompenzációjaként láthatóan jelölje a teljes DP birtokos és a birtok között fennálló birtoklásviszonyt. Később az *ys* morféma a *his*-ben új formát öltött, amit a (26) alatti adat demonstrál. Ez az új alak is invariábilis volt egészen a 16. századig, amikor elkezdett egyezni a birtokossal számban és nemben, ahogy azt (27) is illusztrálja. Másképp fogalmazva, megjelentek az angolban az *oly* sok más germán nyelvre (többek között a németre, lásd (28)) jellemző első *possessive linker* DP-k, amik ma is megtalálhatóak például a West Somersetben beszélt dialektusban (lásd (29)). Strunk (2005) a ‘possessive linker DP’ terminust olyan DP-kre vonatkozóan használja, amik látszólag megduplázzák a bennük található birtokost. Ezek a szerkezetek tartalmazznak egy birtokot, egy teljes DP

birtokost és egy harmadik elemet (*his-t*, *her-t* vagy *their-t*), amit Strunk (2005) *possessive linker*nek nevez.¹⁰

- (24) *butan ð æs cyninges leafe*
nélkül a-MASC.SG.GEN király-MASC.SG.GEN engedély
'a király engedélye nélkül'

(Allen 2009: 2)

- (25) a. *the Erle ys son*
'a gróf fia'
b. ... *to your hurt and othtyr men ys grete avaylle*
'a te károdra és más emberek hasznára'
c. *Margere ys dowghter ys past to Godd*
'Margery lánya meghalt'

(Allen 2002: 1)

- (26) *Not borrowed of other men his lippes*
'nem más emberek ajkáról kölcsönözve'

(Allen 2002: 1)

- (27) a. *in King George the First his time*
'első György király idejében'
b. *Pallas her Glasse*
'Pallas tükre'
c. *Beauty & agilitie their fame*
'a szépség és a fürgeség jó híre'

(Allen 2002: 1 és 6)

---

¹⁰ Bár a *possessive linker*ek azonos alakúak a harmadik személyű pronominális birtokosokkal, nem képviselik ugyanazt a kategóriát. Két érv szól amellett, hogy ugyanaz a birtokos nem fordulhat elő kétszer egyazon birtoklás DP-n belül. Először, ha a birtoklás DP kétszer tartalmazná ugyanazt a birtokost, akkor a szerkezet megsértené a Théta Kritériumot, mert két egyazon théta-hálóhoz tartozó koreferens argumentum nem kaphatja ugyanazt a théta-szerepet. Másodsor, ha ugyanaz a birtokos kétszer realizálódna a DP-ben, akkor a szóban forgó birtoklás DP a B kötési elvet sem elégítené ki, mert a névmási birtokos nem lenne szabad a lokális kötési kategóriájában, vagyis a birtoklás DP-ben, hiszen a teljes-DP birtokos kötné. (Az a tény, hogy a névmási birtokos kötési kategóriája a birtoklás DP, a negyedik részben került megállapításra.) Így Weiß (2006), Lühr (2002), Olsen (1989) és Strunk (2005) szerint a harmadik személyű névmási birtokosokhoz hasonló elemek nem névmások (még csak nem is DP-k), hanem olyan inflexiók, amelyek a birtok és a birtokos közötti nyílt egyeztetést segítik elő. Így a hagyományos elemzésmódokkal ellentétben ez a cikk a (27)-(29) alatti szintagmákat nem a birtokost megduplázó konstrukcióként, hanem *possessive linker* DP-kként elemzi, amik a birtokot N-ben, a teljes-DP birtokost [Spec, I_{nom}P]-ben, a *possessive linker*t pedig I_{nom}-ban tartalmazzák. A *possessive linker*ek, amelyek I_{nom}-beli egyeztetési fejek, nem keverendők tehát össze a velük azonos alakú [Spec, I_{nom}P]-beli harmadik személyű névmási birtokosokkal.

A preminális és posztminális birtokos váltakozása az angol nyelvben

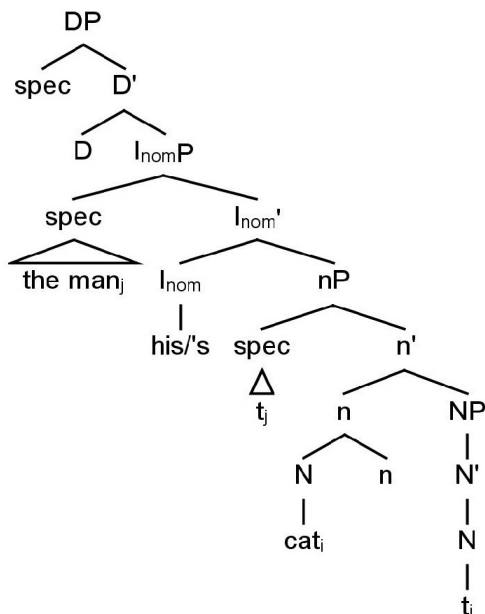
(28) *dem Vater sein-e Katze*
 az-MASC.SG.DAT apa-MASC.SG.DAT [MASC.SG].FEM.SG.NOM macska-FEM.SG.NOM
 ‘az apa macskája’

(29) *Mary Jones her-Ø book*
 Mary Jones [FEM.SG].SG.NOM könyv
 ‘Mary Jones könyve’

(Bernstein és Tortora 2005: 1233)

Pyles és Algeo (1993) szerint a változások következő lépéseként a possessive linkerek *his*-variánsa túláltalánosodott. Másképp fogalmazva, a *his* átvette a *her* és a *their* funkcióit is. Így a *possessive linker* többé már nem mutatott nyílt egyezést a birtokossal, vagyis ismét invariábilissá vált. Ez volt az úgynevezett ‘*his*-genitive’ időszak. Később a *his* fonológiailag redukálódott, és a mai ‘s enklitikummá alakult (lásd (30)), amit ma ‘Saxon Genitive’-nek nevezünk.

(30)

A Saxon Genitive története alapján az a következtetés vonható le, hogy a nevével ellentétben a 's nem egy eset, hanem egy I_{nom} -beli egyeztetési szuffixum (egy fonológiailag redukálódott *possessive linker*), ami a régi nyílt pre-nominális (genitívuszi) esetadás hiányának kompenzációjaként nyílt egyeztetést tesz lehetővé a birtok és a teljes DP birtokos között, hogy egyértelműen jelölje a köztük fennálló birtoklásviszonyt.

Az 's enklitikum inflexiós fejként való elemzése mellett a történetieken kívül szólnak még egyéb szintaktikai érvek is. Egyrészt, ahogy azt (31) is mutatja, az esetmorfémákkal ellentétben ez a szuffixum nem a D és/vagy N fejeken realizálódik, hanem a birtoklás DP végén. Ez Newson *et al.* (2006) szerint azzal magyarázható, hogy az 's enklitikum nem egy szintaktikai, hanem a szintaktikai komputáció után végbemenő fonológiai folyamat révén egyesül a birtokossal, csakúgy, mint ahogy a segédigék I-ben lévő klitikum alakjai egyesülnek a mondat alanyával. Az 's enklitikum ugyanis nem mozoghat fel az I_{nom} fejpozícióból a [Spec, I_{nom} P] frázispozícióba a szintaxisban, hiszen ez a mozgatás nem megengedett, mert X^0 -elemek csakis X^0 -pozíciókba mozoghatnak. Az a tény pedig, hogy a 'Saxon Genitive' morféma nem jelenhet meg a birtokostól függetlenül, azzal magyarázható, hogy a segédigékkel ellentétben, a mai sztenderd angolban nincs önálló formája, azaz már nem használatosak a régi *possessive linkerek*.

Az előbbi megállapítások arra is magyarázatot adnak, hogy miért látszik úgy, hogy a (15e) alatti példa a *Peter's* és a *my* összetevőket koordinálja: az 's szuffixumnak mindig kötődnie kell egy teljes DP birtokoshoz, mert nem rendelkezik önálló szabad alakkal. Mivel a koordináció szintaktikai jelenség, a szóban forgó klitikum birtokoshoz való kapcsolódása viszont a szintaktikai komputáció után végbemenő fonológiai folyamat eredménye, kijelenthető, hogy (15e)-ben az 's a szintaxis (vagyis a koordináció) után kapcsolódik a *Peter* teljes DP birtokoshoz. Eszerint (15e) valóban nem a *Peter's* és a *my*, hanem a *Peter* és a *my* összetevőket, azaz két DP-t koordinál.

A másik szintaktikai érvet az 's inflexiós fejként való kezelésére az a megfigyelés szolgáltatja, hogy az egykori, illetve a dialektális *possessive linkerek* nem alkotnak összetevőt a birtokossal. Ezt a birtokos birtoklás DP-ből való kiemelése segítségével lehet bizonyítani, melyhez a (32) alatti példák¹¹ szolgálnak illusztrációként.

---

¹¹ Mivel a mai angol nyelv nem jelöl nyíltan esetet a teljes-DP-ken (ami a birtokos birtoklás DP-ből való kiemelésének egyik előfeltétele), a köznapi németből vett példák demonstrálják ezt a megszorítást.

- (31) a. [_{DP} *the man next door*] 's *house*
 'a szomszéd háza'
 b. * [_{DP} *the man's next door*] *house*
- (32) a. [_{DP} *Dem Vater sein-Ø*
 a-MASC.SG.DAT apa-MASC.SG.DAT [MASC.SG].NEUT.SG
Gesicht] *verzog sich schmerzlich.*
 arc összerándult magát fájdalmasan
 'Az apa fájdalmas arcot vágott'
- b. [_{DPI} *Dem Vater verzog sich*
 a-MASC.SG.DAT apa-MASC.SG.DAT összerándult magát
 [_{DP} *t_i sein-Ø Gesicht*] *schmerzlich.*
 [MASC.SG].NEUT.SG arc fájdalmasan
 'Az apa fájdalmas arcot vágott'
- c. * [_{DPI} *Dem Vater sein-Ø*
 a-MASC.SG.DAT apa-MASC.SG.DAT [MASC.SG].NEUT.SG
verzog sich [_{DP} *t_i Gesicht*] *schmerzlich.*
 összerándult magát arc fájdalmasan
 'Az apa fájdalmas arcot vágott.'

(32a) azt mutatja, hogy a teljes DP birtokos + *possessive linker* + birtok lánc (mint például a *dem Vater sein Gesicht*) egy összetevőt alkot (a *possessive linker* DP-t), mert teljes egészében elfoglalhatja a német mátrix deklaratív mondatban a finit ige előtti első és egyetlen pozíciót.¹² (32b)-ben kiemeltük a teljes DP birtokost a birtoklás DP-ből, de a *possessive linker* in situ maradt. Ez a mondat grammatikus. (32c) ellenben egy agrammatikus deriváció eredménye. Ebben a konstrukcióban a teljes DP birtokost a *possessive linker* relle együtt emeltük ki a birtoklás DP-ből. Ez a mozgás viszont nem megengedett, mert a mozgott egység nem képvisel egy összetevőt. A teljes DP birtokos és a *possessive linker* nem tekinthető egy összetevőnek, csupán egy [Spec, I_{nom}P]-beli DP és egy I_{nom}-beli egyeztetési fej sorozatának, ami nem alkot egy szintaktikai egységet. Összefoglalva tehát a fonológiailag redukált *possessive linker* ('s, a Saxon Genitive enklitikum) nem elemezhető a birtokossal összetevőt alkotó esetmorfémaként, hanem (a német adatokkal analóg módon) egy I_{nom}-beli inflexió fejnek tekintendő.

¹² A német egy V2 nyelv, mert a finit igének kell a második helyen állnia a mátrix állító mondatokban. Ez azt jelenti, hogy az ígét csak egyetlen összetevő előzheti meg az ilyen szerkezetekben.

7. A határozott névelő, a mutató determináns és a prenominális birtokos kombinálhatósága – a javasolt elemzés

A hatodik részben bemutatott jelenségek azt sugallják, hogy a határozott névelővel, a mutató determinánsokkal és a prenominális birtokosokkal társított absztrakt vagy hangalakkal rendelkező inflexiós elemek ugyanazt a szerkezeti helyet foglalják el: I_{nom} -ot. A hagyományos nézetekkel ellentétben tehát nem maga a határozott névelő, a mutató determináns és a prenominális birtokos van egymással komplementáris disztribúcióban, hanem a velük társított absztrakt vagy fonológiaiilag realizálható I_{nom} -beli inflexiós elemek.

A fenti érvelés tükrében az tehető fel, hogy a határozott birtoklás DP-ben a birtokos felszíni pozíciója az I_{nom} -beli inflexiós elem realizációjától függ. Ha I_{nom} nem egy D-beli elemmel, hanem egy birtokossal társítható absztrakt vagy fonológiaiilag realizált inflexiós elemet tartalmaz, akkor a birtokos DP-nek [Spec, nP]-ből [Spec, I_{nom} P]-be kell mozognia, hogy esetet (genitívuszt) kaphasson az inflexiós fejtől,¹³ és hogy I_{nom} -on keresztül egyezhessen a birtokkal. Ebben az esetben a birtokos prenominális, mint ahogy azt a (33) alatti ágrajzok is mutatják.

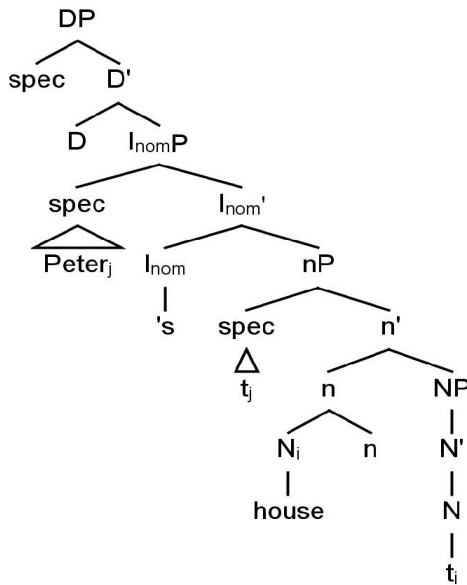
---

¹³ A specifikáló-fej egyezés jegyében képes az inflexiós fej esetet adni a birtokosnak, ugyanúgy, mint ahogy a finit inflexió ad nominatív esetet az alanynak a CP-ben.

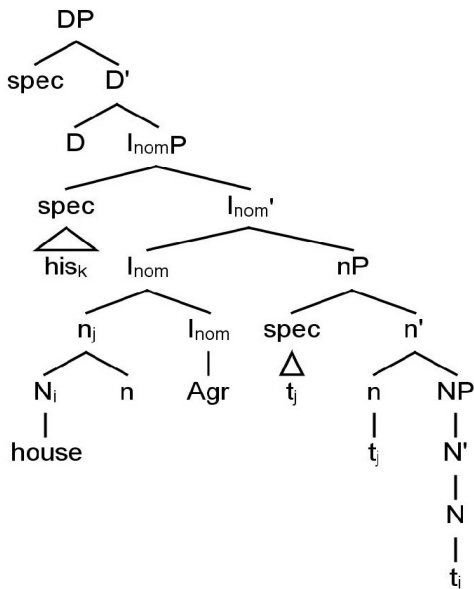

A prenominális és posztnominális birtokos váltakozása az angol nyelvben

(33) a.

b.

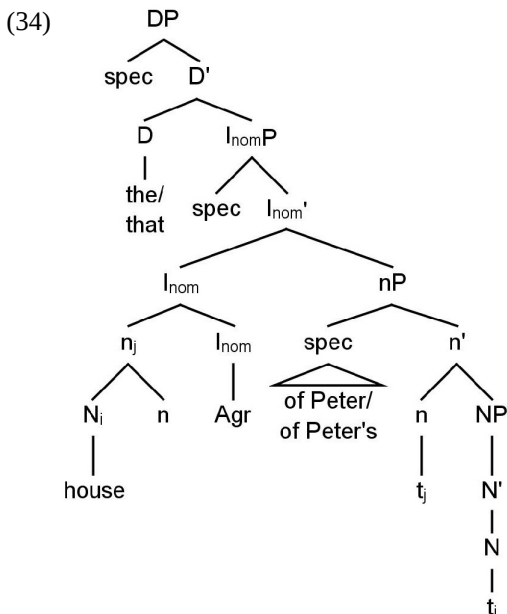

(33a)-ban a birtokos egy teljes DP-ként realizálódik, és nyíltan egyezik a birtokkal az I_{nom} -beli inflexiós enklitikum ('s) segítségével. (33b)-ben viszont névmási a birtokos, így I_{nom} közvetítésével rejtetten egyezik N-nel. Mint az korábban említésre került, a birtoklásviszony egyértelmű jelölése érdekében a teljes DP birtokos a prenominális nyílt esetadás hiányának kompenzációjaként egyezik nyíltan a birtokkal, vagyis azért, mert nem viselhet magán látható esetmorfémát a mai angolban. A névmási birtokosokon ellenben nyíltan jelöli az angol a genitívuszt, így esetükben nincs szükség a nyílt egyeztetéssel való kompenzációra. A birtokos névmásoknak következésképp „elég” rejtetten egyezniük a birtokkal, ezért I_{nom} fonológiailag nem realizálható,¹⁴ így ezt a pozíciót fejmozgatás eredményeképpen el kell foglalnia a birtoknak, mert az itt lévő nominális jegyek magukhoz, azaz I_{nom} -ba vonzzák saját ellenőrzésükre. Hangalakkal rendelkező I_{nom} , vagyis teljes DP birtokosok esetén azonban a birtoknak nem kell ellenőriznie az inflexiós fej nominális jegyeit, így n-ben marad.

(34)-ben az I_{nom} pozíciót a határozott névelővel illetve a mutató determinánsokkal társítható absztrakt inflexiós elemek foglalják el. Ennek az az eredménye, hogy ez a pozíció nem tud egy másik, birtokossal társítható inflexiós elemnek helyet biztosítani. A birtokos így nem jelenhet meg prenominálisan, mert nem tudna I_{nom} -on keresztül egyezni a birtokkal, és nem tudna esetet kapni az inflexiós fejtől. Következésképp a birtokos a mélyszerkezeti helyén marad ([Spec, nP]-ben), ahol a beillesztett *of* prepozíció ad neki esetet (akkuzatívuszt), ahogy az a (34)-es ábrán is látható. Továbbá, csakúgy, mint (33b)-ben, a (34)-beli absztrakt inflexiós fejben kódolt nominális jegyek arra kényszerítik a birtokot, hogy ellenőrizze őket, és ezért n-ből I_{nom} -ba mozogjon.

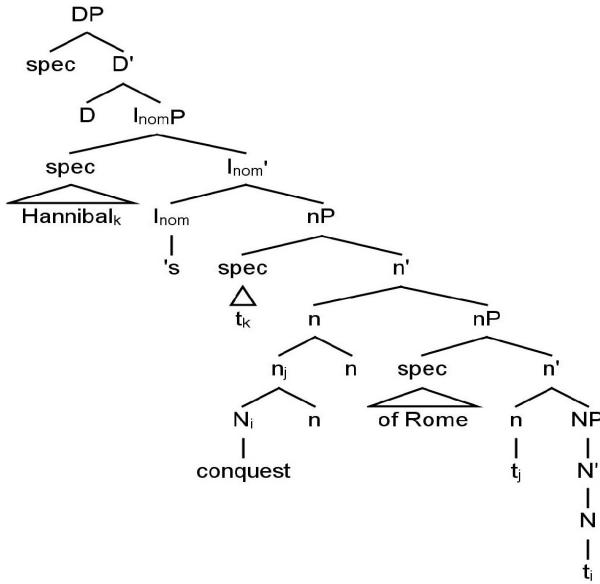
¹⁴ A névmási birtokos és az N közötti egyezés rejtett volta, vagyis az a tény, hogy I_{nom} fonológiailag nem realizálható, annak is betudható, hogy a *his*, *her* és *their* birtokosok nem jelenhettek meg az angol története folyamán *possessive linker* DP-kben.

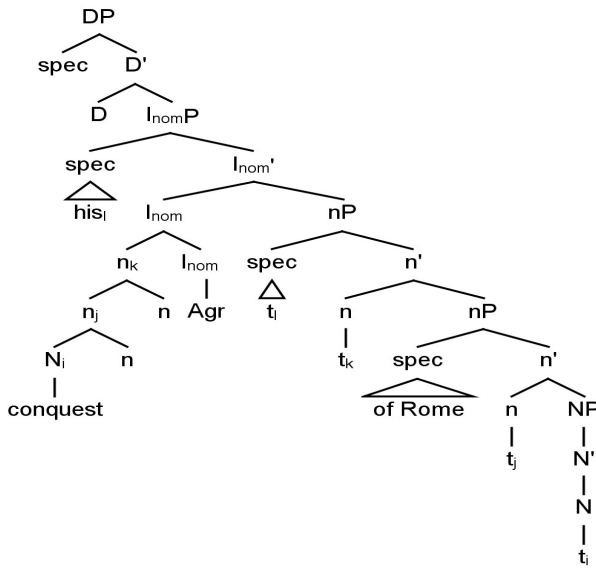
Hangsúlyozandó azonban, hogy a (34)-ben látható prepozícióbeillesztés csupán egy végső megoldási alternatíva az Eset Szűrő sértés elkerülésére az angolban (Newson *et al.* 2006). Csak akkor alkalmazható, ha a birtokos a fent leírt okoknál fogva nem kerülhet premininális pozícióba.

Végül (35) egy olyan eseteket demonstrál, amikor a birtok (*conquest* ‘hódítás’) egy deverbális főnév, amit a *conquer* ‘hódítani’ bivalens igéből képeztünk. A [Spec, I_{nom}P] pozíciót a felső (szubjektív) n-nel társított birtokos foglalja el (Horváth 2010), és I_{nom}-ot a vele társított absztrakt ((35b)-ben) vagy fonológiailag realizált ((35a)-ban) inflexiós elem tölti be. Következésképp a második (objektív) birtokos (Horváth 2010) nem előzheti meg a birtokot, mert nincs több I_{nom} fej, aminek a specifikálójában esetet tudna kapni, vagy aminek a segítségével egyezni tudna a birtokkal. A második birtokosnak tehát a mélyszerkezeti pozíciójában ([Spec, nP]-ben) kell maradnia, ahol a beillesztett *of* prepozíció esetet ad neki.

(35) a.

b.

8. Konklúzió

E tanulmány fő következtetése, hogy a pre- és posztnominális birtokos váltakozása mögött húzódo okok egyike a birtoklás DP határozottságában keresendő. Határozatlan birtoklás DP esetén a birtokos posztnominális, mert a prenominális birtokos a kijelölő szemantikai funkciója miatt a birtoklás DP-t határozottá tenné. A határozott birtoklás DP-kben azonban a birtokos lehet prenominális is és posztnominális is, pozíciója pedig I_{nom} realizációjától függ. Más szóval, a hagyományos nézetekkel ellentétben, nem a D-beli határozott névelő és a mutató determináns áll a [Spec, I_{nom} P]-ben lévő prenominális birtokossal komplementáris disztribúcióban, hanem a velük társított I_{nom} -beli absztrakt vagy fonológiailag realizált inflexiós elemek. Ennek eredményeképpen, ha a határozott birtoklás DP tartalmaz a mátrix D-ben határozott névelőt vagy mutató determinánst (vagy bivalens deverbális birtok esetén [Spec, I_{nom} P]-ben egy további birtokost), az I_{nom} -ban lévő inflexiós elemek kizárják a (második) birtokost a prenominális [Spec, I_{nom} P] pozícióból, mert a vele társítandó (az ő esetéért felelős) inflexiós elem már nem jelenhet meg I_{nom} -ban. Így ezekben az esetekben a birtokos posztnominális, vagyis a [Spec, nP] pozícióban marad, ahol a beillesztett prepozíció (*of*) ad neki esetet.

Felhasznált irodalom

- Abney, S. 1987. *The English Noun Phrase in Its Sentential Aspect*. MIT dissertation. Cambridge (Mass), MIT Press.
- Allen, L. C. 2002. The Early English 'his Genitives' from a Germanic Perspective. In P. Collins – M. Amberger (eds.) *Proceedings of the 2002 Conference of the Australian Linguistic Society*, NSW, University of New South Wales. 1–13. [<http://www.als.asn.au/proceedings/als2002/Allen.pdf>] (2010. október 6.)
- Allen, L. C. 2008. *Genitives in Early English. Typology and Evidence*. Oxford, Oxford University Press.
- Allen, L. C. 2009. Dealing with Complex Possessors in Early English: Split and Group Genitives. A tanulmányt 2009 április 4-én mutatták be a „Morpho-syntactic Categories and the Expression of Possession” című workshop keretében. [<http://www.humanities.manchester.ac.uk/medialibrary/llo/files/possessives/Allen.pdf>] (2010. október 6.).
- Baker, M. 1988. *Incorporation*. Chicago, Chicago University Press.
- Bernstein, J. B. – Tortora, C. 2005. Two types of possessive forms in English. *Lingua* 115: 1221–1242.
- Demske, U. 2001. *Merkmale und Relationen. Diachrone Studien zur Nominalphrase des Deutschen*. Berlin, de Gruyter.
- Haegeman, L. – Guéron, J. 1999. *English Grammar: A Generative Perspective*. Malden, Blackwell Publishers.

- Horváth K. 2010. Possessive Interpretations. In *The Even Yearbook* 9. [<http://seas3.elte.hu/delg/publications/even/2010/10ho.pdf>] (2010. október 6.)
- Huddleston, R. D. – Pullum, G. K. 2002. *The Cambridge Grammar of the English Language*. Cambridge, Cambridge University Press.
- Jackendoff, R. 1977. *X-bar Syntax: A Study of Phrase Structure*. Cambridge (Mass), MIT Press.
- Lühr, R. 2002. Der Ausdruck der Possessivität innerhalb der Determinans-Phrase in den ältesten indogermanischen Sprachen, in U. Junghanns – L. Szucsich (eds.) *Syntactic Structures and Morphological Information*. Berlin, de Gruyter, 415–446. [<http://www.indogermanistik.uni-jena.de/dokumente/PDF/Sonderdruck107.pdf>] (2009. október 22.)
- Lyons, Ch. 1986. The syntax of English genitive constructions. *J. Linguistics* 22: 123–143.
- Newson, M. et al. 2006. *Basic English Syntax with Exercises*. Budapest, Bölcsész Konzorcium.
- Olsen, S. 1989. Das Possessivum: Pronomen, Determinans oder Adjektiv? *Linguistische Berichte* 120: 133–153.
- Pyles, Th. – Algeo, J. 1993. *The Origins and Development of the English Language*. Fort Worth, Harcourt Brace Jovanovich College Publishers.
- Roehrs, D. 2005. Possessives Consist of Heads and Complements: Some Notes, in *Indiana University Working Papers in Linguistics*. Vol. 5., 117–247. [<http://ling.auf.net/lingBuzz/000302>] (2009. október 22.)
- Rosenbach, A. 2002. *Genitive Variation in English: Conceptual Factors in Synchronic and Diachronic Studies*. Hawthorne, Mouton de Gruyter.
- Strunk, J. 2005. Pro-drop in nominal possessive constructions. In M. Batt – K.T. Holloway (eds.) *The Proceedings of the LFG'05 Conference in Bergen, Norway, July 15, 2005*. 447–467. [<http://csli-publications.stanford.edu/LFG/10/lfg05strunk.pdf>] (2009. szeptember 8.)
- Szabolcsi A. 1994. The Noun Phrase. In Kiefer F. – É. Kiss K. (eds.) *Syntax and Semantics, 27: The Syntactic Structure of Hungarian*. San Diego, Academic Press. 179–231.
- Weiß, H. 2006. The Possessor that Appears Twice. Variation, Structure and Function of Possessive Doubling in German. A tanulmányt 2006 márciusában mutatták be Amszterdamban a „Syntactic Doubling“ című workshop keretében. [http://www.meertens.knaw.nl/projecten/edisyn/Online_proceedings/Paper_Weiss.pdf] (2010. január 24.)
- Wright, J. – Wright, E. M. 1914. *Old English Grammar*. Oxford, Oxford University Press.

WER HAT DEM WÄCHTER DEN SCHLÜSSEL WEGGENOMMEN? KÜLSŐ BIRTOKOSSAL RENDELKEZŐ SZERKEZETEK A NÉMETBEN

Mayer Edina Zsuzsanna

Bevezetés¹

Jelen tanulmányban olyan német mondatok szerkezetét tárgyalom, amelyekben egy általában datívuszban álló összetevő birtokosi és részeshatározói olvasatokkal is rendelkezik, mint a *Wer hat dem Wächter den Schlüssel weggenommen?* ('Ki vette el az ór(tól) a kulcsot/kulcsát?') mondatban.

A hagyományos német nyelvtanok, mint Duden (2009: 818) és Eisenberg (2006: 297) ezt a jelenséget a „dativus possessivus” és „pertinenzdativ” címző alatt tárgyalják. Ezek a terminusok azonban csak a részeshatározói olvasat felfogását fedik le, ezért a továbbiakban a „külső birtokos” kifejezést használok helyettük. Ez az elnevezés ugyanis jobban tükrözi azt a jelenséget, hogy a datívuszban álló összetevő két olvasattal bír.

Célom annak vizsgálata, hogy a részeshatározó mikor kaphat birtokosi értelmezést, illetve hogy birtokos olvasat esetén a datívuszi összetevő az ige vagy a birtokszó vonzata-e. A kérdés megválaszolásához meg kell állapítani, hogy a datívuszi esetet hordozó főnévi kifejezéseknek milyen csoportjai lehetnek, valamint hogy melyekkel jöhet létre ez az olvasat, és melyekkel nem. Külön kitérek a különböző olvasatok szerkezeti ábrázolására is.

Dolgozatom 1. fejezetében röviden bemutatom az említett szerkezet három típusát. Ezután a 2., 3. és 4. fejezetben részletesen tárgyalom az egyes csoportokat. A 2. fejezetben az (A)-nak nevezett csoport igéit tárgyalom, ahol a szerkezetek igéi megengednek érintett szerepű vonzatot vagy szabad határozót. A 3. fejezetben az elidegeníthetetlen birtokot tartalmazó szerkezeteket mutatom be ((B) csoport). A 4. fejezet a belső birtokossal formai hasonlóságot mutató külső birtokos szerkezetet elemzi (C). Végezetül az 5. fejezetben összefoglalom a cikk állításait és a feltett kérdésekre adott válaszokat.

---

¹ Szeretném kifejezni köszönetemet dr. É. Kiss Katalin tanárnőnek a segítségért.

1. A részeshatározós birtokos három típusa

A mai német nyelvben lehetőség van a birtokviszony kifejezésére datívuszt (részeshatározós esetet) tartalmazó szerkezetekkel is. A részeshatározók a németben vagy kötelező vonzatok, vagy szabad határozók.² A hagyományos leíró nyelvtanok a kötelező vonzatként álló indirekt tárgyakat két- vagy háromargumentumú igék kötelező vonzataként tartják nyilván. Ezen belül olyan csoportokat különböztetnek meg, mint az adás igéi (*geben* ‘adni’, *schchenken* ‘ajándékozni’), az elvétel (negatív adás) igéi (*nehmen* ‘elvenni’, *stehlen* ‘lopni’) és a közlés igéi (*mitteilen* ‘közölni’, *sagen* ‘mondani’, *antworten* ‘válaszolni’, *zeigen* ‘mutatni’). Gyakran olyan tárgyatlan igékkel is előfordulhat indirekt tárgyként, mint az észlelés és felelősség igéi (Eisenberg 2006: 296) (*zerreißen* ‘széttépni’, *zerbrechen* ‘széttörni’).

A szabad határozóknak több csoportját is megkülönböztetik, legfontosabb azonban az a csoport, ahol valakinek a javára vagy kárára történik a cselekmény (*dativus commodi/incommodi*).

A külső birtokosként működő datívuszi összetevőt tartalmazó szerkezeteket három csoportra oszthatjuk. Az A) típusú szerkezetek azokkal az igékkel lehetségesek, melyek megengednek érintett (malefaktív/benefaktív) szerepű kötelező vonzatot vagy szabad határozót.

- (1) *Der junge Mann hat den Frauen die Geldbörsen weggenommen.*
ART-DEF.NOM.MASC fiatal férfi AUX-SG3 ART-DEF.DAT asszony-PL.DAT
ART-DEF.ACC.PL pénztárca elvesz-PERF
‘A fiatalember elvette az asszonyoktól a pénztárcá(i)kat.’

A B) típusba azokat a szerkezeteket sorolhatjuk, amelyekben a datívuszi birtokoshoz tartozó birtokszó valamilyen elidegeníthetetlen birtokot (például testrészt, rokonságot, ruhadarabot vagy vagyontárgyat) jelöl (lásd Vergnaud – Zubizarreta 1992).

- (2) *Ubul hat den Kindern den Kopf gestreichelt.*
Ubul AUX-SG3 ART-DEF.DAT.PL gyerek-PL.DAT ART-DEF.ACC.MASC fej simogat-PERF
‘Ubul megsimogatta a gyerekek fejét.’

---

² A magyarban elterjedt részeshatározó kifejezés a németben nem értelmezhető, mivel ott a határozó csak fakultatív lehet, tehát esetünkben csak a szabad határozókat jelenthetné. Helyette a kötelező vonzatokra a direkt és indirekt tárgy megnevezést alkalmazzák a tárgy- illetve részesesetű vonzatok kapcsán (és mindkettő belső argumentumnak számít). Dolgozatomban is ezeket a kifejezéseket használja a továbbiakban.

A C) típusú szerkezet rokon az A) típussal de eltérő a felépítése, formailag néhol egybeesik a délnémet nyelvjárásokban használt nem külső birtokossal.

- (3) *Ubul hat dem Bürgermeister sein*
Ubul AUX-SG3 ART-DEF-DAT-MASC polgármester PRON-POSS.MASC.SG3
Haus angezündet.
ház felgyújt-PERF
'Ubul felgyújtotta a polgármester házát.'

Nézzük most részletesen az egyes csoportok jellemzőit.

2. Az A) típus igéi

2.1. A kötelező érintett argumentumot vonzó igék

2.1.1. A ditranzitív igék

A ditranzitív igék három argumentumot igényelnek, egy külső és két belső argumentumot. A két belső argumentum között jelentésanilag birtokviszony állhat fenn. Néhány ditranzitív igét tartalmazó mondat:

- (4) *Der Briefträger gibt der Oma das Paket.*
ART-DEF.NOM.MASC postás ad ART-DEF.DAT.FEM nagymama
ART-DEF.ACC.NEUTR csomag
'A postás odaadja a nagymamának a csomagot.'
- (5) *Der Onkel hat ihm das Lesen beigebracht.*
ART-DEF.NOM.MASC bácsi AUX-SG3 PRON-PERS.DAT.MASC.SG
ART-DEF.ACC.NEUTR olvasás megtanít-PERF
'A bácsi megtanította (őt) olvasni.'
- (6) *Der Junge hat dem Wächter den Schlüssel weggenommen.*
ART-DEF.NOM.MASC fiú AUX-SG3 ART-DEF-DAT-MASC őr
ART-DEF.ACC.MASC kulcs elvesz-PERF
'A fiú elvette az őr(től) a kulcsát/kulcsot.'

A ditranzitív igék két csoportba sorolhatók:

- a) A (pozitív) adás és a közlés igéi, ahol a datívuszban álló főnévi csoport az igétől célpont tematikus szerepet kap, továbbá az akkuzatívuszban álló belső argumentum vagy tárgyat jelöl (4), mint például *geben* 'adni', *schenken* 'ajándékozni', *anbieten* 'felajánlani', vagy pedig tevékenységet, illetve fogalmat (5), mint például

bebringen ‘megtanítani’, *mitteilen* ‘közölni’, *versprechen* ‘megígérni’, *verdanken* ‘megköszönni’, *beichten* ‘meggyónni’.

Ezek az igék alkalmatlanok a birtoklás kifejezésére. Ennek oka az lehet, hogy a célpont thematikus szerep nem biztosítja a birtokos olvasatot.

- b) A negatív adás igéi, ahol a datívuszban álló főnévi kifejezésnek az ige forrás thematikus szerepet oszt ki, például *abnehmen* ‘átvenni valakitől valamit’, *stehlen* ‘ellopni valakitől valamit’, *mitnehmen* ‘magával vinni/elvenni valakitől valamit’ *wegnehmen* ‘elvenni valakitől valamit’.

A forrás thematikus szerep azon alcsoportjára, amikor a forrás szerephez [+élő] jegy társul, a továbbiakban az érintett thematikus szerep jelölést használom. A kötelező vonzatok esetében csak ezek az igék biztosítják a birtokviszony kifejezését a németben. Kétfajta olvasatra alkalmasak: az érintett szerepű vonzat értelmezhető akár kiindulópontként (akitől, ahonnan elidegenítik a tárgy referensét), akár birtokosként.

- (7) *Der Junge hat dem Wächter*
 ART-DEF.NOM.MASC fiú AUX-SG3 ART-DEF-DAT-MASC őr
den Schlüssel weggenommen. (=6)
 ART-DEF.ACC.MASC kulcs elvesz-PERF
 ‘A fiú elvette az őr(től) a kulcsát/kulcsot.’

Szemantikai szempontból a (7) mondat esetében két olvasat is lehetséges. Egyik esetben az akkuzatívuszban álló főnévi csoport referense nem tulajdonos a datívuszban álló referensének (a kulcs tehát csak egy, az őrnél lévő kulcsot jelent), a másik esetben tulajdonosi olvasat is lehetséges.

Az A) típusú szerkezetek felépítését vizsgálva megállapíthatjuk, hogy az indirekt tárggyal kifejezett birtokos szerkezet szintaktikailag nem úgy viselkedik, mint a birtokos esettel kifejezett birtokosi szerkezet. Míg a birtokossal kifejezett szerkezetek egy egységet alkotnak, az indirekt tárggyal kifejezetek nem alkotnak egy összetevőt. Mondaton belül csak külön mozgathatóak, a datívuszban álló birtokos nem része a birtokot alkotó főnévi kifejezésnek, ezért nem mozog együtt vele.

A következő (8a) mondat az anyanyelvi beszélők számára jólformált:

- (8) a. *Der Dieb hat dem Herrn*
 ART-DEF.NOM.MASC tolvaj AUX-SG3 ART-DEF.DAT.MASC úr-DAT
die Uhr gestohlen.
 ART-DEF.ACC.FEM óra lop-PERF
 ‘A tolvaj ellopta az úr(tól) a karórá(j)át.’

Külső birtokossal rendelkező szerkezetek a németben

Az alábbi tesztek bizonyítják, hogy az indirekt tárgy és a tárgy esetben álló főnévi csoport nem alkotnak egy egységet:

a) A datívuszban álló birtokszó nem állhat együtt a tárgyat jelölő főnévi kifejezéssel a mondat élén.³

- (8) b. ***Dem**   **Herrn die**   **Uhr**
ART-DEF.DAT.MASC   úr-DAT   ART-DEF.ACC.FEM   óra
hat   *der*   *Dieb gestohlen.*
AUX-SG3   ART-DEF-NOM-MASC   tolvaj   lop-PERF
'Az úr(tól) lopta el a tolvaj a karórá(já)t.'

b) Nem lehet az indirekt tárgyra és a tárgyat jelölő főnévi csoportra egyetlen kérdőszóval rákérdezni:

- (8) c. **Was hat**   *der*   *Dieb gestohlen?* **Die**   **Uhr.**
mit   AUX-SG3   ART-DEF.NOM.MASC   tolvaj   lop-PERF   ART-DEF.ACC.FEM   óra
Mít lopott el a tolvaj? Az órát.
d. **Was hat**   **wem**   *der*   *Dieb gestohlen?*
mit   AUX-SG3   PRON-INT.DAT   ART-DEF.NOM.MASC   tolvaj   lop-PERF
'Kitől mit lopott el a tolvaj?'

c) Az indirekt tárgyat és az akkuzatívuszban álló főnévi kifejezést nem lehet egyetlen névmással helyettesíteni:

- (8) e. **Der**   *Dieb hat*   **es**
ART-DEF-NOM-MASC   tolvaj   AUX-SG3   PRON-PERS.NEUTR.ACC.SG
ihm   *gestohlen.*
PRON-PERS.NEUTR.MASC.DAT.SG   lop-PERF
'A tolvaj ellopta tőle.'

A (8e) esetében még a névmások sorrendje is felcserélődik.

d) Ha az indirekt tárgyat töröljük, a mondat értelmes marad:

- (8) f. **Der**   *Dieb hat*   **die**   **Uhr gestohlen.**
ART-DEF.NOM.MASC   tolvaj   AUX-SG3   ART-DEF.ACC.FEM   óra   lop-PERF
'A tolvaj ellopta az úr(tól) a karórá(já)t.'

Helytelen viszont az a mondat, ahol a tárgy esetben álló főnévi csoportot töröljük.

³ Ezt Lee-Schoenfeld (2006: 104) is megállapítja.

- g. **Der Dieb hat dem Herrn gestohlen.*
ART-DEF.NOM.MASC tolvaj AUX-SG3 ART-DEF.DAT.MASC úr-DAT lop-PERF
 ‘?A tolvaj elloptá az úr(tól)’

Ebben az esetben azt láthatjuk, hogy a datívuszi összetevő megjelenésének feltétele az akkuzatívuszi összetevő jelenléte.

A fenti példák mind azt bizonyítják, hogy a datívuszi összetevő és a tárgy esetben álló főnévi kifejezés nem alkotnak egy egységet.

A negatív adást kifejező ditranzitív igék esetében csak akkor jön létre birtokviszony, ha az indirekt tárgy [+élő] jeggyel rendelkezik. Ezért nem jó példák a következők:

- (9) **Die Einbrecher haben der Tür die Klinke mitgenommen.*
ART-DEF.NOM.PL betörő AUX-PL3 ART-DEF.ACC.FEM ajtó
ART-DEF.NOM.FEM kilincs magával visz-PERF
 ‘A betörők magukkal vitték az ajtó kilincset.’
- (10) ?*Die Jungs haben dem Museum die Schätze gestohlen.*
ART-DEF.NOM.PL fiúk AUX-PL3 ART-DEF.DAT.NEUTR múzeum
ART-DEF.ACC.PL kincs-PL lop-PERF.
 ‘A fiúk ellopták a múzeum kincseit.’

A (10) példánál azért lehetséges néhány anyanyelvi informáns szerint a birtokos olvasat, mert intézményekre, állami szervekre igaz, hogy megszemélyesíthetők. Ily módon mintegy élőknek tekinthetők.

A fentiek alapján láhattuk, hogy vannak bizonyos feltételek és megszorítások, amelyek mellett a szerkezet létrejöhet.

Az alábbi megszorítások igényelnek magyarázatot:

- a) Csak a negatív adás igéi esetében állhat fenn birtokviszony a két belső argumentum között.
- b) A birtokos olvasat feltétele, hogy a negatív adás forrása élő (vagy megszemélyesített) legyen.

A kötelező [+élő] jegy arra utal, hogy forrás tematikus szerep helyett érintett tematikus szerepről van szó.

2.1.2. A felelősség igéi

Az alább felsorolt igék Eisenberg (2006: 296) alapján a kauzatív csoportba sorolhatók, a felelősség igéinek is szokták nevezni őket.⁴ Ezek az igék, mint például *verbrennen* ‘elégni’, *zerreißen* ‘elszakadni’, *zerbrechen* ‘széttörni’, *schmelzen* ‘elolvadni’ *kippen* ‘kiborulni’ is kötelezően vonzzák az indirekt tárgyat.

- (11) a. *Die Möbel verbrennen ihm.*
 ART-DEF.NOM.FEM bútor-PL elég-SG3 PRON-PERS.MASC.NEUTR.DAT.SG
 ‘Elégnek a bútorai.’
- b. *Die Hose zerreißt ihm.*
 ART-DEF.NOM.FEM nadrág szakad-SG3 PRON-PERS.MASC.NEUTR.DAT.SG
 ‘Elszakad a nadrágja.’
- c. *Das Glas zerbricht ihm.*
 ART-DEF.NOM.NEUTR pohár eltörik-SG3 PRON-PERS.MASC.NEUTR.DAT.SG
 ‘Eltörik a pohara.’
- d. *Das Eis schmilzt ihm.*
 ART-DEF.NOM.NEUTR fagylalt elolvad-SG3 PRON-PERS.MASC.NEUTR.DAT.SG
 ‘Elolvad a fagylaltja.’
- e. *Das Bier kippt ihm um.*
 ART-DEF.NOM.NEUTR sör kiborul-SG3 PRON-PERS.MASC.NEUTR.DAT.SG PART
 ‘Kiborul a söre.’

A fenti igékkal is létrejöhet birtokos olvasat, mivel azonban az alany nem ágens thematikus szerepet kap, ezért forrás thematikus szerep helyett experiens szerepet kell feltételeznünk. Itt is érvényes, hogy az indirekt tárgy nem része a birtokot alkotó főnévi kifejezésnek, ezért nem mozog együtt vele. A birtokviszony ezeknél az igéknél is csak akkor jöhet létre, ha a birtokost kifejező főnévi csoport [+élő] jegglyel rendelkezik.

Az érintett thematikus szerep megnevezés ennek következtében így módosul: A forrás és experiens thematikus szerep azon alcsoportjára, amikor a forrás szerephez [+élő] jegy társul, az érintett thematikus szerep jelölést használom a következőkben.

⁴ Lee-Schoenfeld (2006: 109) hivatkozik Landaura (1999), aki szerint tágabb értelemben értelmezhető bizonyos igéknél a datívuszi esetben álló főnévi kifejezés, felelős személyként, akire valami rá van bízva, még ha ez csak átmeneti állapot is. Erre utal Eisenberg (2006: 296) is.

2.2. A szabad határozós szerkezetek

Számos olyan ige van a németben, ahol nem egyértelműen kötelező vonzat vagy szabad határozó a datívuszban álló főnévi kifejezés. A probléma Eisenberg (2006: 298) szerint a részshatározós esetű főnévi csoportnak a tárgy esetben álló főnévi kifejezéshez való szoros kapcsolatából adódik. Eisenberg (2006: 297) úgy véli, a hagyományos nyelvtanok által *pertinenzdativ*nak és *dativus commodi/incommodi*nak nevezett datívuszi esetben álló főnévi kifejezés is a szabad határozós szerkezetek közé tartozik. Ezek közül a továbbiakban csak a hagyományosan *dativus incommodi*nak nevezett részshatározós főnévi csoporttal alkotott szerkezeteket sorolom ebbe a csoportba. A szabad határozós szerkezetek esetében a malefaktív értelmezés eleve magában hordozhatja a birtoklás feltételezését. A *dativus commodi* esetében a benefaktív értelmezés nem feltételezi a birtoklást, csak olyan főnévi csoportok esetében lehetséges a birtokos olvasat, amelyek valamilyen vagyontárgyat, ruhadarabot vagy rokonságot fejeznek ki, ezeket is a 4. pont alatt tárgyalom. Ebben az esetben a részshatározós főnévi kifejezés experiens tematikus szerepet kap.

A hagyományosan *pertinenzdativ*nak nevezett datívuszi esetben álló főnévi csoportokat a 4. pont (A B) típusú igék) alatt tárgyalom. A szabad határozók esetében a következőket figyelhetjük meg:

a) Egyes monotranzitív igéknél a datívuszi összetevő nem vonzatként, hanem érintett szerepű szabad határozóként van jelen. Akár el is hagyható.

- (12) *Der Wind hat dem Mädchen den Regenschirm verweht.*
 ART-DEF.NOM.MASC szél AUX-SG3 ART-DEF.DAT.NEUTR lány
 ART-DEF.ACC.MASC esernyő elfúj-PERF
 ‘A szél elfújta a lány esernyőjét.’
- (13) *Der Wind hat den Regenschirm verweht.*
 ART-DEF.NOM.MASC szél AUX-SG3 ART-DEF.ACC.MASC esernyő elfúj-PERF
 ‘A szél elfújta az esernyőt.’

b) Itt is fontos megszorítás, hogy a datívuszban álló főnévi kifejezés csak akkor értelmezhető birtokosként, ha élő dolgot jelöl. Az élettelen dolgokat jelölő datívuszi összetevőkkel alkotott mondatokat az anyanyelvi beszélők hibásnak találták.

- (14) **Der Hund hat dem Buch die Blätter aufgefressen.*
 ART-DEF.NOM.MASC kutya AUX-SG3 ART-DEF.DAT.NEUTR könyv
 ART-DEF.ACC.PL lap-PL megesz-PERF
 ‘A kutya megette a könyv lapjait.’

(15) <i>Der</i>	<i>Hund hat</i>	<i>dem</i>	<i>Kind</i>
ART-DEF.NOM.MASC	kutya	AUX-SG3	ART-DEF.DAT.NEUTR
<i>das</i>	<i>Mittagessen</i>	<i>weggefressen.</i>	gyerek
ART-DEF.ACC.NEUTR	ebéd	megesz-PERF	
'A kutya megette a gyerek ebédjét.'			

A fenti (12)-re és (15)-re is igaz, hogy a szerkezet elemei nem alkotnak egy egységet a ditranzitív igékhez hasonlóan, a főmondat ige előtti pozíciójában nem állhat egyszerre a datívuszi és az akkuzatívuszi összetevő.

Mint fentebb megfigyeltük, ha a németben a részeshatározós szerkezeteknek érintett tematikus szerepet oszt ki az ige, a mondatnak két olvasata lehetséges.

2.3 Szerkezeti javaslatok

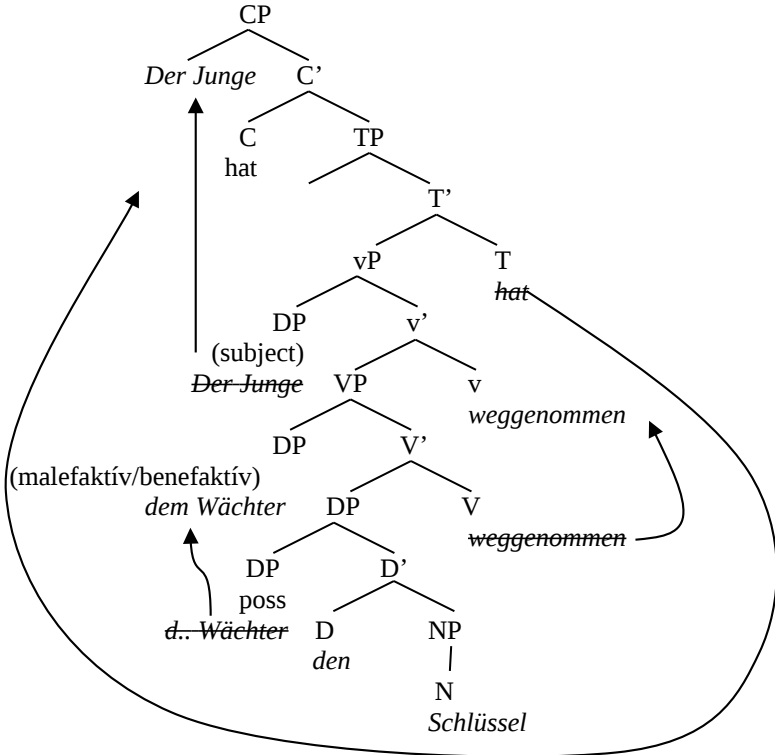
Lee-Schoenfeld (2006: 107) alapján minden esetben fel kell tételeznünk egy érintett szerepű kötelező vonzatot, illetve szabad határozót. Az érintett szerepű vonzat kötelezően [+élő] jegyű, hiszen személyes érintettséget fejez ki. Lee-Schoenfeld (2006: 107) úgy véli, hogy ez a birtok DP specifikátorpozíciójában generálódik, és onnan mozog tovább egy másik specifikátorpozícióba az ige hatókörén belül. Az indirekt tárgy/részeshatározó mozgásának oka, hogy az egy eset nélküli helyen generálódik (egy inherensen birtokos tematikus szerepet azonban kap), és az eset megszerzésére emelkedik tovább, ahol az eseten kívül mellékesen újabb tematikus szerephez is jut (Lee-Schoenfeld 2006: 118). Lee-Schoenfeld ábráját a következőképpen egyszerűsítettem:⁵

⁵ Lee-Schoenfeldnél (2006: 127) a datívuszi összetevő a vP alatt található, és erre épül egy újabb vP, amelyben az alany foglal helyet. A forma véleményem szerint a 16. ábra értelmében egyszerűsíthető.

(16) *Der Junge hat dem Wächter den Schlüssel weggenommen.* (=7)
 ‘A fiú elvette az őrt(tól) a kulcsot/kulcsát.’

a) Birtokos olvasattal:

(A fiú elvette az őrt kulcsát)

Az eset nélküli DP mellett szóló érv lehetne, hogy a fenti szerkezetben a birtokos helyén generált DP-t az ige k-vezérelheti, az alatta álló D pedig m-vezérelheti. Jelen esetben az ige messzebb áll a birtokos helyén generált DP-től, mint az alatta lévő D.⁶ Ebből kifolyólag nem az ige kormányozza a részehatározós esetű DP-t. Az esetet és a théta szerepet ezen a helyen nem az ige osztja ki. Az alatta lévő D pedig nem képes esetet adni, csak egy inherensen birtokos thematikus szerepet. Az eset hiánya miatt tovább kell

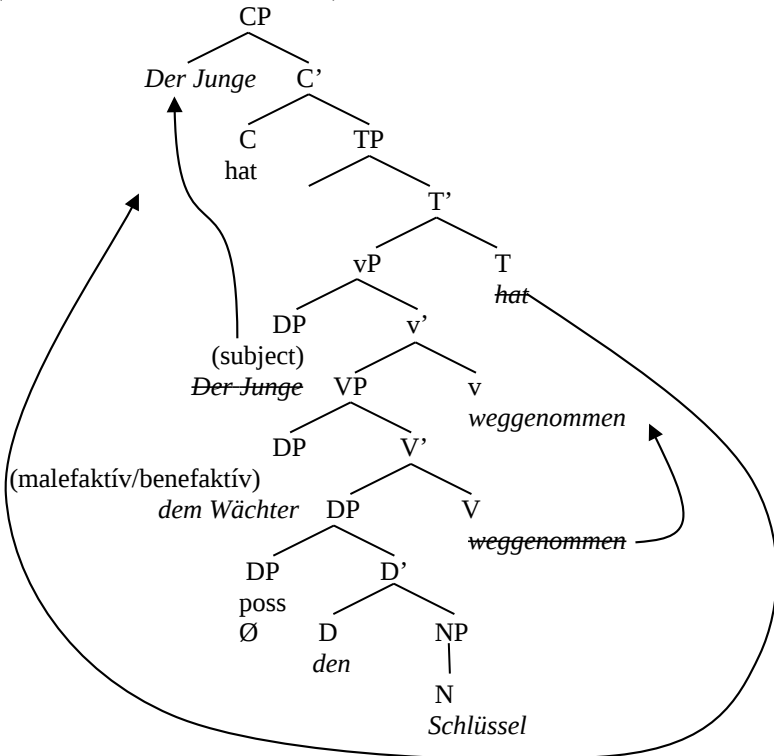
⁶ (Rizzi 1990) Ha egy szerkezetben fennáll a lehetőség, hogy egy elem egyszerre több másik elem is kormányozhatja, akkor a hozzá közelebb álló fogja azt kormányozni.

mozognia a VP specifikálójába. Lee-Schoenfeld (2006: 126) ebben a pozícióban egy malefaktív/benefaktív jegyet feltételez. A mozgás után ebben az érintett pozícióban megkapja az érintett thematikus szerepet is, ez által dupla thematikus szerepre tesz szert (Lee-Schoenfeld 2006: 108, 130–135). Az indirekt tárgy ily módon a birtokszónak és az igének egyaránt a vonzata.

A következő ábra szintén a schönfeldi ábra módosítása:

b) Nem birtokos olvasattal :
(A fiú elvette az őrtől a kulcsot.)

Az olyan esetekben, ahol az ige nem tud érintett thematikus szerepet kiosztani, az inherensen birtokos thematikus szerepű DP nem talál olyan helyet, ahol az érintett thematikus szerepet is megkapná, és ahol a részes esethez is hozzájutna. (Lee-Schoenfeld 2006: 127). A célpont thematikus szerepet kiosztó

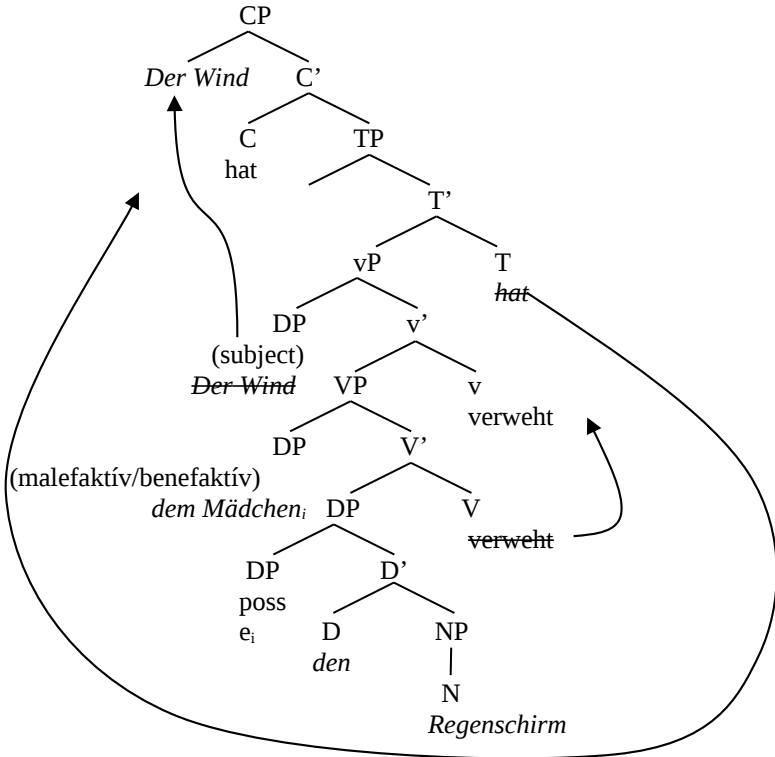
igék esetében nincs érintett DP. Generálhatunk ugyan a birtokos helyén részeshatározót, de mivel ott thematikus szerepet nem kap, és a struktúrában másutt sem áll rendelkezésre olyan pozíció, ahol ezt megkapná, a szerkezet nem lesz jólformált.

Lee-Schoenfeld (2006) nem tér ki a szabad határozók tárgyalására. Ezért szükséges ehhez néhány megjegyzést tenni. A nem kötelező vonzatként álló, azaz szabad határozóként funkcionáló DP-k esetében az általam egyszerűsített ábra a következőképpen módosul:

(17) *Der Wind hat dem Mädchen den Regenschirm verweht* (=12)

a) Birtokos olvasattal:

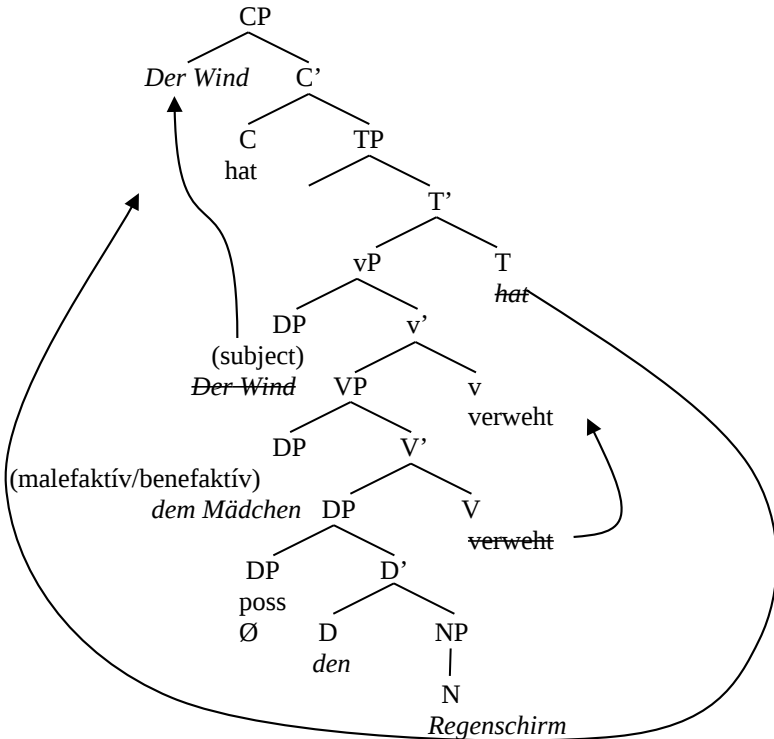
(A szél elfújta a lány esernyőjét.)

A szabad határozók nem kötelező argumentumként, hanem szabad adjunktumként vannak jelen a szerkezetben, bármikor el is hagyhatóak, és a mondat jólfor-

mált marad.⁷ Mivel a szabad határozók nem argumentumok, ez azt jelenti, hogy a datívuszos DP-k a VP-re adjungált újabb VP specifikálójában találhatóak meg a (17)-ben. A részeshatározókat nem lehet az előző ábrához hasonlóan egy argumentumhelyen generálni, mivel ezek most nem argumentumok. A megoldást egy *pro* alkalmazása jelenthetné. A *pro* esetében azonban a kiinduló szerkezet esetet kapna, de tematikus szerepet nem. Itt viszont fordított a helyzet. Ennél fogva a *pro* alkalmazása helyett inkább egy üres kategória lehet a megoldás. A fenti ábra szerint a részeshatározókat az előző ábrával ellentétben mindig a malefaktív/benefaktív pozícióban generáljuk. Birtokos olvasat esetén az üres kategóriával való koindexálással biztosítjuk a birtokos esetet. Ha nincs birtokos olvasat, akkor nem áll fenn a koindexálás.

- b) Nem birtokos olvasattal:
(A szél elfújta a lánynál lévő esernyőt.)

⁷ A szabad határozókat a továbbiakban részeshatározóknak nevezem, ellentétben a kötelező vonzatnak tekintett indirekt tárgyakkal.

Az érintett szerepű részeshatározók az igétől nem kapnak tematikus szerepet, mivel szabad határozóként vannak jelen.

3. A B) típusú igék

Az előzőekben vizsgált jelenségekhez képest több különbséget vehetünk észre. Először is, a birtok a birtokos elidegeníthetetlen része (testrésze, rokona, vagy egyedi vagyontárgya, mint lakás vagy autó).⁸ Véleményem szerint nagyon marginálisan az egyéni használati tárgyak, mint *tányér* vagy *pohár* is ide tartoznak:

- (18) a. *Ubul hat dem Kind den Kopf gestreichelt*
 Ubul AUX-SG3 ART-DEF.DAT.NEUTR gyerek ART-DEF.ACC.MASC fej simogat-PERF
 ‘Ubul megsimogatta a gyerek fejét.’
- b. *Man nimmt ihnen die Mutter.*
 ÁLT.ALANY elvesz-SG3 PRON-PERS.DAT.PL ART-DEF.ACC.FEM anya
 ‘Elveszik tőlük az anyjukat.’
- c. *Man kündigt ihnen die Wohnung.*
 ÁLT.ALANY felmond-SG3 PRON-PERS.DAT.PL ART-DEF.ACC.FEM lakás
 ‘Felmondják a lakásbérletüket.’
- d. *Ubul wäscht dem Vater das Auto.*
 Ubul mos-SG3 ART-DEF.DAT.MASC apa ART-DEF.ACC.NEUTR autó
 ‘Ubul megmossa az apja kocsiját.’
- e. *Ubul hat dem Kind den Teller abgewaschen.*
 Ubul AUX-SG3 ART-DEF.DAT.NEUTR gyerek ART-DEF.ACC.MASC tányér elmos-PERF.
 ‘Ubul elmosta a gyerek tányérját.’

Ide tartozhat még a (11) példák közül (11a-c) is, de most nem az igék, hanem a főnevek viselkedése miatt:

- (18) f. *Die Möbel verbrennen ihm.* (=11a.)
 ART-DEF.NOM.FEM bútor-PL elég-SG3 PRON-PERS.MASC.NEUTR.DAT.SG
 ‘Elégnek a bútorai.’
- g. *Die Hose zerreißt ihm.* (=11b.)
 ART-DEF.NOM.FEM nadrág szakad-SG3 PRON-PERS.MASC.NEUTR.DAT.SG
 ‘Elszakad a nadrágja.’
- h. *Das Glas zerbricht ihm.* (=11c.)
 ART-DEF.NOM.NEUTR pohár eltörik-SG3 PRON-PERS.MASC.NEUTR.DAT.SG
 ‘Eltörik a pohara.’

⁸ A hagyományos nyelvtanok, mint Eisenberg (2006: 297) ezt a csoportot pertinenzdatívként tartják nyilván. Vergnaud – Zubizarreta. (1992) is megállapítják, hogy az elidegeníthetetlen főnevek testrészekre, rokonokra egyedi vagyontárgyakat jelölő főnevekre is kiterjeszthetők.

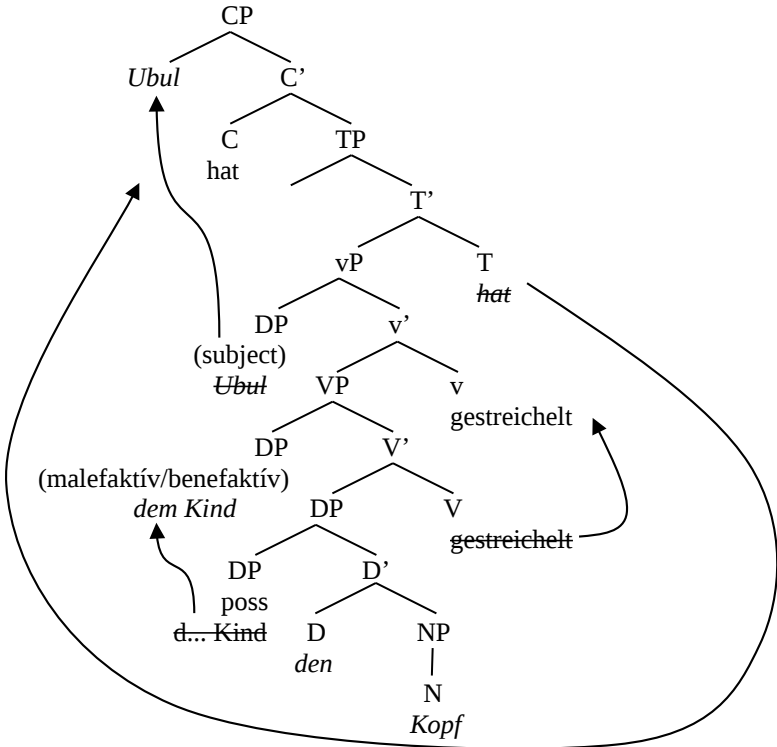
A másik sajátossága ennek a csoportnak az, hogy a birtokot jelölő főnévi csoport mindig határozott, a testrészek esetében egyedi testrészeknél egyes számú, páros testrészeknél többes számú.

Az elidegeníthetetlen birtokot tartalmazó szerkezet tulajdonsága, hogy a szerkezeteknek mind benefaktív, mind malefaktív értelmezése megvalósulhat birtokos olvasat mellett (18a-e).

Ennél a kategóriánál sem alkot az indirekt tárgy és a birtokot jelölő kifejezés egy egységet (Lee-Schoenfeld 2006: 104). Ennek a csoportnak nincs szabad határozós változata, mindig birtokosként értelmeződik a datívuszi összetevő. A szemantikailag megkövetelt birtokos olvasat elérése érdekében a datívuszban álló DP-t mindig a birtokos helyén generáljuk.

Az elidegeníthetetlen birtokot jelölő főnevek esetében az ábránk a (16) ábrával azonos módon néz ki:

- (19) *Ubul hat dem Kind den Kopf gestreichelt.*
 (Ubul megsimogatta a gyerek fejét.) (=18a.)

4. A C) csoport szerkezetei

A C) csoport az A) csoporthoz hasonlító külső birtokos szerkezet, formailag azonban néhol egybeesik egy délnémet belső birtokos szerkezettel.

Lee-Schoenfeld (2006: 105) említi, hogy a határozott névelő kicserélhető a birtokos névmással. Ily módon létrejöhet a következő külső birtokos szerkezet:

- (20) *Ubul hat dem Bürgermeister*
 Ubul AUX-SG3 ART-DEF.DAT.MASC polgármester
das / **sein** **Haus** *angezündet.*
 ART-DEF.ACC.NEUTR / PRON-POSS.ACC.MASC.SG3 ház felgyújt-PERF.
 ‘Ubul felgyújtotta a polgármester házát.’

Ennél a külső birtokos szerkezetnél is – éppúgy, mint A) és B) csoportnál – kötelező az [+élő] jegy, a hasonló felépítésű belső birtokosnál viszont nem. A birtokos névmás a külső birtokos szerkezet esetében minden személyben használható, míg a bajor adatközlőim szerint a hozzá hasonló belső birtokos szerkezetnél csak a harmadik személyekkel együtt alkalmazható.

Ebben a külső birtokos szerkezetben az előző két csoport részeshatározós szerkezeteihez hasonlóan a datívuszi és akkuzatívuszi összetevők nem alkotnak egy egységet.

- (21) **Dem** *Bürgermeister hat er das/*
 ART-DEF.DAT.MASC polgármester AUX-SG3 PRON-PERS.NOM.MASC.SG ART-DEF.ACC.NEUTR
sein *Haus angezündet nicht sein Büro*
 PRON-POSS.MASC.SG3 ház felgyújt-PERF, NEG PRON-POSS.MASC.SG3 iroda.
 ‘A polgármester házát, és nem az irodáját gyújtotta fel.’
- (22) ***Dem** *Bürgermeister sein Haus hat*
 ART-DEF.DAT.MASC polgármester PRON-POSS.MASC.SG3 ház AUX-SG3
er angezündet, nicht sein Büro.
 PRON-PERS.NOM.MASC.SG felgyújt-PERF NEG PRON-POSS.MASC.SG3 iroda
 ‘A polgármester házát, és nem az irodáját gyújtotta fel.’

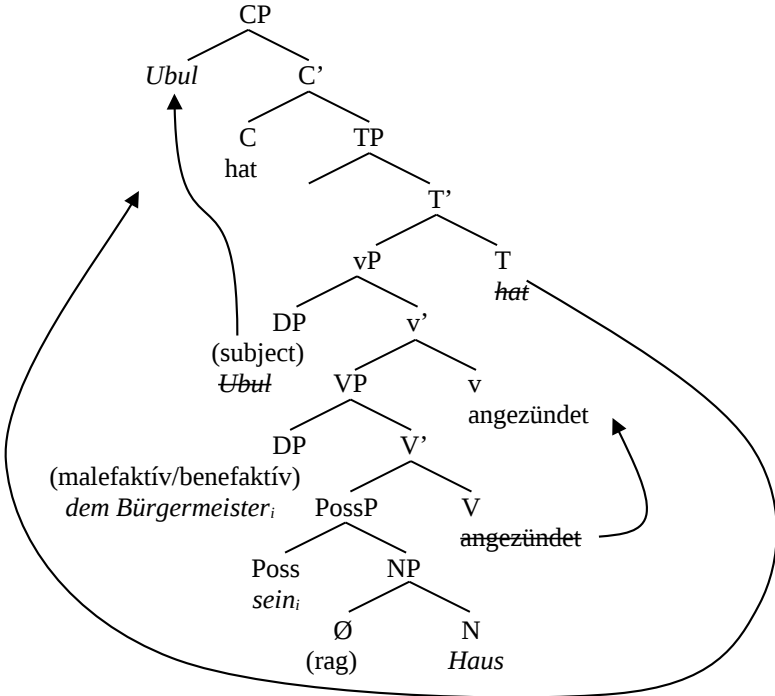
A (22) példa délnémet belső birtokos szerkezetként helyes lenne.⁹

A fenti ábra erre a külső birtokos szerkezetre az alábbiakban módosul:

⁹ A bajor adatközlők a belső birtokos szerkezetben ezeket is helyesnek találták; szerintük alanyi pozícióban is maradhat a mondat elején az egész komplexum:

Dem Bürgermeister seine Frau hat ein Kind gekriegt.
 ART-DEF-DAT-MASC polgármester PRON-POS.-FEM.SG3 feleség AUX-SG3 ART-INDEF.ACC.NEUTR gyermek kap-PERF
 ‘A polgármester feleségének gyermeke született.’

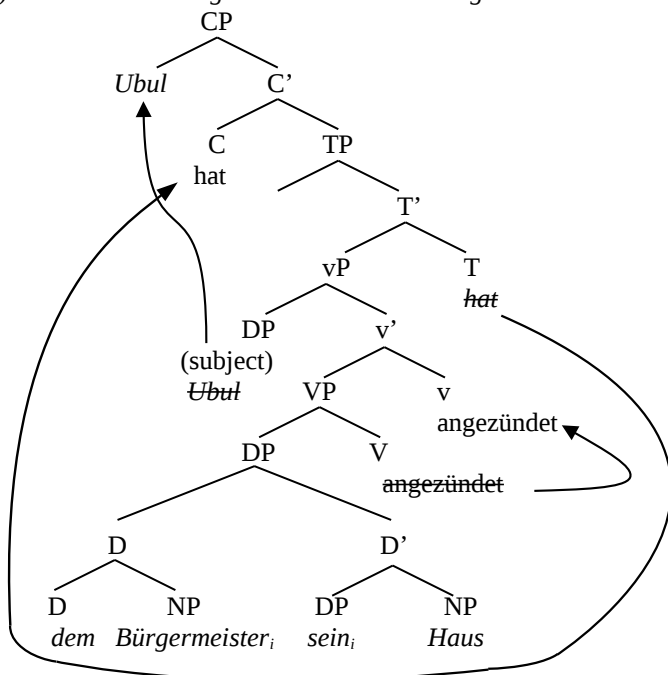
- (23) *Ubul hat dem Bürgermeister sein Haus angezündet.*
 (Ubul felgyújtotta a polgármester házát.)

Mivel a „*dem Bürgermeister*” és a „*sein Haus*” nem alkotnak egy összetevőt, az előbbi szabadon elmozdítható a topik pozíciójába. A birtokos névmás megjelenése miatt nem lehet szó a birtokos helyéről a malefaktív/benefaktív pozícióba való mozgatásról. A birtokos olvasat a *sein* névmás és a részeshatározós főnévi kifejezés koindexálásával, kötés útján jön létre.

A délnémet belső birtokos szerkezet azonban a következőképpen nézne ki:

(24) *Ubul hat dem Bürgermeister sein Haus angezündet.*

Ebben a délnémet belső birtokos szerkezetben a datívusz morfológiai eset a genitívusz egyik morfológiai megvalósulása. Ily módon a *dem Bürgermeister* a datívuszi esetet a birtokszótól kapja (a bajorban nincs genitívusz), a birtokviszony pedig a *sein* névmással való koindexálás révén valósul meg.

Összefoglalás

A németben előforduló datívuszi összetevővel kifejezett birtokszó alkotta főnévi kifejezésen kívüli, úgynevezett külső birtokos szerkezeteket három csoportba osztottam. Az A) csoportba soroltam azokat a szerkezeteket, melyek igéi megengednek érintett (malefaktív/benefaktív) szerepű vonzatot vagy szabad határozót. Megállapítottam, hogy ennél a szerkezetnél a belső birtokos szerkezettel ellentétben az indirekt tárgy (amely kötelező vonzat) vagy a részeshatározó (amely szabad határozó) és a tárgyesetben álló birtokszó nem alkotnak egy egységet. A szerkezetnek kétfajta olvasata is van, egy érintettséget kifejező birtokos értelme-

zés nélküli és egy birtokosi értelmezésű. A birtokosi olvasat csak akkor jön létre, ha az indirekt tárgy [+élő] jegyet visel, és azt a birtokos helyén generáltuk. A szabad határozók esetében a datívuszi összetevőt nem a birtokos helyén generáljuk, hanem mindig a malefaktív/benefaktív pozícióban és a birtokos helyén lévő üres kategóriával koindexáljuk a birtokos olvasat létrejöttéhez. Ezeknél is feltétel az [+élő] jegy.

A B) csoportba olyan szerkezeteket soroltam, ahol a birtokszó elidegeníthetelen birtokot jelöl. A datívuszi összetevőt ennél a csoportnál mindig a birtokos helyén generáljuk, amelynek itt is [+élő] jegyet kell hordoznia. A C) csoport szerkezetei az A) csoporttal rokon szerkezetek, formailag egybeesnek egy délnémet területen használt belső birtokos szerkezettel. Az A) csoporttól abban különbözik, hogy a birtokos helyén generált datívuszi összetevő a *sein* birtokos névmás jelenléte miatt nem mozgatható, hanem a *sein* névmással való koindexálás útján jut esethez.

Dolgozatomban a következő kérdéseket vizsgáltam:

- a) Mi indokolja a kötelező datívuszi vonzattal rendelkező igék esetében a kétfajta, birtokosi és érintettségi olvasatot?

A ditranzitív igéknél fellépő két olvasatot (az érintettség olvasata és a birtokos olvasat) Lee-Schoenfeld (2006: 127) szerkezeti ábrája segítségével vezettem le. A javasolt szerkezetek a következőképpen adtak választ a fenti kérdésekre:

Birtokos olvasat csak akkor jön létre, ha az indirekt tárgy a birtokos helyén generálódik, és innen emelkedik fel az érintettség tematikus szerepének eléréséhez a malefaktív/benefaktív DP-be. Ha eredetileg ez a birtokos hely nem volt betöltve, akkor nem is jön létre a birtokos olvasat, akkor csak a benefaktív/malefaktív olvasat lesz jelen.

Szabad határozók esetén a mozgatható nem lehetséges, ezért itt a malefaktív/benefaktív pozícióban generált datívuszi összetevőt a birtokos helyén egy üres kategóriával koindexáljuk a birtokosi olvasat létrejöttéhez. Ha nem áll fenn a birtokosi olvasat, értelemszerűen a koindexálás sincs jelen. Az elidegeníthetelen birtokot jelölő főnevek esetében viszont a datívuszi összetevőt mindig a birtokos helyén generáljuk, ami az eset megszerzésére a malefaktív/benefaktív pozícióba mozog.

- b) A datívuszi kifejezés az ige vagy a birtokszó vonzata?

A kötelező vonzatok esetében a birtokos helyén generált indirekt tárgy nem kap esetet, ezért kell egy olyan helyre mozognia, ahol ez megtörténhet. A birtokos helyén a birtokszó egy inherensen birtokos tematikus szerepet oszt ki az eset nélküli főnévi kifejezésnek. Az eset eléréséhez csakis a

malefaktív/benefaktív pozícióba mozoghat fel a datívuszi összetevő, ahol az érintett szerep kerül kiosztásra, ily módon az igétől és a birtokszótól egyaránt kap tematikus szerepet.

A szabad határozók esetében a malefaktív/benefaktív tematikus szerepet nem az ige osztja ki. A datívuszi rag maga hordozhat ilyen szerepet. Felmerülhet a kérdés, miért generáljuk a datívuszi összetevőt egy olyan helyen, ahol nem kap esetet. Erre a lehetséges válasz, hogy a mélyszerkezetben csak a tematikus kívánalmakat elégítik ki, esetleg olyan helyen, ahol nincs eset. Ily módon előfordulhat, hogy a datívuszi összetevő olyan helyen generálódik, ahol tematikus szerepet ugyan kap, esetet viszont nem.

c) Miért kötelező a datívuszi összetevő [+élő] jegye?

Az érintettség csak élő személyek esetében lehetséges, ezzel azt is magyarázhatjuk, miért kell élőnek lennie a részes határozónak a birtokos olvasat eléréséhez.

A forrás tematikus szerepet kiosztó igék esetében megjelenhet az érintett pozíció, ha ugyanis a forrás maga [+élő] jegyű, akkor értelmezhető érintettként. A célpont tematikus szerepet kiosztó igék esetében ez nem áll fenn, így ha a birtokos helyén generálnánk is a datívuszi összetevőt, nem lenne hova mozogni. Eset nélkül azonban nem maradhat, a birtokos olvasat nem jön létre.

A forrás és experiens tematikus szerepet kiosztó igék esetében amennyiben [+élő] jegyű a datívuszi összetevő, akkor értelmezhető érintettként (malefaktív/benefaktívként) is. Az érintett lehet birtokos is. Ha a birtokos helyén generált datívuszi összetevő az érintett pozícióba mozog, birtokos olvasatú lesz. A birtokos olvasat a célpont tematikus szerepet kiosztó igéknél nem lehetséges.

A szerkezetből az is következik, hogy mivel a birtokos és a birtok nem alkotnak egy mondattani egységet, nem mozgathatók együtt.

Hivatkozások

- DUDEN 2009. Die Grammatik, Unentbehrlich für richtiges Deutsch 8. überarbeitete Auflage. Bd 4. Hg: Dudenredaktion Dudenverlag München–Leipzig – Zürich S. 816–821, 827, 1212–13
- Eisenberg, Peter 2006. Grundriss der deutschen Grammatik Band 2. 3. durchgesehene Auflage, Hg: J.B. Metzler Stuttgart – Weimar S, 294–99
- Landau, Idan 1999. Possessor raising and the structure of VP. *Lingua* 107: 1–37.
- Lee-Schoenfeld, Vera 2006. *German possessor datives raised and affected*. In *J Comp German Linguist* 9: 101–142
- Rizzi, Luigi 1990. *Relativized Minimality*. Cambridge, MIT Press.
- Vergnaud, Jean-Roger – Zubizarreta, Maria-Luisa 1992. The Definite Determiner and the *Inalienable* Construction in French and in English. *Linguistic Inquiry* 23(4): 595–652 (J.R. Vergnaud and M.L. Zubizarreta)

PRENOMINÁLIS VONATKOZÓ SZERKEZETEK SZINTAKTIKAI VIZSGÁLATA A MAGYARBAN

Nádasdi Péter

Bevezetés*

Ez a cikk egy olyan témával foglalkozik, amelynek részterületei már korábbi tanulmányokban helyet kaptak, de most adódik először alkalom arra, hogy egészében kitérjek a problémára, és összekapcsoljam az eddigi szinkrón kutatásokat ebben a témában. A mai magyarban is léteznek olyan jelzős szerkezetek, mint *a Vágó István vezette vetélkedő* vagy *a vére hullott Vászka*. Fontos jellemzőjük ezeknek a szerkezeteknek, hogy szintaktikailag még mindig önálló és produktív alakok, továbbá egy nominális (*Vágó Istán, vére*) és egy *-t,-tt* toldalékos verbális elem (*vezet-t-e, hull-ott*) kapcsolatából állnak, és személynélő található a szerkezet egyik tagján (*vezet-t-e, vér-e*). Az első típusban (*a Vágó István vezette vetélkedő*) a személyjelölő a hátul helyet foglaló verbális elemhez kapcsolódik, ezért a továbbiakban *hátul jelöltnek (HJ)* nevezem. A másik típus (*a vére hullott Vászka*) esetében a személyjelölő az elől álló nominális elemnek jelenik meg, így ezt a továbbiakban *elől jelöltnek (EJ)* hívom. Nádasdi (2006)-ban még kizárólag a **HJ**-csoporttal foglalkozhatam, hiszen szintaktikailag önálló szerkezettel a nyelvészeti szakirodalomban elismerten csak ez a típus rendelkezett. Az **EJ**-re csupán mint független bizonyítékként utalhattam, mert annak még csak a lexikalizált példányait ismerhettem, de Nádasdi (2010, 2011)-ben már bemutatom, hogy az **EJ**-csoport szintén tartalmaz a mai magyar nyelvben mondattanilag is elemezhető példányokat. A jelen cikk újdonsága az, hogy a két személyjelölt jelzői szerkezetet együtt, egyenértékűként és önálló szintaktikai szerkezetként elemezhetem a

---

* Köszönetemet fejezem ki a kötet szerkesztőjének, Gécseg Zsuzsának és az ismeretlen lektornak gondos munkájukért. Kenesei Istvánnak, a témavezetőmnek pedig szeretném megköszönni a támogatását és a segítségét a cikk létrejöttében, még ha nem mindenben is értettünk egyet a szerkezet véges (finit) jellegének megítélésében. Természetesen minden felelősség egyedül engem terhel a cikk esetleges hibáiért és hiányosságaiért.

Jelen kutatási eredmények megjelenését „Az SZTE Kutatóegyetemi Kiválósági Központ tudásbázisának kiszélesítése és hosszú távú szakmai fenntarthatóságának megalapozása a kiváló tudományos utánpótlás biztosításával” című, TÁMOP-4.2.2/B-10/1-2010-0012 azonosítószámú projekt támogatja. A projekt az Európai Unió támogatásával, az Európai Szociális Alap társfinanszírozásával valósul meg.

mai magyarban, és nem külön-külön vizsgálom, hanem közös és egyenrangú elemzésbe vonom be őket.

A generatív nyelvelméletek közül minimalista elméleti keretbe ágyazva végzem el a szerkezetek szintaktikai elemzését. A **HJ** létezése nem vitatott a mai magyarban, viszont az **EJ**-szerkezet leírásának még kevésbé ismert volta miatt Nádasdi (2010 és 2011) felhasználásával a cikkben bemutatom e szerkezetnek az adatállományát, az **EJ** és **HJ** adataiból levonható empirikus általánosításokat, majd megfogalmazom a cikk fő állításait. Feltételezem, hogy a kérdéses konstrukciók vonatkozó szerkezetként értelmezhetők, azaz alkalmazható rájuk Chomsky (1977, 1981) definíciója, amely szerint az $\bar{A}$ -függőségek csoportjába tartoznak. A tanulmányban az elméleti keretként felhasznált Adger–Ramchand (2005) minimalista elemzési módszerének bemutatása után megvizsgálom a véges igeiség lehetőségeit, hogy a Chomsky (1981) által a finitség kritériumainak tekintett *TENSE* és *AGREEMENT* jegyekkel rendelkezik-e a szerkezetek verbális eleme, ezen jegyek meglétéből az következne ugyanis, hogy véges ige található a kérdéses konstrukciókban. Végül az elméleti keretbe való behelyezéssel együtt elvégzem a szerkezet szintaktikai elemzését. A cikkben szoros átfedést találhatunk a szintaxis ezen elmélete és a tipológia között, hiszen Chomsky számára az egyes nyelvek nyelvtanai csak annyira fontosak, amennyivel hozzájárulnak az egyetemes nyelvtan általános elméletéhez.

További kérdések adódnak még, amelyek választ várnak a későbbiekben: Miért csak múlt idő van a kérdéses szerkezetben? Miért nincs egyeztetés a többes szám 3. személlyel mindkét szerkezetben, valamint a *maga* névmással a **HJ**-ben?

1. Adatok

A *-t/-tt* toldalékos verbális elemet tartalmazó szerkezetek közül csak a személyjelölt és jelzői alakokat vizsgálom. Nézzünk néhányat a **HJ**- és az **EJ**-csoportból.

1.1. Személyjelölő a verbális elemen (háttul jelölt, HJ)

1.1.1. A nominális elem főnév

a Vágó István vezette vetélkedő, a vörösiszap sújtotta terület, az ember nem járta terület, a magam készítette ajándék, az Andorra megszállta területek, %a monacói herceg nőül vette dél-afrikai úszónő, az autók keltette zaj, egy a norvég rendőrség elfogta tömeggyilkos, a gyermeket váró anya megkívánta édesség, (a

rendőrség villámgyorsan elfogta) a betörés közben a felébredő házigazda megrémítette (és ettől megrettent) rablók(at), %a Lajosék felásták föld (Jakab 1988: 301).¹

1.1.2. A nominális elem névmás

A leíró és elméleti igényű nyelvtanok is elismerik a létezését a mai magyarban. A leíró nyelvtanok közül Tompa (1961/62), Rácz (1968), Adamikné Jászó (1985), A. Jászó (1991), Keszler (2000), Keszler–Lengyel (2002), míg az elméletiek közül Kenesei (1986) és Laczkó (2001) foglalkozik velük:

E/1.	az (én) idéztem példa	egy (én) említettem levél
E/2.	a(z) (te) idézted példa	egy (te) említetted levél
E/3.	az (ő) idézte példa	egy (ő) említette levél
T/1.	a(z) (mi) idéztük példa	egy (mi) említettük levél
T/2.	a(z) (ti) idéztétek példa	egy (ti) említettétek levél
T/3.	az *(ők) idézte/(ők) idézték példa	egy *(ők) említette/(ők) említették levél

1.2. Személyjelölő csak a nominális elemen (elöl jelölt, EJ)

A leíró szinkrón nyelvtanok ezt a szerkezetet ma már a szóösszetételek között tartják számon, és ellentétben a **HJ**-csoporttal, önálló szintaktikai szerkezetként már nem tekintenek rá. Ez azt jelenti, hogy néhány, ma még használatos lexikalizált alaktól eltekintve zárt csoportként írják le (Tompa 1961/62, Rácz 1968, Adamikné Jászó 1985, A. Jászó 1991, Keszler 2000, Keszler–Lengyel 2002). A magyarázó vagy elméleti igényű nyelvtanok közül azok is eltekintettek a vizsgálatától, mint például Kenesei (1986, 2000), vagy nem is foglalkoztak vele, mint például Laczkó (2001, 2002, 2008), amelyek elemezték a **HJ**-csoportot, hiszen a leíró nyelvtanokban fellelhető példányokat a lexikon részeinek tartották. Nádasdi (2006)-ban pedig még csak független bizonyítékként használhattam fel a **HJ**-típus kutatásánál az **EJ**-csoportot.

Nádasdi (2010 és 2011)-ben viszont a mai nyelvhasználatból vett adatokon keresztül mutattam be, hogy az **EJ**-típus is létezik a mai magyarban, produktív, és nem alkot zárt osztályt. A téma újdonsága miatt a Nádasdi (2010, 2011)-ben ismertetett adatokat is közlöm, mert nem elegendő, hogy olvasóimat csak korábbi cikkekre való hivatkozással próbáljam meggyőzni a szerkezet létjogosultságáról. Az adatokat részben magam hoztam létre, de ezeket anyanyelvi beszélőkön teszteltem.² Felmérést készítettem 100 anyanyelvi beszélővel, akik közül 18 nyelvész (képzetségű) volt, 82 pedig elsőéves böl-

¹ Jakab ugyanakkor elismeri, hogy az egyeztetett változat használata erősen korlátozott, és a *Lajosék felásta föld* az általános.

csészhallgató (magyar és valamilyen nyelvszakos), így a többség életkora 19–20 év volt. A vizsgálat során az adatközlőket arra kértem, hogy a kontextus nélküli, csak önmagukban álló szerkezeteket értékeljék aszerint, hogy elfogadhatók vagy nem elfogadhatók számukra. A különböző feladatok pedig úgy épültek fel, hogy azok felmérjék, milyen környezetekben fordulhat elő az ebben a szerkezetben megjelenő nominális és verbális elem: elfogadható-e a szerkezet igekötővel, behelyezhető-e jelző, határozó, részt vehet-e mellérendelésben a nominális vagy a verbális elem, többes számban is előfordulhat-e a szerkezet, valamint a személyjelölő elhagyása mennyire befolyásolja a szerkezet elfogadhatóságát. A tesztelt alakok mellett jelzem a vizsgált személyek számát, ez százaléknak is megfelel, hiszen 100-as korpuszon végeztem a felmérést. Az adatok másik része nyomtatott vagy internetes forrásból származott. A világhálós és nyomtatott alakoknál pedig lábjegyzetben megadom a hivatkozást, ahol azok elérhetőek, de tágabb szövegekörnyezet nélkül, a módosított főnév szótári alakjában és az eredeti helyesírást figyelmen kívül hagyva veszem fel őket az adatbázisba. Nézzünk néhányat a példák közül, külön csoportba sorolva a magam alkotta és külön a mások által létrehozott példákat.³

A. Magam alkotta és anyanyelvi beszélőkön tesztelt példányok:

a vére hullott Vászka (86%), a nyoma veszett ember (97%), a szőre hullott farkas (78%), az élete beteljesedett ember (58%), a türelme fogyott vásárló (88%), a vágya beteljesült ember (61%), a vágya teljesült ember (65%), az élete rosszabbra fordult ember (67%), az egy arcizma se rándult ember (51%), a hátsó lába égett kutya (61%).

B. Nyomtatott és internetes példányok, amelyek közül néhányat anyanyelvi beszélőkön is teszteltem:

---

² Annak ellenére, hogy válaszadóimat arra kértem, hogy se a helyesírást, se a módosított főnevet ne vegyék figyelembe szigorúan, mégis voltak néhányan, akik egyrészt jelezték, hogy éppen ezek miatt elfogadhatatlan számukra a szerkezet, vagy belejavítottak, ezért ezeket úgy vettem, hogy a szerkezetet elfogadhatónak tartják.

³ Látszólag módszertani problémát jelent a szerkezetek helyesírása, amely rányomja a bélyegét a szerkezetek megítélésére is (szóösszetétel kontra önálló szintagma), pedig ahogy Laczkó és Mártonfi (2004) fogalmaz a vitaanyagukban, a legneuralgikusabb pontja helyesírásunknak a különírás és az egybeírás, mivel a szókapcsolatok és az összetételek között nem húzható nyelvtani értelemben éles határ. A legnagyobb gondot az állandósult szókapcsolatok jelentik, és a kéttagú, igei alapú állandósult szókapcsolatok a legproblémásabbak, amilyenek a vizsgált szerkezeteink is. Az egybeírást csak a kialakult írásgyakorlat indokolja. A lexikalizált alakokat egységesen kötőjelesen írom a vizsgálat során, míg az újonnan létrehozottakat különírom, figyelmen kívül hagyva az alkotója írásmódját, hiszen azokat szintaktikailag függetleneknek feltételezem.

hangja ment dalnok (87%, Petrovics 2006: 478),⁴ *egy hangja elment* énekesnő,⁵ *agya kiürült, zsebe megtelt* politikai elit (Petrovics 2007: 10),⁶ *a felmérés közben nyomuk veszett kollégák*,⁷ *a lábuk tört* paripák,⁸ *agya bomlott* csoportok,⁹ *agya megbomlott* mulatás,¹⁰ *tudata hasadt* emberek,¹¹ *egy szőre hullott* leopárd,¹² *a türelme fogyott* romák,¹³ *a pénze fogyott* vándor¹⁴, *egy agya buggyant* elképzelés,¹⁵ *lábuk veszett* koldusok¹⁶, *füle veszett* szerelem,¹⁷ *agya vérzett* hangya,¹⁸ *haja kopott* fej,¹⁹ *a körme fogyott* díjbeszedő,²⁰ *arca fogyott* örs,²¹ *a vére fogyott* settenkedő,²² *egy örökké ideje fogyott* vénember.²³

A fenti példák azt jelzik, hogy az **EJ** a mai magyarban ugyanúgy produktív és szintaktikailag önálló alaknak tekinthető, mint a **HJ**, még ha ez a produktivitás korlátozott is, és nem minden anyanyelvi beszélő tartja elfogadhatónak ezt a típusú szerkezetet. A leíró nyelvtanok, mint például Tompa (1961/62), Rác (1968), Adamikné Jászó (1985), A. Jászó (1991), Keszler (2000), Keszler–Lengyel (2002), a lexikalizált alakokat (*isten-adta, magva-szakadt*) a szó-

⁴ L. Petrovics Emil 2006: *Önarckép / álarc nélkül 1930/1966*. Elektra Kiadóház, Budapest.

⁵ [<http://forum.index.hu/Article/showArticle?t=9167047&go=87581868&p=1> – 2011. augusztus 5.].

⁶ L. Petrovics Emil 2007: *Önarckép / álarc nélkül, Második könyv. 1967/2007*, Elektra Kiadóház, Budapest.

⁷ [<http://epa.oszk.hu/00700/00775/00024/1352-1359.html> – 2011. augusztus 5.].

⁸ [<http://www.epa.oszk.hu/00200/00242/00226/pdf/00226.pdf> – 2011. augusztus 5.].

⁹ [<http://torzaszatal.hu/Article/jumpTree?a=86520274&t=9186253> – 2011. augusztus 5.].

¹⁰ [<http://www.csataloo.eoldal.hu/oldal/bal> – 2011. augusztus 5.].

¹¹ [<http://www.zenezsoveg.hu/dalszoveg/43217/tizedes-meg-a-tobbiek/csako-zizi-zenezsoveg.html> – 2011. augusztus 5.].

¹² [<http://totalcar.hu/magazin/hirek/?main:2003.12.01&157093> – 2011. augusztus 5.].

¹³ [<http://www.beol.hu/tolna/kozelet/elfogyott-a-romak-turelme-hiaba-vartak-a-penzekre-228268> – 2011. augusztus 5.].

¹⁴ [<http://cegvezetes.cegnet.hu/1999/5/vallalati-fazonigazitas> – 2011. augusztus 5.].

¹⁵ [<http://www.netacademia.net/tudastar/default.aspx?upid=250> – 2011. augusztus 5.].

¹⁶ [<http://litera.initon.hu/hirek/gangszter-palee-es-a-konyv-kartell> – 2011. augusztus 5.].

¹⁷ [<http://www.naplom.com/naplo/dejavu/naplo/2007-06> – 2011. augusztus 5.].

¹⁸ [<http://bmw.nyuz.hu/php/hozzaszol.php?b=20192> – 2011. augusztus 5.].

¹⁹ [<http://ifhl.passwd.hu/newforum/topic.php?id=99&page=114> – 2011. augusztus 5.].

²⁰ [<http://www.martely.hu/kalaris/kalaris200604.pdf> – 2011. augusztus 5.].

²¹ [<http://forum.index.hu/Article/showArticle?go=77918501&t=9162043> – 2011. augusztus 5.].

²² [http://buzz.miner.hu/hilary_duff?p=2 – 2011. augusztus 5.].

²³ [<http://cseke.atw.hu/milos/milos0207.shtml> – 2011. augusztus 5.].

összetételek között tárgyalják, de az adatok mindenképpen két csoportra oszthatók. Az egyik típusba olyan alakok tartoznak, amelyek már teljesen lexikalizálódtak és a jelentésükben a kompozicionalitás már nem érvényesül, mint például az *ügye-fogyott* és az *agya-lágyult* esetében. A másik csoportot többek között a *magva-szakadt* vagy *divatja-múlt* alkotja, amelyeknek a jelentését még teljesen kompozicionálisan adhatjuk meg, de ettől függetlenül a szóösszetételek között tartjuk őket számon. Az **EJ**-nek a harmadik változata pedig a Nádasdi (2010 és 2011) alapján ismertetett példányok, mint például *a vére hullott Vászka*, melyek a szintaxis tárgyát képezik.

Az **EJ** szintaktikai önállóságát a jelző behelyezhetőségével indokolom. A jelző ugyanis kizárólag a nominális elemet módosítja. Ez csak úgy lehetséges, ha a nominális és a verbális elem különállóak: *a [(hátsó lába) égett] kutya/*a [hátsó (lába égett)] kutya ≠ a hátsó, (lába égett) kutya, az [(ősz haja) hullott] férfi/*az [ősz (haja hullott)] férfi ≠ az ősz, (haja hullott) férfi*. Ezzel szemben ez már a kompozicionális lexikális típusnál sem működik: **a [(legutolsó/idei divatja-)múlt] holmi, *egy unatkozó, [(jó/rossz kedve)-szegett]} gyermek*. A jelző, mivel nem módosíthatja az egész szerkezetet, vagy az antecedens, vagy az argumentum bővítője lehet. Szóösszetétel esetében a jelző csak az antecedenshez kapcsolódhat, hiszen az alkotóelemek nem önállóan, hanem egységes egészként módosíthatók. A lexikalizált konstrukció nem módosítható jelzővel, a lexikalizált típusok tehát egyértelműen szóösszetételként jelennek meg. A nominális elem módosítása jelzővel szükséges és elégséges feltétel ahhoz, hogy a **HJ**-hoz hasonlóan az **EJ**-t is független szintaktikai szerkezetnek tekintsük. Az **EJ** így szintén a szintaxis tárgyát képezi. A továbbiakban mind az **EJ**-nek, mind pedig a **HJ**-nek csak a szintaktikailag független alakjaival foglalkozom.

1.3. Az adatokból levonható empirikus általánosítások

A két szerkezet, az **EJ** és a **HJ** közös jellemzőit a következőkben foglalhatjuk össze:

1. mindkét szerkezet egy nominális és egy verbális elem kapcsolata, amelyek mindig ebben a sorrendben követik egymást: *Vágó István és vezette, vére és hullott*
2. van bennük egy **-t/-tt** toldalékos verbális elem: *vezet-t-e, hull-ott*
3. egy nem esetjelölt nominális elemet is tartalmaznak: *Vágó István, vére*
4. személyjelölő található bennük, amely vagy a verbális elemen (*vezett-e*), vagy a nominálison (*vér-e*) jelenik meg

5. megszorítottak a szerkezetek, többnyire csak a nominális és a verbális elem pusztá kapcsolatából állnak: (a) *Vágó István vezette (vetélkedő), (a) vére hullott (Vászka)*, de behelyezhető a szerkezetekbe:
  - a. igekötő: *egy hangja elment énekesnő, az Andorra megszállta területek*
  - b. igemódosító: *az élete rosszabbra fordult ember, %a monacói herceg nőül vette dél-afrikai úszónő*
  - c. tagadószó: *az egy arcizma se rándult ember, az ember nem járta terület*
  - d. igei argumentum: *a felmérés közben nyomuk veszett kollégák, a betörés közben a felébredő házigazda megzavarta rablók*
  - e. jelző, amely csak a nominális elemet módosítja: *a [(hátsó lába) égett] kutya/*a [hátsó (lába égett)] kutya ≠ a hátsó, (lába égett) kutya, a {[gyermeket váró] anya} megkívánta} édesség/*a {[gyermeket váró] [anya megkívánta]} édesség*
6. jelzői szerepben állnak egy módosított főnév (antecedens) előtt: *a (Vágó István vezette) vetélkedő, a (vére hullott) Vászka*
7. a szerkezeteket sok esetben egy névelő vezeti be, amely lehet határozott vagy határozatlan, de el is maradhat: *(a) Vágó István vezette vetélkedő, (egy) szőre hullott leopárd*
8. a szerkezetek nominális elemének is lehet külön névelője, ha a két névelő különböző: *egy a norvég rendőrség elfogta tömeggyilkos, az egy arcizma se rándult ember*

A két szerkezet egyedi tulajdonságai pedig az alábbiakban ragadhatók meg:

A **HJ**-csoportnál a személyjelölő csak és kizárólag a verbálison jelenik meg (*vezett-e*), és kizárólag tárgyas igék, illetve tárgyaltalkalmilag felvevő tárgyaltalan igék, mint például *jár, lakik* fordulhatnak elő a szerkezetben.

Az **EJ**-csoportnál a személyjelölő csak és kizárólag a nominálison jelenik meg (*vér-e*), és kizárólag tárgyaltalan igék fordulhatnak elő a szerkezetben. Nem találunk rá példát, hogy ilyen szerkezetben a verbális elem jelenjen meg a személyjelölő. Így sem **vére hullotta*, sem pedig **vér hullotta* nem létezik.²⁴ A módosított főnév és az ige argumentuma között rész-egész viszonyt fedezhetünk fel, és legtöbbször az antecedens az elidegeníthetetlen része az ige argumentumának (lásd pl. a *vére hullott Vászka, a szőre hullott*

---

²⁴ Kizárólag tárgyaltalan igés szerkezetek tartoznak ebbe a csoportba, ahol a személyjelölő nominális elem nem értelmezhető semmiképp sem a verbális elem tárgyi vonatának, ilyen például a *hitele-vesztett*. Az előbbi kifejezés semmiben sem különbözik szerkezetét tekintve az *egy hitelét vesztett újságíró* kifejezéstől, csak annyiban, hogy a tárgyi argumentum az esetben jelöletlen.

farkas, a gyomra telt vendég, a termése pusztult mező). A nominális elem és az antecedens között szintaktikai és szemantikai kapcsolatot lehet teremteni. Mint fentebb is hangsúlyoztam, a lexikalizált alakok egyik típusánál ugyan vannak még kompozicionális példányok, mint például a *magva-szakadt* esetében, de a nem kompozicionálisnál már nincs semmilyen szemantikai kapcsolat a szerkezet nominális eleme és az antecedens között. A szerkezet egységes melléknévként viselkedik, azaz a szerkezetnek nem az egyik tagja jelöli ki azt a halmazt, amelynek elemeit módosíthatja a szerkezet, hanem a szerkezet (nem kompozicionális) összjelentése alapján választódik ki a megfelelő módosított főnév: *az agya-lágyult* (= értelmetlen, zagyva) *ötlet* lehetséges konstrukció, amely viszont nem értelmezhető úgy, mint **az az ötlet, amelynek az agya (meg)lágyult*. Ezzel szemben *a vére folyt* __ szerkezet antecedensének a helyére nem helyezhető akármilyen szó, nem elég, hogy élőt jelentő főnév legyen, hanem magasabb rendű állatfajnak vagy embernek kell lennie, amelyben vér kering. Ilyen például a *disznó*, amely jólformálttá teszi a szerkezetet: *a vére folyt disznó*, és amelyet úgy fordíthatunk, hogy *az a disznó, amelynek a vére folyt*. Egy élettelen dolog azonban már rosszul formálttá változtatja a konstrukciót; ilyen például a *papír* (**a vére folyt papír*). A szerkezet verbális eleme által kiválasztott tematikus szerep követelményeinek megfelelő argumentumnak tehát szemantikai kapcsolatban is kell lennie a módosított főnévvel.

2. A cikk fő állításai

Felteszem, hogy

1. a vizsgált szerkezetek nominális és verbális eleme között predikatív viszony van, azaz a nominális elem a verbális elem alanyi argumentuma
2. a vizsgált szerkezetekben a verbális elem nem igenév, hanem verbum finitum
3. a vizsgált szerkezetek beágyazott (tag)mondatok, prenominális vonatkozó szerkezetek, ami a személyjelölő révén válik nyilvánvalóvá, és a szerkezetekben a személyjelölő egy olyan rejtett névmásra referál, amely az antecedent (módosított főnevet) képviseli a tagmondatokban

3. Az elméleti háttér: Adger–Ramchand (2005)

A generatív elméletek közül a vonatkozó szerkezetek meghatározására Chomsky (1977, 1981) elképzelését alkalmazom, amely szerint a vonatkozó szerkezetek az $\bar{A}$ -függőség tipikus példái, és ezek esetében valamely operátor

($\bar{A}$ -kötő) köt valamilyen változót (üres kategória), ami lehet nyom vagy *pro*. A vizsgált konstrukciók valóban tartalmaznak üres kategóriát. Az **EJ** esetében a személyjelölő megjelenéséből és egy testesen megjelenő birtokos hiányából levont következtetés eredményeként rekonstruálhatjuk: *a t/pro vére hullott Vászka*, míg a **HJ**-ra vonatkozólag Kenesei (1986), Laczkó (2001, 2002, 2008) és Nádasdi (2006) megközelítését követem: *a Vágó István t/pro vezette vetélkedő*. Adger–Ramchand (2005) megállapítása szerint ha meg tudjuk mondani, hogy az $\bar{A}$ -függőség alján megjelenő űrt nyom vagy *pro* tölti ki, akkor azt a kérdést is meg tudjuk válaszolni, hogy mozgatás vagy helyben generálás (egyesítés) történik-e.

Adger–Ramchand (2005) az „azonosítási megfeleltetést” (*identity effect*) használja fel, hogy eldöntse: mozgatás vagy egyesítés történik-e. Az azonosítási megfeleltetés érvényesülése esetében a vélt elmozgatott összetevő és a keletkezett űr helyén megjelenő másolat megegyezik, ami azt jelenti, hogy az elmozgatott összetevő minden változtatás nélkül visszahelyezhető az űr helyére, és nem érvényesülnek lokális hatások. A mozgatás és az egyesítés között az az alapvető különbség, hogy mozgatás esetén működik ez a feltétel, az egyesítés műveleténél viszont hiányzik. Ilyenkor a beágyazott mondatban megjelenő űr helyét egy másik, a vélt kimozgatott összetevőtől különböző elem tölti ki. A jelentkező űrön lokális hatások működnek, lokális kényszerek hatására nem azonos a vélt elmozgatott elemmel. Ezt az űrt nem nyomként (másolatként) interpretálhatjuk, hanem fonetikailag üres *pro*-ként. Ha van *pro*, nem léphet fel mozgatás, csakis helyben generálás, azaz egyesítés történik: a névmás és az ige egyesítése. Ha viszont névmás jelentkezik, amely magán viseli az ID jegyet (*identification*, azonosítás), léteznie kell egyeztetésnek, azaz a névmást valamilyen értékkel kell ellátnunk, hogy interpretálni tudjuk. Kétféle névmást különböztetnek meg. Az egyik típusú névmás (diszkurzus vagy szintaktikai) antecedense által lesz interpretálva: $\emptyset$ -értéket vesz fel [$\text{ID}:\emptyset$], a másik típusú referensét pedig egy predikátum absztrakciós operátor által identifikáljuk: $\text{dep}(\text{endens})$ értéket vesz fel [$\text{ID}:\text{dep}$]. A két névmástípus szintaktikai-szemantikai reprezentációját a következő formulával ábrázolhatjuk: [$\Lambda \dots \text{ID}$] $\rightarrow \lambda x \dots x$

A szintaktikai [Λ] jegy szemantikai λ -operátorként, a szintaktikai ID jegy pedig szemantikai változóként interpretálható, tehát közvetlen megfelelés van a szintaktikai szerkezet és a szemantikai interpretáció között.

A kötő operátor a mondatjellemző²⁵ vagy mondatbevezető (COMP) egy interpretálható Λ -értékű jeggyel és egy interpretálható [ID:dep] jeggyel rendelkezik. A mondatjellemző értékelt ID jegye egyeztetve lesz a névmás nem értékelt [ID:] jegyével, és dep-ként lesz értékelve. A függőség kölcsönös: mindkettőnek szüksége van az interpretációjához a másikra. A fent leírtakat Adger–Ramchand (2005) gael példájával megegyező ír mondat szintaktikai levezetésén és szemantikai interpretációján szemléltetem:

(1) <i>An duine a bhuail- -f- -ea- -s²⁶ sé</i>	<i>pro</i>
az ember COMP ver TENSE AGR _{fut} F _{wh} Ő-MASC	<i>pro</i>
COMP[Λ , ID:dep]	<i>pro</i> [ID:] →
COMP[Λ , ID:dep]	<i>pro</i> [ID:dep]
λx	x

Jelentése: 'Az az ember, akit ő meg fog verni.'

A fenti vonatkozó mellékmondat űrt tartalmaz, amelyet Adger és Ramchand névmásként interpretál, hiszen kimutatják, hogy a *wh*-konstrukcióknál, így a vonatkozó mellékmondatoknál sem beszélhetünk másolatról, a mellékmondatban megjelenő űr ugyanis nem egyezik meg a vélhetően kimozgatott összetevővel. Az ilyen névmás értékeléséhez szükség van egy [ID:dep] jeggyű mondatjellemzőre, amit az *a* funkcionális kategória képvisel a tagmondatban. A mondatjellemző *dep*-ként értékeli a névmást. A mondatjellemzőnek elvileg nincs szüksége a névmás jelenlétére, hiszen az értelmezhető, így nem kell már értékkel ellátni. A névmás megjelenésére azért tart igényt, mert ha mind a [Λ] jegyet, mind az ID jegyet ezen az elemen értelmezzük, egyszerre értelmeződik operátornak és változónak. Viszont a mondatjellemző csak operátor szerepű. Így a névmás is hordoz egy ugyanilyen ID jegyet (a fellépő értékelés miatt), ami életbe lépteti az „Egyeztetés Egyszeres Értelmezéssel (*Interpret Once Under Agree /IOA/*) Elvet”: az interpretálandó jegyek csak egyszer interpretálhatók az egyeztetési láncban. Ez az elv biztosítja, hogy csak a névmáson értelmeződik ez a jegy. A mondatjellemző interpretációjához tehát elengedhetetlen egy névmás jelenléte, még rejtetten is, hiszen a „Teljes Értel-

²⁵ A mondatjellemző Kenesei (1984) magyarítása a *complementizerre*. Ez a szakkifejezés a mondatbevezetőnél mindenképpen jobban hangzik, hiszen a prenominalis vonatkozó stratégiájú nyelveknél, így például a baszk és kínai esetében az éppen nem a mondat kezdetén áll, hanem a tagmondat végén.

²⁶ Ennél a stratégiánál az egyeztetési jegyen (AGR) kívül az ige opcionálisan vonatkozó formát (F_{WH}) is magára öltethet, míg a 2. stratégiánál a vonatkozó forma tiltva van (lásd (2) példa). Történetileg az egyeztetési morféma és a vonatkozó forma összeolvadt: *-(a)idh+s*, ahol *dh* már az ír legtöbb nyelvjárásában és a standard írben néma hangzó.

mezés (*Full Interpretation*) Elve” szerint egy elemen csak egy jegy értelmezhető, viszont minden jegyet interpretálnunk kell a feldolgozás során, így a függőség kölcsönös a két elem között.

Az írben létezik egy másik vonatkoztatási stratégia is, és ilyen esetben nyíltan is megjelenhet a visszamaradó névmás a beágyazott mondatban. Adger–Ramchand (2005) szerint itt a mondatjellemzőnek az egyedüli feladata a szintaktikai és szemantikai kapcsolat megteremtése a vonatkozó mellékmondatban található nominális elem és a mondatjellemző között. Az ilyen mondatjellemzőnek hiányzik az [ID:dep] jegye, csak [Λ] jegye van, ezért minden további nélkül megjelenhet egy olyan visszamaradó névmás a mondatban, amelynek egy interpretálható és értékelt φ-jegye van. A kétfajta mondatjellemzőnek elméleti megfontolásból való elkülönítését empirikusan is megalapozott érvek támasztják alá, hiszen az ír nyelv különbséget tesz a mondatjellemzők között. Ez az elmélet explicit módon meg tudja magyarázni, miért létezik az írben két különböző mondatjellemző a vonatkozó mellékmondatok számára. A szemantikai interpretációja a szintaktikai különbség ellenére azonos a kétfajta vonatkozó mellékmondatnak, mivel a szemantikai interpretációt nem érintik a lokális szintaktikai hatások, és független az ID értékétől:

(2) <i>An duine</i>	<i>a</i>	<i>mbuail-</i>	<i>-f</i>	<i>-idh</i>	<i>sé</i>	<i>é</i>
az ember	COMP	ver	TENSE	AGR _{fut}	Ő-MASC	Őt-MASC
	COMP[Λ]					<i>pro</i> [ID:φ]
	λ _x					x

Jelentése: 'Az az ember, akit ő meg fog verni.'

Adger–Ramchand (2005) független bizonyítékot is talált annak igazolására, hogy a „jobb híján” *pro* nem csupán hipotézis. A São Tomé-i portugál kreol nyelvben ugyanis nyíltan is megjelenik, és nem mutat semmiféle egyezést az antecedensével, ami arra utal, hogy nem a szokásos visszamaradó névmásról van ez esetben szó (Adger–Ramchand 2005):

(3) <i>Inen_i</i>	<i>faka se</i>	<i>ku</i>	<i>n va</i>	<i>mpon</i>	<i>ku-e_j/</i>	<i>*ku-inen_i</i> .
ART-PL3	kés	DEM	COMP	SG1	vág kenyér	INSTR-SG3/ *INSTR-PL3
			COMP[Λ, ID:dep]		<i>pro</i> [ID:]	→ /* <i>pro</i> [ID:φ]
			COMP[Λ, ID:dep]		<i>pro</i> [ID:dep]	

Jelentése: 'Azok a kések, amelyekkel kenyeret vágok.'

Az Adger és Ramchand által felállított elmélet a jegyek segítségével ad magyarázatot a kétfajta vonatkozó szerkezet szintaktikai különbségére és szemantikai egyezésére. Helyesen jósolja meg, hogy a második stratégia nem

jelenhet meg „jobb híján” névmással, mert egy [ID:] jegyű névmás nem értékelhető egy COMP[Λ] által [ID:dep] jegy nélkül. Ez az elmélet az univerzális grammatika elveit alkalmazza a különböző vonatkozó stratégiákra, de a nyelvspecifikus paraméterekre is tekintettel van.

Mielőtt a vizsgált konstrukcióra alkalmaznánk az elméletet, tisztáznunk kell a verbális elem típusát, hiszen az elmélet csak a véges ígés vonatkozó szerkezetekre alkalmazható. A kormányzás-kötés (LGB) elméletében (Chomsky 1981) ugyanis a nem finit (igeneves) tagmondatok alanyaként a fonetikailag üres nagy PRO funkcionál, amely a kis *pro*-val ellentétben zéró esettel rendelkezik, és csak tematikus szerepe van. Továbbá mivel a PRO a generatív elméletben csak alanyi argumentum szerepét töltheti be – ugyanis nem lehet kormányzott pozícióban, és csak a nonfinit alany ilyen, a fenti példákban pedig bármilyen (az (1)–(2)-ben tárgyi, (3)-ban eszközhatározói) szintaktikai szerepű elem vonatkozatható – mindenképpen véges ígét kell találnunk a vizsgált szerkezeteinkben, hogy az elméletet alkalmazni tudjuk rájuk.

A vonatkozó szerkezetekben megjelenő, az antecedensre visszautaló névmási elemet a tipológiában visszamaradó névmásként tartják számon (Downing 1978), míg a generatív nyelvtanok rezumptív névmásként utalnak rájuk, amelyek a szokásos névmásokkal egyeznek meg. Chomsky (1982) szerint a rezumptív névmások a mozgatas alternatívájának tekinthetők, és helyben generálással íródhatnak ki. Shlonsky (1992) ellenben úgy gondolja, hogy a rezumptív névmások csak az „Utolsó mentsvár (*Last Resort*)²⁷ Elve” alapján jelennek meg, mikor a *wh*-elemek mozgatása blokkolva van. Suñer (1998) szerint két rezumptív névmásos stratégia van. Az egyik megegyezik Shlonsky elképzelésével, a második nem szintaktikai úton valósul meg, ilyenkor a rezumptív névmás csak a fonológiai formában jelenhet meg. Ez leginkább a vonatkozó tagmondatokban fordul elő az olyan nyelvekben, mint a spanyol, angol, jiddis, héber, észak-palesztínai arab, ír, walesi. A magyarra vonatkozóan den Dikken (2006) kétfajta rezumptív stratégiát említ meg: a fókuszemelést és a többes számú birtokos egyeztetést. A fókuszemelésnél a fókusz helyben van generálva és köti az alsó tagmondatban levő rezumptív névmást, amely nyílt rezumptív névmás is lehet egyes beszélők szerint ellenegyeztetés esetén. A többes számú birtokosnál ellenegyeztetés van, és rezumptív névmás jelenik meg: *a(z ő) könyvei-k* esetében.

---

²⁷ Az „Utolsó mentsvár”-ként fordított elv a minimalista elméletben egy gazdaságossági elv, és főleg a mozgatas korlátozására vonatkozik, amely költséges művelet, így mozgatas csak akkor lehetséges, ha van olyan elem, amely kikényszeríti a mozgatást.

Adger–Ramchand (2005)-nek a posztnominális vonatkozó szerkezetekre kidolgozott elgondolását a prenominális vonatkozó szerkezetekre is alkalmazhatónak vélem. A tipológiai kutatások között Downing (1978), Keenan–Comrie (1977, 1979) és Mallinson–Blake (1981) leírta, hogy a prenominális véges igés nyelvek csoportjába tartozik az *amhara*, *baszk*, *galla*, *japán*, *kínai*, *koreai*, *navaho* és *tigré*. A magyar ezek közül legjobban a japánra és a baszkra hasonlít. Downing a prenominális vonatkozó mellékmondatok fő jellemzői között sorolja fel, hogy tartalmazhat egy speciális vonatkozójelölőt az ige (mondatjellemző), a visszamaradó (rezumptív) névmás a függő eseteket kivéve elmaradhat, és nem jelenhet meg a szerkezetben vonatkozó névmás. A japán nem tartalmaz mondatjellemzőt, és a visszamaradó névmás is legtöbbször elmarad (Downing 1978, Keenan–Comrie 1979), de a vonatkoztatási hierarchia (Keenan–Comrie 1977) alacsonyabb szintjein, így a függő eseteknél és birtokosnál opcionálisan előfordulhat. Ezeket a jellemzőket Harada (2000) is megemlíti generatív elméleti keretben írott tanulmányában. Továbbá a japán esetében Kayne (1994) mozgatásos elképzelésével szemben Harada (2000) és Murasugi (2000) az új helyén *pro*-t valószínűsít. Ők tehát úgy vélik, hogy a japán vonatkoztatásnál helyben generálás (egyesítés) történik. Miután a japán szabad *pro*-ejtő nyelv (Otsuka 1999), így bármelyik ilyen névmási elem elhagyható a mondatból a jólformáltsági elvek megsértése nélkül. Ez azt mutatja, hogy a japán vonatkozó szerkezet nyelvspecifikusan mindig rejtett mondatjellemzővel és opcionálisan rejtett visszamaradó névmással áll. A japán esetében azt feltételezhetjük, hogy szintén ott van, csak nyíltan sohasem jelenik meg. Ismerünk viszont olyan prenominális vonatkozó mellékmondatú nyelveket, amelyekben testes alakként is megjelenik a mondatbevezető. Ha a posztnominálisnál elismerjük, hogy létezik, a hasonló szerkezetű prenominálisnál is létezőnek kell tekintenünk, akár nyílt, akár rejtett formában fordul elő. Ha Adger és Ramchand elemzéséből indulunk ki, és azt alkalmazzuk a prenominális vonatkozó szerkezetekre is, még inkább világossá válik, miért kell a mondatbevezető létezésére apellálnunk. A mondatjellemző burkolt feltételezésének a plauzibilitását az adja, hogy Λ és λ szintaktikailag és szemantikailag egyaránt kötő operátorként működik, amely a vonatkozó tagmondat létrehozásához elengedhetetlen. Ha csak rejtetten jelenne meg a prenominális vonatkozó stratégiájú nyelvekben, mint például a japánban, akkor is létezőnek kellene tekintenünk, de a kínai, baszk, amhara, koreai stb. nyelv független bizonyítékkal szolgálhat az elképzelés alátámasztására (Downing 1978, Keenan–Comrie 1977, 1979). A tipológusok sohasem vonták kétségbe a mondatbevezető létét ezekben a nyelvekben,

ezzel szemben mindig kiemelték, hogy a prenominalisban is létezik. A baszkban nyíltan is megjelenik a mondatjellemző, és a magyarhoz hasonlóan szintén nyíltan sohasem megjelenő névmások szerepelnek visszamaradó névmásként. Itt is az igén megjelenő egyeztetési jegyek utalnak az előfordulására, és számban, valamint személyben egyeztetve vannak azzal a szóval, amelyre referálnak (Rebuschi 2004):

(4) baszk

[Ni-k_k liburu-a_i pro_i
 én-ERG könyv-Abs pro-DAT
 eman n_k- -i_j- -o_i- -n] gizon_i-a
 ad AUX-SG1-ERG- -SG3-Abs- -SG3-DAT- -COMP férfi-SG-DEF
 'Az a férfi, akinek könyvet adok.'

Lehmann (1986) megállapítja, hogy a baszk azokat a grammatikai pozíciókat tudja csak prenominalisan vonatkoztatni, amelyek egyeztetési jegyek révén tudnak megnyilvánulni, így az alanyt, tárgyat és részeshatározót, és a baszk ezeket mind az igén jeleníti meg. A személyjelölő a szerkezetben egy szintaktikai viszonyt fejez ki: egy olyan rejtett névmásra referál, amely az antecedentst jelöli a tagmondatban. A magyar, a japán és a baszk vonatkozó szerkezet jellemzői közül a japánéból a mindig rejtett mondatjellemzőt és a rejtett visszamaradó névmást alkalmazza, abban viszont különböznek, hogy a visszamaradó névmás a japánban bizonyos esetekben nyíltan is megjelenhet, a magyarban viszont soha. A baszkkal ugyanakkor abban hasonlítanak egymásra, hogy a visszamaradó névmás még opcionálisan sem jelenhet meg, de ez a névmás mindig egyeztetési jegyek révén valósulhat meg. Eltérés mutatkozik azonban abban, hogy a baszkban van mondatjellemző, míg a magyarban nincs.

4. Birtokos vagy alany a jelöletlen nominális elem?

Mielőtt elvégezhetnénk a két szerkezet együttes szintaktikai elemzését, fontos tisztáznunk azt a problémát, hogy a szerkezetek jelöletlen nominális eleme birtokos vagy alany. Laczkó (2001) szerint a **HJ** nem lehet birtokos szerkezet, ugyanis az igei és igenévi predikátumok jellegzetesen nem osztják ki ezt a funkciót, és ha birtokosnak tekintenénk az első tagot, nem tudnánk megmagyarázni, miért nem kaphatja meg a részes eset ragját. Laczkó a *magá* névmással és a többes szám 3. személlyel való egyeztetés hiányát tekinti meghatározónak, hogy igenévi és nem igei formáról beszélhetünk: *a magam készítette(-*m)* ajándék, szemben a mátrixigével: *magam készítette*(-m)* az ajándékot, másrészt *a méhek csinálta/*?csinálták* méz.

Nádasdi (2006)-ban Szepesy (1939, 1982, 1986) nézetével vitába szállva, Laczkóval pedig egyetértve kijelentem, hogy ellentétben a birtokos szerkezettel, ahol mindig megjelenhet a részeshatározó is, és az egyes számú mutató névmás csak részes esetben fordulhat elő, a kérdéses szerkezetben soha sem lehet dativus:

- (5) *ennek (a szerkezetnek) a vizsgálata/*ez (a szerkezet) (a) vizsgálata*
(6) *a vihar(*nak az) okozta károk*

A két szerkezet különbözőségét jól szemlélteti (5) és (6) párhuzamba állítása, mikor is (5)-ben csak részes eset fordulhat elő, ha a mutató névmás egyes számú alakja is megjelenik, míg (6)-ban a *-nak/-nek* rag rosszul formálttá teszi a szerkezetet.

Ha az **EJ** esetében birtokviszony lenne a szerkezet két tagja között, akkor azt jelölni kellene egy másik elem, ahogy a szokásos birtokos szerkezetnél ez így van, márpedig a szerkezet verbális tagján semmilyen személyjelölés sem található, és a személyjelölő a verbálison agrammatikus szerkezetet hoz létre: *a vére hullott(*-a) Vászka*. Továbbá ha birtokosi szerepű lenne, nehezen tudnánk megmagyarázni, hogy a **HJ**-hez hasonlóan miért nem vehet fel datívusi ragot: **a vérének hullotta Vászka*, így tehát a birtokos funkciót kizárhatjuk. Ebből viszont az következik, hogy az esetjelöletlen alak csak az alanyi argumentuma lehet a verbális elemnek az **EJ** esetében is. Alanyi funkciót viszont igenév is kioszthat az argumentumának, amint például a *-ván/-vén* esete mutatja, ezért meg kell vizsgálnunk, hogy ez a verbális elem véges vagy nem véges igének tekinthető-e.

4.1. Érvok a véges igesség mellett

A birtokos funkció kizárása még nem perdöntő a véges igesség szempontjából, hiszen alanyeset igenévtől is származhat, mint például a *-ván,-vén* esetében (Sárik 1998). É. Kiss (2002) szerint a *-ván/-vén* csak **TENSE** jeggyel rendelkezik, mely az *-n* elemhez köthető, és azért nem tekinthető véges igének, mert nincs **AGR** jegye, hiszen nem jelenhet meg más személyekkel. Kenesei (2005) viszont az **AGR** jeggyel magyarázza, hogy alanyeset kiosztása lehetséges, és szerinte az **AGR** jegy az *-n* elemhez köthető, viszont azért nem finit az ige, mert nincs **TENSE** jegye (időjel). Kenesei (1986, 2000) már a **HJ** esetében is az **AGR** jegyet rendelte a személyjelölőhöz, de mivel szerinte **TENSE** jegyet nem tartalmaz a szerkezet verbális eleme, így a **HJ** sem tekinthető véges igés szerkezetnek.

A **HJ**-ben ugyan van egyeztető morféma (AGR jegy) a verbálison (*vezett-e*), az **EJ** estében viszont látszólag semmilyen személyjelölő nincs az igén: nyílt személyjelölő ott csak a nominális elemen van (*vér-e*). A különbség éppen abban áll a két személyjelölt szerkezet között, hogy az **EJ**-ben a személyjelölő nem a verbális elemen jelenik meg, és a verbális elem nem tartalmaz semmilyen nyílt toldalékot (*hullott*). Ha a személyjelölő a nominális és a verbális tag közötti egyeztetésből adódna, akkor további kérdés lenne, hogy miért hiányzik ez az egyeztető morféma az **EJ** verbálisáról, azaz miért nem található meg a *vére hullott* esetében, miért nincs **vére hullotta*. Ha igenívi személyrag szerepelne a *Vágó István vezette* szerkezet *vezette* verbális elemén, akkor ugyanez a személyrag nem hiányozhatna a *vére hullott* típus *hullott* verbális eleméről sem, hiszen mindkettő esetében van alanyi argumentuma a verbális elemnek, és ezt valahogyan jelölni kellene a verbálison. Ha igenevek lennének, nem lehetne ilyen eltérés köztük ugyanabban a szerkezetben az ige minőségétől függetlenül, ahogy a főnévi igenév esetében sincs: *Jánosnak_i most nem szabad elszunnyadni(-a_i)*, illetőleg *a vihar_inak_i nem sikerült (a) házakat lerombolni(-a_i)*. Sem tranzitív/intranzitív ige, sem határozott/határozatlan tárgy esetén nincs eltérés a személyjelölő használatában a főnévi igenév paradigmájában.

Ha észrevesszük, hogy a **HJ**-ben tárgyias igék (*vezette*), míg az **EJ**-ben tárgyatlanok (*hullott*) vannak, nyilvánvalóvá válhat előttünk, hogy a személyjelölő csak ott jelenik meg a verbálison, ahol tárgyias igék szerepelnek, míg a tárgyatlan igék esetében soha sincs személyjelölő a verbálison. Azt tudjuk, hogy a tranzitív igék az alannyal és határozott tárgy esetén a tárggyal is egyeznek, és határozott tárgy esetén tárgyias (határozott tárgyú) igeragok, míg határozatlan tárgy esetén alanyi (általános) személyragok szerepelnek az igén. Azt már láthattuk, hogy a **HJ** tartalmaz egy üres kategóriát (Kenesei 1986, Laczkó 2001, 2002, 2008, Nádasdi 2006): *a Vágó István t/pro vezette vetétkedő*. Ezt az üres kategóriát Laczkó (2001, 2002) és Nádasdi (2006) is rejtett tárgyként azonosítja, amelyet anaforikusan köt egy főnévi fej (antece-dens). Ez következik a Projekciós Elvből is, amely előírja minden argumentum kivetülését akár nyílt, akár rejtett formában. A **HJ**, amely tárgyias igéket tartalmaz, szintén eleget tesz ennek a követelménynek: mind az alanyi (*Vágó István*), mind pedig a tárgyi argumentum (*t/pro*) megjelenik. A **HJ**-ben a verbális az alanyával (*Vágó István*) és a rejtett tárgyával is, amely az antecedenst (*vetétkedő*) képviseli a beágyazott tagmondatban argumentumként, egyezik (*vezett-e-Ø*). Rebrus (2000) definitumjelölőnek nevezi a tárgyias igeragozás E/3. személyű végződését, amely megjelenhet a tárgyias paradigmájú alakok egy részén. Rebrus egy lehetséges szegmentálás alapján úgy is elemezhető-

nek tartja az ilyen alakokat, hogy a definitumjelölő (-/j/A) külön morféma-ként jelenik meg, és ehhez kapcsolódik az igei személyrag. Ez E/3. személyben a $\emptyset$ morféma, mint alanyi ragozásban, de például T/2. személyben - (A/O)tOk személyrag kapcsolódhat hozzá, szintén úgy, mint alanyi ragozásban: *vezet-ett- $\emptyset$* (alanyi) / *vezet-t-e- $\emptyset$* (tárgyas) és *vezet-t-etek* (alanyi) / *vezet-t-é-tek* (tárgyas).

A különbség így az **EJ** és a **HJ** között éppen az eltérő szerkezetből adódik, pontosabban az eltérő igeragozásból. Ugyanis egyrészt Laczkó (2001) és Nádásdi (2006) is kimutatta, hogy a **HJ** nem lehet birtokos. Másrészt a tárgyi egyeztetés sem lehet független az alanyi egyeztetéstől. Ezt támasztják alá a személyes névmásokkal elforduló példák is, vö. 2. pont: *egy te_i említetted_j, levél, a ti_i idéztétek_j, példa* stb., ahol jól láthatóan az alanyi argumentummal is történik egyeztetés, ahogy az egy szokásos igénél is előfordul. Ez a rejtett tárgy az oka, hogy tárgyas személyragokat vesz fel a verbális elem, hiszen azzal egyeztetjük, még ha határozatlan névelővel is áll a szerkezet: *egy V. I. vezette/*vezetett vetétkedő*. A határozott tárgyú toldalék: *-ed, -étek, -e* stb. azt jelzi, hogy az alany mellett a tárgyával is egyeztetve van a verbális elem. Ugyanakkor ezeknél a szerkezeteknél a többes számú alany (szórványos kivételtől eltekintve, lásd a 2. rész példáit) és a *maga* névmás látszólag nem mutat egyezést az igével, mint például *a gyerekek rajzolta kör, a fogai hullott jóság*,²⁸ melyet a válaszadók 50%-a tartott elfogadhatónak, vagy *a magam választotta életút* esetében. Ez még magyarázatra szoruló probléma a részemről, azonban az igeneves megoldással szemben azt mindenképp kijelenthetjük, hogy a magyarban egyik igenév sem mutat egyezést a tárgyi argumentumával, kizárólag a véges ige. Ha az eltérő paradigmából (alanyi/tárgyas ragozás) adódik az eltérés a verbálisok között, akkor az **EJ**-hez is hozzárendelhetjük az egyeztető morfémát, amely az alannal egyezik, de alanyi ragozásban E/3. személyben az gyakran (jelen és múlt időben) a $\emptyset$ morféma.²⁹ Úgy tűnhet az olvasó számára, hogy az **EJ** esetében semmiféle empirikus bizonyíték sincs az AGR jegy meglétére, és pusztán a **HJ**-val való párhuzam az, amely indokolja az egyeztető jegy feltételezését, hiszen a többes számú alany esetén sincs egyeztetési jegy a verbális elemén. Az viszont empirikus tény, hogy az ige E/3. személyben alanyi ragozásban mindig jelö-

²⁸ Erre a szerkezetre a középmagyar korból találhatunk példát: *inai-szakadozott* (Comenius: *Januae Linguae Latinae Vestibulum*, 1643: 43).

²⁹ A hagyományos nyelvtanokban a feltételes mód E/3. személyű alanyi ragozású toldaléka szintén a $\emptyset$ morféma: *fogy-na- $\emptyset$* (Tompá 1961/62, Rácz 1968, Adamikné Jászó 1985, A. Jászó 1991, Keszler 2000, Keszler–Lengyel 2002). Antal (1977) szerint azonban itt van testes személyrag, az *-a*: *fogy-n-a*. Antal elemzését veszi át Kiefer (2000) is.

letlen formában van múlt időben és iktelen igék esetében néhány archaikus (*vagyon*), nyelvjárási (*megyen*) és rendhagyó (*jön, van*) alak kivételével jelen időben is: **fogy** *a szendvics, sok szendvics* **fogyott**. Emellett az igeneveken az ige (tárgyas/tárgyatlan) és a tárgy (határozott/határozatlan) minőségétől függetlenül jelölve van az alanyi argumentumuk: **Jánosnak**_i *most nem szabad elszunnyadni(-a)_i*, **a vihar**_j *nem sikerült (a) házakat lerombolni(-a)_j*, *belépvén_w/*belépve* **a nagymama**_k *az ajtón(, rögtön eléje szaladtak az unokái)*. Az igeneves elképzelést képviselők szerint ez a **HJ**-ra is igaz: **a Vágó István**₁ *vezette₁ (vetélkedő)*. Az **EJ** viszont semmilyen egyeztetési morfémát nem visel a verbálison, még opcionálisan sem: **a vére**_m *hullott*_m* (*Vászka*). Így igenévként egyedül az **EJ** nem tükrözteti magán az alanyát, ezért igenévként kezelve megmagyarázatlan maradna a verbális jelöletlensége. Az eddigi vizsgálatokból tehát kiderült, hogy **AGR** jegyet tartalmaz a két szerkezet, de hogy ez elegendő-e a nominatívus kiosztásához, az még megválaszolatlan maradt.

4.2. A véges ige Chomsky értelmében

Chomsky (1981) a nominatívus kiosztását a **TENSE** jegyhez köti, nem pedig az **AGR** jegyhez. Den Dikken (1999) és É. Kiss (2002) szerint a birtokos szerkezetben nem lehetséges a nominatívus, eset nélkül áll a birtokos. Ebből az következik, hogy a magyarban a véges igen kívül már csak a *-ván/-vén*, a **HJ** és az **EJ** lehet képes alanyeset kiosztására. Ha viszont igazoljuk, hogy létezik egy másik igenév a magyarban, amelyik alanyesetet képes adni az argumentumának, akkor hasonlóan kell viselkednie, mint a *-ván/-vén*-nek.

Miután Chomsky (1981) szerint alanyesetet csak **TENSE** jegy engedélyezhet, abból az következik, hogy ha kimutatjuk a **TENSE** jegyet, akkor az alanyeset is engedélyezve van. Továbbá den Dikken (1999) és É. Kiss (2002) állítása, hogy a birtokos nem állhat alanyesetben, hanem csak eset nélküli (résztes eset) alakban jelenhet meg, ami szerkezeti eseteknél (Nom., Acc., Gen., Dat.) absztrakt eset formájában fordulhat elő, azzal a következménnyel jár, hogy alanyesetet csak **TENSE** jegy engedélyezhet a magyarban is. Ebben az esetben pedig a fenti tétel megfordítva is igaz. Ha az alanyeset kimutatható, a **TENSE** jegy is engedélyezve van, és léteznie kell egy testes, hangalakkal jelölt időjelnek. A vizsgált szerkezetekben, ha levágjuk a szótövet és az egyeztető morfémát (*vezet-ett-e, hull-ott-Ø*), akkor a *-t, -tt* toldalék marad, amely a múlt idő jelével azonos. És azzal, hogy kimutattuk mind az **AGR** jegy (*Ø*), mind pedig a **TENSE** jegy (*-t, -tt*) meglétét, egyúttal igazoltuk, hogy véges ígéről van szó a kérdéses szerkezetekben, azaz a **HJ**-ben és az **EJ**-ben is. Az viszont

megválaszolandó kérdés marad, hogy miért csak a múlt idejű forma fordulhat elő ezekben a konstrukciókban, és hogy a múlt idejű forma ellenére a **HJ** miért kap jelen idejű értelmezést: *a Vágó István vezette vetélkedő* = '(az) a vetélkedő, amelyet V.I. vezet.', bár az **EJ** pedig inkább perfektív értelemben használatos. A múlt idejű forma és jelen idejű értelmezés nem egyedülálló jelenség a magyarban, ugyanis a *szokott* segédige a múlt idejű formája ellenére is jelen idejű jelentést hordoz: *V. I. szokta a vetélkedőt vezetni* = 'V. I. vezeti a vetélkedőt (általában)'. Továbbá Chomsky (1981) értelmében a TENSE és AGR együttes megjelenése miatt a vizsgált verbális elemek véges ígének tekintendők. Miután pedig a T jegyet a *-t/-tt* toldalékhoz kapcsoljuk, amely szokásos esetben a múlt idő jele, ezért az magából az elméletből is következik, hogy a szerkezetek véges ígét tartalmaznak, és ez az empirikus megfigyeléseinkkel is összhangban van.

5. A szerkezetek minimalista elemzése

A két szerkezettel külön-külön már foglalkoztam, de az együttes vizsgálatra ez a tanulmány adja legelőször a legteljesebb lehetőséget. Azt már a 4. részben is bemutattam, hogy Chomsky (1977, 1981) értelmében a vizsgált konstrukciók vonatkozó szerkezeteknek tekinthetők: űrt (üres kategóriát) tartalmaznak, ami lehet nyom vagy *pro*. Azt is kimutattam, hogy az üres kategóriára (*empty category* = *ec*) az **EJ**-ben a birtokos személyjel (ec_i *vér-e_i*), a **HJ**-ben pedig a tárgyas személyrag (ec_j *vezett-e_j*) utal. A 4.1. részben az is kiderült, hogy a szerkezetek véges ígét tartalmaznak. Ezzel mindkét feltétel (üres kategória, véges ige) teljesült ahhoz, hogy Adger–Ramchand (2005) minimalista elméleti keretében végezzük el a szerkezetek elemzését.

Az első lépés az lesz, hogy az üres kategóriát Adger–Ramchand (2005) azonosítási megfeleltetése alapján beazonosítjuk, azaz megnézzük, hogy a vonatkoztatott főnév és a vonatkozó mellékmondatban megjelenő űr mennyiben mutat egyezést a magyar véges ígéjű prenominalis szerkezeteinkben:

- (7) *Mária látta a* [$\_\_i$ *vérük hullott*] **katonák_i / katonákat_j az utcán.*
- (8) **Mária látta a* [t_i *vérük hullott*] *katonák_j az utcán.*
- (9) *Mária látta a* [*pro_i vérük hullott*] *katonákat_j az utcán.*
- (10) *Mária látott egy* [*Vágó István* $\_\_i$ *vezette*] *vetélkedőt_j (a tévében)*
- (11) **Vágó István egy vetélkedőt_j vezette.*

Sem az **EJ**-ben, sem pedig a **HJ**-ben nem helyezhetjük vissza a tagmondatban az űr helyére az antecedentst, ahogy azt (7)–(11)-ben láthatjuk, mert az antecedens a főmondat megkívánta argumentumszerepek szerinti eseteket

kaphat, amelyek a mozgatasát lehetetlenné teszik. Az üres kategórát ezért *pro*-ként azonosítom. Ez azt mutatja, hogy nem működik az *úr* és az *antece-dens* között az azonosítási megfeleltetés. A fenti példákból az látszik, hogy lokális hatások működnek, amelyek mozgatas esetén nem érvényesülhetnek.

Mivel a birtokos szerkezet birtokosa vagy esetjelöletlen, azaz absztrakt esete van (den Dikken 1999, É. Kiss 2002): *a katonák vére*, vagy részes esete kap: *a katonák^{nak} a vére*, az **EJ** esetében viszont a módosított főnév esetét a főmondatban betöltött szerepe határozza meg: (7)–(9), ezért a *vére hullott katona/katonák* nem származhat mozgatasból. Ugyan a *katoná(k)nak (a) vére* is jó konstrukció, kiinduló szerkezetnek ezt nem, csak a *katona/katonák vére* szerkezetet fogadhatnánk el. Ez viszont a birtokos szerkezetre nézve, amelyben a *-nak/-nek* rag az esetjelöletlen formával szemben mindig lehetséges (*ennek (a szerkezetnek) a vizsgálata/*ez (a szerkezet) (a) vizsgálata*), azzal a negatív következménnyel járna, hogy nem tudnánk megmagyarázni, az **EJ**-ben miért lenne tilos a részes eset. A birtokos szerkezetben den Dikken (1999) vizsgálatai szerint az egyeztetés (**katonák/nak a/ vérük*) vagy az ellenegyeztetés (*katonák/nak a/ vére*) mutatja, hogy mozgatas vagy helyben generálás (egyesítés) történik:

(12) *A gyerekeknek_i hihetetlenül messzire gurult (*t_i) a pro_i labdájuk*

(13) *A gyerekeknek_i hihetetlenül messzire gurult t_i a (*pro_i) labdája*

A fenti példákban látható, hogy (12)-ben nem történik mozgatas, hiszen a birtokos szerkezetben a többes számú birtokos (*a gyerekeknek*) nem fordulhat elő egy egyeztetett többes számú birtokkal (*labdájuk*). A többes számú egyeztetett *labdájuk* így den Dikken (1999) szerint egy rejtett rezumptív névmással (*pro*) áll. A (13)-ban viszont mozgatas történik, hiszen ott az egyes számú birtok (*labdája*) már egy összetevőt alkot a többes számú birtokossal (*a gyerekeknek /a/ labdája*), csak éppen a szerkezet birtokosát kimozgattuk a helyéről. A mozgatas során a részeseset testes esetrágja, a *-nEk* a kimozgatott pozíció helyén nem maradhat magában, a főnévvel együtt mozoghat, és (13)-ban a birtokosnak van is hova mozognia. Az **EJ**-ben azonban a részes esetű főnév mozgatas nem lehetséges, mivel a főmondatban az ott betöltött szintaktikai szerepe határozza meg az esetét, ami megakadályozza, hogy a beágyazott tagmondatból bármit is kimozgassunk. Itt lokális hatások működnek, ezért nem egy másolat (nyom), hanem csak egy (üres) névmás helyettesítheti a konstrukcióban. Azt a lehetőséget pedig, hogy a beágyazott tagmondatból kimozgatott összetevő csak a főmondatban kapja meg az esetét (mint a *Vászká,-t akarom, hogy t_i eljőjön* esetében) kizárja, hogy a lehetséges kiinduló szerkezetek közül a **katonák vérük*, amelyet (8) képvisel, nem léte-

zik. Másfelől viszont, ahogy fentebb is említettem, a potenciális kiinduló konstrukciók közül a *katonáknak (a) vére* nem mozoghat ki a részesetű toldaléka nélkül.

A **HJ** esetében a határozatlan névelős alakkal (10) nem mutat egyezést a beágyazott tagmondatban megjelenő *úr*. Mivel a *vezette* tárgyas ragozásban van, nem egyezhet egy határozatlan főnévvel (*egy vetélkedő*). Ez kizárja annak a lehetőségét, hogy a határozatlan névelős kifejezést a mellékmondatból mozgattuk volna ki, amit (11)-ben láthatunk. A határozatlan névelő (*egy vetélkedő*) jól mutatja, hogy az ige véletlenül sem a határozott névelő miatt (*a vetélkedő*) kerülne tárgyas ragozásba, ha például a szerkezetet határozott névelő vezetné be, és tárgyragot venne fel: (*Mária látta*) *a V. I. vezette vetélkedőt*. Ezzel szemben a határozatlan névelő sem változtat a verbális elem toldalékán: (*Mária látott*) *egy V. I. vezette vetélkedőt*, és nem lesz (*Mária látott*) **egy V. I. vezetett vetélkedőt*. Ez is azt támasztja alá, hogy egy rejtett tárgy van a szerkezetben, a verbális elem tárgyas ragot hordoz, és a rejtett tárgyával egyezik.

Az antecedens sem az **EJ**-ben (lásd (14)–(15)-ös példákban), sem a **HJ**-ben (lásd (16)-os példa) nem helyezhető az *úr* helyére, mert azt nem mozgathatjuk ki a beágyazott tagmondatból, hiszen lokális hatások érvényesülnek, ezért az azonosítási megfeleltetés nem működik. Az *úr* helyén tehát csak *pro* lehetséges:

- (14) *Mária látta a* [pro_i/(**t_i*) *vérük_i hullott*] *katonákat_i/*katonáknak_i*;
(15) *Mária látta a* [pro_i/(**t_i*) *vére_i hullott*] *katonákat_i/*katonáknak_i*;
(16) *Mária beszélt egy* [*Vágó István* pro_k/(**t_k*) *vezette_k*] *vetélkedőről_k/*
*vetélkedőt_k

Annak az eshetősége, hogy vonatkozó névmás szerepeljen az *úr* helyén, két okból sem elképzelhető. Egyrészt Downing (1978) szerint az tipológiai univerzálénak tekinthető, hogy a prenominális vonatkozó szerkezetekben nem jelenhetnek meg vonatkozó névmások, amit Kayne (1994) is átvett tőle. Másrészt a vonatkozó névmások alanyi ragozással járnak (*az a vetélkedő, amelyet V.I. vezetett/*vezette*), viszont a **HJ**-ben csak tárgyas ragozású alakok fordulhatnak elő (*egy V. I. vezette/*vezetett vetélkedő*), ezért Kenesei (2000, 2005) vonatkozó névmási szerepű üres operátoros megoldása sem járható út.

Adger–Ramchand (2005) elméletéből következően már csak az a kérdés maradt megválaszolatlanul, hogy milyen fajtájú *pro* jelenik meg a szerkezetekben. Az alábbi példák azt mutatják, hogy az egyeztetés és az azonosítási megfeleltetés nem működik a *pro* és a vonatkoztatott összetevő között, mivel a *pro*-nak nemcsak egyes, hanem többes számú referenciája is lehet:

- (17) *Mária beszélt a [Vágó István (*őt/*őket/*aszt/*azokat=)pro vezette] vetélkedő(k)ről*
 (18) *Vágó István csak vezeti a vetélkedőt, de nem ő szerkeszti (*őt/aszt).*
 (19) *Vágó István csak vezeti a vetélkedőket, de nem ő szerkeszti *(őket/azokat).*
 (20) *Mária látta a [(*ő/*ők=)pro vére hullott] katoná(ka)t*
 (21) *Mária látta a [(*ő/*ők=)pro vérük hullott] katonákat*

A magyarban a névmási tárgyi argumentumok közül csak az egyes számú (*őt, azt*) törölhető a mondatból opcionálisan (18) a többes számú nem (19), viszont a **HJ**-ben mind az egyes, mind a többes számú alak esetén kötelező a *pro*-ejtés (17). Az **EJ**-ben többes számú antecedens esetén is grammatikus lesz a *vére* alakkal (20), de a magyar birtokos személyjelezésnek az a jellegzetessége, hogy csak a személyjel különbözteti meg a 3. személyű alakokat: *az ő vére* szemben *az *ők vére*, illetve *ő/*ők vérük* alakokkal, ahol az *ő*-nek egyes és többes számú referenciája is lehet. A többes számú *ők* névmással pedig agrammatikus lesz a szerkezet. Az **EJ**-ben azonban még az E/3. személyű névmás sem jelenhet meg (lásd (20)–(21)-es példákban). Mind az **EJ**, mind pedig a **HJ** esetében tehát kötelező a *pro*-ejtés, és rezumptív vagy visszamaradó névmás nyíltan sohasem jelenhet meg a szerkezetekben. A fenti példák azt mutatják, hogy az egyeztetés és az azonosítási megfeleltetés nem működik a *pro* és a vonatkoztatott összetevő között, mivel a *pro*-nak egyes és többes számú referenciája is lehet. Így a névmás kötését és interpretálását is a predikátum absztrakciós operátor végzi, ami azt jelenti, hogy a magyar pre-nominális vonatkozó szerkezetekben „jobb híján” (default) *pro* van.

Amint már a 3. részben is utaltam rá, a magyar pre-nominális vonatkozó szerkezet legjobban a japán és a baszk hasonló szerkezeteire hasonlít. A japánban szintén nem jelenik meg soha nyíltan a mondatjellemző, és bár a rezumptív/visszamaradó névmások a japánban is legtöbbször rejtve maradnak, a függő esetekben és a birtokosban opcionálisan előfordulhatnak. A baszkban pedig a mondatjellemző ugyan testesen is jelen van, de a rezumptív/visszamaradó névmások a magyarhoz hasonlóan csak egyeztetési jegyek révén nyilvánulhatnak meg (lásd (4)-es példa). Ebből az következik, hogy nyelvspecifikusan a vonatkozó szerkezet egyik jellemzőjének, tehát sem a mondatjellemzőnek, sem a rezumptív/visszamaradó névmásnak nem szükséges a felszíni szerkezetben (fonológiai formában) testes alakban megjelennie. Ugyanakkor még a magyar sem a legtakarékosabb nyelv abból a szempontból, hogy mindent testetlen összetevőkkel akarna megoldani,

hiszen a magyar nyelv agglutináló sajátosságai közé tartozik, hogy szintetikus módon a gazdag inflexiós rendszerrel és a *pro*-ejtéssel az egyeztetési morfémák révén jeleníthetjük meg azt, amit más nyelvek csak testes összetevők révén fejezhetnek ki. Gondoljunk csak a *kereslek* szóra: (*én_i*) *keres-I_i-ek_i* (*téged*). A prenominalis vonatkozó szerkezetbeli egyeztetési morfémák csak annyiban különböznek az előbbi példa hasonló elemeitől, hogy az **EJ**-ben és a **HJ**-ben megjelenő névmások rejtett volta nem opcionális, hanem kötelező. A mondatjellemző léte pedig a beágyazott tagmondat létrehozhatóságán és a verbális elem finitségén keresztül tud megnyilvánulni, hiszen elsődleges feladata a vonatkozó tagmondat megteremtése.

Adger–Ramchand (2005) elmélete segítette kimutatni, hogy az **EJ** és a **HJ** egyaránt tartalmaz egy rejtett névmást (*pro*-t), amely szintaktikailag egy névmás (**ID**), szemantikailag pedig egy változó (*x*), és amelyeknek az interpretációjához elengedhetetlen egy kötő operátor (**Λ**) megléte. A kötő operátor mindig mondatjellemzőként (**COMP**) nyilvánul meg a tagmondatban. A magyar vonatkozó mellékmondatban ugyan nyíltan sohasem jelenhet meg, Adger–Ramchand (2005) elméletéből következik, hogy a mondatjellemzőnek (kötő operátor) szintén léteznie kell. A kötő operátor és a (nyílt/rejtett) névmás (változó) ugyanis kölcsönösen függenek egymástól, és interpretációjukhoz mindkettőnek szüksége van a másik létezésére, még akkor is, ha egyik vagy másik csak rejtett formában van jelen. Ez az Univerzális Elvből következik. A magyarban is jelen van tehát mind a mondatjellemző, mind a visszamaradó névmás, csak éppen egyik sem fordul elő soha testesen, de a visszamaradó névmás egyeztetési morfémák révén válik beazonosíthatóvá. Ezt a nyelvspecifikus paraméter írja elő. Az eredeti magyar szórend, az SOV (Mallinson–Blake 1981, 285) szerkezeti sajátosságának felel meg a prenominalis vonatkozó szerkezet olyan ábrázolása, hogy a mondatjellemzőt a tagmondat végén reprezentálom, annak ellenére, hogy a magyarban az a tagmondat elején szokott megjelenni a ma már általánossá vált SVO szórendi jellegnek megfelelően. Ugyanakkor az SOV szórendből következően a nyíltan sohasem megjelenő tárgyi *pro*-t viszont az alany és igéje közé helyezem a reprezentáció során. A szerkezet minimalista elemzése végül az alábbiak szerint néz ki, ahol mivel a *pro* a referenciáját a kötő operátortól nyeri, nem pedig az antecedenstől, amely egy DP, így elkerüljük, hogy a saját domináló kategóriájával legyen azonos a referenciája, és az ún. «*i* az *i* kategórián belül» elnevezésű tiltás sem jelentkezhetsz:

$$(22) a \text{ [Vágó István (tárgyi) } pro_i \text{ vezet-e}_i \text{ COMP]} \text{ vetélkedő}_j$$

$$pro_{[ID:]} \rightarrow COMP[\Lambda, ID:dep]$$

$$pro_{[ID:dep]} \quad COMP [\Lambda, ID:dep]$$

$$x \quad \lambda x$$

$$(23) a \text{ [(birtokos) } pro_i \text{ vére-e}_i \text{ hull-ott COMP]} \text{ Vászka}_j$$

$$pro_{[ID:]} \rightarrow COMP[\Lambda, ID:dep]$$

$$pro_{[ID:dep]} \quad COMP [\Lambda, ID:dep]$$

$$x \quad \lambda x$$

Az elmélet segítségével tehát sikerült kimutatni, hogy a vizsgált magyar szerkezetek a vonatkozó tagmondatok csoportjába tartoznak. Hasonló a felépítésük, mint a posztnominális skót gael, ír és São Tomé-i portugál kreol nyelveknek, de a magyar prenominális pozíciót foglal el, és leginkább a japán és a baszk hasonló szerkezeteire hasonlít.

Összegzés

A cikkben a magyar nyelv két olyan sajátos szerkezetét vizsgáltam, mint a *Vágó István vezette vetélkedő* és a *vére hullott Vászka*. A generatív nyelvelméletek közül minimalista elméleti keretbe helyezve a kérdést arra a következtetésre jutottam, hogy a Chomsky (1981) által a finitség kritériumainak megállapított TENSE és AGR jegyekkel rendelkeznek a szerkezetek verbális elemei, ezért az ilyen konstrukciók véges igét tartalmaznak. Ha ugyanis a TENSE jegyhez szorosan hozzákapcsolódik az alanyeset megléte, és az alanyesetet ki tudjuk mutatni a szerkezetek nominális elemén, akkor den Dikken (1999) és É. Kiss (2002) értelmében a birtokos szerkezet nominativusi esetét kizárva már csak azt kell belátnunk, hogy ezek az alakok alapvetően különböznek az alanyesetet kiosztani tudó igenévtől, a *-ván/-vén-től*. Miután Chomsky (1981) értelmében T jegyet mindenképpen hordozniuk kell, ha alanyesetet tudnak adni, a lényegi különbség az igenevektől abban ragadható meg, hogy a T jegy mellett kimutatható az AGR jegy is, amely az EJ esetében a $\emptyset$ E/3. személyű rag formájában, a HJ-nál pedig nyílt tárgyias személyragként jelenik meg. Ugyanis a két szerkezet az ige eltérő ragozását mutatja: a *vezette* tárgyias ragozásban van, míg a *hullott* alanyiban.

Ezt belátva Chomsky (1977, 1981) alapján a vizsgált konstrukciók is pre-nominális vonatkozó szerkezetekként értelmezhetők: valamely operátor köt valamilyen változót (üres kategória), ami lehet nyom vagy *pro*. Ezzel már alkalmazhattam rájuk Adger–Ramchand (2005) elemzését, hiszen megfelel-

tek annak a követelménynek, hogy kell tartalmazniuk egy üres kategóriát és egy véges ígét. Az üres kategóriát az azonosítási megfeleltetés segítségével *pro*-ként azonosítottam, mert nem helyezhető vissza az antecedens a tagmondatba az *úr* helyére. A módosított főnév esetét ugyanis a főmondat argumentumszerkezete határozza meg, így a beágyazott tagmondatból való kimozgatása nem lehetséges. A véges ige megléte igazolja, hogy lennie kell egy kötő operátornak (Λ), amely univerzálisan rejtett vagy nyílt mondatjellemzőként jelenik meg, és amely szintaktikailag a vonatkozó szerkezet létrehozásában játszik szerepet. A minimalista elmélet felhasználásával és a tipológiai párhuzamokkal azt mutattam be, hogy a magyar prenominális vonatkozó tagmondatok az egyetemes nyelvtan alapelveinek megfelelően működnek, és annak nyelvspecifikus leképeződései.

Hivatkozások

- Adamikné Jászó Anna (szerk.) 1985. *A magyar nyelv. Jegyzet a tanítóképző főiskolák számára a budapesti program szerint*. Budapest, Tankönyvkiadó.
- A. Jászó Anna (főszerk.) 1991. *A magyar nyelv könyve*. Budapest, Trezor.
- Adger, David – Gillian Ramchand 2005. Merge and Move: *Wh*-Dependencies Revisited, *Linguistic Inquiry* 36: 161–193.
- Antal László 1977: *Egy új magyar nyelvtan felé*, Budapest, Magvető Kiadó.
- Chomsky, Noam 1977: On *wh*-movement. In Peter W. Culicover *et al.* (eds.): *Formal Syntax*, New York és San Diego, Academic Press, 71–132.
- Chomsky, Noam 1981: *Lectures on Government and Binding. The Pisa Lectures*, Dordrecht–Holland/Cinnaminson–USA, Foris Publications.
- Chomsky, Noam 1982. *Some concepts and consequences of the theory of Government and Binding*. Cambridge (MA), MIT press.
- Dikken, Marcel den 1999. On the Structural Representation of Possession and Agreement The Case of (Anti-)Agreement in Hungarian Possessed Nominal Phrases. In István Kenesei (ed.) *Crossing Boundaries: Advances in the Theory of Central and Eastern European Languages*, Amsterdam, John Benjamins, 137–178.
- Dikken, Marcel den. 2006. When Hungarians Agree (to Disagree) – The Fine Art of ‘Phi’ and ‘Art’, kézirat.
- Downing, Bruce T. 1978. Some Universals of Relative Clause Structure. In Joseph J. Greenberg (eds.) *Universals of Human Language 4 Syntax*. Stanford. California, Stanford University Press. 375–418.
- É. Kiss, Katalin 2002. *The Syntax of Hungarian*, Cambridge Syntax Guides, Cambridge, Cambridge University Press.
- Harada, Kazuko 2000. On the Acquisition of Genitive and Locative Relative Clauses, *Grant-in-Aid for Center of Excellence (COE) Research Report 4*, 483-497.

- Jakab István 1988. A jelzővé süllyedt igealak – és ami mögötte van. *Magyar Nyelvőr* **112**: 300–302.
- Kayne, Richard S. 1994. *The Antisymmetry of Syntax = Linguistic Inquiry Monograph* 25, Cambridge, Massachusetts. The MIT Press.
- Keenan, Edward L. – Bernard Comrie 1977. Noun Phrase Accessibility and Universal Grammar, *Linguistic Inquiry* **8**: 63–99.
- Keenan, Edward L. – Bernard Comrie 1979. Data on the Noun Phrase Accessibility Hierarchy, *Language* **55**: 333–350.
- Kenesei István 1984. Stratégiák és típusok a vonatkozó mellékmondatok kialakításában. *Általános Nyelvészeti Tanulmányok* **15**. Budapest, Akadémiai Kiadó, 117–126.
- Kenesei, István 1986. On the Role of the Agreement Morpheme in Hungarian, *Acta Linguistica Hungarica* **36**: 109–120.
- Kenesei István 2000: Szavak, szófajok, toldalékok. In Kiefer Ferenc (szerk.) *Strukturális magyar nyelvtan 3 Morfológia*, Budapest, Akadémiai Kiadó, 75–136.
- Kenesei, István 2005. Nonfinite Clauses in Derived Nominals. In Christopher Piñon – Péter Siptár (eds.) *Papers from the Düsseldorf Conference. Approaches to Hungarian* **9**, Budapest, Akadémiai Kiadó, 160–186.
- Keszler Borbála (szerk.) 2000. *Magyar grammatika*. Nemzeti Tankönyvkiadó. Budapest.
- Keszler Borbála – Lengyel Klára 2002. *Kis magyar grammatika*. Nemzeti Tankönyvkiadó. Budapest.
- Kiefer Ferenc 2000. A ragozás. In Kiefer Ferenc (szerk.) *Strukturális magyar nyelvtan 3 Morfológia*, Budapest, Akadémiai Kiadó, 569–618.
- Laczkó Krisztina – Mártonfi Attila 2004. A különírás és az egybeírás. Vitaanyag. *Magyar Nyelvőr* **128**: 141–157.
- Laczkó Tibor 2001: Néhány lexikai-funkcionális gondolat a személyragos -(r)r igenévről. In Andor József és mtsai (szerk.) *Színes eszmék nem alszanak... Szépe György 70. születésnapjára*, Pécs, Lingua Franca Csoport, 741–759.
- Laczkó Tibor 2002. Rejtett alanyok és tárgyak a főnévi csoportban. In Maleczki Márta (szerk.) *A mai magyar nyelv leírásának újabb módszerei* **5**, Szeged, SZTE, 137–150.
- Laczkó, Tibor 2008. On Binding, Empty Categories, and Morphosyntactic Processes in “Passive” Participial Constructions. In Piñón, Christopher – Szilárd Szentgyörgyi (eds.) *Papers from the Veszprém Conference. Approaches to Hungarian* **10**. Budapest, Akadémiai Kiadó, 103–126.
- Lehmann, Christian 1986. On the typology of relative clauses. *Linguistics* **24**: 663–680.
- Mallinson, G – B. J. Blake 1981. Relative Clauses. In G. Mallinson – B. J. Blake (eds.) *Language typology*, Amsterdam, North-Holland, 261–371.

- Murasugi, Keiko 2000. An Antisymmetry Analysis of Japanese Relative Clauses. In Artemis Alexiadou *et al.* (eds.) *The Syntax of Relative Clauses*, Amsterdam, John Benjamins, 231–263.
- Nádasdi Péter 2006. Mozgatás nélkül? Egy prenominális vonatkozó szerkezet minimalista elemzése a magyarban. In Sinkovics Balázs és mtsai (szerk.) *LingDok 5 Nyelvész-doktoranduszok dolgozatai*, JATEPress, 61–86.
- Nádasdi Péter 2010. Egy a nominális elemen személyjelölt jelzői tagmondat régen és ma – esettanulmány, *Magyar Nyelvőr* **134**(4): 471–483.
- Nádasdi Péter 2011. Egy ismeretlen vonatkozó szerkezetről, *Általános Nyelvészeti Tanulmányok* 23, Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Otsuka, Masayuki 1999. On the „Head-Internal” Relative Clause in Japanese from LDS_{NL} Perspective. In Gary-John Scott *et al.* (eds.) *School of Oriental and African Studies (SOAS) Working Papers in Linguistics* 9, Department of Linguistics, University of London, 39–73.
- Rácz Endre (szerk.) 1968. *A mai magyar nyelv*. Tankönyvkiadó. Budapest.
- Rebrus Péter 2000. Morfofonológiai jelenségek. In Kiefer Ferenc (szerk.) *Strukturális magyar nyelvtan 3 Morfológia*, Budapest, Akadémiai Kiadó, 763–947.
- Rebuschi, Georges 2004. Basque from typological, dialectological and diachronic point of view. In Thorsten Roelcke (ed.) *Variation Typology/Variationstypologie, A Typological Handbook of European Languages in the Past and Present*, Berlin/New York, Walter de Gruyter GmbH & Co., 837–865.
- Sárik Pál 1998. A határozói igenevek néhány problémája, *Magyar Nyelv* **94**: 423–435.
- Shlonsky, Ur 1992. Resumptive Pronouns as a Last Resort. *Linguistic Inquiry* **23**: 443–468.
- Suñer, Margarita 1998. Restrictive Relatives: A Crosslinguistic Perspective, *Language* **74**: 335–364.
- Szepesy Gyula 1939. *Az isten-adta-féle szerkezetek a finnugor nyelvekben*. In *A Magyar Nyelvtudományi Társaság Kiadványai* 47., Budapest (Doktori disszertáció; Budapest, Hasonmás Kiadás, 1978).
- Szepesy Gyula 1982. Isten-adta, madár-látta, *Magyar Nyelv* **78**: 52–67.
- Szepesy Gyula 1986. *Nyelvi babonák*, Budapest, Gondolat.
- Tompa József (szerk.) 1961/62. *A mai magyar nyelv rendszere. Leíró nyelvtan I-II.*, Budapest, Akadémiai Kiadó.

A PROGRESSZÍV ÉS A TEMPORÁLIS TOPIK A MAGYARBAN

Ohnmacht Magdolna

Bevezetés

A szakirodalomban nem ismeretlen a főnévi és igei tartomány mereológiai alapon (Bach 1981, 1986), illetve anaforikus jelenségek alapján (Partee 1984) való párhuzamba állítása. A tanulmányban a két terület között megfigyelhető további hasonlóságok alapján vizsgálom a progresszív aspektust. Kiindulópontom az a feltevés, hogy az időpontok ontológiai státusza tekinthető az individuumokéval azonosnak (Montague 1969). Ahogy a főnévi tartományban az individuumokat megadhatjuk tulajdonsághalmazokként, ha időpontok fölötti kvantifikációt feltételezünk, úgy az időpontok is felfoghatók azon események halmazaként, amelyek épp fennállnak az adott időpontban. Vagyis egy időpontot vagy szakaszt ugyanúgy tekinthetünk a mondat topikjának, mint egy főnévi kifejezés által kifejezett individuumot.

A progresszív aspektusú mondatok szemantikailag és szintaktikailag egyaránt meglehetősen kötöttek. Két jellemző tulajdonságuk, hogy nem engedik meg egyrészt a fókusz, másrészt az időmódosítók megjelenését a mondatban. A hivatkozott szakirodalomban (É. Kiss 1992, 1998 és Kiefer 2006) a két problémát egymástól függetlenül próbálják magyarázni. Jelen tanulmányban olyan megoldást javaslok, ami ugyanarra az okra vezeti vissza a két jelenséget.

A temporális topik fogalmát munkahipotézisként azonosítom azzal az időponttal, amely körül – a hagyományos terminológiával – keretet alkot a progresszívként értelmezett esemény. A második fejezetben egyrészt megadom a tanulmányban használt aspektusfogalmat, másrészt a temporális topik tulajdonságait vizsgálom. Megmutatom, hogy 1) a temporális topik lehet szakasz is, 2) a szintaktikailag szétszakított összetevők alkothatnak egyetlen temporális topikot, illetve hogy 3) a temporális topik jelenléte nem feltétlenül jár együtt progresszív olvasat létrejöttével. A harmadik fejezetben ismertetem a fókusszal és az időmódosítókkal kapcsolatos problémát és az eddig adott magyarázatokat, rámutatva azok hiányosságaira. A negyedik fejezetben amellet érvelek, hogy a temporális topik szintaktikailag és szemantikailag hasonló a főnévi topikhoz, amiből az következik, hogy a progresszív mondat egy olyan kategorikus állításnak tekinthető, amelynek topikja a temporális

topik. Megmutatom, hogy ez a megközelítés egyben információs szerkezetben alapuló magyarázatot is ad mindkét ismertetett problémára.

1. A progresszív aspektus

Az aspektussal foglalkozó szakirodalomban az aspektus fogalmának sokféle használata van jelen egyszerre. A tanulmányban aspektus fogalmán a Smith-féle nézőpont aspektust (*viewpoint aspect*) értem, amely mondat szintű kategória, és független a kompozicionális aspektusfogalomtól (*situation aspect*) (Smith 1991). Eszerint aspektusnak tartom a hagyományosan is nézőpont aspektusnak tartott perfektív és imperfektív (progresszív) aspektust, valamint az egzisztenciális aspektust (Kearns 1991, Maleczki 2001). Nem tekintem azonban külön aspektusnak a Smith által a perfektívtől és imperfektívtől megkülönböztetett semleges aspektust (*neutral aspect*), amely kategóriába azokat a predikátumokat sorolja, amelyek bizonyos esetekben perfektívként, más esetekben imperfektívként jelennek meg.

Ez az aspektusfogalom a progresszív esetében a temporális keret értelmezést jelenti (Jespersen 1932), amit számos esetben próbáltak formális eszközökkel definiálni (például Bennett–Partee 1978). A tanulmányban Kearns megoldását követem, amelyet a következőkben röviden vázolok. Kearns (Leech 1969-re és Dowty 1979-re hivatkozva) elfogadja, hogy a Bennett–Partee-féle valódi temporális keret értelmezés túl szigorú:

„*PROG α is true at t iff there is an interval I such that t is a proper subset of I , t is not a final subinterval of I , and α is true at I .*”¹

A valódi részhalmaz kikötés, illetve hogy t nem lehet záró pillanata az eseménynek, túlzott elvárások. Kearns amellet érvel, hogy Leech megoldása viszont túl laza. Leech szerint progresszívben álló mondat esetén (például *John played the piano from ten to eleven* ‘János tíztől tizenegyig zongorázott’) az esemény valódi idejéről nem tudunk semmit. Kearns azzal érvel, hogy Leech megállapítása megengedné azt is, hogy az esemény valódi ideje rövidebb legyen, mint a megadott időszakasz (t), ezért a következő definíciót adja:

„*PROG α is true at t iff there exists an interval I such that t is a subset of I , and α is true at t .*”²

---

¹ „*PROG α akkor és csak akkor igaz t -re, ha létezik olyan I intervallum, amelyre igaz, hogy t valódi részhalmaza I -nek, t nem záró intervalluma I -nek, illetve α igaz I -re.*” (O. M.)

² „*PROG α akkor és csak akkor igaz t -re, ha létezik olyan I intervallum, amelyre igaz, hogy t részhalmaza I -nek, és α igaz I -re.*” (O. M.)

Kearns tehát a valódi részalmaz reláció helyett egyszerű részalmaz relációt használ, ezáltal nem követeli meg az esemény folytatódását, illetve a „t nem lehet befejező szakasz” kikötés kihagyásával nem követeli meg az esemény korábbi kezdődését, vagyis megengedi a pusztá egyidejűséget.

A tanulmányban a progresszív aspektusnak csak a temporális tulajdonságait vizsgálom, nem érintem az imperfektív paradoxon problémáját. Nem célom az sem, hogy kimerítően megadjam azokat a kritériumokat, amelyek teljesülésével jólformált progresszív mondatot kaphatunk. Egyrészt ez eleve kudarcra ítélt vállalkozás lenne, hiszen a progresszív teljes szemantikája nem tárgyalható a modalitás érintése nélkül. Másrészt a progresszív aspektus – ahogy a nézőpont aspektus a magyarban általában is – grammatikailag jelöletlen a magyarban és az angolban egyaránt.³ Vagyis nem tudunk megadni egy olyan morfémát, mondatszerkezetet vagy akár intonációs sémát, ami egyértelműen meghatároz egy nézőpont aspektust. Ha már csak a magyarban az *Épp ...*, *amikor...* szerkezetet tekintjük, mint tipikus progresszív szerkezetet, azt tapasztaljuk, hogy vannak progresszív mondatok, amelyek nem ilyen szerkezetűek (*Futott.*), és vannak ilyen szerkezetű mondatok, amelyek viszont nem progresszív olvasatúak (*Épp tüsszentettem, amikor megszólalt a telefon.*). Vagyis se nem szükséges, se nem elégséges feltétele a szerkezet a progresszív olvasatnak. Az angolban ugyan a létige+V-ing konstrukciót a progresszív aspektus kifejezőeszközeként tartjuk számon, de valójában ez sem kizárólagos, hiszen egyszerű jelent is kifejezhet (lásd Kratzer 1995).

A progresszív aspektus fent vázolt, pusztán egyidejűségként, temporális keretként való értelmezése lehetővé teszi, hogy olyan eseményekre is kiterjeszhető legyen, amelyek intervallumtulajdonságaik, vendleri besorolásuk miatt általában ki vannak zárva a progresszívvel kapcsolatos vizsgálatokból (például állapotigék, habituálisok; lásd 2.1. rész).

1.1. A referencialidő azonosítása

Ebben a fejezetben a különböző időhatározók viselkedését vizsgálom, ami alapján megállapítom, hogy milyen időhatározók tölthetik be a temporális topik szerepét a progresszív mondatban.

A következő példasorban szereplő mondatok mind progresszív értelmezésűek, amit az *épp* határozó tesz egyértelművé, hiszen az (1a-d) mondatok az *épp* nélkül nemcsak progresszív értelmezést kaphatnának. A progresszív

---

³ Ezt a megállapítást illetően szóbeli megerősítést kaptam Björn Lundquisttól a TMEI-NLD konferencián (2011).

olvasathoz persze valójában nem szükséges az *épp* jelenléte, és a továbbiakban nem is fogom mindenhol használni.

- (1) a. *Épp másztam föl a fára, amikor eleredt az eső.*
- b. *Kettőkor épp nyírtam a fűvet.*
- c. *Aurél épp fut.*
- d. *Akkor épp aludtam.*

A példák azt mutatják, hogy progresszív olvasat esetén mindig találunk egy olyan időpontot (Kiefer: *referenciaidő*, Kearns: *framed time*, Bertinetto: *focalization point*), amihez képest a mondatban leírt eseményt progresszív-ként értelmezzük, függetlenül attól, hogy ezt az időpontot milyen módon fejezzük ki. Akár mellékmondatlal (1a), időhatározóval (1b), anaforikusan (1d), a beszédhelyzet segítségével (1c) vagy valamilyen más módon, de egyértelműen azonosítható a referenciaidő. A referenciaidő azonban nem feltétlenül időpont, lehet időszakasz is, amint a következő példák mutatják:

- (2) a. *Pénteken épp utaztam hazafelé Japánból.*
- b. *Most épp nem dohányzom.*

(2a) esetében nyilvánvaló, hogy egy időszakaszról van szó, egy egész napról, a progresszív értelmezés mégis lehetséges, hiszen a Japánból való hazautazás lehet olyan hosszú esemény, amely alkothat keretet egy naptári nap köré. (2b) esetében annak ellenére, hogy a *most* elsősorban időpontot jelöl, mégpedig a beszédidőt, itt *mostanában* értelemben áll, bár a beszédidőt így is magába foglalja. Ebben a mondatban az ige habituális olvasatú, és szintén hosszabb időszakaszt jelöl az időhatározó.⁴ Az a következtetés azonban, hogy minden esetben lehet a szakaszt jelölő időhatározó referenciaidő, téves lenne. Ezt mutatják az alábbi példák.

---

⁴ Első pillantásra furcsának tűnhet a habituális esemény és a progresszív összekapcsolása, de az adott progresszív aspektusfogalom alapján semmi sem zárja ki, hogy habituális eseményre vonatkoztassuk, ugyanúgy, ahogy az állapotigék esetében sem. Persze a progresszív olvasat implikálja az átmenetiséget mindkét esetben, de ez nincs máshogy például a cselekményigéknél sem, hiszen átmenetiség híján azok sem lehetnek progresszívek:

- (i) *Most épp futok.* (cselekmény)
- (ii) *Most épp úszom* (, mert a bokám sérült és a futás nem megy, de ha rendbe jön, visszatérek a futáshoz.)
- (iii) *Most vörös a haja.* (állapot)
- (iv) **Most épp lélegzem.* (cselekmény)
- (v) **Most épp felnőttem.* (állapot)

- (3) a. **Tegnap (épp) locsoltam a kaktuszt.*
b. **Tegnap (épp) másztam föl a fára.*
c. *Tegnap (épp) locsoltam a kaktuszt, amikor kialudt a villany.*
d. *Tegnap (épp) másztam föl a fára, amikor eleredt az eső.*

A (3a-b) mondat esetében a zárójeles részt elhagyva ugyan grammatikus mondatokat kapunk, de csak úgy, hogyha a *tegnap* időhatározó mindkét esetben fókuszértelmezést kap. Ha azonban progresszív olvasatot tulajdonítunk a mondatoknak, akkor agrammatikusak. Ez azt mutatja, hogy a *tegnap* ezekben a mondatokban nem töltheti be a referenciaidő szerepét. Az előző példában (2a) a *tegnap* időhatározó referenciaidő volt, itt azonban nem az. A két eset között az a különbség, hogy a (2a) mondatban kifejezett esemény által elfoglalt időintervallum feltehetően hosszabb, mint egy nap, így az időhatározó által jelölt szakaszt magában foglalja az esemény ideje, ami így temporális keretet alkot a referenciaidő szakasza körül. Ezzel szemben a (3a-b) mondatokban kifejezett esemény feltehetően rövidebb, mint az időhatározóval kifejezett szakasz, így az nem felel meg ahhoz, hogy hozzá viszonyítva folyamatban lévőnek értelmezzük a leírt eseményt. Ennek a feltételnek a teljesüléséhez azonban a világtudásunkra támaszkodunk.

A (3a-b) mondatok azonban tökéletessé tehetők a (3c-d)-ben látható módon. A mondatokhoz kapcsolt mellékmondatok egy-egy időpontot jelölnek, a klasszikus progresszív mondatismát kapjuk. A mellékmondatban kifejezett időpont már alkalmas lehet a referenciaidő szerepre, hiszen a mondatban kifejezett esemény a mellékmondat eseményéhez képest értelmeződik progresszívan. Az azonban egyelőre kérdés marad, hogy az ilyen mondatokban mi a státusza a *tegnap* időhatározónak (lásd később).

Az eddigiekben a grammatikus progresszív mondatok mind válaszként voltak adhatók arra a kérdésre, hogy *Mit csináltál ekkor meg ekkor?*. A válaszokban leírt események a kérdésben megadott időpontra vonatkoztatva értelmeződtek progresszívan, vagyis a kérdésben megadott időpont a válaszban a referenciaidő.⁵ Ezt az időpontot – egyelőre magyarázat nélkül – nevezzük temporális topiknak. A fogalom pontosabb meghatározására és vizsgálatára a cikk folyamán sor kerül.⁶ A *Mit csináltál tegnap?* kérdésre azonban nemcsak (3a-b) nem adható válaszként, amire számíthattunk is, hiszen megállapítottuk, hogy a *tegnap* itt nem lehet temporális topik, hanem (3c-d) sem. A (3a-b) mondatokban valóban nincs olyan időpont, amihez viszonyíthatnánk a leírt eseményt, hiányosnak is érezzük őket, folytatást kívánnának. A (3c-d) mon-

⁵ Természetesen a bennfoglalás teljesülése esetén.

datokban azonban már találhatunk olyan temporális topiknak alkalmas időpontot, amihez viszonyíthatjuk a leírt eseményt: ez a mellékmondatban kifejezett események időpontja. Ha ezek az időpontok valóban temporális topikok, akkor a segítségükkel a következő kérdéseket tehetjük fel, amelyekre a (3c-d) példamondatokat várjuk válaszként: *Mit csináltál, amikor kialudt a villany/eleredt az eső?* Várakozásunkkal ellentétben azonban ezekre a kérdésekre sem adhatók válaszként a példamondatok, mert a *tegnap* időhatározó „kilóg” a mondatokból. Ez azt mutatja, hogy annak ellenére, hogy a mellékmondatok által kifejezett időpont adja a progresszív értelmezés alapját, mégsem ez adja a temporális topikot. Ez azt jelenti, hogy a *tegnap* időhatározó sem szabad határozóként áll a mondatban, vagyis a (3c-d) mondatok nem parafrázálhatók a következőképpen:

- (3) c'. *Amikor kialudt a villany, épp locsoltam a kaktuszt, és ez egyébként tegnap volt.*
- d'. *Amikor eleredt az eső, épp másztam föl a fára, és ez egyébként tegnap volt.*

A (3c-d) mondatokhoz a megfelelő kérdés a következő: *Mit csináltál tegnap, amikor kialudt a villany/eleredt az eső?* Ez egyértelműen megmutatja, hogy a (3c-d) mondatokban a temporális topikot az időhatározó és a mellékmondat együttesen alkotja, annak ellenére, hogy szintaktikailag nem alkotnak egy összetevőt, és más esetekben a mellékmondat és az időhatározó önállóan is lehet temporális topik (1a, 2a).

Az előzőekben a temporális topikot egy kérdés és az arra adandó válaszok segítségével határoztuk meg. Az eddigiektől eltérő módon azonban a (4b-c) válaszok nem progresszív aspektusúak.

- (4) a. *Mit csináltál délben?*
- b. *Meglocsoltam a kaktuszt.*
- c. *Lenyírtam a füvet.*

Ennek magyarázata megint világtudásunkra vezethető vissza. A kaktusz meglocsolása feltehetően olyan rövid esemény, amit egy ilyen pontszerű időhatározóval (*délben*) össze lehet egyeztetni, ezért nem jön létre progresszív

⁶ A reichenbachi terminusokkal dolgozva, temporális topikként (*Temporal Topic Interval*) vizsgálja az időhatározókat Sheila Glasbey (Glasbey 2005) az angol *present perfect* és *past perfect* kapcsán. Megállapítása szerint a TTI az a szakasz, amiről „szó van”, és expliciten vagy impliciten mindig jelen van a *perfect* mondatban, valamint átfogja a referenciaidőt és az eseményidőt. Az összetett igeidők következtében azonban a Glasbey által meghatározott temporális topik eltér az általam használttól, és nem tölti be a szintaktikai, illetve diskurzustopik szerepét sem.

olvasat. Ha hosszabb eseménnyel van dolgunk (4c), akkor sem feltétlenül kapunk progresszív olvasatot, csak ilyenkor az időhatározó nem az esemény egészét jellemzi, hanem vagy a kezdőpontját vagy a végpontját. A progresszív aspektus létrejöttének nyilvánvalóan szükséges, bár nem elégséges feltétele az adott esemény minimum referenciaidőnyi hosszúságú időtartama, de szükséges a megfelelő nézőpont is, a közlés „tálalása”. A (4a-c) példaszor azt mutatja, hogy a temporális topik jelenléte szintén nem elégséges feltétele a progresszív olvasat létrejöttének. A vizsgálatot azért végzem a progresszív mondatok körében, mert azok csak ezt az állítástípust képviselhetik, hisz az ő esetükben kötelező az egyértelműen azonosítható temporális topik megjelenése, míg egy perfektív vagy egzisztenciális mondatban nem (lásd bővebben 4.1. rész).⁷

Összefoglalva, a progresszív mondatok esetében a) a temporális topik nem feltétlenül időpont, hanem lehet szakasz is (2. példaszor), b) a szintaktikailag szétszakított összetevők alkothatnak egyetlen temporális topikot (3. példaszor), és c) a temporális topik jelenléte nem feltétlenül eredményez progresszív állítást, csak kategorikus állítástípust jelez, a progresszív mondatok azonban ebbe az állítástípusba sorolhatók.

2. A progresszív aspektus megszorításai

Ebben a fejezetben két olyan jelenséget tárgyalok, amelyek azt mutatják, hogy egy progresszív aspektusú mondat jóval megszorítottabb a perfektívénél, mert nem engedi meg bizonyos funkciójú összetevők megjelenését a mondatban. Ilyenek például a fókusz és az időmódosítók.

2.1. A fókusz

A szakirodalomban többnyire –, bár nem kizárólagosan – elfogadott az a megállapítás, hogy a progresszív mondatban nem szerepelhet fókusz. Erre a jelenségre a különböző munkák más-más magyarázatot adnak, amelyek közül

---

⁷ Egyelőre csak a főmondatként álló progresszív mondatokra vonatkozik, amit a tanulmány állít. Az alábbi mondatnak kétféle értelmezése lehetséges:

Mentem át az úton, amikor megláttam a tornádót.

A tanulmányban vizsgált mellett létezik az az értelmezése, amelyik szinonim a következő mondattal:

Mentem át az úton, amikor egyszer csak megláttam a tornádót.

Lehetséges, hogy ez az olvasat igazságfeltételeit tekintve megegyezik a másikkal, de mind intonációját tekintve, mind a diskurzus menetét tekintve eltér attól; például a két tagmondat itt nem cserélhető fel, míg a tanulmányban tárgyalt esetben igen. Ez a szerkezet további vizsgálatot igényel. Köszönöm a szerkesztőnek a kérdés felvetését.

itt kettőre hivatkozom: É. Kiss (1998) szintaxis alapú magyarázatára, illetve Kiefer (2006) szemantikai magyarázatára.⁸ Tekintsük a korábban már említett (1a) mondatot, itt megismételve:

- (1) a. *Épp másztam föl a fára, amikor eleredt az eső.*
(5) a. **Mikor másztál éppen föl a fára?*
b. *Mikor eredt el az eső?*
(6) a. **Akkor (másztam éppen föl a fára), amikor eleredt az eső.*
a'. **Délben másztam föl a fára.*
b. *Akkor eredt el az eső, amikor másztam föl a fára.*
b'. *Délben eredt el az eső.*

Az (1a) mondatban szereplő két eseménynek az eseményidejére vonatkozó kérdések szerepelnek (5a-b)-ben. Míg a temporális topikot nyújtó tagmondatban szereplő esemény idejére vonatkozó kérdés kifogástalan (5b), a progresszív eseményre vonatkozó agrammatikus (5a). Ugyanezt a megoszlást mutatják a kérdésre adandó válaszok is. A kérdőszó, csakúgy, mint a rá adandó válasz, a mondatban fókusz szerepet tölt be. Ez szemlélteti, hogy a progresszív aspektus nem tűri meg a fókuszot.

É. Kiss megoldása az, hogy a PROG. láthatatlan operátor ugyanazt a pozíciót foglalja el a mondatban, amit egyébként az igemódosító és a fókusz, vagyis a ragozott igét közvetlenül megelőző pozíciót, ezért a kettő nem lehet jelen egyszerre. Ezzel ellentmondásosan azonban más helyen megengedi, hogy a fókusz tartalmazó mondat progresszív olvasatot kapjon (*JÁNOS ment fel a lépcsőn, amikor a tolvaj kisurrant a liftből.* lásd É. Kiss 1992: 124, 111b példa).

Kiefer (2006) megállapítja, hogy „Amennyiben a fókuszban időhatározó szerepel, a mondat nem teszi lehetővé a progresszív olvasatot.”

- (7) a. **Jancsi TEGNAP vitte vissza az üvegeket, amikor találkoztam vele.*
b. *Pista éppen A KERTBEN szedte össze a holmiját, amikor telefonáltam.*

---

⁸ Pinón (1995) szintén foglalkozik a kérdéssel. É. Kiss-sel és Kieferrel szemben azonban ő teljesen elfogadhatónak tartja a progresszív olvasatot a fókuszos mondatok esetében is (i-iii), sőt, (iii) esetében kimondottan az igekötő fókuszálásának tulajdonítja a progresszív olvasat megjelenését, hiszen az adott szórend egyébként nem kaphatna progresszív értelmezést.

- (i) *RÉKA ment be a könyvtárba.*
(ii) *Réka A KÖNYVTÁRBA ment be.*
(iii) *Réka BEment a könyvtárba.*

A Pinón (1995) által adott megoldás alapja épp az ilyen mondatok jólformáltsága (progresszívként), ezért olyan szintaktikai szerkezetet ad meg, amellyel ezek generálhatók. Mivel azonban Pinón példáit vele ellentétes módon ítélem meg, vagyis nem tartom lehetségesnek esetükben a progresszív olvasatot, a cikkben az ő megoldására nem támaszkodom.

Kiefer a (7a) mondat agrammatikusságát azzal magyarázza, hogy a fókusz – azonosító-kirekesztő értelmű lévén – nem engedi meg másik időpont megjelölését. É. Kisshez hasonlóan azonban egyéb fókusz jelenlétét lehetségesnek tartja (7b), bár itt is azzal a kikötéssel, hogy csak korrekciós mondat esetén. A (7b) típusú mondatokkal szemben két kifogás is felmerülhet. Az egyik az előbb említett korrekciós esetekre való korlátozás, ami már inkább pragmatikai jelenség. A másik az, hogy ez a mondat szórendileg is és intonációsan is teljesen egybeesik azzal a mondattal, amelyben az *éppen* nem az eseményre, hanem a fókuszált főnévi csoportra vonatkozik. Ez utóbbi olvasat pedig véleményem szerint kevésbé jelölt, emiatt érezzük elfogadhatónak az előbbi olvasatot, ami inkább több állítás egy mondatba való sűrítése. A továbbiakban tehát egyelőre azt az általános megállapítást fogom követni, hogy a progresszív mondatban nem állhat fókusz, ha mégis grammatikusnak érzünk egy ilyen mondatot, akkor annak pragmatikai okai vannak.

2.2. Az időmódosítók

A fókuszhoz hasonlóan az időmódosítók sem állhatnak progresszív mondatban. A vendleri osztályozás alapján a (8a) példában szereplő időmódosító (*fél óra alatt*) és ige (*accomplishment*) kompatibilis, amit a (8b) grammatikussága is mutat, (8a) mégis agrammatikus. A két mondat között kizárólag aspektuális különbség van: míg (8a) progresszív, (8b) nem az. Ugyanez figyelhető meg (9a) és (9b) esetében. Az adott típusú időmódosító (*fél órán át*) és ige (*activity*) kompatibilitása ellenére (9a) agrammatikus. A két mondat megint csak aspektusában tér el. A progresszív agrammatikus, a perfektív nem. A két példapár mutatja, hogy a grammatikalitásbeli különbség oka egyértelműen a progresszív aspektus. (8a)-tól és (9a)-tól eltérően viszont (10) a benne szereplő igék típusától függetlenül grammatikus, pedig progresszív aspektusú. Ez arra utal, hogy a benne szereplő időhatározó lényegét tekintve különbözik az előzőektől. Kiefer ugyanakkor az időpontjelölő időhatározót is az időmódosítók közé sorolja.

- (8) a. *Aurél **fél óra alatt** éppen mászott föl a hegyre.
b. Aurél **fél óra alatt** fölmászott a hegyre.
- (9) a. *Aurél **fél órán át** éppen futott.
b. Aurél **fél órán át** futott.
- (10) Aurél **délben** éppen mászott föl a hegyre / éppen futott.

Kiefer szerint a progresszív mondat hiányos időszerkezetű, a mellékmondat ezt a hiányzó időpontot adja meg. Ebben az esetben ugyan nem szerepelnek a

példákban mellékmondatok, de a hiányzó időpont más forrásból rekonstruálható, amint azt korábban láttuk. Az időmódosítókkal való összeférhetetlenség magyarázata során Kiefer azt állítja, hogy a referenciaidőnek – itt temporális topiknak – nemcsak az a szerepe, hogy hozzá képest értelmezzük a progresszív eseményt, hanem időmódosítóként is funkcionál. Továbbá a referenciaidő olyan módon is meghatározza a progresszív eseményt, hogy az nem lehet sokkal hosszabb, mint ő maga. Mivel pedig ez az időpont időmódosító is, azért nem állhat a mondatban másik időmódosító, mert egy eseményt egyszerre csak egyféleképpen lehet módosítani.

Ez az összeférhetetlenség viszont akkor is fennáll, ha az időmódosító és a temporális topik által kifejezett időintervallum (esetleg pont) hossza egyébként nem lenne összeférhetetlen. Az agrammatikusság oka tehát nem lehet az, hogy más-más időtartamot tulajdonítanak az eseménynek, hiszen az alábbi mondatban (11) az időmódosító és a mellékmondat egyaránt pillanatnyi időtartamot jelöl.

(11) **Egy pillanat alatt mászott föl éppen a fára, amikor villámlott.*

É. Kiss-sel szemben, aki csak a fókusszal való összeférhetetlenséget tárgyalja, Kiefer a progresszívnek mind a fókusszal, mind az időmódosítókkal kapcsolatos viselkedését magyarázza. Magyarázatának hátránya azonban egyrészt az, hogy tulajdonképpen csak a fókusszal kapcsolatos probléma megoldásának a kedvéért minősíti időmódosítói szerepűnek a temporális topikként azonosítható időpontot, másrészt az, hogy a két jelenséget egymástól függetlenül tárgyalja, holott lehet köztük hasonlóságot találni. A következő fejezetben egy olyan megoldást fogok javasolni, amely mindkét jelenséget ugyanarra az okra vezeti vissza.

3. A temporális topik

A tanulmány során – megelőlegezve az elnevezést – azt az időpontot vagy szakaszt neveztem temporális topiknak, amelyhez viszonyítva progresszívnek értelmezzük a mondat eseményét. Ebben a fejezetben megmutatom, hogy a temporális topik rendelkezik azokkal a tulajdonságokkal, amelyek alapján a főnévi topikot meg szoktuk határozni. Ennek eredményeképp a temporális topik besorolódik a hagyományos topik fogalom alá, ami által a progresszív aspektustól független meghatározást kap.

3.1. A temporális topik fogalma

A temporális topikot kifejező időhatározó – az időmódosítókkal ellentétben – mind szintaktikailag, mind szemantikailag úgy viselkedik, mint a főnévi topikok.

- (12) a. * **Fél óra alatt** Aurél fölmászott a hegyre.
b. ***Fél órán át** Aurél futott.
- (10) Aurél **délben** éppen mászott föl a hegyre / éppen futott.
- (13) **Délben** Aurél éppen mászott föl a hegyre / éppen futott.

Az előző fejezetben szereplő (8b) és (9b) grammatikussága, valamint az, hogy (12a-b) perfektív aspektusa ellenére agrammatikus, azt mutatja, hogy az időmódosító nem állhat a mondat élén topikként, hiszen nem cserélhet helyet a mondat főnévi topikjával. Ezzel ellentétben (10) és (13) grammatikussága azt jelzi, hogy a temporális topik állhat progresszív mondatban, illetve hogy topik pozícióban foglal helyet.⁹

A szintaktikai hasonlóság után nézzük a temporális topik információs szerkezetben betöltött szerepét. Az információs szerkezetet leíró, három perspektívát tükröző fogalompár a téma-réma, topik-komment és az adott-új skála (Krifka 2007). A magyarban – topikprominens nyelv lévén – a téma és a topik egybeesik, és egyben ismertséget mutat (lásd például Maleczki 2001). Vagyis a szintaktikailag topikként viselkedő temporális topikról azt feltételezhetjük, hogy a diskurzusban adottnak minősül, róla szól az állítás, és ismertként jelenik meg. A 2.1. fejezetben a referenciaidőt (azóta temporális topikot) kérdések segítségével azonosítottuk (pl. *Mit csináltál ekkor meg ekkor?*) Ez azt jelenti, hogy a válaszokban, vagyis épp a vizsgálat tárgyát képező mondatokban az az időpont vagy szakasz, amit a kérdésben megadok, diskurzustopikként van jelen; ez az a szakasz, amiről állítást teszek, és adott, hiszen a kérdéssel bevezettem.

Az alábbi mondatokban azt figyelhetjük meg, hogy a progresszív mondatban (16a) a temporális topik a specifikus vagy határozott főnévi csoportokkal mutat hasonlóságot, szemben a másik két aspektussal.

- (14) a. *Ettem már csigát.*
b. *Nem ettem még csigát.*
- (15) a. *(Valamikor) lenyírtam a fűvet.*
b. *(Valamikor) nem nyírtam le a fűvet.*

---

⁹ Az időmódosítók és időpont vagy szakaszjelölő időhatározók szintaktikai viselkedésének részletes tárgyalását lásd Ohnmacht (2011a)-ban.

- (16) a. *Akkor éppen mentem föl a padlásra.*
b. **Akkor éppen nem mentem föl a padlásra.*
c. *Akkor épp nem dolgoztam.*

Ha a főnévi és igei tartomány párhuzamossága alapján a főnévi csoportok esetében megszokott individuuumok fölötti kvantifikációhoz hasonlóan időpontok fölötti kvantifikációt feltételezünk, a fenti három mondat az ismert módon adható meg. (14a) mondat egzisztenciális olvasatú, egzisztenciális kvantifikációval van dolgunk, vagyis egy olyan időpont létezését állítjuk, amely jellemezhető a mondatban szereplő eseménnyel. Ha a tagadott párját nézzük (14b), az a várt jelentést adja, vagyis hogy nem létezik ilyen időpont. (15a-b) esetében egy perfektív állításról, illetve annak tagadásáról van szó. Az állító mondat nyilván azt jelenti, hogy van legalább egy olyan időpont, amelyre igaz a predikátum. Azonban a mondat tagadása nem azt jelenti, hogy nincs ilyen időpont, mint az előző esetben, hanem azt, hogy arra a vélhető időpontra nem áll a predikátum (lásd Partee 1984). Ráadásul a tagadó mondat mellett is lehet számos olyan időpont, amelyre igaz a predikátum, hiszen a tárgyalt eseten kívül számos alkalommal lenyírhattam a füvet, a mondatot ez nem teszi hamissá.¹⁰ Az időpont meglétét tehát nem tagadjuk, vagyis annak léte előfeltevésként van jelen, amit a tagadás érintetlenül hagy, hasonlóan a főnévi tartományban a határozatlan névelős főnévi csoportokhoz. A progresszív aspektus esetében egyrészt a temporális topik mindig jelen van, ahogy az (1a-d) példák kapcsán láthattuk, másrészt az anafora jelenléte (16a,c) is azt mutatja, hogy a progresszív mondatok esetében a temporális topik legalább specifikus.^{11,12}

---

¹⁰ Lásd még Kearns (1991). A határozatlan névelős főnévi csoport topik szerepe némileg problematikus:

- (i) *Egy férfi bejött a kocsmába.*
(ii) *Bejött a kocsmába egy férfi.*
(iii) *Egy férfi nem jött be a kocsmába.*

Az (i) mondatban az *egy férfi* főnévi csoportot inkább nem specifikusként értelmezzük, pedig a topiknak legalább specifikusnak kellene lennie. A mondat viszont a (ii) mondattal egyenértékű. Itt a szintaxis és a szemantika nem tükrözi egymást. Az (i) mondat tagadása a (iii) mondat, amelyben az *egy férfi* már kizárólag specifikus olvasatúként állhat. Ugyanez mondható el a határozatlan főnévi csoportokkal párhuzamba állítható perfektív aspektusról.

¹¹ A temporális topikkal kapcsolatban fennálló egzisztenciális és unicitási előfeltevés tárgyalását lásd Ohnmacht (2011b)-ben.

¹² A progresszív aspektus kapcsán további problémába ütközünk ennek a tesztnek a kapcsán, mivel egy progresszív mondat csak külső tagadással tagadható korlátlanul. Sőt, a belső tagadás csak a progresszív cselekményeknél lehetséges, a többi vendleri kategória esetében nem (16b-c). Ennek tárgyalása azonban nem témája ennek a tanulmánynak.

Mindez igazolja azt a feltételezést, hogy a szintaktikailag topikként viselkedő temporális topik a mondat információs szerkezetében is ugyanazt a szerepet tölti be, mint a főnévi topik. A temporális topikot rendes topiknak tekintve megmagyarázható a progresszív aspektus kapcsán felmerült két probléma.

3.2. A fókusz problémájának megoldása

Az alábbiakban megismétlem azokat a példákat, amelyek azt illusztrálják, hogy a progresszív nem tűri meg a kérdőszót és a fókuszot:

(5) a. **Mikor másztál éppen föl a fára?*

(6) a'. **DÉLBEN másztam föl a fára.*

Ha a temporális topikot a főnévi topikkal azonos módon kezeljük, abból az következik, hogy a progresszív mondat a temporális topikról tett állításként fogható fel. Ennek értelmében a progresszív mondat előfeltételezi a temporális topik által jelölt időpont létezését és unicitását, vagyis egyértelműen azonosíthatónak kell lennie egy korábban bevezetett, már ismert időponttal, amelyről állítást teszünk. Az információs szerkezet szempontjából nézve a fókuszos mondatok esetében a mondat fő állítását épp a fókusz képviseli, vagyis a fenti példamondatokban a kérdőszó, illetve az időhatározó a predikátum részei kell, hogy legyenek, mert fókusz szerepűek. Mivel azonban egy progresszív mondatban szerepelnek temporális topikként, egyúttal a mondat topik részéhez is kellene tartozniuk. Ez viszont ellentmondáshoz vezet, mert egy mondatban nem szerepelhet valami egyidejűleg állításként és előfeltételezésként. Ez megmagyarázza, hogy miért nem fér meg egy mondatban a fókusz és a progresszív esemény.

3.3. Az időmódosítók problémájának megoldása

A másik probléma, ami magyarázatra szorul, hogy az időmódosítók sem jelenhetnek meg progresszív mondatban. Itt megismétlem a korábbi példák közül az egyiket:

(8) a. **Aurél fél óra alatt éppen mászott föl a hegyre.*

(17) a. *Aurél fél óra alatt fölmászott a hegyre.*

b. *Aurél nem mászott föl a hegyre fél óra alatt. (Több időre volt szüksége.)*

A (17a) mondaton elvégzett predikátumtagadás eredménye (17b). A mondat zárójelbe tett lehetséges folytatása egyértelművé teszi, hogy amit valójában

tagadunk, az nem az esemény, hanem maga az időmódosító, vagyis a mondat predikátuma. Ez azt jelenti, hogy a (17b) információs szerkezetét tekintve a mondat topik részét képezi az, hogy Aurél fölmászott a hegyre, a predikátum részét pedig az, hogy ez fél órát vett igénybe. Az időmódosító szemantikája tehát azt követeli, hogy a predikátum része legyen, az általa jellemzett esemény pedig a topik része. Ezzel szemben a progresszív előzőekben bemutatott szemantikája azt követeli, hogy a progresszívként megjelenő esemény legyen a predikátum, amivel jellemezzük az adott időt, mint temporális topikot.¹³ Ez ugyanahhoz az ellentmondáshoz vezet, amelyet az előbb a fókusz kapcsán már bemutattam, miszerint ugyanaz az elem (ebben az esetben az esemény) egyszerre állítás és előfeltevés kellene legyen a mondatban. Így a fókusz problémájára adott megoldás magyarázatként szolgál az időmódosító problémájára is.

Ebben a fejezetben megmutattam, hogy a temporális topik hagyományos topikként való kezelése lehetővé teszi, hogy mindkét tárgyalt jelenséget ugyanazon az alapon, a progresszív mondat információs szerkezte alapján, egyszerre magyarázzuk.

Összefoglalás

A tanulmány a progresszív aspektussal kapcsolatban tárgyalt két jelenséget, miszerint sem időmódosító, sem fókusz nem jelenhet meg progresszív aspektusú mondatokban. Az eddig egymástól függetlenül kezelt két problémára próbáltam meg olyan magyarázatot adni, amely ugyanarra az okra vezeti vissza a két jelenséget. A javasolt megoldás alapja az, hogy a temporális topikot a főnévi topikkal megegyező módon kezeli, azzal a különbséggel, hogy előbbi esetben időpontok fölötti kvantifikációról beszélhetünk. Ebből az következik, hogy a progresszív aspektusú mondat egy olyan kategorikus állítástípus, amelyben egy temporális topikról teszünk állítást. A progresszív aspektus ilyen megközelítéséből adódik a két probléma információs szerkezetén alapuló magyarázata. Ennek a javaslatnak az előnye, hogy egy megoldással mindkét problémát megmagyarázza, és mindezt anélkül, hogy – az eddig magyarázatokhoz hasonlóan – az ismerteken kívül újabb vagy *ad hoc* eszközökhöz nyúlna.

---

¹³ Arról nem is beszélve, hogy a *fél óra alatt* időhatározó nem felel meg a temporális topik követelményeinek, mert nem azonosítható.

Hivatkozások

- Bach, E. 1981. On Time, Tense, and Aspect: An Essay in English Metaphysics. In Peter Cole (ed.) *Radical Pragmatics*, New York, Academic Press, 63–81.
- Bach, E. 1986. The Algebra of Events. *Linguistics and Philosophy* 9: 5–16.
- Bennett, M. – Partee, B. 1978. *Toward the Logic of Tense and Aspect in English*. Technical report, Indiana University Linguistics Club, Bloomington.
- Bertinetto, P. M. 2010. *Notes on the progressive as a 'partialisation' operator* (work in progress)
- Dowty, D. 1979. Word Meaning and Montague Grammar: The Semantics of Verbs and Times. In *Generative Semantics and in Montague's PTQ*. Dordrecht, Reidel.
- É. Kiss K. 1992. Az egyszerű mondat szerkezete. In Kiefer F. (szerk.) *Strukturális magyar nyelvtan 1. Mondattan*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 79–179.
- É. Kiss, K. – Kiefer Ferenc – Siptár Péter 1998, 1999, 2003. *Új magyar nyelvtan*. Osiris Kiadó, Budapest, 1–184.
- Glasbey, S. R. 2005. A "temporal topic interval" analysis of the English perfect. Accepted as an alternate for presentation at the LAGB Satellite Workshop on Perfectivity and Telicity, Fitzwilliam College, Cambridge, September 3–4 2005.
- Jespersen, O. 1932. *A Modern English Grammar on Historical Principles Part IV*, originally published by Carl Winter, Heidelberg, later vols. by Ejnar Munksgard, Copenhagen and George Allen & Unwin, London.
- Kearns, K. S. 1991. *The Semantics of the English Progressive*, Dissertation, Dept. of Linguistics and Philosophy, MIT.
- Kiefer, F. 2006. *Aspektus és akciómínőség különös tekintettel a magyar nyelvre*, Budapest, Akadémiai Kiadó.
- Kratzer, A. 1995. Stage-Level and Individual-Level Predicates. In G. Carlson – J. Pelletier (eds.) *The Generic Book*. Chicago, Chicago University Press, 125–175. To be reprinted in James Higginbotham (ed.) *Language and Cognition*. Oxford, Basil Blackwell.
- Krifka, M. 2007. Basic notions of information structure. In C. Fery – M. Krifka (eds.) *Interdisciplinary Studies of Information Structure 6*, Potsdam, 2007. *Acta Linguistica Hungarica* 55 (2008): 243–276.
- Leech, G. N. 1969. *Towards a Semantic Description of English*, London, Longman.
- Maleczki M. 2001. Az információs szerkezet, a szintaktikai szerkezet és az aspektus összefüggései a magyarban: a progresszív és az egzisztenciális aspektus. In Bakró Nagy – Bánréti – É. Kiss (szerk.) *Újabb tanulmányok a strukturális magyar nyelvtan és a nyelvtörténet köréből*, 165–181. Budapest, Osiris.
- Montague, R. 1969. On the nature of certain philosophical entities, *The Monist* 53 (2).
- Ohnmacht, M. 2011a. Szabad-e az időhatározó? A temporális topik és a spatio-temporális argumentum a magyarban (megjelenés alatt) In Kassai Ilona (szerk.) *Vonzatok és jelentések*, Pécs.
- Ohnmacht, M. 2011b. A progresszív aspektus temporális tulajdonságainak vizsgálata - Az unicitás TÁMOP-4.2.1/B-09/1/KONV-2010-0005

- Partee, B. H. 1984. Nominal and temporal anaphora, *Linguistics and Philosophy* 7: 243–286.
- Pinón, C. J. 1995. Around the Progressive in Hungarian. In Kenesei, I. (szerk.) *Approaches to Hungarian, Vol. 5.*, Szeged, 153–191.
- Reichenbach, H. 1947. *Elements of Symbolic Logic*, Macmillan, London.
- Smith, C. S. 1991. *The Parameter of Aspect*, 2nd edition 1997. Kluwer Academic Press.
- Vendler, Z. 1957. Verbs and Times, *Philosophical Review* 66(2): 143–160.

BIBLIAI HÉBER JELZŐS SZERKEZETEK FORDÍTÁSA HALICSI KARAIMRA

Olach Zsuzsanna

Bevezetés

Doktori disszertációmban egy halicsi karaim bibliafordítás szövegéből kiválasztott 60 oldalnyi korpusz sajátosságait vizsgálom. A vizsgálat középpontjában a karaim szövegben megtalálható, a héber bibliából másolt héberes elemek állnak. A disszertációban bemutatom, hogy a szó szerinti fordítás, mely a héber eredeti szöveg minél hívebb tükrözésére törekszik, a nyelv mely elemeiben és milyen formában hágja át a karaim nyelv szabályait.

A turkológia már korábban is szentelt figyelmet a karaim bibliafordítások héberből másolt jellegzetességeinek.¹ A szórendi sajátosságokon túl Pritsak a karaimokról írt általános összefoglaló cikkében megemlíti a héber határozott névelő fordítását a karaim szövegekben (1959: 331, 338), Jankowski pedig egy krími karaim bibliafordításból közölt részletek rövid nyelvtani leírásában jegyzi meg, hogy a többes szám használata bizonyos főnevekkel héber eredetű (1997: 11).

A karaim bibliafordítások héberes sajátosságainak feltérképezése a korábbi szakirodalomban azonban nem rendszerszerű. Disszertációmmal ezt a hiányt kívánom pótolni. Jelen cikkben ebből a munkából egy részt mutatok be, nevezetesen a héber jelzői mellékneves szerkezetek fordítási stratégiáit a halicsi karaim bibliafordítás szövegében. A fordításból kitűnik, hogy a halicsi karaim biblia fordítója számára a forrásnyelvi szöveg tiszteletben tartásának elve olyan erős, hogy a forrásnyelv (bibliai héber) normáinak követése számos esetben felülírja a célnyelv (halicsi karaim) normáinak a követését, amint azt a példák ábrázolják majd. A cikkben arra keresem a választ, hogy mely esetben érvényesülnek a bibliai héber szabályai a halicsi karaim normák ellenében. Van-e ezeknek a sajátosságoknak valami oka? Rendszerszerűen alkalmazza-e a héberes sajátosságokat a fordító a fordítási munka során, vagy esetleges azok használata?

A cikk első részében a török nyelvcsaládba tartozó karaim nyelvet, annak beszélőit és azok hitvallását ismertetem röviden. A második részben a halicsi karaim bibliai szövegek egyes nyelvtipológiai jellemzőit tárgyalom. A

---

¹ A másolás kifejezést a Johanson által kidolgozott „code-copying model” terminusai alapján használom (2002b: 287–295).

különbségek érzékeltetésére egy táblázatban összehasonlítom a török nyelvek, a héber, a halicsi karaim környezetében domináns nyelvként megtalálható szláv nyelvek és a halicsi karaim bibliafordítás nyelvének néhány szórendi sajátosságát. A következő részben a héber jelzős szerkezetek törökös, azaz a török nyelvekre jellemző szerkezetekkel való fordítására mutatok példákat. Végül a jelzős szerkezetek nem törökös, azaz héberből másolt szerkezetekkel való fordításait illusztrálom. A halicsi karaim és a bibliai héber példák összevetésével ábrázolom a héberes tulajdonságokat, melyeket két nagy csoportra osztok: szórendi és egyeztetési sajátosságokra. Az egyeztetési sajátosságok három további alcsoportra oszlanak: számbeli, határozottságbeli és esetragi egyeztetésre. A halicsi karaim biblia jelzős szerkezetekének törökös és héberes jellegzetességeit a fordításelméleti terminusok segítségével írom le (Klaudy 1999a; Klaudy 1999b).

1. A karaimok és a karaim nyelv

A karaimok a török nyelvek kipszak ágába tartozó karaim nyelvet beszélő törökök, akik valamikor a XIII–XIV. század folyamán telepedtek le a mai Nyugat-Ukrajna és Litvánia területén (Pritsak 1959: 322–323). Nyelvük a környező, domináns nem török szláv és balti nyelvekkel való hosszú és szoros kapcsolat következtében jelentősen átalakult, és a többi török nyelvtől eltérő jegyeket mutat; lásd például Csató cikkét a trakaji karaim nyelvjárásban található nem törökös szintaktikai jellemzőkről (2001). Ugyanakkor a karaim nyelv bizonyos archaikus vonásokat is megőrzött.

A karaimnak három variánsát szokták megkülönböztetni: a krími karaimot, a litvániai, más néven trakaji karaimot és a nyugat-ukrajnai, más néven halicsi karaimot. Ezen variánsok közül a halicsi és a krími nyelvjárások gyakorlatilag kihaltak, így ma már csak a trakaji karaim élő nyelv. Az anyanyelvi szinten beszélők számát és korát tekintve azonban ez a nyelvjárás is a világ vesélyezettett nyelvei közé sorolható.

A karaimok identitástudatában a török etnikai gyökereken és a török eredetű nyelven kívül a harmadik tényező a vallás. A karaimok a karaitizmus követői. A karaitizmus a VIII. században, a mai Irak területén alakult ki, az Ószövetség ismeretén és olvasásán alapszik, és a poszt-biblikus tanokat – így a Talmudot is – elutasítja. Értelemszerűen az Ószövetség, és azon keresztül a héber nyelv rendkívül fontos szerepet töltött be a karaim közösségek életében. Így annak érdekében, hogy a szent szövegek a közösség minden tagja számára könnyen érthetőek legyenek, korán lefordították a héber Bibliát saját nyelveikre is (Harviainen 2003: 835; Zajączkowski 1964: 793).

A disszertációban vizsgált karaim bibliafordítás valószínűleg egy XIX. század folyamán készült másolat, mely jelenleg az Abrahamovics család birtokában van. Ez a halicsi karaim Biblia tartalmazza a Teremtés könyvének, a Kivonulás könyvének, a Leviták könyvének, a Számok könyvének, a Második törvénykönyvnek fordítását és részleteket a próféták könyveiből. A fordítás összesen 596 oldalt tesz ki, melyből 60 oldalt (minden könyvből 10-10 oldalt) választottam ki a szöveg nyelvtani sajátosságainak tanulmányozásához. A kéziratot – a karaim hagyományoknak megfelelően – héber írással írták, minden oldalon 27 sorral.

2. Nyelvtipológiai sajátosságok

A karaim bibliafordítások mindamellett, hogy az eredeti héber szöveg hű tükrözésére törekszenek, alapvetően törökös nyelvsajátosságokat mutatnak, vagyis alapvetően a célnyelv normáit tükrözik. A török nyelvek jellemzői jelentősen eltérnek a bibliai héberétől, egyértelmű tehát, hogy a bibliai szövegek szó szerinti fordítása nehézségeket okozott a fordítók számára. Az 1. számú táblázatban ábrázolok néhányat a halicsi karaim bibliafordítás, a török nyelvek, a karaim környezetében beszélt nem török nyelvek és a bibliai héber nyelv szórendi sajátosságai közül. Az egyéb nyelvtani különbségeket az egyes példáknál fogom tárgyalni.

A táblázatban szereplő lengyel, ukrán, csuvas és törökországi török adatok a *World Atlas of Language Structures* című könyv interneten is hozzáférhető változatából származnak (Dryer 2008). A könyvben nem szerepelnek a bibliai héber és a halicsi karaim sajátosságok, sem a beszélt karaim jellemzői, ezeket magam állítottam össze.

<i>Szórendi sajátosságok (17)</i>	<i>Lengyel</i>	<i>Ukrán</i>	<i>Beszélt karaim</i>	<i>A halicsi karaim bibliafordítás nyelve</i>	<i>Csuvas</i>	<i>Törökországi török</i>	<i>Bibliai héber</i>
Az alany (S), tárgy (O) és az állítmány (V) sorrendje	SVO	SVO	SVO / VSO	SVO / VSO (nincs domináns szórend)	SOV	SOV	SVO / VSO
Prepozíciók (Prep) vagy posztpozíciók (Postp) használata	Prep	Prep	Postp	Postp (Prep)	Postp	Postp	Prep
Birtokos (Gen) és birtokszó (N) sorrendje	N-Gen	N-Gen (WALS nem említi)	Gen-N N-Gen	Gen-N, N-Gen	Gen-N	Gen-N	N-Gen
Melléknév (Adj) és főnév (N) sorrendje	Adj-N	Adj-N	Adj-N	Adj-N, N-Adj	Adj-N	Adj-N	N-Adj
Mutató névmás (Dem) és főnév (N) sorrendje	Dem-N	Dem-N	Dem-N	Dem-N, N-Dem	Dem-N	Dem-N	N-Dem

Amint a táblázatban látható, a török nyelvek (a példaként hozott nyelvek közül a csuvas és a törökországi török) tipikusan SOV szórendűek. Ezzel szemben a bibliai héberben a mondat SVO, vagy bizonyos esetekben VSO szórendű. A török nyelvek posztpozíciókat használnak, a héber azonban prepozíciókat. A birtokos a török nyelvekben a birtokszó előtt áll, míg a héberben pont fordítva, követi azt. A török nyelvekben a melléknév megelőzi a főnevet, akárcsak a mutató névmás. Ezzel ellentétben a héberben mind a melléknév, mind a mutató névmás követi a főnevet.

Következésképpen a halicsi karaim fordító például a szórend tekintetében jelentős nyelvtani különbségeket volt kénytelen áthidalni. A fordítás ugyan a célnyelv szabályainak megőrzésére törekszik, azaz a karaim jellegzetességeket

nagy részét megőrzi, ugyanakkor a héber szöveg minél hívebb átültetése érdekében az eredeti héber szövegnek a karaimtól eltérő nyelvtani jellemzőit is tükrözi. A fordítások sajátosságait a jelzős szerkezetek példáján ábrázolom.

3. Jelzős szerkezetek törökös fordítása

A török nyelvekben a jelzők mindig megelőzik a főnevet és jelöletlenek (Johanson 2002a: 25–27). A beszélt karaimban ez szintén így van (Csató 1994: 55, 60). A héber nyelvben viszont a melléknév követi a főnevet, és ugyanúgy jelölve van nemre, számra, határozottságra nézve, mint a főnév (Waltke–O’Connor 1990: 258–260). Mivel a melléknév főnév utáni pozíciója a halicsi karaim számára nem grammatikus, a fordító grammatikai áthelyezést, azaz szórendváltást hajt végre a nyelvhelyesség érdekében, lásd (1) és (2).²

Az (1) példa eredeti héber szövegében, az ‘új egeket’ kifejezésben a melléknév a főnév után áll, és megegyezik azzal nemben, illetve számban. Ebben az esetben mind a főnév, mind a főnevet követő melléknév hímnemű és többes számú alak. Ezzel szemben a halicsi karaim fordítás eltér a hébertől, és megőrzi a török nyelvekre jellemző melléknév + főnév szórendet. Másrészt a melléknév, ahogy az a török nyelvekben általános, jelöletlen marad nemre és számra való tekintettel. Vagyis a halicsi karaimban „mínusz” kategóriák vannak a bibliai héberhez képest, és a fordításban generalizálódás figyelhető meg.

(1)

a. Bibliai héber

<i>kî-hinnî</i>	<i>bôrē³</i>	<i>šāmayim</i>	<i>ḥădāšîm</i>
mert-íme	teremt-V:Q,PTCP.MASC.SG.ABS	ég-N:MASC.PL.ABS	új-ADJ:MASC.PL.ABS
‘Mert ímé, új egeket ... teremtek’			

Iz. 65:17

² A példákban a héber eredeti szöveget a *BibleWorks 8* nevű program latin betűs átírásában adom meg. A héber példákban a magyar fordítást a Károli Gáspár-féle fordításban idézem ugyancsak a *BibleWorks 8* CD-ROM-ról, melyhez az idézett passzusra a hagyományos hivatkozási forma szerint (könyv, fejezet száma, passzus száma) utalok, például az egyes példában Iz. 65: 17. A halicsi karaim példa szó szerinti magyar fordítását magam készítettem. A fordítás alatti sorban megadom a példa fellelhetőségét az eredeti karaim kéziratban, így az eltér a héber példa hivatkozási formájától (például az egyes példában Iz. 474/3). A karaim példa esetében a könyv nevét az oldalszám, és egy perjel után a sor száma követi. A héber és a karaim példákban megadott interlineáris morfológiai elemzéseken használt rövidítések listája a cikk végén található.

b. Halicsi karaim

<i>da</i>	<i>kiyasa</i>	<i>yarat-i-men</i>	<i>yangi</i>	<i>kek-ler</i>
és	hasonlóképp	teremt-NPST.1SG	új	ég-PL
‘és hasonlóképp új egeket fogok teremteni’				

Iz. 474/3

A (2) példában a „minden szárnyas madarat” kifejezés esetében a héber bibliában egy főnév (*kānāp* ‘szárny’) tölti be a jelző szerepét. Általában a jelzői használat az egyeztetéssel és a pozicionálással egyértelműen kiderül, hiszen a melléknév követi a főnevet, és megegyezik azzal nemben, számban és személyben (Waltke–O’Connor 1990: 258–263). Igaz, az alábbi példában a ‘szárny’ szó esetében nőnemű főnevet találunk, tekintve, hogy a bibliai héber testrésznevek általában nőneműek (Waltke–O’Connor 1990: 103).

(2)

a. Bibliai héber

<i>wayyibrāʾ</i>	<i>ʾēlōhīm</i>	[...]	<i>wəʾēt kol-ʿōp</i>	<i>kānāp</i>
és teremt-v:	Isten	[...]	és-OBJ minden madár-N:	szárny-N:
Q.W.CONS.IPRF.			MASC.SG.CONST-	FEM.SG.ABS
MASC.3SG			N:MASC.SG.ABS	
‘és teremté Isten [...] és minden szárnyas madarat’				

Ter. 1:21

b. Halicsi karaim

<i>yarat-ti</i>	<i>tenri</i>	[...]	<i>osol bar kanatli kus-nu</i>
teremt-DI.PST.3SG	Isten	[...]	az mind szárnyas madár-ACC
‘Isten megteremtett [...] minden szárnyas madarat’			

Ter. 2/25

A jelzőként funkcionáló héber főnevet a halicsi karaim fordító egy melléknévképzővel ellátott főnévvel fordítja (*kanat* ‘szárny’ + *li* > *kanatli* ‘szárnyas’). Ezen kívül ismét grammatikai áthelyezést alkalmazott a fordító, tehát a héber szórendtől eltérve törökös szórendet találunk a ‘szárnyas madár’ kifejezés fordításában.

Általánosságban elmondható, hogy a jelzős szerkezetek fordításakor a célnyelvi normák követésének elve dominál. Ezen elvnek megfelelően a fordító a két nyelv közötti szórendi, nyelvtani és egyéb különbségeket a halicsi karaim normái szerinti generalizálással, vagyis a nyelvtani nemek elhagyásával és grammatikai áthelyezéssel, tehát a héberben jobbra álló jelzőknek a fordításban történő balra helyezésével hidalta át.

4. Jelzős szerkezetek nem törökös fordítási megoldásai

A korpuszban található jelzős szerkezetek általános fordítási elvén, a célnyelvi normák tiszteletben tartásának elvén túl azonban néhol megjelennek a halicsi karaim szövegben olyan bibliai héber sajátosságok, melyek a halicsi karaimtól teljesen idegenek. Szelektív másolás figyelhető meg némely jelzős szerkezet szórendjében, számbeli, esetragi és határozottságot érintő egyeztetésében. Az alábbi fejezetben ezeket a sajátosságokat tárgyalom alfejezetekre bontva.

4.1. Másolt szintaktikai tulajdonságok: a héberes szórend

Az (1) és a (2) példák illusztrálták, hogy a fordító általában grammatikai áthelyezéssel, a török nyelvek szórendjének megfelelően fordítja le a bibliai héber jelzős szerkezeteket a korpuszban. Ez azonban nem minden esetben van így, ugyanis néhány alkalommal héberes – vagyis főnév + melléknév – szórendet találunk. Az alábbi példában a melléknév (*ullu* ‘nagy’) a főnév (*yarik* ‘fény’) után áll, holott a fordító által alkalmazott általános fordítási elvnek megfelelően melléknév + főnév szórendet várnánk (**osol ol ullu yarikni* ‘azt a nagy fényt’).³

(3)

a. Bibliai héber

<i>wayyá’ás</i>	<i>’ēlōhîm</i>	[...]	<i>’eṭ-ḥammā’ōr</i>	<i>ḥaggādōl</i>
és teremt-V:W.	Isten	[...]	OBJ-világító égitest.	nagy-ADJ:
CONS.IPRF.MASC.3SG			DEF.N:MASC.SG.ABS	MASC.SG.ABS

‘Teremté tehát Isten [...] a nagyobbik világító testet’

Ter. 1: 16⁴

³ A (3) példa melléknéves szerkezete trakaji karaim fordításban szintén megőrzi a héberes szórendet. Ezen felül a melléknév még felveszi a középfok jelét is és tárgyesetben áll (*ol jaryx-ny ol unḥu-raḥ-ny* [az fény-ACC az nagy-CMPR.ACC] ‘a nagyobbik fényt’) (Kowalski 1929: 46). A krími karaim fordítás ezzel szemben törökös szórendet mutat, vagyis a melléknév megelőzi a főnevet és jelöletlen (*šol ulu yariq-ni* [az nagy fény-ACC] ‘a nagy fényt’) (Jankowski 1997: 31). A melléknév fokozására, melyet a bibliai héber morfológiailag nem jelöl, és ezért a hármas példa halicsi karaim fordításában sem jelentkezik, ebben a cikkben nem térek ki, disszertációmban azonban tárgyalom a kérdést.

⁴ A Ter. 1: 16 passzusnak csak egy részét idézem a hármas példában, egy másik részét pedig a hatos példában említtem. A passzus eleje, mely a példákban felhasználásra került, így hangzik: Ter. 2/13 *da yarat-ti tenri osol eki ol yariklik-lar-ni ol ullu-lar-ni osol ol yarik-ni ol ullu erklenmeg-i-ne ol kin-nin* [és teremt-DI.PST.3SG Isten amaz kettő az fényesség-PL.ACC az nagy-PL.ACC amaz az fény-ACC az nagy uralkodás-POSS.3SG-DAT az nap-GEN] ‘és teremtette Isten a két nagy fényességet: a nagy fényt a nappal uralmára’.

b. Halicsi karaim

da yarat-ti Tenri [...] osol ol yarik-ni ol ullu
 és teremt-DI.PST.3SG Isten [...] az az fény-ACC az nagy
 ‘és megteremtette Isten [...] a nagy fényt’

Ter. 2/13

4.2. Másolt egyeztetési sajátosságok

4.2.1. Számbeli egyeztetés

A szórenden túl a főnév és a melléknév egyeztetésének kérdésében is különbség figyelhető meg a karaim és a héber közt. Míg a karaimra a jelöletlen melléknév a jellemző, a héber melléknévek megegyeznek nemben, számban és határozottságban a főnévvel (Waltke–O’Connor 1990: 258–260). Habár a karaim fordító is jelöletlen melléknéveket használ a török szórendet követő jelzős szerkezetekben, abban az esetben, amikor fordított, azaz héberes szórendet használ, a melléknévet a főnévvel többes számban egyezteti.

A szórendi és egyeztetési másolást illusztrálja a (4) példa. A héber eredeti szövegben a többes számban álló főnevet (*ʔānāšīm* [férfi-N:MASC.PL.ABS] ‘férfiak’) több melléknév is követi, melyek mind többes számban állnak (*ḥākāmīm* [bölcs-ADJ:MASC.PL.ABS] ‘bölcsek’, *ūnəbōnīm* [és éles elméjű-CONJ.V:NIPH.PTCP.MASC.PL.ABS] ‘éles elméjűek’, *wīdūʕīm* [és tapasztalt-CONJ.V:Q.PASS.PTCP.MASC.PL.ABS] ‘tapasztaltak’). A karaim fordításban a héber szerkezet pontos másolatát látjuk, vagyis a többes szám jelével (-*lar*) ellátott főnevet (*eren-ler* [férfi-PL] ‘férfiak’) a többes számú melléknévek (*uslu-lar* [bölcs-PL] ‘okosak’, *akilli-lar* [intelligens-PL] ‘bölcsek’, *bilingen-ler* [tapasztalt-PL] ‘tapasztaltak’) követik.⁵ A halicsi karaim fordítás tehát szórend és számbeli egyeztetés tekintetében másolja a héber eredetit, vagyis a forrásnyelv normáinak követése érvényesül ebben az esetben.

⁵ Vessük össze a (4) példát a következővel: MTörv. 418/10 *da al-di-m osol agarak-lar-i-n sebet-ler-iniz-nin eren-ler uslu-lar da bilingen-ler* [és venni-DI.PST-1SG az vezető-PL-POSS.3SG-ACC törzs-PL-POSS.2PL-GEN férfi-PL bölcs-PL és tapasztalt-PL] ‘és vettem a törzseiteknek vezetőit, a bölcs és tudós férfiakat’. A halicsi karaim fordítás ebben az esetben is pontosan követi a héber eredeti szöveget: MTörv 1: 15 *wāʕeqqaḥ ʔej-rāʔšē sibīʔekem ʔānāšīm ḥākāmīm wīdūʕīm* [és vesz.V:Q.W.CON.S.IPRF.1SG OBJ.fő.N:MASC.PL.CONST törzs.N:MASC.PL.SUFF.2PL férfi.N:MASC.PL.ABS bölcs.ADJ:MASC.PL.ABS tudós.Q.PASS.PTCP.MASC.PL.ABS] ‘vevém azért a ti törzseiteknek főbjeit, a bölcs és ismeretes férfiakat’. Az ilyen szerkezetek sajátosságait a disszertációmban részletesen tárgyalom.

(4)

a. Bibliai héber

<i>ḥābū</i>	<i>lākem</i>	<i>ʔānāšīm</i>	<i>ḥākāmīm</i>
ad.V:IMP.MASC.PL	ti.PREP.SUFF: MASC.2PL	férfi.N:MASC.PL.ABS	bölcs.ADJ: MASC.PL.ABS
‘válasszatok magatoknak bölcs,’			

MTörv. 1:13

<i>ūnəḥōnīm</i>	<i>wīdūʿīm</i>
és éles elméjű.V:NIPH.PTCP.MASC.PL.ABS	és tapasztalt.V:Q.PASS.PTCP.MASC.PL.ABS
‘értelmes és a ti törzseitekben ismeretes férfiakat’	

MTörv. 1:13

b. Halicsi karaim

<i>ber-iniz</i>	<i>ez-iniz-ge</i>	<i>eren-ler</i>	<i>uslu-lar</i>	<i>da</i>	<i>akilli-lar</i>	<i>da</i>	<i>bilingen-ler</i>
ad-IMP.2PL	maga-POSS.2PL-DAT	férfi-PL	bölcs-PL	és	intelli-gens-PL	és	tapasztalt-PL
‘adatok magatoknak (vegyetek magatok mellé) bölcs, intelligens és tapasztalt férfiakat!’							

MTörv. 418/7

4.2.2. A határozottság egyeztetése

A héberben a főnév és a melléknév egyeztetése a határozottságra is kiterjed. A héber határozott névelő *ha-* tehát melléknéves szerkezetek esetén mind a főnévhez, mind pedig a melléknévhez csatolva van (Waltke és O’Connor 1990: 258). Ezt ábrázolja az (5) példa, amelyben ‘a rossz generáció’ kifejezés mindegyik eleme tartalmazza a határozott névelőt, a *ha-*-t (*haddôr* [generáció.DEF.N:MASC.SG.ABS] *hārāʿ* [rossz.DEF.ADJ:MASC.SG] ‘a generáció a rossz’).

A héber határozott névelő fordítási megfelelője a karaim bibliafordításokban mindig a mutató névmás *ol* ‘az’, ahogy azt már számos turkológus megjegyezte (például Pritsak 1959: 331). A vizsgált halicsi karaim fordításban is így van ez, vagyis ha a jelzős szerkezetet héberes szórenddel fordítja a fordító, akkor a határozott névelőt mind a főnév, mind a melléknév elé kiteszi. Következésképpen az ‘a rossz generáció’ kifejezés ‘a generáció a rossz’ formában jelenik meg a karaimban (*ol dor ol yaman* [az generáció az rossz] ‘a rossz generáció’).

(5)

a. Bibliai héber

<i>ʔim-yirʔe^h</i>	<i>ʔiš</i>	<i>bāʔanāšim</i>	<i>hāʔélle^h</i>
ha-lát.V:Q.IPRF.MASC.3SG	személy	férfi.PREP- DEF.N:MASC.PL.ABS.	ez.DEF.ADJ: PL.

<i>haddôr</i>	<i>ḥārāʕ</i>	<i>hazze^h</i>	<i>ʔēt hāʔāreš</i>	<i>haṭṭôbā^h</i>
generáció.DEF. N:MASC.SG.ABS	ROSSZ.DEF. ADJ:MASC.SG	ez.DEF.AD J:MASC.SG	OBJ.föld.DEF. N:FEM.SG.ABS	jó.DEF.ADJ :FEM.SG

‘E gonosz nemzetségből való emberek közül egy sem látja meg azt a jó földet!’

MTörv. 1:35

b. Halicsi karaim

<i>eger</i>	<i>ker-se</i>	<i>kisi</i>	<i>eren-ler-de</i>	<i>ol</i>	<i>uspu-lar-da</i>	<i>ol</i>
ha	lát-COND	személy	férfi-PL-LOC	az	ez-PL-LOC	az

<i>dor</i>	<i>ol</i>	<i>yaman</i>	<i>ol</i>	<i>uspu</i>	<i>osol</i>	<i>ol</i>	<i>yer-ni</i>	<i>ol</i>	<i>yaxsi</i>
generáció	az	rossz	az	ez	az	az	föld-ACC	az	jó

‘E gonosz nemzetségből való emberek közül egy sem látja meg azt a jó földet!’

MTörv. 419/25

Mivel a török nyelvekben nincs határozott névelő, az *ol* ‘az’ mutató névmás használata határozott névelői funkcióban egy héberből másolt sajátosság. Jelzős szerkezetekben való alkalmazása azonban feltételhez kötött, ugyanis kizárólag a héberes szórendet követő példákra jellemző, hogy az *ol* mutató névmás mind a főnév, mind pedig a melléknév előtt szerepel. Nem található tehát olyan törökös szórendű jelzős szerkezet, amelyben a határozottságot mind a főnévnel, mind a melléknévvel jelölik, így például *ol yaman ol dor [az rossz az generáció] ‘a rossz generáció’ típusú szerkezet nincs a korpuszban.

Ugyanez a példamondat illusztrálja azt is, hogy a héber határozott névelőt nem minden esetben fordítja le a fordító. A *bāʔanāšim* [férfi-PREP.DEF.N:MASC.PL.ABS] ‘a férfiakban’ jelentésű szóban a héber határozott névelő *ha-* elé járul még a *bə-* prepozíció is, mely általában helyet határoz meg (Waltke és O’Connor 1990: 196). A prepozíció és a határozott névelő kombinációja (jelen esetben *ha-* + *bə-* > *bā-*) azonban a karaim fordításban nem *ol* + főnév + LOC formában jelenik meg. Mint látható, a fordítás *eren-ler-de* [férfi-PL.LOC]

‘férfiakban’ alakot mutat, vagyis hiányzik a kifejezésből az *ol* ‘az’ mutató névmás.⁶ Ez a jelenség az egész korpuszra jellemző.

Mindezek mellett az (5) példa egy másik jelentős nyelvtani különbség fordítási módszerére is adatot szolgáltat. Ahogy azt az egyes számú táblázatban láttuk, a héberben a mutató névmás a főnév mögött áll. A héber mutató névmás használható jelzői melléknévként is, ilyen esetben nemcsak, hogy a fej után áll, de határozottságra is jelölve van (Waltke és O’Connor 1990: 309). A török nyelvekben a mutató névmás mindig megelőzi a főnevet vagy a jelzős szerkezetet, lásd például a török fordítását ugyanezen passzusnak (Deut. 1:35 *bu kötü kuşak-tan* [ez rossz generáció-ABL] ‘ebből a rossz generációból’). Vannak azonban a halicsi karaim bibliafordításban példák arra is, hogy a szöveg híuen követi a héber eredetit, a mutató névmások ily módon a jelzős szerkezetek mögé kerülnek. Maradva az (5) példánál, a héber eredeti kifejezés ‘ez a rossz generáció’, melyben a határozott névelővel ellátott főnevet (*haddôr* [generáció-DEF.N:MASC.SG.ABS] ‘a generáció’) követi a határozott névelővel ellátott melléknév (*hārā*^c [ROSSZ-DEF.ADJ:MASC.SG] ‘a rossz’). Ezt azonban még követi a határozott névelős mutató névmás is (*hazze^h* [EZ-DEF.ADJ:MASC.SG] ‘az ez’). A karaim fordításban pontosan ugyanezt a szórendet látjuk, sőt, a határozott névelői funkcióban álló mutató névmást, az *ol*-t is mindegyik elemhez hozzárakja a fordító (*ol dor ol yaman ol uspu* ‘ez a rossz generáció’).

4.2.3. Esetragi egyeztetés

Az (5) példa a szórendi másoláson, a határozottság tekintetében történő egyeztetésen túl egyúttal azt is illusztrálja, hogy a jelzős szerkezetben, mely egyben a mondat tárgya is, a főnév jelölt a tárgyesetre, de a melléknév általában nem. Így tehát ‘a jó földet’ kifejezés esetében csak a főnév *yer* ‘föld’ veszi fel a tárgyragot, a melléknév *yaxsi* ‘jó’ jelöletlen marad. Ugyanakkor ettől eltérő esetek is előfordulnak a korpuszban.

Bizonyos esetekben a melléknév nemcsak, hogy követi a főnevet és határozottságban valamint számban megegyezik azzal, de ugyanúgy felveszi a tárgyeset ragját, mint ahogy a főnév teszi, lásd (6). Tehát ‘a két nagy fényességet’ kifejezésben a határozott névelős, többes szám jelével és tárgyraggal ellátott főnevet (*ol yariklik-lar-ni* [az fényesség-PL-ACC] ‘a fényességeket’)

⁶ Érdekes és a töröktől idegen a lokatívusz használata a kifejezésben, ami ebben az esetben a héber *bə*-névelő pontos fordítása.

követi a határozott névelős, többes szám jelével és tárgyraggal ellátott melléknév (*ol ullu-lar-ni* [az nagy-PL-ACC] ‘a nagyokat’).⁷

(6)

a. Bibliai héber

<i>wayyá‘aš</i>	<i>‘ēlōhīm</i>	<i>‘et-šənē</i>	<i>hammə‘ōrōt</i>	<i>haggəḏōlim</i>
és teremt.V:W.	Isten	OBJ-kettő.CARD:	égitest.DEF.N:M	nagy.DEF.ADJ:
CONS.IPRF.MASC3SG		DUAL.CONST	ASC.PL.ABS	MASC.PL.ABS

‘Teremté tehát Isten a két nagy világító testet:’

Ter. 1:16

b. Halicsi karaim

<i>da yarat-ti</i>	<i>tenri osol eki</i>	<i>ol yariklik-lar-ni</i>	<i>ol ullu-lar-ni</i>
és teremt-	Isten az	kettő az fényesség-PL-	az nagy-PL-
DI.PST.3SG		ACC	ACC

‘és megteremtette Isten a két nagy fényességet [fényes égítestet]’

Ter. 2/14

Ha összehasonlítjuk az (5) és a (6) példa eredeti héber szövegének jelzős szerkezeteit, azt látjuk, hogy a direkt tárgyat jelölő *et-* mindkét esetben az egész jelzős szerkezet elé van csatolva. Ezzel szemben a karaim fordításban a tárgyeset ragja vagy csak a főnéven (5), vagy pedig a főnéven és a melléknéven is megjelenik (6).⁸

A tárgyeset egyeztetése kapcsán megjegyezhetjük még, hogy az *et-* partikula a héberben kizárólag határozott direkt tárgyakhoz járul, a határozatlan direkt tárgyhöz nem csatolják hozzá a partikulát (Waltke–O’Connor 1990: 180). Ebben a tekintetben a karaim hasonlóan jár el a héberhez, vagyis a nem

⁷ A Kowalski által közölt trakaji karaim bibliafordítás a halicsi karaim fordítással teljesen megegyezik e példa esetében (Ter. 1: 16 *da ıarat-ty teńri eki ol ıarikı-lar-ny ol unılu-lar-ny* [és teremt-DI.PST.3SG Isten kettő az fény-PL-ACC az nagy-PL-ACC] ‘és megteremtette Isten a két nagy fényt’), míg a Jankowski által publikált krími karaim fordításban, eltérve a másik két karaim nyelvjárástól, a melléknév megelőzi a főnevet és jelöletlen (*da yarat-ti tenri šol eki ol ulu yarık-lar-ni* [és teremt-DI.PST.3SG Isten amaz kettő az nagy fény-PL-ACC] ‘és megteremtette Isten a két nagy fényt’) (Kowalski 1929: 46, Jankowski 1997: 31).

⁸ Az (5) példa török fordításában láthatjuk, hogy a melléknéves szerkezetben (*o verimli ülke-yi* [az termékeny ország-ACC] ‘azt a termékeny országot’) a melléknév megelőzi a főnevet, és csak a főnév áll tárgyesetben (Deut. 1: 35 *o verimli ülke-yi, bu kötü kuşak-tan* [...] *hiç kimse gör-me-yecek* [az termékeny ország-ACC ez rossz generáció-ABL [...] senki lát-NEG-FUT.3SG] ‘azt a termékeny országot ebből a rossz generációból senki sem fogja látni’). A (6) példa török fordításában ugyanezt tapasztaljuk a melléknéves szerkezet használatában (Gen. 1: 16 *Tanrı* [...] *iki büyük ışık-ı* [...] *yarat-tı* [Isten [...] kettő nagy fény-ACC [...] teremt-DI.PAST3SG] ‘Isten megteremtette a két fényt’).

specifikus tárgy jelöletlen (Csató 1994: 56). Vessük össze e tekintetben az (5) és (6) példákat a határozatlan direkt tárgyat tartalmazó (4) példával.

Ahogy azt a fenti példák illusztrálták, a határozott direkt tárgyat jelölő *et*-fordítása a melléknemes szerkezetek esetén problémákat okoz a fordító számára. Főnevek esetében általánosságban elmondható, hogy a közvetlen tárgyat jelölő *et*- a korpuszban minden esetben automatikusan az *osol* 'az' mutató névmás + tárgyessel kerül fordításra. Amikor azonban jelzős szerkezetről van szó, akkor az automatizmus megszűnik, és a fordító egyes esetekben a tárgyragot csak a főnévhez illeszti hozzá, más esetekben viszont a melléknév is tárgyragot kap a halicsi karaim szövegben.

5. Összefoglalás

A bemutatott példákon keresztül képet kaphattunk arról, hogy milyen nehézségekkel küzd a fordító, ha anyanyelvétől teljesen eltérő szerkezetű nyelvről kell – a szöveg minél hívebb tükrözése mellett – fordítást készítenie. A halicsi karaim bibliafordítás esetében megállapíthatjuk, hogy a fordító többnyire a célnyelv, azaz a halicsi karaim szabályait követve végzi a fordítást. Ilyenkor a fordító végrehajtja a grammatikai áthelyezés műveletét, illetve generalizálódás figyelhető meg a szövegben. Másrészt néhány esetben a forrásnyelv, azaz a bibliai héber nyelvtani elemei bukkannak fel a halicsi karaim szövegben még akkor is, ha azok a halicsi karaimtól teljességgel idegenek. Ezekben az esetekben tehát a forrásnyelvi normák követésének elve érvényesül a célnyelvi normákkal szemben. Ez a kettősség végigkíséri az egész szöveget, és nem csak a melléknemes szerkezetek, de más nyelvtani formák esetén is megtalálhatjuk mind a törökös, mind a héberes alakokat.

Ami a jelzős szerkezeteket illeti, elmondható, hogy a különböző másolt héber sajátosságok nem egyforma mértékben érvényesülnek halicsi karaimra történő fordításuk során, illetve bizonyos tulajdonságok másolása feltételhez kötött. Alapvetően meghatározó, hogy a fordítás követi-e a héber szórendet, vagy sem. Amennyiben grammatikai áthelyezés történik, vagyis törökös szórendet használ a fordító, az említett másolt héber jellemzők egyike sem jelenik meg a jelzős szerkezeten (tehát nincs egyeztetés a melléknév és a főnév közt semmilyen tekintetben sem). Ellenben ha a fordító a héber szórendet követi, akkor a másolt héber tulajdonságok megjelenhetnek a karaim jelzős szerkezetben. Amint a példák illusztrálták, héberes szórend esetében a karaim melléknév és a karaim főnév minden esetben egyeztetve van számban és határozottságban. A tárgyeset tekintetében az egyeztetés azonban esetleges.

A korpuszban található kevés számú példa nem teszi lehetővé, hogy feltárjuk az okokat, ami bizonyos héberes formák halicsi karaimba történő másolásához vezet. A teljes kézirat, vagyis mind az 596 oldal vizsgálata további példákkal szolgálhatja a kutatást, ezáltal átláthatóbbá téve a fordítási stratégiákat és azok okait.

Rövidítésjegyzék

A karaim példák glosszáiban:

ABL	ablatívusz
ACC	akkuzatívusz
CMPR	középfok jele
COND	feltételes mód
DAT	datívusz
DI.PST	-DI szuffixummal jelölt múlt idő
FUT	jövő idő
GEN	genitívusz
IMP.2PL	többes szám második személyű felszólító alak
LOC	lokativusz
NEG	tagadás
PL	többes szám
POSS.2PL	többes szám második személyű birtokos
POSS.3SG	egyes szám harmadik személyű birtokos
R-NPST	-R szuffixummal jelölt nem-múlt idő
1SG	egyes szám első személyű személyrag
3SG	egyes szám harmadik személyű személyrag

A héber példák glosszáiban:

ABS	abszolút forma
ADJ	melléknév
CONJ	kötőszó
CONST	konztruktusz, mely birtokos viszonyt jelöl
DEF	határozott névelő
DUAL	duális
FEM	nőnem
IMP	felszólító mód
IPRF	imperpektum
MASC	hímnem

N	főnév
NIPH	<i>nifal</i> -igealak
OBJ	direkt tárgyat jelölő <i>et</i> - partikula
PASS	passzív
PTCP	melléknévi igenév
PL	többes szám
PREP	prepozíció
Q	<i>qal</i> -igealak
SG	egyes szám
SUFF.2PL	többes szám második személyű személyes névmás
V	ige
W.CON.S.IPRF.	fordító vávos imperfektum
1SG	egyes szám első személy
3SG	egyes szám harmadik személy

Felhasznált irodalom

- Bible Works 8. Software for Biblical Exegesis & Research.* 2008. Norfolk, Virginia.
- Biblia. Ószövetségi és Újszövetségi Szentírás.* 1982. Budapest, Szent István Társulat.
- Csató, Éva Á. 1994. On word order differences between Turkish and Karaim. *Dilbilim Araştırmaları:* 54–61.
- Csató, Éva Á. 2001. Syntactic code-copying in Karaim. In Dahl, Östen – Koptjevskaja-Tamm, Maria (eds.) *The Circum-Baltic languages: Their typology and contacts.* Amsterdam, John Benjamins, 265–77.
- Dryer, Matthew S. 2008. Order of Subject, Object and Verb. In Haspelmath, Martin – Dryer, Matthew S. – Gil, David – Comrie, Bernard (eds.) *The world atlas of language structures online.* Munich, Max Planck Digital Library. [<http://wals.info/feature/81>] (2011. február 14.)
- Dryer, Matthew S. 2008. Order of Adposition and Noun Phrase. In Haspelmath, Martin – Dryer, Matthew S. – Gil, David – Comrie, Bernard (eds.) *The world atlas of language structures online.* Munich, Max Planck Digital Library. [<http://wals.info/feature/85>] (2011. február 14.)
- Dryer, Matthew S. 2008. Order of Genitive and Noun. In Haspelmath, Martin – Dryer, Matthew S. – Gil, David – Comrie, Bernard (eds.) *The world atlas of language structures online.* Munich, Max Planck Digital Library. [<http://wals.info/feature/86>] (2011. február 14.)
- Dryer, Matthew S. 2008. Order of Adjective and Noun. In Haspelmath, Martin – Dryer, Matthew S. – Gil, David – Comrie, Bernard (eds.) *The world atlas of language structures online.* Munich, Max Planck Digital Library. [<http://wals.info/feature/87>] (2011. február 14.)

- Dryer, Matthew S. 2008. Order of Demonstrative and Noun. In Haspelmath, Martin – Dryer, Matthew S. – Gil, David – Comrie, Bernard (eds.) *The world atlas of language structures online*. Munich, Max Planck Digital Library. [<http://wals.info/feature/88>] (2011. február 14.)
- Harviainen, Tapani 2003. The Karaites in contemporary Lithuania and the former USSR. In Polliack, Meira (ed.) *Karaite Judaism. A guide to its history and literary sources*. Leiden, Brill, 827–49.
- Jankowski, Henryk 1997. A Bible translation into the Northern Crimean dialect of Karaim. *Studia Orientalia* 28: 1–84.
- Johanson, Lars 2002a. *Structural factors in Turkic language contacts*. London, Curzon.
- Johanson, Lars 2002b. Contact induced change in a code-copying framework. In Jones, Mari C – Esch, Edith (eds.) *Language change. The interplay of internal, external and extra-linguistic factors*. (Contributions to the sociology of language 86) Berlin–New York, Mouton de Gruyter, 285–313.
- Klaudy, Kinga 1999a. *Bevezetés a fordítás elméletébe*. Budapest, Scholastica.
- Klaudy, Kinga 1999b. *Bevezetés a fordítás gyakorlatába. Angol / német / orosz fordítástechnikai példatárral*. Budapest, Scholastica.
- Kowalski, Tadeusz 1929. *Karaimische Texte im Dialekt von Troki*. Kraków, Polska Akademia Umiejętności.
- Pritsak, Omeljan 1959. Das Karaimische. In Deny, Jean – Grønbech, Kaare – Scheel, Helmuth – Togan, Zeki Velidi (eds.) *Philologiae turcicae fundamenta* 1. Wiesbaden, Steiner, 318–40.
- Waltke, Bruce K. – O’Connor, Michael 1990. *An introduction to biblical Hebrew syntax*. Winona Lake, Eisenbrauns.
- Zajączkowski, Ananiasz 1964. Die karaimische Literatur. In Bazin, Louis – Bombaci, Alexii – Deny, Jean – Gökbilgin, Tayyib – İz, Fahir – Scheel, Helmuth (eds.) *Philologiae turcicae fundamenta* 2. Wiesbaden, Steiner, 793–801.

A KIMERÍTŐ ÉS AZ INFORMÁCIÓS FÓKUSZ A LENGYEL NYELVBEN

Patona Mária

1. Célkitűzés¹

Az eddigi lengyel kutatások a fókusztérség körét érintőlegesen tárgyalták; szintaxisának és szemantikájának teljes körű kifejtése generatív keretben továbbra is feldolgozásra vár. Egy korábbi tanulmányban (Patona 2010) amellet érveltem, hogy a lengyel nyelvben két fókusztérség van: a mondat bal perifériáján egy [+kontrasztív] jeggyel rendelkező preverbális, azonosító fókusztérség, a mondat jobb perifériáján pedig az információs fókusztérség. Jelen kutatásban e két fókusztérség jellemzésén túl további eredményeket is bemutatok: a tanulmány második részében az azonosító fókusztérség [+kimerítő] jeggyét is vizsgálom, és arra a kérdésre keresem a választ, hogy vajon a magyar nyelvhez hasonlóan a lengyel nyelvben is kötelező-e a preverbális fókusztérség [+kimerítő] jeggye. Emellet az orosz nyelv szintaxisával foglalkozó, a fókusztérség szempontjából releváns irodalom bemutatása után egy olyan szintaktikai elemzést javaslak, melyből levezethető valamennyi lengyel mondatváltozat szórendje, értelmezése és prozódiaja.

2. A lengyel nyelv szórendje és hangsúlyozása

2.1. A lengyel szórend

A fókusztérség tárgyalása előtt elengedhetetlen bizonyos nyelvi adatok ismertetése: a lengyel szórend és hangsúlyozás bemutatása dióhéjban. Ezt, valamint a kutatásban szereplő valamennyi nyelvi adatot lengyel anyanyelvi beszélőkkel készített tesztek alapján közlöm.²

A hagyományosan szabad szórendűnek ismert lengyel nyelv egyetlen egyszerű mondatának esetében a mondatrészek (Subject–S, Verb–V, Object–O) összes lehetséges kombinációjából képzett mondat típus helyes mondatot eredményez (1). A szórendet természetesen bizonyos grammatikai szabályszerűségeken kívül (Szwedek 1976, Świdziński 1978) befolyásolhatja többek között a tranzitivitás, az összetevők hossza (Eschenberg 2008) vagy a topikok

---

¹ Köszönettel tartozom É. Kiss Katalinnak, Surányi Balázsnak és a tanulmány névtelen lektorának megjegyzéseikért, segítségükért.

² Tíz 20 és 50 év közötti lengyel anyanyelvi beszélővel készült el a kérdőív.

különböző fajtái (Frascarelli–Hinterhölzl 2007). Egy háromösszetevős mondatnak azonban mind a hat variációja elképzelhető.

- (1) a. SVO Zbyszek prosił barszcz³
           Zbyszek-NOM   kér-PAST.3SG   céklaleves-ACC
           ‘Zbyszek kért egy céklalevest.’
 b. SOV Zbyszek barszcz prosił.
           ‘Zbyszek céklalevest kért.’
 c. OSV Barszcz Zbyszek prosił.
           ‘Céklalevest Zbyszek kért.’
 d. OVS Barszcz prosił Zbyszek.
           ‘Céklalevest kért Zbyszek.’
 e. VSO Prosił Zbyszek barszcz.
           ‘Kért egy céklalevest Zbyszek.’
 f. VOS Prosił barszcz Zbyszek.
           ‘Zbyszek kért egy céklalevest.’

Az (1)-ben felsorolt lehetőségek közül azonban csak az egyik neutrális, kontextustól független; ez a lengyel nyelvben a tranzitív igéket tartalmazó mondatoknál SVO. Ha a szórend variálásával eltérünk ettől, akkor annak hatása lehet a diskurzusra; a mondatok már nem ugyanarra a kérdésre fognak válaszolni. Az SVO-tól eltérő mondat típusoknál valamilyen műveletet feltételezünk (topikalizáció, fókuszálás, extrapozíció). A fókusz az azonban nem csak az összetevők sorrendje, hanem a hangsúly is jellemzi, ezért feltétlenül meg kell említenünk a lengyel nyelv hangsúlyozási lehetőségeit.

2.2. Hangsúlyozási lehetőségek

Alábbiakban egy négyösszetevős mondat hangsúlyozási lehetőségeit vizsgáltam. A (2a)-ban szereplő, SVO szórendű mondat négyféle hangsúlymintázattal ejthető ki, minden egyes tagja külön-külön hangsúlyozható attól függően, hogy milyen kérdésre válasz a mondat.

- (2) a. Sienkiewicz pożyczył swoje pióro Prusowi.
           Sienkiewicz-NOM kölcsönad-PAST.3SG saját toll-ACC.SG Prus-DAT
           ‘Sienkiewicz kölcsönadta Prusnak a tollát.’
 b. Sienkiewicz pożyczył swoje pióro Prusowi.
           ‘Sienkiewicz adta kölcsön Prusnak a tollát.’

³ A továbbiakban az aláhúzott összetevő az információ, a kapitálissal jelölt összetevő az azonosító fókusz jelöli, és egyúttal a hangsúlyos elemeket is megmutatja. Ezek hiányában a mondat-hangsúlyt továbbra is a szaggatottan aláhúzott összetevő jelöli.

c. *Sienkiewicz pożyczył swoje pióro Prusowi.*

‘Sienkiewicz kölcsönadta Prusnak a tollát.’

d. *Sienkiewicz pożyczył swoje pióro Prusowi.*

‘Sienkiewicz Prusnak adta kölcsön a tollát.’⁴

Habár a szórend szabadságával kapcsolatban megállapítottuk, hogy egy mondat fő összetevői szabadon variálhatóak, az egyes szórendi lehetőségek befolyásolják a diskurzust, a mondat igazságfeltételei is megváltozhatnak. Ugyanígy szinte bármelyik összetevő hangsúlyozható a mondat bármely pontján, ugyanakkor vannak preferáltabb olvasatok. Valójában abból kell kiindulnunk, hogy minden nyelvben van egy tipikus hangsúlymintázat, amely a mondatok, sőt már a szavak szintjén is kirajzolódik, és azt mutatja meg, hogy a nyelv hova helyezi természetes hangsúlyát. A lengyel nyelvben ez a mondat jobb perifériájára esik (Derwojedowa *et al.* 2005). A nukleáris hangsúlyszabály (*Nuclear Stress Rule*) értelmében a lengyel nyelvben a mondat jobb szélső lexikális kategóriája rendelkezik a természetes mondathangsúlyal, minden más hangsúlymintázatot ennek fényében kell értelmeznünk. Ennek értelmében a neutrális mondat természetes hangsúlymintázata:

(3) a. *Chopin odwiedził Franciszka Lisztą.*

Chopin-NOM meglátogat-PAST.3SG Ferenc-ACC.1SG Liszt-ACC.1SG

‘Chopin meglátogatta Liszt.Ferencet.’

Így a jelen kutatás szempontjából azok az esetek érdekesekek, ahol ettől eltérő hangsúlymintázatot találunk, például az ige után, de nem mondatzáró pozícióban (4), vagy ige előtt (5-6). Ez utóbbi az azonosító fókusz, mely [+kontrasztív] jeggyel rendelkezik.

(4) *Sienkiewicz pożyczył Prusowi swoje pióro.*

‘Sienkiewicz Prusnak adta kölcsön a tollát.’

(5) *Barszcz prosił Zbyszek.*

‘Céklalevest kért Zbyszek.’

(6) *Chopin w Paryżu zmarł.*

‘Chopin Párizsban halt meg.’

⁴ Egyes lengyel mondatok magyar megfelelőinek megadásakor a lengyelben posztverbális, a magyarban preverbális fókusz található. A magyarban a fókuszmozgatás gyakoribb és jelöletlenebb, mint a lengyelben, a magyarban így olykor akkor is kimerítő azonosító fókusz kívánczik, amikor a lengyel információs fókusz használ. A két mondat struktúrája azért is tér el egymástól, mert a lengyel a preverbális fókusz elsősorban kontrasztív kontextusban alkalmazza, a magyar preverbális fókusz alkalmazása viszont szélesebb körű.

3. A szláv nyelvek fókuszának szintaxisa és szemantikája korábbi elméletekben

A szláv nyelvek fókuszait is tárgyaló nyelvészeti munkák közül T. H. King (1995), A. Neeleman és E. Titov (2009), M. Dyakonova (2009), J. F. Bailyn (2011) és A. Eschenberg (2000, 2008) írásait szeretném bemutatni. Más elméleti keretben és más fontos elemeket kiemelve valamennyien hozzátettek a szláv fókusz szintaktikai és szemantikai elemzéséhez.

3.1. Tracy Holloway King

King 1995-ös disszertációjában fektette le az orosz szórend, topik- és fókusz-szerkezet alapjait, s alig találunk az e témával foglalkozó szláv művek között olyat, mely ne King tanulmányára építkezne. A szerző kétféle fókuszról tárgyal: az információs fókuszról, amely mondatzáró pozícióban, és a kontrasztív fókuszról, amely preverbális pozícióban áll. Az információs fókusz a prágai terminológiában a rémának felel meg, az új információ hordozója, válasz valamely kérdésre. A téma a már ismert mondatrész, melyet a válaszban megismételünk. A kontrasztív fókusz ezzel szemben a mondat bal periferiáján található, és mindig valamilyen szembeállítást fejez ki. King elméletének bemutatása előtt érdemes megvizsgálni a kontrasztivitás fogalmát.

E terminus megkerülhetetlen, ha fókusszal foglalkozó generatív munkáról van szó, az egyes elméletekben azonban árnyalatnyi eltérések lehetnek a fogalom definiálásában. Egyes kutatók (például Kenesei 2006) szerint a preverbális fókusz kötelezően kontrasztív, hiszen a kontrasztot mint alternatívák közül való választást értelmezi. Mások szerint (É. Kiss 1998) a magyar nyelvben a preverbális fókusz nem kötelezően kontrasztív, hiszen nem szükséges, hogy az alternatívák zárt halmazát tekintsük, azaz hogy ezek expliciten jelen legyenek, míg más nyelvekben ennek a feltételnek teljesülnie kell. King és további szláv munkák (Bailyn 2011) a preverbális fókusz kontrasztív olvasatát veszik át. Dyakonova is elismeri a kontraszt jelenlétét, de azt az úgynevezett diskurzushoz való kötés (D-linking) egy speciális típusának tartja.

King az előfeltevéssel is foglalkozik. A preverbális fókusz tartalmazó mondat preszuppozícióból és fókuszról áll, a fókusz az, amire rákérdezzünk, s az előfeltevésben lévő változót azonosítja.

- (7) [JAZZ-PIANISTA]_i mal'čiki slušali [vystuplenie t_i] (a ne jazz-gitarista).
dzsesszzongorista-GEN.SG fiú-NOM.PL hallgat-PAST.PL előadás-ACC.SG és nem dzsesszgitáros-GEN.SG
'A fiúk a DZSESSZZONGORISTA előadását hallgatták (és nem a dzsesszgitárosét).'
- (Neeleman–Titov 2009: 519)

A kimerítő és az információs fókusz a lengyel nyelvben

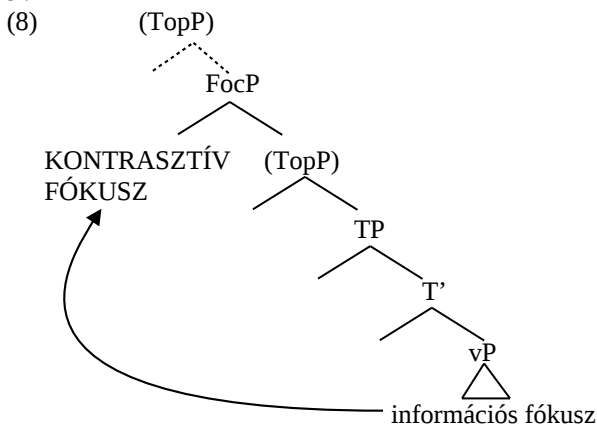
A mondat előfeltevése, hogy valakinek az előadását meghallgatták a fiúk, a preverbális fókusz pedig azonosította ezt a valakit: a dzsesszzongoristát.

Az orosz fókuszt King szerint a pozíció és a hangsúly jelöli. Az ige előtti kontrasztív fókusz feltétlenül hangsúlyos, míg a mondatzáró információs fókusz a természetes mondathangsúlyból fakadó hangsúlya van.

1. táblázat. Az információs és a kontrasztív fókusz összehasonlítása

	Információs fókusz	Kontrasztív fókusz
Mondatbeli pozíció	A mondat jobb periferiáján	Ige előtt
Hangsúly	Neutrális	Fókuszhangsúly
Kiinduló pozíció	VP-ben	VP-ben
Végpozíció	VP-ben	Az ige elé emelkedik

King szerint egy orosz fókuszos mondatot tehát a következőképpen képzelhetünk el:

3.2. Ad Neeleman és Elena Titov

A szerzőpáros 2009-es tanulmánya nem javasol szerkezeti elemzést, hanem elsősorban a pre- és posztverbális fókusz jegyeit vizsgálja. A fókusz Kingnél már bemutatott értelmezésének alátámasztásához sorolnak fel három érvet, mellyel a preverbális fókusz kontrasztivitását bizonyítják. A kimerítősegről – Kinghez hasonlóan – ők sem szólnak.

A kontrasztív fókuszt két jegy jellemzi: [+kontraszt], [+fókusz]. Az információs fókusz ezzel szemben csak [+fókusz] jeggyel bír, és mondatzáró pozícióban helyezkedik el. Amennyiben a fókusz a mondat első helyén található, a [+kontrasztív] jegy viselése érdekében emelkedett fel abba a pozícióba.

- (9) a. [_{CP}... [fókusz]]
 b. [_{CP}[fókusz, kontraszt]_i ..._{t_i}]

Első érvük, hogy az orosz nyelv fókuszai kiegészítő disztribúcióban állnak, azaz egyazon mondatban nem jelenhet meg egyszerre a kontrasztív és az információs fókusz is, mert mindkettő mondatzáró pozícióban generálódik, tehát egy helyért „versenyeznek”.

- (10) a. *Moi druž'ja nikogda ničego ne čitajut.*⁵
 enyém-PL barát-NOM.PL soha semmi-GEN nem olvas-PRES.PL
Xotja éto ne sovsem tak. Est' odno isključenie:
 pedig ez-EXPL nem egészen így van-PRES egy-NUM kivétel-NOM.SG
*IVAN inogda čitaet ŽURNALY.
 Iván-NOM néha olvas-PRES.3SG újság-ACC.PL
 'A barátaim soha nem olvasnak semmit. Ez nem teljesen így van.
 Van egy kivétel:*IVAN néha olvas ÚJSÁGOT.'

- b. *Moi druž'ja nikogda ničego ne čitajut. Xotja éto ne sovsem tak.*
Est' odno isključenie. Éto isključenie IVAN.
 ez-EXPL kivétel-NOM.SG Iván-NOM
On inogda čitaet ŽURNALY.
 ő-NOM néha olvas-PRES.3SG újság-ACC.PL
 'Ez a kivétel IVÁN. Ő néha olvas ÚJSÁGOT.'

(Neeleman-Titov 2009: 516)

A szerzőpáros második bizonyítéka a hatókör. Azt állítják, hogy a kontrasztív és az információs fókusz is ugyanabban a pozícióban veszi fel hatókörét. A (11a) és (11b) mondatoknál az egzisztenciális kvantor (*egy fiú*) mindkét esetben nagyobb hatókörrel rendelkezik, mint az univerzális (*minden lány*), függetlenül attól, hogy az a mondat kezdő pozíciójába kerül-e, vagy *in situ* fókusz marad. A mozgatóst a [+kontrasztív] jegy motiválta.

- (11) a. *Odin mal'čik ljubit každyju devočku.*
 egy fiú-NOM.SG szeret-PRES.SG minden-ACC.SG lány-ACC.SG
 'Egy fiú szeret minden lányt.'

- b.[KAŽDUJU DEVOČKU]_i ja xoču čtoby odin mal'čik ljubil t_i
 minden-ACC.SG lányt én akarom hogy egy fiú szeret-PAST.SG
 'MINDEN LÁNYT akarom, hogy szeressen egy fiú.'

(Neeleman-Titov 2009: 517)

⁵ Az ebben a mondatban közölt jelölések a szerzők (Neeleman–Titov 2009) saját jelölései.

A fókuszált mondat kizárja azt az értelmezést, hogy minden lányt más-más fiú szeret.

Végül a szétszakított birtokos a harmadik bizonyíték arra, hogy mindkét fókusz a mondat végén generálódik. Az orosz nyelvben megengedett, hogy a birtok eltávolodjon a birtokostól. A Kingnél már bemutatott (12)-es mondatnál azt láthatjuk, hogy egy kontrasztív fókuszos elemet ki lehet emelni egy nagyobb összetevőből. A kiemelés többi tagja viszont csakis mondatzáró pozícióban jelenhet meg. A kontrasztív fókuszt tehát csak a leghátsó pozícióból lehet kiemelni. Titovék harmadik érve azt mutatja, hogy ha nem VP-végi fókuszpozícióból emeljük ki a kontrasztív fókuszt, akkor nem lehet fókuszálni, a fókusz tehát mondatzáró pozícióban generálódik.

(12) a. [JAZZ-PIANISTA]₁ mal'čiki slušali [vystuplenie t₁] (a ne jazz-gitarista).
'A fiúk a DZSESSZZONGORISTA előadását hallgatták (és nem a dzsesszgítárosét).'

b. *[JAZZ-PIANISTA]₁ mal'čiki [vystuplenie t₁] slušali (a ne jazz-gitarista).
(Neeleman–Titov 2009: 519)

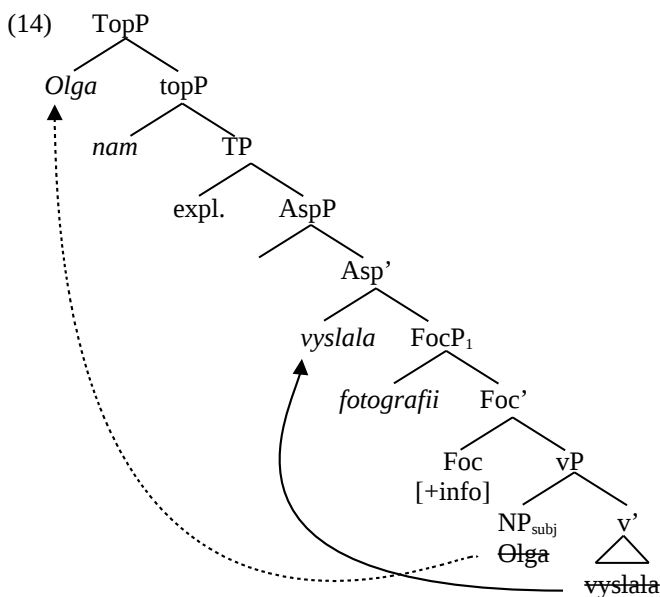
3.3. Marina Dyakonova

Dyakonova (2009) elmélete gyökeresen eltér a korábbiaktól, s ő a szerkezeti ábrázolásra is kísérletet tesz. Abban egyetért az eddigi nézetekkel, hogy az orosz nyelv fókusza mondatzáró pozícióban van. Mivel nem feltétlenül közvetlenül az ige után jelenik meg, a szerző a posztverbális fókusz helyett a mondatzáró fókuszpozíció megnevezést javasolja. Az ebben a pozícióban megjelenő információs fókusz a FocP₁ specifikálójában jelenik meg, mely közvetlenül a vP felett generálódik, és [+info] jeggyel rendelkezik. A felszíni szerkezet eléréséhez az információs fókusz a VP kiürítésével kapja meg mondatzáró pozícióját. Dyakonova példáiban először egy mondatzáró pozícióban megjelenő tárgyat, majd egy ugyanott megjelenő alanyt vizsgál. Előbbi kanonikus, utóbbi nem kanonikus pozícióban van.

Ha a hangsúlyos tárgy a kanonikus helyén van (mondatzáró pozícióban), akkor FocP₁ specifikálóban generálódik, hogy [+info] jegyét megkapja. A felszíni szerkezet úgy jön létre, hogy az ige FocP elé mozog.

(13) Ol'ga nam vyslala fotografii.
Olga-NOM mi-DAT küld-PAST.SG fénykép-PL.ACC
'Olga küldött nekünk fényképeket.'

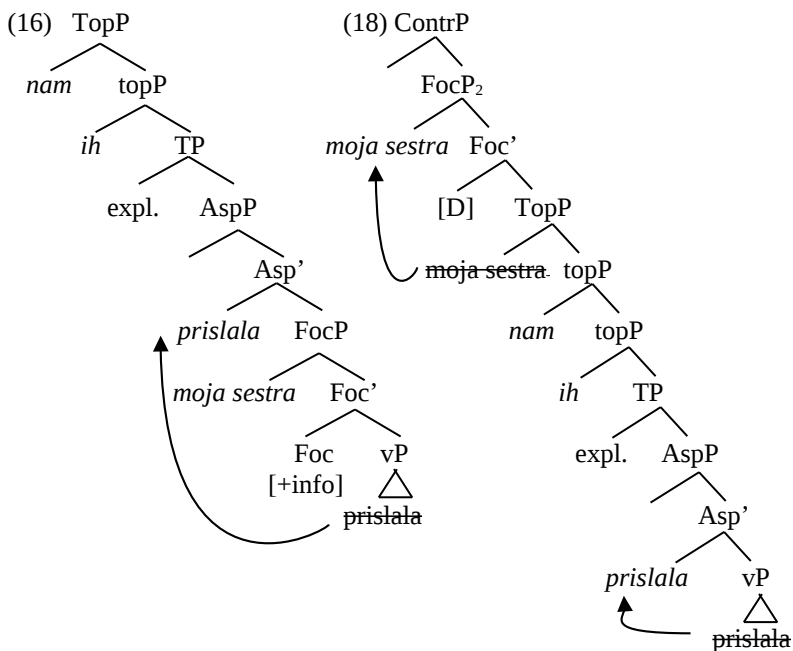
(Dyakonova 2009: 156)

Dyakonova két topikot feltételez: az *Olga* a TopP, a *nekünk* összetevő pedig a topP specifikálójába emelkedik. A TP specifikálóban lévő expletívumot úgynevezett néma expletívumnak nevezi, mely az EPP jegy kielégítéséért felelős. Az aspektuális frázis fejében található az ige, a természetes mondathangsúllyal rendelkező *fényképek* összetevő pedig FocP₁ specifikálójában. Ez Dyakonova elméletének egyik sarkalatos pontja: míg az eddigi elméletek az információs fókusznak nem tulajdonítottak fókuszos frázist, addig Dyakonova két fókuszpozíciót feltételez: az információs fókusz FocP₁ specifikálójában generálódik, közvetlenül a vP felett, a kontrasztív fókusz pedig egy magasabb FocP₂ specifikálójában található, ahová mozgatással kerül.

Az alanyi fókusz is állhat az utolsó helyen információs fókuszként, ekkor nem a kanonikus helyén jelenik meg. Mivel mondatzáró pozícióban van, az alsó fókuszpozícióban, FocP₁-ben generálódik. A többi összetevő szerkezeti helye hasonlóan alakul, mint a tárgyi fókuszos mondatnál (14).

- (15) *Nam ih prislala moja sestra* (17) *MOJA SESTRA nam ih prislala.*
 mi-DAT ő-PL.ACC elküld- enyém testvér-
 PAST NOM
 'A nővérem elküldte nekünk ezeket.' 'A NŐVÉREM küldte el nekünk ezeket'
 (Dyakonova 2009: 159)

Dyakonova elméletének másik újdonsága, hogy a hagyományos terminológiában kontrasztívként ismert fókusz és az információs fókusz nem a [+kontrasztív] vagy a [+kimerítő] jegyében különbözik, hanem abban, hogy az alsó, információs fókusznak (FocP₁) [+info] jegye van, a felső, kontrasztív fókusz-
nak (FocP₂) pedig megmarad az [+info] jegye, emellett azonban van egy [+D] jegye is. A D jegy a *D-linking* fogalmát takarja, mely a későbbiekben kifejtésre kerül. A kontrasztív fókusz-
nak tehát nem [+kontrasztív], hanem [+D] jegye van, a kontrasztív értelmet a felette megjelenő ContrP-nek köszönheti (18). Ha tehát a hangsúlyos alany kanonikus pozícióban található, és kontrasztív értelmű, akkor a TopP-ben generálódik, ahonnan a felső (FocP₂) fókuszpozíció specifikálójába mozog. Ugyanígy, ha tárgyi fókusz jelenik meg kontrasztív értelmű fókuszpozícióban, akkor a felső fókuszpozícióba (FocP₂) mozog.

Összefoglalva Dyakonova elméletét azt mondhatjuk, hogy az oroszban két fókuszpozíciót feltételezünk, hogy a mondatzáró pozícióban megjelenő alanyi fókusz-
t is magyarázni tudjuk. A közvetlenül a vP felett megjelenő

FocP₁-nek [+info] jegye van, itt generálódnak információs fókuszként a posztverbális fókuszok. A feljebb megjelenő FocP₂ specifikálójába pedig a [D] jegyet viselő fókuszok emelkednek. A kontrasztivitásért a ContrP felelős.

Dyakonova a fókusz szemantikájának elemzésére is vállalkozik. Korábbi elméletek (például King 1995) ismertetése után olyan tesztek sorozatot fel, melyekkel a szűk, illetve tág, a kontrasztív és a kimerítő fókusz tesztelhető.

- (19) a. *Petrovy letom v PRAGU_i poedut t_i*
 Petrov-NOM.PL nyár-INSTR -ba_{pp} Prága-ACC megy-PRES.PL
 ‘Petrovék nyáron Prágába utaznak.’
- b. % *Net! Oni ešče v.....Věnu planirovali.*
 nem ők-NOM még -ba_{pp} Bécs-ACC tervez-PAST.PL
 ‘Nem! Bécsbe is tervezték.’
- c. *A takže v.....Věnu.*
 és is -ba_{pp} Bécs-ACC
 ‘És Bécsbe is.’

(Dyakonova 2009: 70)

A (19a) mondat (b) folytatása kimerítő, a (c) folytatása viszont nem az. Dyakonova a tesztelés során megállapította, hogy az anyanyelvi beszélők közül mindenki elfogadta a nem kimerítő választ, a kimerítő folytatást viszont csak néhányan. Ebből a szerző arra következtetett, hogy a TP és a vP közötti szakaszban található fókusz (*Middle Field* fókusz) nem kötelezően kimerítő. Ugyanígy a következő példával Dyakonova arra világít rá, hogy a bal periférián elhelyezkedő fókusz sem kötelezően kimerítő:

- (20) a. *PETROVA načal'stvo v komandirovku poslalo.*
 Petrov-ACC vezetőség-NOM.SG -ra_{pp} üzleti út-ACC.SG küld-PAST.SG
 ‘A vezetőség PETROVOT küldte el az üzleti útra.’
- b. *Npravda! Ešče i SOKOLOVA.*
 nem igaz Még is Sokolov-ACC
 ‘Nem igaz! SOKOLOVOT is (elküldte).’
- c. *I SOKOLOVA tože.*
 és Sokolov-ACC is
 ‘És SOKOLOVOT is.’

(Dyakonova 2009: 71)

Indoklása ugyanaz, mint a (19) mondatnál: az anyanyelvi beszélők közül néhányan elfogadták a kimerítő (b) és a nem kimerítő (c) folytatást is, míg mások csak a nem kimerítőt tartották helyesnek, és tagadták a kimerítőt. Érvelésével kapcsolatban azonban az a probléma merül fel, hogy példája

valójában nem tagadja a kimerítőséget, ugyanis a magyar nyelvben is létező jelenséget mutat be: a beszélő valamely okból kifolyólag korrigálja az elhangzott információt, jelen esetben kiegészíti azt. Így nem a kimerítőség sérül, hanem két elemre lesz igaz a kimerítőség.

Egy hasonló tesztben is ugyanerre a következtetésre jutott a szerző:

- (21) % *Ne jubku mne mama sšila,*
 nem szoknya-ACC.SG én-DAT anya-NOM.SG varr-PAST.SG
a jubku.....i.....bluzku.
 hanem szoknya-ACC és blúz-ACC
 'Nem szoknyát varrt nekem anya, hanem szoknyát és blúzt.'

(Dyakonova 2009: 71)

Ebben a példamondatban a kimerítőséggel kapcsolatban az a kérdés merül fel, hogy ugyanaz a lexikai egység először tagadva, majd állítva ellentmondáshoz vezet-e. Ha nem, akkor az adott egységnek kimerítő olvasata van. Ezt a mondatot nem minden anyanyelvi beszélő fogadta el helyesnek, az ő grammatikájukban az ige előtti fókusz nem kimerítő.

Egy esetben fogadja el Dyakonova a kötelező kimerítőséget: a *csak* után.

A kontrasztivitással kapcsolatban a szerző egyetért a korábbi elméletekkel, és elismeri a preverbális fókusz kontrasztív értelmezését, ugyanakkor kimutatja, hogy bármely fókusznak, így az információsnak is lehet kontrasztív és kimerítő értelmezése. Ezt a lengyelrel kapcsolatban az általam végzett tesztek is alátámasztották. Dyakonova az alábbi mondat háromféle jelentését tüntette fel, és a beszélőknek ki kellett választania, hogy a mondatnak melyik a megfelelő jelentése. A várható (a), kontrasztív (b), és kimerítő (c) közül a tesztalanyok mindegyik választ lehetségesnek tartották. Ezzel a teszttel nem az információs fókusz kötelező jegyeit vizsgálta, hanem azt mutatta ki, hogy a fókusz nem csak preverbálisan rendelkezhet kontrasztív és/vagy kimerítő olvasattal.

- (22) *Mama zvonila v.....piatnicu.*
 anya-NOM.SG telefonál-PAST.SG -on_{PP} péntek-ACC
 'Anya pénteken telefonált.'

(Dyakonova 2009: 67)

- a. Péntek az egyik nap, amikor telefonált.
- b. Pénteken telefonált, nem hétfőn.
- c. Péntek volt az egyetlen nap, amikor telefonált.

Ezt a jelenséget Dyakonova azzal magyarázza, hogy valójában nem ezek (kontrasztivitás és kimerítőség) a szemantikai jegyek a döntőek, hanem a D-kötés (*Discourse-linking*). Diskurzushoz kötött jegye azoknak az összetevőknek van, melyek referense már jelen van a kontextusban. Ez az az elem, melyet referenciális adottságának köszönhetően „jobban várunk”. Dyakonova azt is magyarázza, hogy az eddigi elméletek miért tartják kontrasztívna a preverbális fókusz: a két fogalom tulajdonképpen ugyanarra referál, de az adott halmaznak a kontrasztivitás esetében legalább kételeműnek kell lennie, míg a D-kötésnél nincs ilyen feltétel, elég egy elem is, beleértve a már adottat. A kontrasztivitás tehát valójában D-kötés, ha az adott halmaz legalább kételemű. Ezért fordulhat elő, hogy az információs fókusz kontrasztívna tűnik, valójában azonban a D-kötés jellemzi.

Összefoglalva Dyakonova elméletét a fókusz szemantikájáról, az eddigi-ektől eltérő módon nem a hagyományos fogalmakkal jellemzi azt, hanem felhasználja a Pesetsky (1987) által bevezetett jegyet, a D-kötést, mely a korábbi diskurzushoz való kötöttséget jelenti, s ez a jegy alkalmas arra is, hogy a posztverbális fókuszok nem várt tulajdonságait (például a kontrasztivítást) magyarázza. Az ő elméletét is felhasználva gondolja tovább Bailyn a fókusz szintaxisát.

3.4. John Frederick Bailyn

Az az alapvető különbség Bailyn (2011) és Dyakonova (2009) elmélete között, hogy míg Dyakonova két fókuszos frázist is bevezet, addig Bailyn egyet sem. A nem-kartografikus (*non-cartographic*) nézet egyik legjelesebb képviselője ugyanis Rizzi (1998) elméletével szemben nem tulajdonít minden összetevőnek külön projekciót, azokat nem adjunktumként kezeli, hanem három alapvető frázist engedélyez: vP-t, TP-t és CP-t. Minden más összetevőt ezekhez adjungálva helyez el a szerkezeti rajzon: a megfelelő helyre adjungálva jön létre a topik és a fókusz helye is. Bailyn úgy véli, hogy a szláv topik- és fókuszjelenségek olyan variabilitást mutatnak, melyet a kartografikus nézet nem tud magyarázni. Az orosz (és más szláv) szintaxisokban nem egyértelmű a topik és a fókusz szerkezeti helye, preverbálisan szinte bárhol megjelenhet, így ha TopP-t és FocP-t feltételeznénk, esetleges megoldásokat kaphatnánk. Egyetlen esetben vezeti be a fókuszos frázist: a szétszakított (*cleft*) mondatoknál, melyek kötelezően FocP-t szelektálnak.

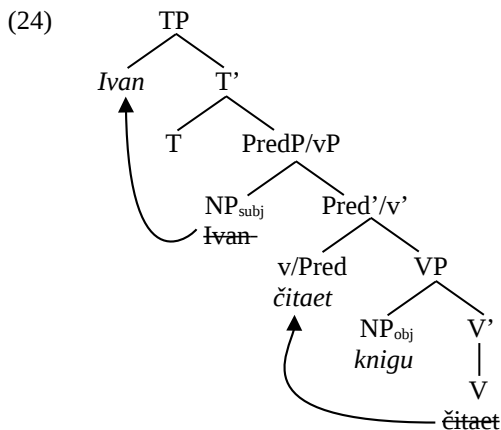
Ezzel szemben jelen tanulmány Rizzi álláspontját követi. Ennek egyik oka, hogy a dolgozat témájaként megjelölt fókuszos projekció csak a kartografikus keretben jelenik meg látványosan. Fontosabb viszont, hogy a lengyel

mondatszerkezet egy univerzális keretbe illesztve jelenjen meg, s ehhez Rizzi elméletéből kell kiindulni. Továbbá Bailyn azon állítása is megkérdőjelezhető, hogy a kartografikus nézet nem tud magyarázni bizonyos szlávban előforduló jelenségeket, hiszen éppen Rizzi elmélete az, mely például a FocP alatt a TopP-t is megengedi.

Bailyn is leszögezi, hogy az orosz nyelv természetes mondathangsúlya mondatzáró pozícióban van, tehát az információs fókusz az igétől jobbra található. Ehhez a minden mondatban kötelezően megjelenő jobb fókuszhoz nem rendel FocP-t, és É. Kiss (1998) leírását követve *in situ* fókusznak tartja.

- (23) *Ivan čitaet knigu.*
 Iván-NOM olvas-PRES.SG könyv-ACC.SG
 'Iván olvas egy könyvet.'

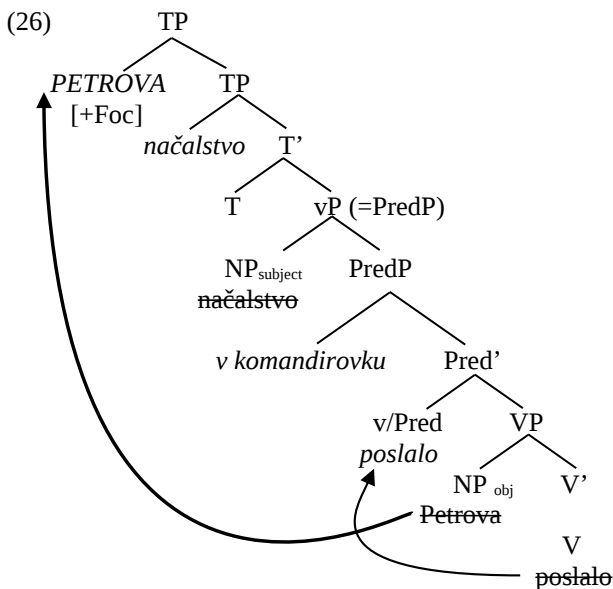
(Bailyn 2011: 253)

Ezzel szemben a bal vagy kontrasztív fókusz erős hangsúly, úgynevezett fókuszos intonáció jellemzi, mely nincs jelen minden mondatban. A felszíni szerkezet mozgatással jön létre. Bal fókusznak is nevezzük, mert az igétől balra bárhol megjelenhet, és nem csak bal periférián, mint azt Neeleman–Titov (2009) feltételezi. Az oroszban a fókusz az ige előtt bárhova mozoghat az adjungálás műveletével: TP vagy vP mellé.

- (25) *PETROVA načal'stvo v komandirovku poslalo.*
 Petrov-ACC vezetőség-NOM.SG -ra_{PP} üzleti út-ACC.SG küld-PAST.SG
 'A vezetőség PETROVOT küldte el az üzleti útra.'

(Dyakonova 2009: 71)

A topik a TP specifikálójába emelkedik, a fókusz a TP-re adjungálva jelenik meg, az ige pedig a Pred fejbe mozog. A többszörös topikról a szerző nem szól.

A fókusz szemantikájához Bailyn is hozzátesz: a kimerítőséget tekintve átveszi Dyakonova fent bemutatott, cáfolható érvét, a [+kontrasztív] jeggyel kapcsolatban pedig Kinget (1995) és Neeleman–Titovot (2009) idézi. Utóbbi cáfolva Bailyn azt állítja, hogy nemcsak a mondat élén elhelyezkedő fókusz-nak van kontrasztív olvasata, hanem minden igtől balra elhelyezkedő fókusz-nak. A posztverbális fókusz szemantikai jegyeit nem tárgyalja, Eschenberg (2000, 2008) tanulmányai ellenben éppen ezeknek vizsgálatát tűzték ki célul.

3.5. Ardis Eschenberg

Eschenberg két cikke jelenti a téma első, és tudomásom szerint az egyetlen olyan összefoglalását, mely a lengyel fókusz vizsgálatához érdemben hozzátesz. Elméleti kerete az RRG (*Role and Reference Grammar*), s inkább problémafelvetés, mint új elmélet felvázolása. Témája elsősorban a preverbális és a posztverbális alanyi fókusz viselkedése. Ugyan szerkezeti elemzést nem javasol, két fókuszt különböztet meg, melyeket preszupponált, illetve nem preszupponált fókuszoknak nevez, előbbi a bal periférián lévő kontrasztív, utóbbi a mondatzáró információs fókusznek felel meg. Ha egy tranzitív mondatban az alanyi fókusz a kanonikus helyén, tehát preverbális pozícióban található, akkor nem preszupponált. Ugyanez érvényes a tárgyi fókuszra, ha kanonikus helyén, posztverbálisan helyezkedik el. (Eschenberg szerint ugyanis a preszupponáltság kizárólag a mozgatas függvénye.) Ezzel szemben a nem kanonikus alanyi fókusz mondatzáró pozícióban és a tárgyi fókusz a bal periférián preszupponált. A kérdés hasonló, mint amit Dyakonova már felvetett: hogyan lehet elképzelni a preszupponált fókusz szerkezeti helyét mondatzáró pozícióban? Eschenberg nem keresi a választ, viszont nyelvi adataival és megállapításaival Dyakonova elméletét támasztja alá. A [+kimerítő] jegy kapcsán Szabolcsi (1981) tesztjét felhasználva állapítja meg, hogy a lengyel preverbális fókusz kimerítő.

Összefoglalva a fenti elméleteket azt láthatjuk, hogy King 1995-ös publikációja óta számos szerző tett kísérletet a szláv nyelvekben, főként az oroszban megjelenő fókusz elemzésére. Kiindulópontjuk, hogy az orosz nyelvben két fókuszpozíció van: az ige előtt, illetve a mondat végén. King és Neeleman–Titov ezeket jellemzi, Dyakonova szemantikai elemzést is nyújt, Eschenberg pedig az alanyi fókuszt teszi vizsgálat tárgyává. Bailyn az eddigi szakirodalom szintézisét adja. A különböző elméleti keretekben felvázolt fókuszelméletek más-más jellegzetességeinek megragadása után azt az általános következtetést vonhatjuk le, hogy a preverbális pozícióba emelt fókusz kontrasztív és kimerítő tulajdonságokkal rendelkezik az orosz nyelvben. A tanulmány további részében a lengyel nyelvre szeretném mindezeket kimutatni, előtte azonban a [+kimerítő] jegyet szeretném részletes elemzés tárgyává tenni.

4. A kimerítő jegy fogalma

E jegy fogalmának definiálására magyar kutatók vállalkoztak a legeredményesebben a generatív irodalomban. A [+kimerítő] jegy meghatározását Szabolcsi (1981, 1983) alapozta meg, aki kimerítő felsorolásként jellemezte,

azaz a [+kimerítő] jegy azon dolgok kimerítő felsorolását adja, melyekre a predikátum igaz.

(27) JÁNOS cigarettázott.

$\forall x[\text{cigaretázott}'(x) \leftrightarrow x=\text{jános}']$

Minden x-re, x akkor és csak akkor cigarettázott, ha x = János.

Kenesei (1986) pontosította a [+kimerítő] jegyet: szerinte a fókusz funkciója az azonosítással való kizárás. Az azonosítás mozzanatának hordozója az univerzális kvantorral szemben a iota operátor.

(28) $\iota x.[\text{cigaretázott}'(x)]=j, x \in R$

A fogalom újabb módosítása É. Kiss Katalin nevéhez fűződik (1998), aki kimerítő azonosításként jellemzi a fókusz funkcióját. Ehhez egy fókuszoperátort feltételez, mely kimerítően azonosítja egy halmaz azon részhalmazait, melyre a mondatban kifejezett állítás igaz, kizárva a kiegészítő részhalmazt. Újabb munkáiban (2006) a fókusz specifikáló predikátumként értelmezi, mely referenciálisan azonosítja a mondat preszupponált része által meghatározott halmazt, felsorolva annak elemeit.

A [+kimerítő] jeggyel kapcsolatos egyik legújabb elmélet Horváth (2004) nevéhez fűződik. EIOP elmélete szerint a preverbális pozíció a magyarban egy kvantorpozíció, ahol azok az összetevők találhatók, melyek összekapcsolódtak az úgynevezett EI operátorral. Ezt a kimerítő azonosításra (*Exhaustive Identification*) szolgáló operátort függetleníti a fókusz korábbi terminológiában ismert jegyeitől, s így az igétől balra található összetevőknek olyan szemantikai tulajdonságokat feltételez, ahol a kimerítő azonosítás a legrelevánsabb jellemző. A fókusz terminus Horváthnál nem jelenti a preverbális azonosító fókuszot, hanem szűkített, pragmatikai-prozódiai tulajdonságú információs fókuszként jellemezhető.

A preverbális fókusz [+kimerítő] jegyével kapcsolatban nem mindenki ért egyet. Dyakonova (2009) (ahogy azt fentebb láthattuk) az orosz [+kimerítő] jegyét kérdőjelezi meg, mások fókuszelméletei pedig nem veszik figyelembe a fókusznak ezt a tulajdonságát, így Bródy (1991) vagy Szendrői (2003) a magyar nyelvben, King és Titov (2009) az oroszban, Duszak (1986) a lengyelben.

A [+kimerítő] jegy megkérdőjelezői Wedgwood (2005) érveiből indulnak ki, aki tagadja a magyar azonosító fókusz kimerítő tulajdonságát. Elismeri ugyan, hogy preverbálisan megjelenhet kimerítő értelmezés, de ez pusztán pragmatikai implikátúra, és nem a szerkezeti fókusz jelentésének része. Az implikátúra egyrészt Grice (1967) maximájából következik, ha ugyanis a

beszélő a közlésfolyamat során annyira informatív, amennyire szükséges, akkor mindig a lehető legkimerítőbb választ fogja adni. Érvelésével szemben már Szabolcsi (1981) megállapította, hogy a válasznak a kontextushoz képest kell kimerítőnek lennie. Wedgwood másik érve a [+kimerítő] jegy ellen Sperber és Wilson (1986/95) relevancia elvén alapul, melynek értelmében egy adott kontextusban, kérdésre válaszolva mindig kimerítő választ várunk. Bizonyítéka, hogy egy szerkezeti fókuszot nem tartalmazó angol mondatot (29a) is értelmezhetünk kimerítőnek bizonyos szituációban. Így az ennek megfelelő magyar mondat (29b) sem az azonosító fókusz miatt lesz kimerítő, hanem, mert implikaturát tartalmaz.

- (29) a. *PETER and EVE want coffee,*
 Péter-NOM és Éva-NOM akar-PRES.PL kávé-ACC.SG
and JOHN wants tea.
 és János-NOM akar-PRES.SG tea-ACC.SG
 ‘PÉTER és ÉVA kér kávé, és JÁNOS kér teát.’
 b. PÉTER és ÉVA kér kávé, és JÁNOS kér teát.

(É. Kiss 2006: 42)

Wedgwood szerint tehát – attól a két kivételtől eltekintve, ha a hallgató nyilvánvalóvá teszi, hogy nem vár kimerítő választ, vagy a beszélő jelenti ki egyértelműen, hogy csak részleges információt nyújt – minden választ kimerítőnek értünk, melyért nem a szerkezeti fókusz, hanem az implikatura a felelős.

A [+kimerítő] jegyet megkérdőjelező harmadik érvet É. Kiss (2006) cáfolja. Wedgwood szerint kizárólag a *csak* partikula hordozza a [+kimerítő] jegyet, ezért lehetséges a (30b) két tagmondatát ellentétes kötőszóval szembeállítani. Mivel a (30a) mondatban nincs jelen a [+kimerítő] jegy, ezért a szembeállítás lehetetlen.

- (30) a. ??Azt tudtam, hogy Mari megevett egy pizzát, de most vettem észre, hogy egy pizzát evett meg.
 b. Azt tudtam, hogy Mari megevett egy pizzát, de most vettem észre, hogy csak egy pizzát evett meg.

(É. Kiss 2006: 44)

É. Kiss (2006) érvelése szerint Wedgwood bizonyítéka azért nem meggyőző, mert a (30b) mondat értelme nem ellentétes, hanem a második tagmondat kiegészíti az elsőt, a kettő közötti kapcsolatnak értelmezőnek kell lennie. Ám Wedgwood érve azért sem helytálló, mert a *csak* partikula skaláris értékkel rendelkezik, mely az alternatívák skálájának nem maximális fokát képviseli.

Wedgwood példájában a számnév is hangsúlyozható, s így a kvantitatív skála legalsóbb fokát (az *egy*et) tartalmazó tagmondat *csak* nélkül is ugyanazt a jelentést hordozza, mint az a skaláris partikulával ellátott mondat. Az ellentétes kötőszó megjelenését a (30b) mondatban tehát a negatív értékelő mozzanat is alátámasztja, és nincs okunk a [+kimerítő] jegyet kétségbe vonni.

A preverbális fókusz [+kimerítő] jegyével szembeni újabb érveket Onea (2009) sorakoztatja fel. A szerző Horváth (2004) elméletére támaszkodva a magyar azonosító fókusz [+kimerítő] jegyét nem a fókuszmozgatásnak, hanem a kimerítő-azonosító projekciónak tulajdonítja. A kimerítőséget szerrinte csak pragmatikailag lehet értelmezni. A magyar azonosító fókusz nem kimerítő, csupán kimerítőbb értelmű, mint más nyelvek, például a német fókusza. Feltételezi, hogy bizonyos prefixumok meglétének köze lehet ehhez, de a [+kimerítő] jegyet kizárólag a *csak* hatókörében fogadja el. A Szabolcsi-féle kimerítőséget vizsgáló tesztek cáfolata után újabb tesztek végez, majd megállapítja, hogy nem lehet egyértelműen kimerítőnek nevezni az ige elé emelt fókuszot, hanem csak azt mondhatjuk, hogy egyes összetevők kimerítőbb értelműek, mint mások.

A magyar fókusz [+kimerítő] jegye mellett Szabolcsi (1981, 1983, 1985), É. Kiss (1998, 2006), Horváth (2004), Kenesei (2006) és Surányi (2010) érvel. A dolgozat további részében tesztek segítségével azt igazolom, hogy a preverbális fókusz a lengyelben is rendelkezik [+kimerítő] jeggyel.

5. A lengyel nyelv két fókuszpozíciója

Jelen tanulmány egyik tézise, hogy az orosz nyelvre kimutatott kétféle fókuszpozíció a lengyel nyelvben is megfigyelhető, s ugyanazokkal a tulajdonságokkal rendelkezik, mint az oroszban. Az első két példamondatban az információs fókusz pozícióját vizsgáltam, mely a várt eredményt hozta: a hagyományos téma-réma felosztás értelmében a réma, a kérdésre a válasz, az új információ mondatzáró pozícióban található.

(31) a. *Gdzie się urodził Władysław Reymont?*
 hol REFL.PRON születik-PAST.3SG Władysław Reymont-NOM
 'Hol született Władysław Reymont?'

b. *Władysław Reymont urodził się*
 Władysław Reymont-NOM születik-PAST.3SG REFL.PRON
 w Kobielach Wielkich.
 –ban_{PP} Kobile-LOC.PL Wielkie-LOC.PL
 'Władysław Reymont Kobile Wielkie-ben született.'

- (32) a. Kto urodził się w Kobielach Wielkich?
 'Ki született Kobielle Wielkie-ben?'
 b. W Kobielach Wielkich urodził się Władysław Reymont.
 'Kobielle Wielkie-ben Władysław Reymont született.'

Ezzel szemben az ige előtti hangsúlyos elem a lengyelben az oroszhoz hasonlóan kap egy plusz jelentést, mégpedig egy kontrasztív értelmezést. A (33a) mondat információs fókuszt tartalmaz, a (34a) kontrasztívát.

- (33) a. Kto napisał Ziemię obiecaną?
 ki-NOM ír-PAST.3SG Ígélet földje-ACC
 'Ki írta Az ígélet földje című könyvet?'
 b. Ziemię obiecaną napisał Reymont.
 'Az ígélet földjét Reymont írta.'
- (34) a. Która książkę napisał Reymont?
 melyik-ACC.SG könyv-ACC.SG ír-PAST.3SG Reymont-NOM
 Potop czy Ziemię obiecaną?
 Özönvíz-ACC vagy Ígélet földje-ACC
 'Melyik könyvet írta Reymont? Az Özönvizet vagy Az ígélet földjét?'
 b. ZIEMIĘ OBIECANĄ napisał Reymont.
 'AZ ÍGÉRET FÖLDJÉT írta Reymont.'

Itt a tárgy hangsúlyozásával a mondat azt jelenti, hogy *Az ígélet földje* című művet és nem más (például az *Özönvizet*) írta Reymont. Ezt a jelentést azért kaphatja meg, mert a bal perifériára emeltük a hangsúlyos elemet, nagyobb hatókört biztosítva neki.

A kérdőíves vizsgálatok tesztmondatai egyértelműen megmutatták, hogy ugyanaz a jelenség figyelhető meg a lengyel nyelv esetében (két fókuszpozíció, a preverbális fókusz kontrasztív jellege), mint a fent bemutatásra került orosz nyelvben.

6. A kimerítő jegy a lengyel nyelvben

A [+kimerítő] jegy vizsgálatához Szabolcsi Anna (1981, 1983, 1985) tesztjeit végeztem el. Az első, mellérendelő teszt alapján arra az eredményre jutottam, hogy a (35b) mondat a (35a)-nak logikai következménye, míg ez nem áll fenn a (36b) mondat esetében, mely nem következik a (36a) mondatból.

- (35) a. Jan kupił chleb i masło.
 János-NOM vesz-PAST.3SG kenyér-ACC.SG és vaj-ACC.SG
 'János vett kenyeret és vaját.'

b. *On kupił masło.*
 ‘Vett vaját.’

(36) a. *Jan CHLEB i MASŁO kupił.*
 ‘János KENYERET és VAJAT vett.’

b. *On MASŁO kupił.*
 ‘Ő VAJAT vett.’

Ennek oka, hogy a fókuszált mondat (36a) kimerítően jellemzi azokat a dolgokat, melyek megvásárlásra kerültek, a kenyér és vaj kettőse alkotja a releváns csoportot. (36a) igaz voltából nem következik (36b) igaz volta; a két mondat nem lehet ugyanabban a szituációban igaz. A (35) mondatoknál nem áll fenn ez a probléma, a (35b) mondat logikai következmény, még akkor is, ha mellesleg kenyeret is vett János. Ha (36b) nem következik (36a)-ból, akkor e két mondat bármelyike koordinálható a másik negáltjával anélkül, hogy ellentmondásba ütköznénk.

(37) *Nie MASŁO Jan kupił, ale MASŁO i CHLEB.*
 ‘Nem VAJAT vásárolt János, hanem VAJAT és KENYERET.’

Itt nincs ellentmondás, annak ellenére, hogy ugyanazt a lexikális elemet ismételtük meg először tagadva, majd állítva. Természetesen ha nem fókuszált elemekkel szeretnénk ugyanezt a műveletet végrehajtani, ellentmondásba ütközünk.

(38) **Zaprosiłam Piotra i Pawła ale nie zaprosiłam Piotra.*
 meghív-PAST.1SG Péter-ACC és Pál-ACC de nem meghív-PAST.1SG Péter-GEN
 *‘Meghívtam Pétert és Pált, de nem hívtam meg Pétert.’

Rooth (1992) tesztjét sem szabad figyelmen kívül hagyni, aki a preverbális fókusszal együtt járó előfeltevést vizsgálta. A kontrasztív fókusz kötelező egzisztenciális preszuppozícióval jár együtt, ha nincs fókusz, az előfeltevés hiányzik.

(39) a. *Jeżeli zabija Jana, będzie smutna.*
 ha megöl-3PL János-ACC lesz-1SG szomorú-NOM
 ‘Ha megölik Jánost, szomorú leszek.’
 b. *Jeżeli JANA zabija, będzie smutna.*
 ‘Ha JÁNOST ölik meg, szomorú leszek.’

A (39a) mondatnál nem tudjuk, hogy megölik-e Jánost, és azt sem, hogy egyáltalán megölnek-e valakit. A (39b)-nél viszont előfeltétel, hogy valaki meghal, és lehet, hogy az éppen János.

Végül a számneves teszt (É. Kiss 2006) is a kimerítőséget vizsgálja. Az *n* számnévi módosító alapjelentése 'legalább *n*', '*n* vagy több' (40a, 41a), fókuszpozícióban (40b, 41b) viszont ez a 'legalább *n*' értelmezés kizárt. A 'legalább *n*' helyett fókuszban 'pontosan *n*' értelmezést kapunk, melyért a fókusz [+kimerítő] jegye a felelős, a lehetséges olvasatot a fókusz kizárólagos azonosításra szolgáló funkciója korlátozza. Így ha azt szeretnénk kifejezni, hogy pontosan *n* dologról van szó, akkor fókuszba tesszük, ami kizárja az *n*-től különböző alternatívákat.

- (40) a. János két hamburgert megeszik egy nap. 'legalább kettőt'
 b. János KÉT HAMBURGERT eszik meg egy nap. 'pontosan kettőt'
- (41) a. *Jan zje dwa hamburgery každy dzień.*
 János-NOM eszik-PRES.3SG két-NUM hamburger-PL.ACC minden nap
 'János két hamburgert megeszik minden nap.' 'legalább kettőt'
 b. *Jan DWA HAMBURGERY zje každy dzień.*
 János-NOM két-NUM hamburger-PL.ACC eszik-PRES.3SG minden nap
 'János KÉT HAMBURGERT eszik meg minden nap.' 'pontosan kettőt'

A [+kimerítő] jegyet vizsgálva ugyanarra a megállapításra jutottunk, mint a magyar kutatók jelentős többsége, akik az azonosító fókuszknak kötelező [+kimerítő] jegyet tulajdonítanak. Ezekkel a tesztekkel bizonyítást nyert, hogy a lengyel preverbális fókusz ezt a jegyét illetően hasonlóan viselkedik a magyar fókuszhoz.

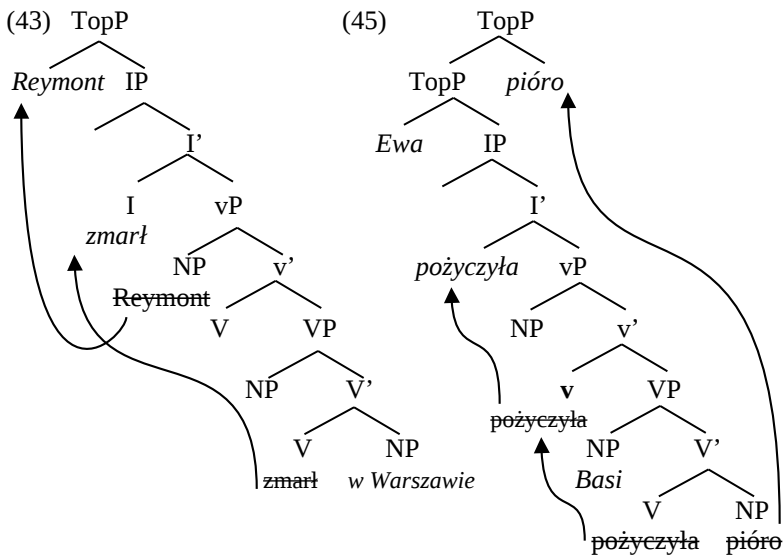
7. A nyelvi adatok magyarázata

Az alábbiakban olyan szintaktikai elemzést javaslok, melyből valamennyi fókuszt tartalmazó lengyel mondatváltozat levezethető, s arra keresem a választ, hogy milyen műveleteket feltételezhetünk (topikalizáció, fókuszálás, extrapozíció). Dyakonova (2009) és Bailyn (2011) elemzésével szemben Rizzi (1998) kartografikus elméletét követem. A következőkben hat mondat szerkezetét mutatom be: az első kettő ige utáni hangsúlyos kifejezést, a többi preverbális fókuszt tartalmaz. Az egyes szerkezeti rajzokban a topikok számát, valamint a topik és a fókusz sorrendjét és pozícióját variálok. A fókusz-topik viszonyának vizsgálatokor King (1995) mutatta ki, hogy a szláv nyelvekben az ige előtt több topik és megjelenhet, s a fókusz és a topik tetszőleges sorrendben követheti egymást. A topik a lengyel mondatszerkezetben állhat fókusz vagy másik topik előtt vagy után, illetve IP előtt. Mind a FocP, mind a TopP a CP tartományban van. A lengyel nyelvben egyetlen fókusz lehetséges egy mondatban (mint a diskurzus-konfigurációs

nyelvek nagy többségében, lásd É. Kiss 1995), a topik azonban rekurzív. A magyar nyelvben – a szlávval ellentétben – elképzelhetetlen, hogy a topikot közvetlenül megelőzze a fókusz, hiszen a kontrasztív fókusz után minden esetben ígének kell következnie. Az információs fókusz mindig *in situ* jelenik meg.

Az első mondatnál az információs fókusz a jobb periférián található, a másodikonál az ige mögött jelenik meg, de nem mondatzáró pozícióban, itt a posztverbális hangsúlyos kifejezés utáni elem extrapozícióját feltételezhetjük.

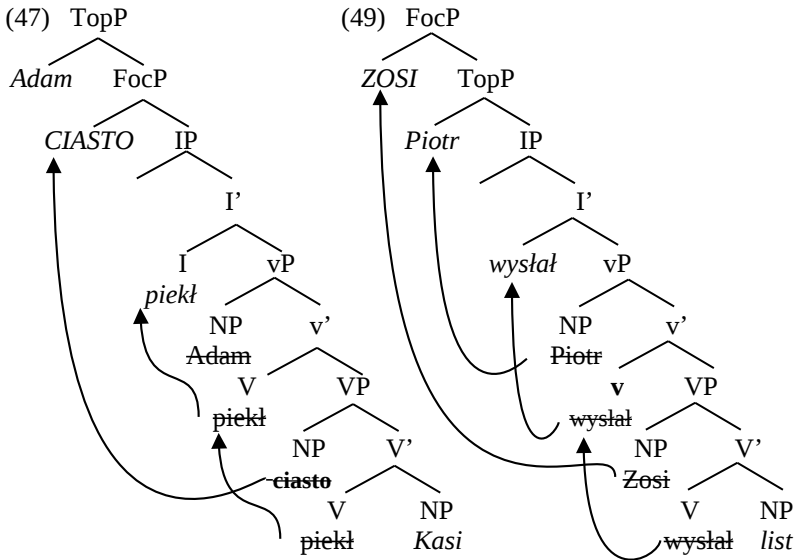
(42) <i>Reymont zmarł w Warszawie.</i>	(44) <i>Ewa pożyczyła Basi pióro.</i>
Reymont- Meghal- -ban Varsó-LOC	Éva- kölcsönad- Barbara- toll-
NOM PAST.3SG PP	NOM PAST.3SG DAT ACC
'Reymont <u>Varsóban</u> halt meg.'	'Éva kölcsönadta a tollát <u>Barbarának</u> .'

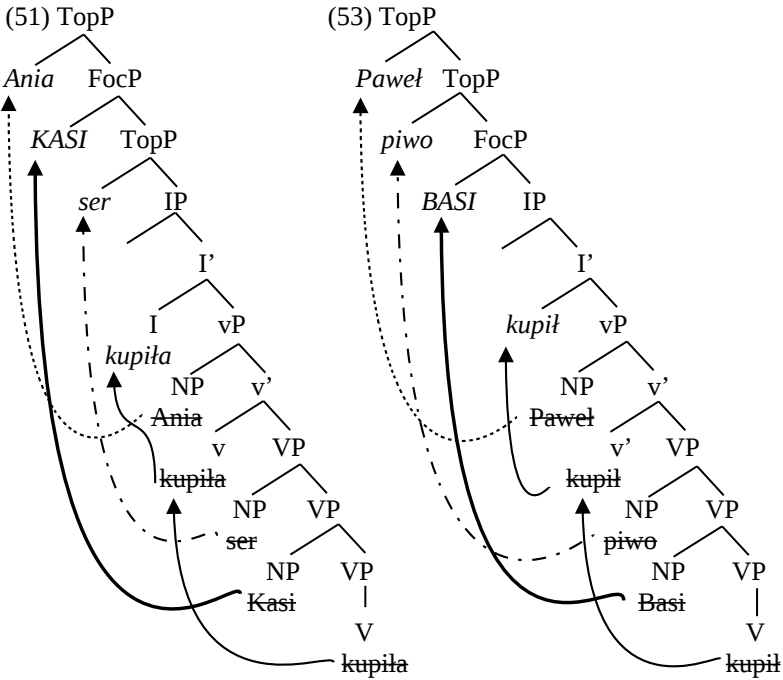
Az alábbi négy mondatban preverbális fókuszot találunk. Közös jellemzőjük, hogy a fókuszált összetevőt az ige elé emeljük egy fókuszos projekció specifikálójába, ahol vezérelni tudja hatókörét. A lengyel fókusz a magyarral ellentétben nem vonzza magához az igét, ezért lehetséges, hogy a FocP-t megelőzhet (46) egy topikizált összetevő, de követheti is (48), vagy a topik rekurzivitásának köszönhetően egyszerre teljesülhet mindkét feltétel (50-52).

A [+kontrasztív] és [+kimerítő] jegyet viselő preverbális fókusznál tehát a magyarhoz hasonlóan mindig mozgatóást feltételezünk.

- (46) *Adam CIASTO piekł Kasi.*   (48) *ZOSI Piotr wysłał list.*
 Ádám- sütemény- süt- Kati-DAT   Zsófi- Péter- küld- levél-
 NOM ACC.SG PAST.3SG   DAT NOM PAST.3SG ACC.SG
 ‘Ádám SÜTEMÉNYT sütött Katinak.’   ‘ZSÓFINAK küldte el Péter a levelet.’

- (50) *Ania KASI ser kupila.* (52) *Pawel piwo BASI kupil.*
 Anna- Kati- sajt- vesz- Pál- sör- Barbara- vesz-
 NOM DAT ACC.SG PAST.3SG NOM ACC.SG DAT PAST.3SG
 'Anna KATINAK vett sajtot.' 'Pál sört BARBARÁNAK vett.'

A javasolt szerkezetből nemcsak a lehetséges szórendi változatok vezethetők le, hanem a szemantikai és prosódiai értelmezésük is. A FocP specifikálójában álló elem [+kontrasztív] és [+kimerítő] jegyet kap, és fókuszhangsúly esik rá. A nukleáris hangsúlyszabály a vP utolsó elemére teszi a jelöletlen főhangsúlyt, a jobbra kihelyezett elemek pedig másodlagos hangsúlyt kapnak.

8. Összefoglalás

A kétféle fókusz jelenlétét a szláv nyelvekben King (1995) óta számos kutató vizsgálta, azt azonban még nem elemezték, hogy ezek a fókuszpozíciók a

lengyel nyelvben milyen tulajdonságokkal rendelkeznek, hogyan értelmezhetőek, és szintaktikailag hogyan ragadhatók meg. A tanulmány arra vállalkozott, hogy a lengyel nyelv két fókuszpozícióját kimutassa és jellemezze: a preverbális és [+kontrasztív, +kimerítő] jeggyel rendelkező azonosító fókuszt, illetve a mondat jobb perifériáján az *in situ* információs fókuszt.

Felhasznált irodalom

- Bailyn, John Frederick 2011. *The syntax of Russian*. Cambridge University Press, New York, 237–291.
- Bródy Mihály 1991. Remarks on the Order of Elements in the Hungarian Focus Field. In Kenesei István (szerk.) *Approaches to Hungarian III*. JATE, Szeged, 95–122.
- Derwojedowa, Magdalena et al. 2005. *Język Polski*. Świat Książki, Warszawa. 495–505.
- Duszak, Anna 1986. Semantic explanations in functional sentence perspective. In Dieter Kastovsky – Aleksander Szwedek (eds.) *Trends in Linguistics – Studies and Monographs* 32. Berlin, 27–41.
- Dyakonova, Marina 2009. *A phase-based approach to Russian free word order*. Utrecht, LOT.
- Eschenberg, Ardis 2000. *Polish Focus Structure* [<http://linguistics.buffalo.edu/people/faculty/vanvalin/rrg/eschenberg/eschenberg.pdf>] (Utoljára látogatva: 2011. 01. 31.) 1–79.
- Eschenberg, Ardis 2008. Polish narrow Focus constructions. In Chunmin Lee – Matthew Gordon (eds.) *Topic and Focus. Cross-Linguistic Perspectives on Meaning and Intonation*. Dordrecht, Springer, 23–40.
- É. Kiss Katalin (szerk.) 1995. *Discourse-Configurational Languages*. Oxford, Oxford University Press.
- É. Kiss Katalin 1998. Identificational Focus Versus Information Focus. *Language* 74: 245–273.
- É. Kiss Katalin 2006. Érvék és ellenérvék a fókusz [+kimerítő] jeggyével kapcsolatban. In Kálmán László (szerk.) *A titkos kötet. Nyelvészeti tanulmányok Bánréti Zoltán és Komlós András tiszteletére*. Budapest, MTA Nyelvtudományi Intézet, Tinta Könyvkiadó, 37–48.
- Frascarelli, Mara – Hinterhölzi, Roland 2007. Types of topics in German and Italian. In Kerstin Schwabe – Susanne Winkler (eds.) *On Information Structure, Meaning and Form*. Amsterdam, John Benjamins, 87–117.
- Grice, Herbert Paul 1967. Logic and Conversation. In Cole, Peter – Morgan, Jerry L. (eds.) *Syntax and Semantics 3: Speech Acts*. New York, Academic Press, 41–58.
- Horváth Júlia 2004. Is „focus movement” driven by stress? in Piñón, Christopher – Siptár Péter (eds.) *Approaches to Hungarian* 9. Budapest, Akadémiai Kiadó, 131–158.
- Kenesei István 1986. On the Logic of Word Order in Hungarian. In Werner Abraham – Sjaak e Mey (eds.) *Topic, Focus, and Configurationality*. Amsterdam, John Benjamins. 143–159.

- Kenesei István 2006. Focus as identification. In Valéria Molnár – Susanne Winkler (eds.) *The architecture of focus*, Berlin–New York, Mouton de Gruyter, 137–168.
- King, Tracy Holloway 1995. *Configuring Topic and Focus in Russian*. Stanford, CSLI Publications, 63–136.
- Neeleman, Ad – Titov, Elena 2009. Focus, Contrast, and Stress in Russian. *Linguistic Inquiry* 40(3): 514–524.
- Onea, Edgar 2009. Exhaustiveness of Hungarian Focus. Experimental Evidence from Hungarian and German. In Arndt Riester – Edgar Onea (eds.) *Focus at the Syntax-Semantics Interface*. Working Papers of the SFB 732, Vol.3. Stuttgart, 53–68.
- Patona Mária 2010. *A lengyel nyelv két fókuszpozíciója*. [online] [http://linguistics.elte.hu/studies/fuk/fuk10/A%20lengyel%20nyelv%20k%E9t%20f%F3kuszpoz%EDci%F3ja_PATONA.pdf] (Utoljára látogatva: 2011. 10. 22.) 1–18.
- Pesetsky, David 1987. Wh-in-Situ: Movement and Unselective Binding. In Reuland, Eric J. – Meulen, Alice ter (eds.) *The Representation of (In)definiteness*. Cambridge (MA), MIT Press, 98–129.
- Rizzi, Luigi 1998. The fine structure of the left periphery. In Beninca, Paola – Salvi, Giampaolo (eds.) *Romance Syntax*. Budapest, ELTE, 112–158.
- Rooth, Mats 1992. A Theory of Focus Interpretation. *Natural Language Semantics* 1(1): 75–116.
- Sperber, Dan – Wilson, Deirdre 1986/1995. *Relevance: Communication and Cognition*. Oxford, Blackwell.
- Surányi Balázs 2010. Interface configurations: Identificational focus and the flexibility of syntax. In Ad Neeleman – Ivona Kucerova (eds.) *Information Structure: Contrasts and Positions*. Cambridge (UK), Cambridge University Press. (előkészületben)
- Szabolcsi Anna 1981. Compositionality in Focus, *Folia Linguistica* 15: 141–162.
- Szabolcsi Anna 1983. Focusing Properties, or the Trap of First Order, *Theoretical Linguistics* 10: 125–145.
- Szabolcsi Anna 1985. Pusztá főnév a fókuszban, avagy az elsőrendű predikátumkalkulus csapdája. *Általános Nyelvészeti Tanulmányok* 16: 229–251.
- Szendrői Kriszta 2003. A stress-based approach to the syntax of Hungarian focus. *The Linguistic Review* 20: 37–78.
- Szwedek, Aleksander 1976. Word order, sentence stress and Reference in English and Polish. *Linguistic Research*, Edmonton.
- Świdziński, Marek 1978. O analizie na składniki bezpośrednio. In Język. Teoria-Dydaktyka. Materiału II. Konferencji Młodych Językoznawców-Dydaktyków. Wyższa Szkoła Pedagogiczna, Kielce, 3–33.
- Wedgwood, Daniel 2005. *Shifting the Focus: From static structures to the dynamics of interpretation*. Amsterdam, Elsevier, 75–95.

HANGKIVETŐ FŐNEVEK HASONLÓSÁGI CSOPORTJAI

Rung András

Bevezetés

Vizsgálatom tárgyát azon 1091 hangkivető főnév sajátos viselkedése képezi, amelyekről van gyakorisági adatunk a *Szószablya Gyakorisági Szótár* (Halácsy és mtsai 2003) alapján. Rung (2011) a *Szószablya Gyakorisági Szótár* adatait felhasználva bemutatta, hogy ezek a hangkivető főnevek nem egységesen viselkednek. 11%-uk kisebb (például *öböl*, *fátyol*) vagy nagyobb (például *bajusz*, *tegez*) mértékben már nem követi a hangkivető séma által elvárt viselkedést, mivel időnként megtartják utolsó magánhangzójukat az olyan esetekben is, amikor a szabályalapú megközelítés a hangkivető változatok megjelenését várná el (például *öbölt*, *fátyolon*, *bajuszom*). Ezen szavak viselkedését jobban megérthetjük, ha egy analógiás megközelítést alapul véve hasonlósági viszonyaik segítségével kialakított csoportokban tanulmányozzuk őket. Egy ilyen analógiás megközelítésben az egyes szavak viselkedését, ha azok nem nagyon gyakoriak, mert ebben az esetben alakjaik memorizáltak, az olyan hozzájuk hasonló szavak viselkedése és azok gyakorisága határozza meg, amelyekkel egy hasonlósági csoportba sorolhatók.

A szavak hasonlóságát saját fejlesztésű algoritmusokkal határozom meg, amelyek a kurrens hasonlóság mérésére használt algoritmusoknál (Skousen és mtsai 2002) finomabb összehasonlításokat is lehetővé tesznek. A komplex jegymérték és a komplex tengelymérték nevű algoritmusok a szavak hasonlóságát azok jobb szélétől véve számítják ki úgy, hogy a megfeleléseknek, hasonlóságoknak egyre kisebb súlyt adnak a szavak bal széle felé haladva. Így például a *vas* és *sas* szavakat mind a két számítógépes algoritmus hasonlóbbnak tekinti, mint a *vas* és a *vaj* szavakat. Az algoritmusok a hasonlítást az egyes fonémák jegyei alapján végzik el, de a komplex jegymérték (Rung 2008, Rung 2009) fonémákat hasonlít össze, míg a komplex tengelymérték az egyes jegyek tengelyeinek hasonlósága alapján számítja ki két szó hasonlósági értékét. A komplex jegymérték esetében két fonéma nemcsak azonos vagy eltérő lehet, hanem az analógiás nyelvi megközelítéssel összhangban több, bár diszkrét fokozatban adható meg hasonlóságuk. A fonémák kiválasztásában, jegyeik és azok lehetséges értékeinek meghatározásában Kiefer (1994), illetve Siptár és Törkenczy (2000) leírásaiból indultam ki.

A fonémák hasonlóságának mértékét megkülönböztető jegyeik alapján számolom, amelyek több értéket is felvehetnek, nem ragaszkodom azok szigorúan bináris voltahoz. A magánhangzók esetében a nyíltságot, ajakkerekítést, hosszúságot, elölképzettséget, a mássalhangzók esetében pedig a zöngésséget, a zörejhang voltot, a hangképző szervet (aktív artikulátor), a képzés helyét és módját veszem figyelembe. Az összehasonlított fonémák hasonlóságát 2-vel osztom el minden eltérő jegy esetén (kiindulási érték: 1). A mássalhangzók és a magánhangzók egymáshoz viszonyított hasonlósága rendszeremben 0, nincsenek közös jegyeik. Ezek alapján az /o/ fonéma hasonlóságának mértéke egy másik /o/ fonémához 1, az /ö/-höz és az /ó/-hoz 0,5 ($1:2^1$, mivel egy jegyben, az elölképzettségben, illetve a hosszúságban különböznek), míg az /ő/-höz 0,25 ($1:2^2$ mert két jegyben, az elölképzettségben és a hosszúságban különböznek).

A már említett jegyeken túl alkalmazok módosító jegyeket is, amelyek ezek értékeihez rendelnek további értékeket, ezért önállóan nem értelmezhetőek. Így a *folly* (folyamatos) jegy a *mód* jegy *folly* értékéhez rendeli a *rés* (rés hang), *app* (approximáns), *lat* (laterális), *per* (pergőhang) további értékeket. Hasonlóan a *zár* (zárhang) jegy a *mód* jegy *zár* értékeihez rendeli a *fel* (felpattanó), *aff* (affrikáta), *egyp* (egyperdületű) értékeket. Ezzel a megoldással lehetővé teszem, hogy felosztásom finomabb legyen, és bizonyos fonémák rokon vonásai (pl. /r/, /s/ folyamatossága) felismerhetőek legyenek a rendszer számára, miközben különbségeiket se mosom el (/r/ pergőhang, /s/ réshang). Korábbi tesztjeim megmutatták (Rung 2008), hogy egy meglehetősen durva hasonlítási módnál az egyszerű jegymérték nevű algoritmus finomabb osztályozásának köszönhetően jobban tudtam kezelni az adott nyelvi feladatot, így elképzelhetőnek tartottam, hogy egy még árnyaltabb felosztás további eredményjavulást hozhat. Ha ezen módosító jegyek valamelyike az összehasonlítandó fonémák egyikére nem volt alkalmazható, akkor azt a jegyet kihagytam az összehasonlításból, hisz a jegy ebben az esetben csak olyan eltérést határozott meg, amelyért más jegy esetében már csökkentettem a hasonlóságot. Például a *k:ny* pár a „mód” jegy esetében eltérő értéket vesz fel, így a zárhangokat tovább osztó „zár” jegy alapján nem növelem ezek távolságát, mert a jegy az *ny*-re nem alkalmazható.

A magyar nyelvleírás hagyományát és a pszicholingvisztikai kutatási eredményeket (Slobin 1973, Bybee és Moder 1983, Lukács 2002: 47) követve fontosságot tulajdonítok a szavégek hasonlóságának, amelyek kiemeltebb szerepét összetett szavak hasonlításában Krott (2009: 121) is igazolta. Természetesen nem minden esetben a szóvég felépítése a döntő, hanem ez nyelvenként és feladatonként különböző lehet, így Albright (2009: 204) tesztjeiben a

kitalált spanyol igéknél a hangsúlyos *o* diftongizációjában az utolsó előtti szótagnak volt kiemelt jelentősége, mivel a vizsgált folyamatok is oda voltak köthetőek.

Algoritmusom számításában a fonémák hasonlóságának a súlya a szó végétől a szó eleje felé logaritmikusan csökken. 1,8-as alapú logaritmust használok, mivel korábbi vizsgálataimban ez bizonyult a leghatékonyabbnak (Rung 2008). Az 1,8-as alapú logaritmussal való számolás megfelelő prominenciát ad az utolsó néhány fonémának, de még a szóalak belsejében lévő hasonlósági hatások érvényesülésének is lehetőséget nyújt. A szavak önmagukhoz vett hasonlósági értéke 1, a tőlük teljesen eltérő szóhoz vett pedig 0^1 . Programom számítása alapján a *bab* és a *púp* hasonlósága a következőképp alakulna:

$$(1) \quad \begin{array}{ll} b:p = 0,5 & (\text{eltérő jegy: zöngésség}) \\ a:ú = 0,25 & (\text{eltérő jegy: nyíltság, hosszúság}) \\ b:p = 0,5 & (\text{eltérő jegy: zöngésség}) \end{array}$$

A hasonlóság az alábbi módon számítható ki, a logaritmikusságot is figyelembe véve²:

$$(2) \quad \frac{0,5 * 1 + 0,25 * 2 + 0,5 * 4}{7} = 0,43$$

A szavak hasonlítása során a magánhangzó-harmóniát a már korábban is tesztelt egyszerű jegymérték alapján működő algoritmus kevésbé tudta megragadni (Rung 2008, 2009), mivel az utolsó előtti magánhangzónak már kis súlyt ad. Hasonlóan más, csak magánhangzók vagy csak mássalhangzók közötti összefüggések felismerésére is kevésbé alkalmasak az eddig bemutatott hasonlítási módok, ezért egy olyan algoritmust is kidolgoztam Kálmán Lászlóval közösen, amely az összehasonlítást eltérő tengelyenként végzi. Az egyes tengelyekre külön számít hasonlóságot, majd ezt összegzi, tehát a *bika* és *dara* szavak összehasonlítása során a *bk:dr* és *ia:aa* szekvenciák tengelyeit, illetve a *CV* tengelyt vetem össze³. Az algoritmus ugyanazokkal a jegyek-

¹ Ez az érték a valós modellezésben nem gyakori, hisz a hangkivető főnevek esetén a legjobban különböző *eper* és *szeméremajak* hasonlósága is 0,11. Hangkivetők és nem hangkivetők közt azonban már előfordul a 0 érték: pl. *bögyöly:abbreviatura*.

² A könnyebb átláthatóság kedvéért a számításban 2-es alapú logaritmust alkalmaztam, ami azonban a példa lényegén és a számítás módján nem változtat.

³ A komplex tengelymérték összesen 13 tengelyen számolja a hasonlóságot, de ezek vagy mássalhangzós vagy magánhangzós, egymástól független tengelyek. Az egyetlen közös tengely az, amely az egyes szegmentumokról rögzíti, hogy azok mássalhangzók vagy magánhangzók-e.

kel működik a független tengelyeken, mint a komplex jegymérték alapján számító algoritmus.

Ez a hasonlítási mód annyiban hasonlít az autoszegmentális fonológia (Goldsmith 1990) megközelítéséhez, hogy az egyes jegyek független tengelyeken helyezkednek el, azonban nincs benne egy-többhöz vagy több-egyhez kiosztás. Minden csomóponthoz egy tengelyen egy jegy tartozik, amely akár ismétlődhet is, azaz a Kötelező Kontúr Elvének (KKE, *Obligatory Contour Principle*, OCP) való megfelelés sincs beépítve a rendszerbe. Az egyes tengelyek közti kapcsolatokat elméleti megfontolásoktól függetlenül nem definiálok, azok teljesen önállóan léteznek a reprezentációban

Az algoritmusok segítségével meghatározható hasonlósági csoportok elemzésében egy új, vagy csak alig használt megközelítést alkalmazok, mivel úgy gondolom, hogy a nyelvészet dinamikus fejlődésének elősegítéséhez érdemes olyan módszereket és vizualizációs eljárásokat is bevonni kutatásunkba, amelyeket más tudományágak, mint például a biológia (Enfield 2008) vagy a fizika (Bíró 2006) alkalmaznak. Ha ezek eszköztárát használatba vesszük, akkor adatainkat más megvilágításba helyezve számos új felfedezést tehetünk. Ilyen, eddig kevésbé alkalmazott eljárás a nyelvi adatok gráfstruktúrában való tanulmányozása is, amely a nyelvtechnológiában bevett megközelítési mód, de használata a szorosan vett elméleti indíttatású nyelvészeti kutatásokban elsősorban csak a kognitív nyelvészet területére korlátozódott. Így az analógiás nyelvészetben is csak viszonylag kis szerep jutott neki elsősorban más, nem morfofonológiai jellegű vizsgálatokban (Duvignau–Gaume 2004).

A szavak viszonyainak gráfstruktúrában való tanulmányozása kvalitatív megközelítési mód. Közvetlenül ennek alapján nem tudjuk leírni, sem megjósolni a szavak analógiás, még kevésbé szabályalapú viselkedését. A táblázatos megjelenítéssel és áttekintéssel szemben nagy előnye azonban, hogy egyszerre látjuk a szavak tulajdonságait és kapcsolatainak szövetét, ami számos olyan felismeréshez vezethet, amelyek később beépíthetőek lesznek a formálisabb leírásokba, vagy a jelenségeket modellező algoritmusok javítására használhatjuk fel őket.

A szavak viszonyait és azok számszerűsíthető tulajdonságait a Cytoscape 2.6. gráfvizualizációs programmal jelenítettem meg. A szavak kapcsolatainak erősségét (hasonlóságukat) első lépésben a végek hasonlóságának a komplex tengelymértéknél nagyobb súlyt adó komplex jegymértékkel határoztam meg. A gyengébb kapcsolatokat a struktúrák könnyebb áttekinthetősége és az adatok hatékony kezelése érdekében kihagytam. Az elemzésben a legjellemzőbb részletek bemutatására szorítkozom terjedelmi okokból, hisz az adatstruktúra

1091 elemet tartalmaz, amelynek teljes bemutatásra nincs mód. A komplex jegymérték segítségével készített gráf elemzését kiegészítem olyan részgráfok vizsgálatával is, amelyeket a komplex tengelymérték alapján számított hasonlósági értékek mentén határoztam meg. Ezek esetében csak az olyan struktúrákat tekintem át, amelyek érdemleges eltérést mutatnak a komplex jegymérték számai alapján létrehozottaktól. A következőkben bemutatom, hogy az egyes élek és csomópontok mit jelenítenek meg az elemzésben felhasznált ábrákon.

Élek

A gráfokban az élekkel a szavak 0,9–1-ig terjedő⁴ egymáshoz való hasonlóságát jelenítettem meg. Minél vastagabb és sötétebb egy él, annál közelebbi, szorosabb hasonlósági viszonyt jelez két szó között. A szavak önmagukhoz való hasonlóságát annak redundáns volta miatt nem ábrázoltam a gráfokon, így a legszorosabb kapcsolatokat olyan szavak reprezentálják, amelyeknek hasonlósága nagyobb, mint 0,995, de kevesebb, mint 1: például *halálveszedelem-veszedelem*.

Csomópontok

A csomópontok egy-egy szónak felelnek meg, amelyeket a viszonyukat kifejező élek kötnek össze. Az egyes szavakat (csomópontokat) gyakoriságukkal és hangkivetési mértékükkel⁵ jellemzem, azaz hogy a hangkivetéssel együttjáró toldalékok előtt milyen arányban figyelhetünk meg valóban hangkivető toldalékokat esetükben. A csomópont mérete az adott szó összes olyan toldalékos alakjának *Szószablya korpusz*beli gyakoriságát jeleníti meg, amelyben hangkivetést várnánk el. A leggyakoribb *dolog* átmérőjének felével a sorban 50. *izgalom* szerepel. A csomópontok elütő árnyalatú keretének vastagsága azt jelzi, hogy a *Szószablya Gyakorisági Szótár* alapján mennyire ingadozik az adott szó a hangkivetéssel együttjáró toldalékos alakjaiban. Az átlagos mértékben, 97,57% százalékban a hangkivető mintát követő szavakat vékony keret övezi, míg az erőteljesen ingadozó szavakat egyre vastagabb. Egy szó minél sötétebb, annál több 0,9-nél nagyobb hasonlósági kapcsolata van.

---

⁴ Így a *marok-burok* 0,90612-es értékkel még kapcsolódik egymáshoz a gráfon, de a *burok-tulok* (0,88846) már nem.

⁵ A hangkivetési mérték olyan mutató, amely megadja, hogy egy szó alakjai hány százalékban szerepelnek hangkivető változatban (pl. *sátrat*) olyan esetekben (tárgyeset, szuperesszívusz, többes szám, birtokos személyragok), amikor a hangkivető szavaknál hangkivetést várnánk el. Ha ennek értéke 100%, akkor a korpuszadatok alapján az adott szó minden esetben hangkivető módon viselkedik a hangkivetést elváró toldalékos alakjaiban.

A szövegben lévő összes adat a *Szószablya Gyakorisági Szótáron* alapzik, amennyiben azt külön nem jelzem másképp. A szavak mögött zárójelekben megadott számok azok gyakoriságát mutatják a hangkivetést elváró toldalékos alakjaik vonatkozásában, míg a %-jeles adatok a szavak hangkivétési mértékét adják meg az ilyen esetekben.

1. A komplex jegymérték alapján számított kapcsolatok

A 0,9-nél erősebb hasonlósági viszonyok alapján 50 összefüggő csoportot lehetett elkülöníteni, amelyeket az 1. táblázat mutat be. Egy csoportba egy szó akkor tartozik, ha legalább a csoport egy tagjához 0,9-es vagy annál nagyobb mértékben hasonló. A hangkivető szavak csoportjainak mérete és jellege nem egyforma. A szavak közel fele (488 szó) a két legnagyobb csoportba tartozik (*-alom*, *-elem* végűek), amelyeket gráfok alapján nem elemzünk, mert homogén struktúrájukban ezzel a módszerrel nem lehet értelmes megfigyeléseket tenni. Ezeken túl még 8 közepes méretű, legalább húsz szót tartalmazó és 40 kisebb csoport van. Megfigyelhető, hogy a kiugróan nagy gyakoriságú szavak nemcsak a nagy csoportokban találhatóak. Ezeknek a prototípusként⁶ funkcionáló szavaknak köszönhető egy-egy kisméretű szóbokor hangkivetőként való megmaradása (pl. *titok* és csoportja). A csoportok leggyakoribb, prototípusnak tekinthető szavai alapján viszonylagosan jól tudjuk jósolni egy szó viselkedését, mivel az ilyen prototípusokhoz való hasonlóság közepesen erős együttjárásban ($r(280) = 0,4$, $t = 7,31$, $p > 0,001$) van egy szó esetében a hangkivetés mértékével. A csoporton belüli prototípusok lokálisan gyakoriak, de nem azonosak a leggyakoribb szavakkal, hisz az 50 csoport alapján meghatározott prototípusokból csak 13 van a leggyakoribb 50 hangkivető főnév közt (*cukor*, *dolog*, *figyelem*, *haszon*, *lélek*, *méreg*, *pokol*, *szobor*, *tartalom*, *teher*, *titok*, *torony*, *tükör*). A nagy gyakoriságú szavakat tartalmazó csoportokban csak akkor figyelhető meg alacsonyabb hangkivétési mérték a kisebb gyakoriságú szavak esetében, ha már a gyakori szó sem stabilan hangkivető (pl. *sátor*, *fátyol*). Ettől csak akkor figyelhetünk meg eltéréseket, ha a csoporton belüli hasonlósági viszonyok nem kiegyenlítettek (pl. *pokol*, *cukor* csoportja). A több gyakori szót tartalmazó csoportok stabilan hangkivetők. Az egyes szavak kapcsolatainak száma enyhe pozitív korrelációban van hangkivétésük mértékével ($r(803) = 0,136$, $t = 3,9$, $p > 0,001$),

---

⁶ Prototípus alatt egy olyan központi tagot értek, amely az adott kategória kiugróan reprezentáns képviselője, s így az egész csoportot képviselheti (Hallan 2001: 91, Kálmán–Rung 2010).

Hangkivető főnevek hasonlósági csoportjai

amely összefüggés némileg szorosabb, ha csak a hangkivetést 99%-nál kevésbé követő szavakat nézzük ($r(101) = 0,23$, $t = 2,33$, $p > 0,05$)⁷.

1. táblázat: A hangkivető szavak csoportjai a komplex jegymértékkel számított hasonlósági viszonyaik alapján.

Csoport leggyakoribb szava	Csoport példánygyakorisága	Szavak száma a csoportban	Hangkivetés mértéke a csoportban	Csoporton belüli átlagos hasonlóság
figyelem	1272143	222	99,60%	0,902
tartalom	1240569	266	99,89%	0,926
dolog	567310	6	99,98%	0,964
lélek	214755	17	99,61%	0,911
sarok	131170	55	99,39%	0,882
kapocs	107195	13	99,64%	0,961
títok	107132	11	100,00%	0,953
haszon	62988	20	98,09%	0,939
teher	61856	8	96,42%	0,961
szobor	42712	12	99,91%	0,955
tükör	40301	32	99,28%	0,942
izom	32762	25	99,97%	0,925
karom	31719	14	98,87%	0,892
cukor	29146	58	99,87%	0,916
méreg	28779	44	99,73%	0,922
ajak	25894	5	98,81%	0,932
torony	23529	35	99,56%	0,954
gyomor	19094	7	92,85%	0,964
sátor	16467	11	85,34%	0,930
fogoly	15179	10	98,93%	0,922
kölyök	12258	7	99,88%	0,961

⁷ Az összehasonlításból kihagytam az *-alom* végűek csoportját, mivel a Cytoscape 2.6 nem boldogult kapcsolati fokaik kiszámolásával, mert azok túlzottan számosak voltak. Ebben a csoportban egy szóra összesen 126 kapcsolat jutott, míg a megvizsgált 805 szó esetében szavanként 23. Ez alapján valószínűsíthető – mivel az *-alom* végűek csoportja stabilan hangkivető –, hogy ezt az összefüggést inkább támogatnák, semmint gyengítenék adataink. Ezt a vélekedést erősíti meg, hogy a komplex tengelymérték esetében is elvégeztem ezt a számítást, ahol ugyanezt az összefüggést lehetett megállapítani az összes hangkivető szó figyelembevételével. A komplex tengelymérték alapján a számításokat az összes hangkivető főnévvel kapcsolataik kisebb száma miatt lehetett elvégezni.

Rung András

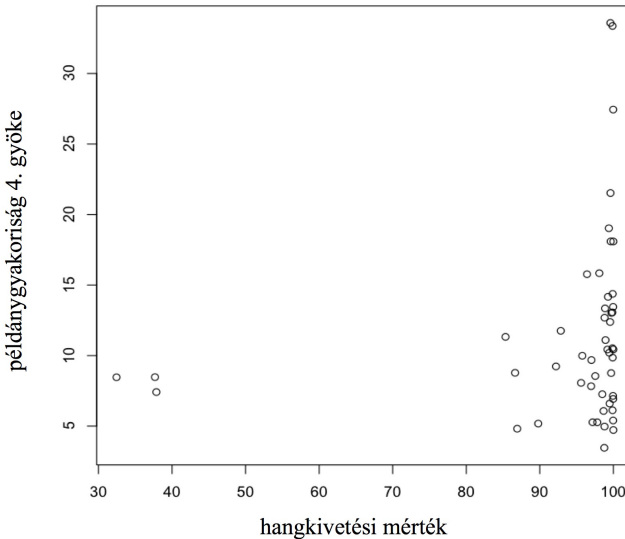
fészek	11860	30	100,00%	0,957
vétek	11835	6	99,20%	0,915
csücsök	10837	7	99,45%	0,931
köröm	9950	10	95,78%	0,945
gödör	9436	20	99,91%	0,948
majom	8792	13	97,02%	0,907
meder	7265	11	92,20%	0,937
lepel	5937	3	86,64%	0,972
kehely	5885	9	99,70%	0,945
pokol	5349	5	97,54%	0,919
fátyol	5158	7	37,68%	0,961
bajusz	5132	5	32,45%	0,965
ököl	4229	3	95,61%	0,942
öböl	3759	3	96,98%	0,949
vacak	3021	2	37,87%	0,975
selyem	2778	8	98,50%	0,950
mocsok	2608	4	99,95%	0,940
horog	2297	5	99,97%	0,967
kölök	1894	4	99,50%	0,944
eper	1405	5	99,89%	0,930
szatyor	1361	3	98,67%	0,968
piszok	850	4	99,97%	0,967
kapor	773	3	97,18%	0,935
fodor	771	9	97,81%	0,954
tulok	719	4	89,79%	0,923
pocok	610	3	98,80%	0,943
kazal	537	3	86,93%	0,973
töbör	498	2	100,00%	0,983
pecek	143	2	98,77%	0,978

Az ingadozó csoportok típus- és példánygyakoriságuk alapján is a kisebbek közé tartoznak⁸. Az átlagos csoportméret 21 szó, míg az átlagos ingadozó csoportban 6 szó található. Az átlagos csoport 84 ezer alak-előfordulást számlál, az átlagos ingadozó 10 ezret. A csoporton belüli átlagos hasonlóság (a csoporttagok egymáshoz való hasonlósági mértékének átlaga) mértékében azonban nincs eltérés, az ingadozó szavak csoportjainak értékei hasonlóak a

⁸ Természetesen vannak a stabilan hangkivető csoportok közt is kis példány- és típusgyakoriságúak (1. ábra)

következetesen hangkivetőkéhez. Ez azonban annak tudható be, hogy bizonyos ingadozó csoportok nagyon szorosan összetartanak (a csoport tagjai nagyon hasonlítanak egymáshoz is) egy már ingadozó prototípus körül (pl. *bajusz*, *fátyol*, *kazal* csoportja), vagy az átlagosnál jóval fragmentáltabbak (pl. *pokol* csoportja), így az ingadozást az alacsony csoportösszetartás támogatja. Érdeemes megjegyezni, hogy az igen nagy méretű csoportok a kisméretű csoportok értékeinél kisebb, de még így is meglehetősen nagy átlagos hasonlósággal bírnak. A belső hasonlóság minden esetben messze meghaladja a hangkivető főnevek átlagos egymáshoz mért 0,409-es hasonlóságát.

1. ábra: A hasonlóság alapján kialakított csoportok hangkivetési mértéke a példánygyakoriság függvényében

A komplex jegymérték alapján 21 szónak nincsenek a 0,9-es hasonlósági értéknél közelebbi kapcsolatai: *ászkok*, *átok*, *berek*, *bögöly*, *boholy*, *bugyor*, *bürök*, *bütyök*, *cseber*, *iker*, *jászol*, *kebel*, *koboz*, *pityer*, *pöcök*, *pucor*, *sulyok*, *szutyok*, *takony*, *tegez*, *üszök*⁹. E magányos szavaknak a *Google Gyakorisági*

⁹ Az algoritmus jellegéből következik, hogy csak 2 szótagos szavak lehetnek magányosak, hisz az összetett szavak esetén az egymáshoz való hasonlóság ennél a küszöbértéknél mindig nagyobb. Ugyanez áll a dominánsan legalább három szótagos *-alom*, *-elem* végű szavakra is.

Gyűjtés¹⁰ alapján már 57,15%-a (12 alak) az átlagosnál jobban ingadozik (A *Google Gyakorisági Gyűjtés*ben 96,97% a hangkivetés átlagos mértéke). Az átlagosnál nem jobban ingadozó szavak felépítésükben hasonlóak: *átok, boholy, bugyor, bürök, bütyök, pöcök, sulyok, szutyok, üszök*. A *sulyok* és a *boholy* szavakat érdemes kizárnunk áttekintésünkéből, mert a *sulyoknál* a tulajdonnévi adatokkal való keveredés lehetősége rontja az adatok megbízhatóságát, a *boholy* pedig annak önálló szó státusza kétséges.

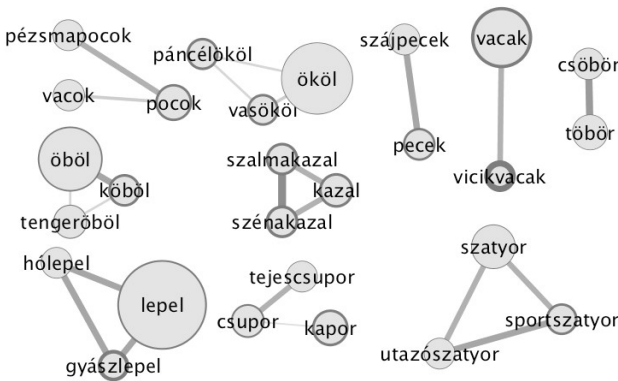
Ha a távolabbi, 0,8-as hasonlósági viszonyokat is figyelembe vesszük a két eltérően viselkedő csoport kapcsolataiban, akkor már találunk eltéréseket. Az ingadozó szavakat tartalmazó csoportban az egy szóra jutó 0,8-as hasonlósági kapcsolatok száma 5, míg a másik csoportban a *sulyok* és a *boholy* szavakat figyelmen kívül hagyva 12,14, azaz a nem ingadozó magányos szavaknak 2,42-ször annyi közepesen erős kapcsolatuk van más hangkivető főnevekhez. A 12 ingadozó magányos szó átlagos távolsága az összes hangkivető főnévtől 0,282, míg a 7 nem ingadozó magányos szó átlagos távolsága 0,28. Az összes hangkivető főnévhez viszonyított hasonlóságukban a páros t-próba nem mutatott ki szignifikáns eltérést. Ha azonban a magányos szavak értékeit összehasonlítjuk a hangkivető főnevek egymáshoz mért hasonlóságának átlagával (0,409), akkor láthatjuk, hogy a szegényes közeli kapcsolatokkal rendelkező szavak esetében ez a szám lényegesen alacsonyabb. Ezek alapján kijelenthetjük, hogy egy szó viselkedésére közvetlen szomszédai nagyobb hatással vannak, hisz ezek jellege differenciál a magányos szavak közt viselkedésükben, de ezt a hatást erősítheti a paradigma összes szavától való markáns formai különállás is.

Elvárásaim alapján a hasonlósági csoportokban a kisebb gyakoriságú szavak közt találhatunk olyanokat, amelyek a csoport leggyakoribb szavának hangkivetési mértékénél kisebb hangkivetési mértékkel rendelkeznek, különösen azokban az esetekben, amikor a csoporthoz való kapcsolódás gyenge, csak egy kapcsolaton keresztül realizálódik. A komplex jegymérték alapján számított hasonlósági gráfban elkülöníthető csoportok áttekintése és a közeli kapcsolataikban szegényes szavak viselkedésének tanulmányozása után a 2-3 elemű részgráfokat veszem szemügyre (2. ábra). Ezek igen nagy számban tartalmaznak kevésbé hangkivető módon viselkedő szavakat (hangkivetés átlagos értéke: 91%), ami annak köszönhető, hogy ezek a szavak is gyengén kapcsolódnak a többi hangkivető szóhoz. E kisméretű csoportokban megfigyelhető az a tendenciajellegű jelenség, miszerint egy kisebb gyakoriságú szó

---

¹⁰ 2010-es saját gyűjtés a *Google* kereső segítségével a vizsgált szavak vonatkozásában, elérhető a https://docs.google.com/viewer?a=v&pid=explorer&chrome=true&srcid=0BxQBWau_71U7Y2E3MGUzN2QrY2I2OS00Mzc1LThjZWUtZmF1YjU4N2ZkMzBm&hl=hu webcím alatt.

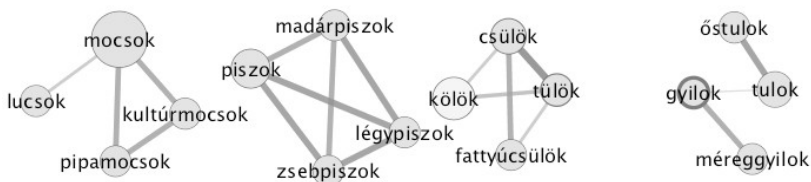
kevésbé következetesen hangkivető, mint a csoport nála jelentősen gyakoribb tagja: *vacak* (3018; 75,7%) – *vicikvacak* (3; 0%); *öböl* (3401; 98,7%) – *köböl* (108; 92,6%)¹¹; *ököl* (4125; 100%) – *páncélököl* (71; 93%) – *vasököl* (33; 93,9%); *szatyor* (1325; 99,8%) – *sportszatyor* (26; 96,2%). Az ettől a tendenciától eltérő *pézsmapocok*, *tejescsupor*, *hólepel*, *szájpecek*, *utazószatyor* szavak kevesebb, mint 25 alakot számlálnak, ezért adatainkat fenntartással kell kezelnünk, lehet, hogy látszólagos hangkivető viselkedésük mögött adathiány áll. Kivételt képez e tendencia alól a *pocok* is, ami azonban a *pocok*+E/3. birtokos nem hangkivetőként viselkedő *pocokja* alakjának tudható be, valamint a *tengeröböl*, amely a gyakoribb *öböl*-nél jobban követi a hangkivető mintát. A *kazal* csoport szavainak (*szénakazal* 82%:125, *kazal* 91%:310, *szalmakazal* 88%:102) homogén viselkedése mögött a csoporton belüli közel azonos gyakoriság és a csoporttagok jelentésbeli és alaki közelsége áll (a legalább 3 elemű csoportokból itt a legmagasabb az átlagos hasonlóság). A *töbör*-*csöbör* pár tagjai a hangkivetőkre jellemző tővégűeknek és -ő-ő magánhangzó-szekvenciájuknak köszönhetik stabilitásukat. A *kapor* ingadozása az ékezetmentes *kapóra* alakoknak tulajdonítható, bár tárgyesebben már csak 98,5%-ban követi a hangkivető sémát. A *csupor* enyhe ingadozása viszonylagos magányosságának, valamint a kevésbé hangkivető -or végűekkel való kapcsolatának tudható be.

2. ábra: 2-3 elemű részgráfok a komplex jegymérték alapján

¹¹ A *köböl*-nek a *tengeröböl*-nél alacsonyabb hangkivetési mértéke részben alacsonyabb gyakoriságával és az *öböl*-höz való nagyobb alaki hasonlóságával magyarázható.

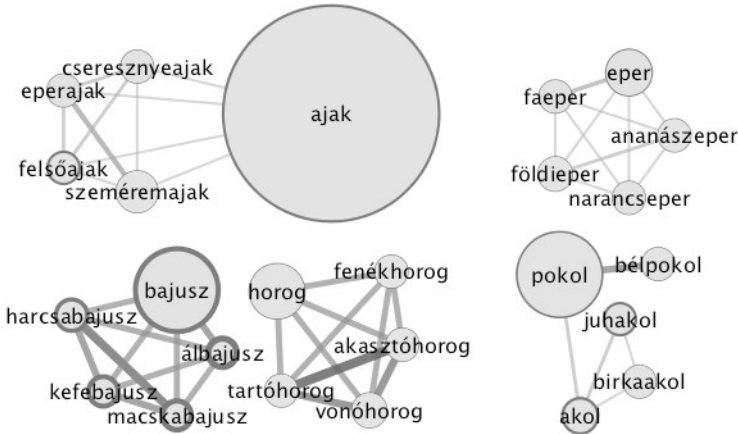
A 4 elemű részgráfok közt 3:1 arányban többen vannak azok, amelyek nem egy szóból és a belőle létrehozott összetételekből állnak. A *-lök* végűek stabilan hangkivető viselkedése annak köszönhető, hogy nincs ilyen végű nem hangkivető főnév, illetve az ábrán nem látható, de viszonylag közeli, nagy gyakoriságú *kölyök* is hatással lehet viselkedésükre (a *kölök* és *kölyök* komplex tengelymérték szerinti hasonlósága: 0,87). A hangkivető főnevek közt tipikusnak számító *-ok* végűek közül egyedül a *gyilok* nem következetesen hangkivető. A *gyilok-tulok* csoport esetében a *-gyilok* és a *-tulok* végű szavakat összekötő kapcsolat gyenge. Ez támogatja a *gyilok* (213) kevésbé hangkivető viselkedését, amely ahhoz kapcsolható, hogy a szlengben az eredeti ‘kétélű tőr, várfal koronáján végigfutó, mellvédes (és fedett) (védő) folyosó’ jelentése helyett ‘gyilkolászás, mészárlás, használattal való tönkretétel’ értelemben használatos, és eltávolodott jelentésében az informális kommunikáció során az eredeti hangkivetéses alakok hatása gyengébb. Viselkedésben az 1 alakkal előforduló *méreggyilok* nem követi, amely elsősorban adathiánynak tudható be, azonban a *Google Gyakorisági Gyűjtésben* már 12-szer fordul elő a leggyakoribb hangkivetéssel együttjáró toldalékokkal, és ebből 7 alakja nem hangkivető (41,6%-ban hangkivető viselkedés).

3. ábra: 4 elemű részgráfok a komplex jegymérték alapján

Az 5 elemű részgráfok közé viselkedésükben és alaki felépítésükben is heterogén csoportok tartoznak. Az *eper* és a *horog* csoport zárt szerkezettel rendelkezik, és ennek megfelelően stabilan hangkivető viselkedést mutat. A *horog* esetében mindenképpen számolnunk kell a *dolog* analógiás hatásával, ami erősíti hangkivető viselkedését. A *bajusz* csoportja jó példa arra, ha a csoport meghatározó tagja kevésbé hangkivető, akkor a többiek azzal összhangban viselkednek. A *-bajusz* végűek közül egyedül a 111 előfordulással rendelkező *harcsabajusz* viselkedik kevésbé hangkivető módon (57%), mint a nála gyakoribb *bajusz* (4985, 35,9%). Az eltérés oka, hogy a *harcsabajusz* a többi *-bajusz* végű összetett szóhoz viszonyítva is igen megszorított használatú. A hangkivetéssel együttjáró toldalékok esetében az előfordulások 88,2%-a

E.3 birtokos alakokból származik a *harcsabajusz*-nál, amelyet a közel hasonló gyakoriságú képzett alakok is támogatnak (*harcsabajszú* 59, *harcsabajszos* 39 stb.), míg a *bajusz*-nál az E.3 birtokos alakok aránya csupán 65,2%. Ennek a nagyon beszűkült, de gyakori használatnak köszönhetően a *harcsabajsza* alak viszonylag függetlenül él a *harcsabajusz* többi alakjától, ami miatt az elvártnál kevésbé ingadozik.

4. ábra: 5 elemű részgráfok a komplex jegymérték alapján

A szerkezetileg gyengébb¹² *pokol-akol* csoportban is találunk kevésbé hangkivető alakokat. Az ingadozó *juhakol*, *akol* viselkedését magyarázhatja, hogy az *akol* VCVC szerkezetével nem tipikus hangkivető szó. Sajátosan viselkedik az *ajak* csoport, mivel a leggyakoribb elem hangkivetési mértéke a legkisebb. Ez igaz még akkor is, ha a kis gyakoriságú *eperajak* (4), és *cseresznyeajak* (6) szavaktól el is tekintünk vizsgálatában. Az *ajak* hangkivetésének alacsonyabb mértéke (96,85% hangkivetés) annak köszönhető, hogy a szó hangkivető viselkedése sosem szilárdult meg. Emellett tanúskodik, hogy már 1766-ból van *ajjaka* (Mátyus 1766: 396) előfordulása, amely változat a választékos beszédben is megmaradt. Ezzel találkozhatunk lexikonokban (*Pallas Nagy Lexikona*, *Kislexikon*), vagy akár költői művekben is (Kosztolányi Dezső művei, Jannus Pannonius, Guillaume Apollinaire fordítások stb.). Ilyen választékos szövegek a *Szószablya Korpuszban* is lehetnek, de

¹² A legfeljebb 12 elemet számláló csoportok közül ebben a legalacsonyabb a csoporton belüli elemek közt számított hasonlóság.

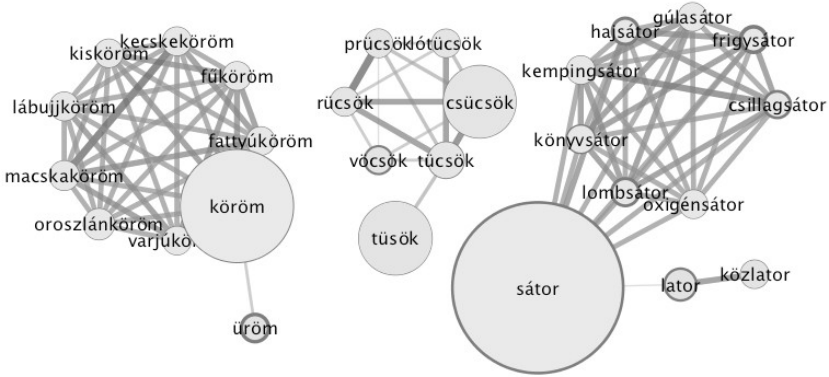
beazonosításuk és az *ajak* hangkivetési mértékére gyakorolt hatásuk felmérése meglehetősen nehéz. A *Google Gyakorisági Gyűjtés* tanulsága szerint már a többi alak sem stabilan hangkivető, egyedül a jelentésében távolabbi *szeméremajak* következetesen hangkivető, amely egyedül nem a szájra utal az *-ajak* végűek közül.

A továbbiakban csak azokat a részgráfokat mutatom be ábrákon, amelyek szerkezetükben vagy csomópontjaik viselkedésében érdemben különböznek a már leírt esetektől. A *dolog* (6 elem), a *gyomor* (7 elem), a *kölyök* (7 elem), a *fátyol* (7 elem, a *bajusz* csoporthoz hasonló viselkedés), a *teher* (8 elem), a *fogoly* (10 elem), a *titok* (11 elem), a *kapocs* (13 elem), a *szobor* (12 elem), a *meder* (11 elem, a kevésbé hangkivető *veder*-rel) csoportjaiban egy nagy gyakoriságú elem köré kisebb gyakoriságú elemek szerveződnek szoros kapcsolatokkal a központi elemhez hasonló viselkedéssel.

A 6 elemes *vétek* csoport felépítése a *pokol* csoportéhoz hasonló, amelyben egyedül a lazábban kapcsolódó *reték* (95,8%) nem következetesen hangkivető. A *selyem-petrezselyem* által dominált 7 elemű csoport a *petrezselyem* (1118) és a *selyem* (1543) származékaiból áll. A két szó közel azonos gyakorisága miatt mind a kettő alkalmas prototípus szerepre, így a csoport némileg instabil a „vetekedésük” miatt. A *hernyóselyem* (92,9%, 14) és a *zöldpetrezselyem* (96,4%, 84) szavak kevésbé hangkivetők néhány E.3 birtokos alak miatt. A *fodor* csoportjában (9 elem) a kisebb gyakoriságú és legjobban eltérő *bodor* (88,9%, 45) és a *nyakfodor* (92,8%, 14) kevésbé hangkivető elsősorban tárgyvető alakjaiknak köszönhetően. Elvárásainkkal összhangban van, hogy a kisebb gyakoriságú, de a csoport prototípusához alakjában és jelentésében közelebbi *nyakfodor* jobban követi a prototípus viselkedését. A *kehely-pehely* csoport (9 elem) esetében a szoros kapcsolatok teszik lehetővé, hogy a kivételes hangátvetés megmaradjon. A csoportban a kissé távolabbi *teher* hatása is minden bizonnyal érezteti hatását.

A *sátor* (11 elem), a *köröm* (10 elem) és a *csücsök* (7 elem) csoportjaiban a központi szótól leszakadó, és ezért kevésbé hangkivető elemeket láthatunk az 5. ábrán: *üröm* (58,5%), *lator* (89,7%), *vöcsök* (96,5%). A *közlator* (1 előfordulás) viselkedése adathiány miatt nem megítélhető. A *sátor* a hozzá legközelebbi szavakkal együtt a *fátyol*-hoz és a *bajusz*-hoz hasonlóan viselkedik. Ingadozása már a 16. századból is adatolható. A csoporton belül az elvártnál jobban hangkivető *könyvsátor* javarészt a hangkivetéssel jobban együttjáró többes számmal fordul elő (80%-ban), ezért még 98,57%-ban hangkivető módon viselkedik a *sátor* 80,5%-ával szemben, amely a többes szám előtt azonban hasonlóan jobban követi a hangkivető mintát (95,2%-ban hangkivételes alakok). A *köröm* csoportja a leszakadóban lévő *ürömet* leszámítva

követi a hangkivető sémát. A *majom* csoportnak (13 elem) alárendelt *sólyom*-hoz csak gyengén kapcsolódó *sulyom* (40; 65%) szintén kevésbé hangkivető módon viselkedik marginalizálódott helyzete miatt.

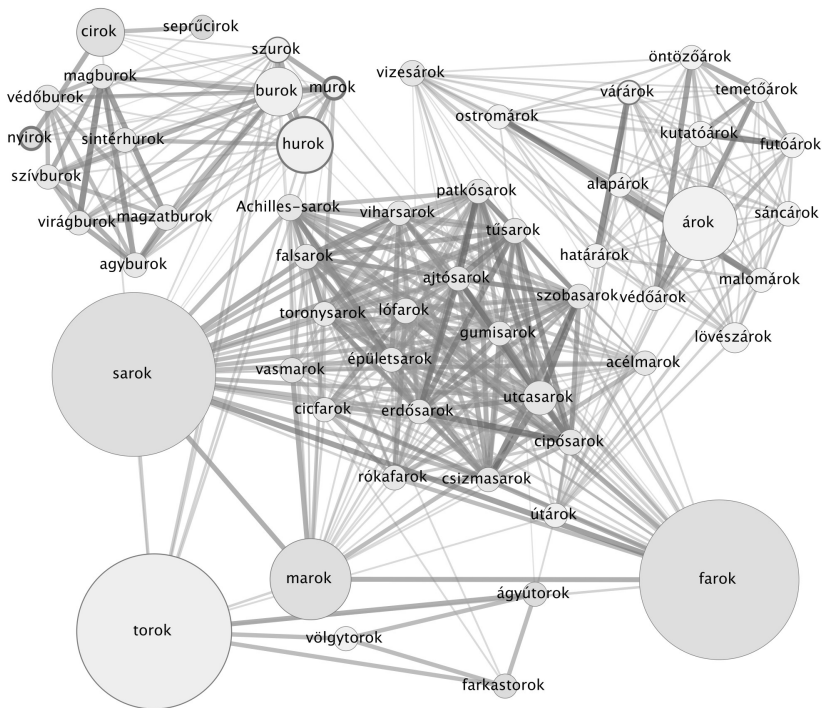

5. ábra: Kiselemű részgráfok leszakadó elemei a komplex jegymérték alapján

A 14 elemű *karom* csoport esetében a magasabb elemszám és az *-alom* véghez való hasonlóság még a helyenként gyenge belső kapcsolatok ellenére is megóvjá szavait az ingadozástól. A közepes méretű csoportokból a *lélek* (17 elem), a *haszon* (20 elem), a *gödör* (20 elem), az *izom* (25 elem), a *fészek* (30 elem), a *tükör* (32 elem), a *torony* (35 elem), a *méreg* (44 elem) semmiben sem tűnik ki a korábbiak közül. Azt tapasztalhatjuk, hogy az elemszám és a kapcsolatok számának növekedésével erősödnek a csoportok, nincs ingadozás. A *tartalom-figyelem* csoportok után a legnagyobb osztály a *bokor-cukor*, amely teljesen dualisztikus felépítésű (*cukor* 10281, *bokor* 10110). A csoport tagjai a gyakori, prototipikus szavakon keresztül, illetve a hasonlóságban köztük álló *-csokor* végű szavakon át kapcsolódnak. Az alcsoportokon belüli gyakorisági arányok is hasonlóak (*cukor* alcsoport: 13701, *bokor* alcsoport: 15545).

A *sarok-farok-torok* csoportot (48702, 34254, 19524) több nagy gyakoriságú, formailag közeli szó dominálja. A csoport méretében a *bokor-cukor* csoporthoz hasonlít, de nagyobb heterogeneitása miatt kisebb belső stabilitással rendelkezik. A csoport összefüggőségét bizonyos esetekben csak kis gyakoriságú elemek gyenge kapcsolatai biztosítják (*vizesárok-Vsarok* végűek,

útárok–torok, ágyútorok). A csoportban a *murok* (14; 78,5%), *nyirok* (45; 93,3%), *hurok* (4279; 98,1%) kevésbé hangkivetők¹³.

6. ábra: A *sarok-farok-torok* csoport kapcsolatrendszere a komplex jegymérték alapján

2. A komplex tengelymérték alapján számított kapcsolatok

A komplex tengelymérték alapján létrehozott gráf, habár sokban hasonlít a komplex jegymérték segítségével készítetthez, bizonyos esetekben olyan eltéréseket is mutat, amelyeket érdemes a továbbiakban áttekintenuünk. Az ábrán a megjelenítés módja azonos a korábbiakéval, de a hasonlóság alsó küszöbértékét 0,85-re módosítottam. A 0,9-es értéket szükséges volt lejjebb

¹³ A *várárok* „ingadozása” egy *várárokon* előfordulásnak tudható be.

szállítani, mivel még így is sokkal kevesebb kapcsolatot kaptam, mint a másik gráf esetén¹⁴. A küszöbérték további csökkentését azonban már nem tartottam kívánatosnak, mert ebben az esetben a struktúrák teljesen összefüggéneek, így a csoportok elemzése nehezebbé vagy kevésbé informatívvá vált volna.

Fel kell tennünk a kérdést, hogy mennyire jól összehasonlíthatóak az eltérő küszöbértékkel számított gráfok struktúrái. Hogyan viszonyul a komplex tengelymérték 0,85-ös értéke a komplex jegymérték 0,9-es értékéhez? Hasonlósági számaim csak relatív mutatók, azaz csak a rendszeren belül hasonlíthatók össze, azonban azok a struktúrák és viszonyok, amelyeket ezek alapján felismerünk, már alkalmasak az összevetésre. Ezek az értékek a kapcsolatok felső szegmensét vágják ki, így annyi mondható el róluk, hogy mind a 0,85, mind a 0,9 szoros, de nem „intim” kapcsolatot jelöl a saját viszonyrendszerén belül. Ennél többet nem állíthatunk, de ez a fajta bizonytalanság a szavaknak egy adott mérték szerinti összehasonlításában is megvan, hisz az csak egy feltetelezés még algoritmusaim viszonylagos jósága esetén is, hogy azonos értékek azonos mértékű hasonlóságot fejeznek ki.¹⁵ Mivel azonban az összehasonlítás során nem a konkrét értékekre hagyatkozok, hanem csak az azok által hasonló módon definiált viszonyokra, a két gráfot összehasonlíthatónak veszem.

2. táblázat: A hangkivető szavak csoportjai a komplex tengelymértékkel számított hasonlósági viszonyaik alapján.

A csoport leggyakoribb szava	Példánygyakoriság	Szavak száma a csoportban	Hangkivetés mértéke	Csoporton belüli átlagos hasonlóság
tartalom	1309962	330	99,60%	0,778
figyelem	1274921	230	99,56%	0,809
dolog	743093	88	97,74%	0,704
lélek	249463	62	99,68%	0,774
szobor	189088	176	97,10%	0,708
títok	107982	15	99,99%	0,824

¹⁴ 24904 kapcsolat, szemben a komplex jegymérték alapján készített gráf 51655 kapcsolatával. A potenciális kapcsolatok száma $1092^2/2 = 596232$.

¹⁵ Azonban a valamely algoritmusunk által megadott hasonlósági értékek közti különbségek már mentálisan reálisak lehetnek, így ha két érték jelentősen különbözik (pl. *tartalom*–*paradicsom*: 0,7-es hasonlósági érték a komplex jegymérték alapján; *tartalom*–*világuralom*: 0,9-es hasonlósági érték a komplex jegymérték alapján), akkor az azok által jellemzett párok hasonlóságát már anyanyelvi beszélők is különbözónak ítélnék meg.

Rung András

kapocs	107195	13	99,64%	0,868
haszon	63625	20	94,41%	0,830
teher	61856	8	96,42%	0,879
fészek	23361	33	99,86%	0,847
gyomor	19094	7	92,85%	0,897
fogoly	13160	8	91,87%	0,821
szirom	10325	29	99,76%	0,823
pehely	5650	4	99,33%	0,884
fátyol	5158	7	37,68%	0,879
bajusz	5132	5	32,45%	0,874
hadifogoly	2241	3	99,94%	0,901
szeméremajak	819	2	100,00%	0,936
kölyök	527	6	100,00%	0,967
szénakazal	227	2	84,92%	0,944
horog	209	4	100,00%	0,925
vadászsólyom	47	2	98,48%	0,938
kultúrmocsok	36	3	100,00%	0,866
sportszatyor	36	2	98,08%	0,895
jégcsapretek	29	2	100,00%	0,942
burgonyapehely	19	2	100,00%	0,947
ananászeper	3	2	100,00%	0,930

A komplex tengelymérték által létrehozott egyedi részgráfok vizsgálata előtt érdemes áttekintenünk, hogy az egyes csoportok milyen jellemzőkkel bírnak (2. táblázat). A csoportok hangkivetésének mértéke és más mutatók közt nincs szignifikáns együttjárás. A csoporton belüli átlagos hasonlóság azonban a komplex jegymértéknél tapasztaltakkal ellentétben összefügg a példány- ($r(25) = -0,56$, $t = -3,39$, $p > 0,01$) és a típusgyakorisággal ($r(25) = -0,63$, $t = -4,03$, $p > 0,001$) is, azaz a strukturális hasonlóságoknak nagyobb súlyt adó komplex tengelymérték alapján látható, hogy a csoportok méretének növekedésével párhuzamosan a csoportok belső szerkezeti hasonlósága lazul. Ugyanakkor a csoporton belüli átlagos hasonlóság mértéke még a nagy csoportokban is jelentősen meghaladja a hangkivető főneveknek a komplex tengelymértékkal egymáshoz mért hasonlóságának 0,53-as átlagos értékét. Enyhe pozitív korrelációban van a szavak kapcsolatainak száma hangkivetésük mértékével ($r(1063) = 0,154$, $t = 5,08$, $p > 0,001$), amely fennáll akkor is,

ha a hangkivetést 99%-nál kevésbé követő szavakat nézzük ($r(104) = 0,246$, $t = 2,51$, $p > 0,05$).

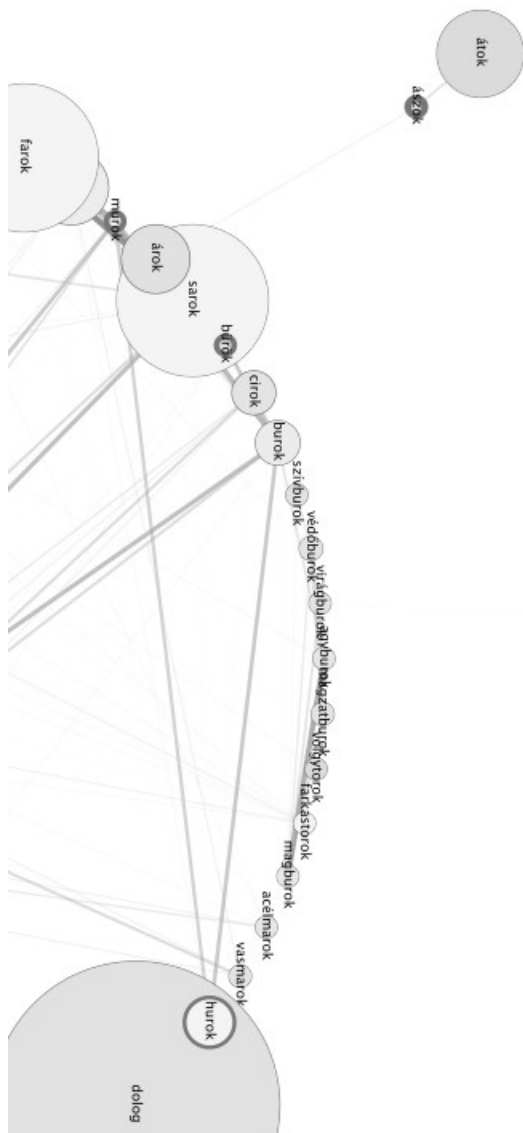
A komplex tengelymérték segítségével készített gráfon 27 szó nem kapcsolódik egyetlenegy részgráfba sem: *ajak*, *birkaakol*, *boholy*, *csalétek*, *eperajak*, *faeper*, *fattyúcsülök*, *felsőajak*, *izom*, *juhakol*, *kazal*, *kerecsensólyom*, *koboz*, *kukoricapehely*, *méreggyilok*, *misekehely*, *páncélököl*, *pecek*, *seprűcirok*, *szájpecek*, *takony*, *tegez*, *tejhaszon*, *tengeröböl*, *vasököl*, *vicikvacak*, *virágkehely*. Ezek a szavak eltérőek a komplex jegymérték alapján azonosított szavaktól, mivel a komplex tengelymérték a tengelyek figyelembevételé miatt a szerkezeti hasonlóságnak nagyobb súlyt ad az első sorban a végek hasonlóságát vizsgáló komplex jegymértékkel szemben. Mindösszesen két szó, a *koboz* és a *tegez* (valamint a bizonytalan státuszú *boholy*) található meg mind a két csoportban, amelyek azonban erőteljesen ingadoznak. Ez azt mutatja, hogy azok a hatások, amelyek az egyes szavak vonatkozásában a paradigma többi tagjától a szerkezetek és a végek esetében tapasztalható különbözőségekből erednek, összeadódnak, és ezek együttesen gyorsíthatják a kevésbé hasonló elemektől való viselkedésbeli eltávolodást.

Ha a 25-nél több alakkal előforduló szavakat nézzük, akkor többségben vannak a nem következetesen hangkivetők: *ajak* (97%, 25039), *felsőajak* (97%, 32), *juhakol* (97%, 30), *kazal* (91%, 310), *koboz* (63%, 145), *páncélököl* (93%, 71), *pecek* (98%, 122), *takony* (98%, 527), *tegez* (24%, 447), *vasököl* (94%, 33). A kivételek elsősorban olyan összetett szavak, amelyeknek van(nak) azonos utótagú párja(ik), de előtagjaik nem hasonlíthatnak: pl. *vadászólyom* : *kerecsensólyom*. Egyedüli stabilan hangkivető alapszó az *izom* (26810), amelyet szerkezeti magányossága ellenére kiugró gyakorisága tart a hangkivető mintában. Ha a 0,85-ös hasonlósági küszöbérték alapján magányosnak minősülő szavak távolabbi kapcsolatait vizsgáljuk meg, akkor hasonló összefüggéseket figyelhetünk meg, mint a komplex jegymérték alapján készített számítások esetében.¹⁶ A kevésbé hangkivetők átlagos hasonlósága a többi hangkivető főnévhez 0,45, a hangkivetéses sémát következetesen követőké 0,47, amely átlagok szignifikáns mértékben eltérnek ($t(2116,34) = 8,13$, $p < 0,001$). A hangkivetéses mintának megfelelő magányos szavak 0,47-es értéke szintén szignifikánsan különbözik az összes hangkivető főnév egymáshoz számított hasonlóságának 0,53-as átlagértékétől ($t(1702,05) = -29,2833$, $p < 0,001$). Ebből következik, hogy a szegényes közeli kapcsolatokkal rendelkező hangkivető főnevek kevésbé hasonlíthatnak a többi hangkivető

¹⁶ Az összehasonlításból a *boholy*-t ezúttal is kihagytam, valamint a kevesebb, mint 25 előfordulással rendelkező szavakat, mert ezek esetében a hangkivető séma követése adathiányosnak is be-tudható.

főnévre, különösen, ha kevésbé követik a hangkivető séma szerinti viselkedést. A szegényes közeli kapcsolatokkal rendelkező szavak hasonlósági átlagai közt mutatkozó enyhe, de szignifikáns különbséget erősíti meg, hogy a kevésbé hangkivetőként viselkedő szavaknál egy szóra átlagosan 18 0,7-es hasonlósági értéknél szorosabb kapcsolat jut, míg a következetesen hangkivetőkre szavanként 34. Ha csak a 0,8-as hasonlósági értéknél közelebbi kapcsolatokat vesszük, akkor a különbség még élesebb. A kevésbé hangkivető főnevek átlagosan 1,5 ilyen kapcsolattal rendelkeznek, a következetesen hangkivetők viszont 4,8-cal.

A továbbiakban azt a néhány részletet vizsgálom meg a komplex tengelymérték segítségével számított részgráfokon, amelyek a már bemutatott komplex jegymérték segítségével számított részgráfok alapján tett felismeréseken túlmutató megfigyelésekhez vezethetnek. A már ismertetett jellemzőiből következő módon a komplex tengelymérték részgráfjai több elemet számlálnak, és kapcsolataikban szegényesebbek. A részgráfok ezen eltérő sajátosságát a korábban részletesen bemutatott *sarok-torok-farok* részgráf párját megmutató 7. ábrán is megfigyelhetjük.

7. ábra: $-COC_{vel}$ csoport egy jellemző részlete a komplex tengelymérték alapján

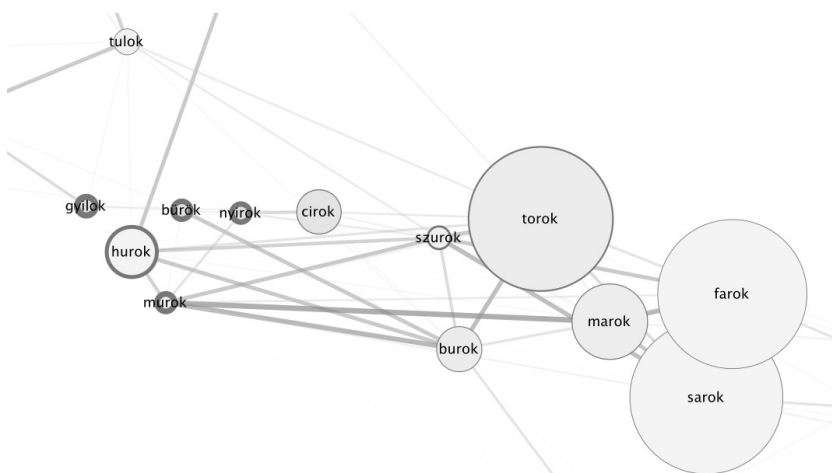
A komplex tengelymérték gráfjában a strukturális hasonlóság a vég hasonlóságnál nagyobb szerepet kapott. A csoportba így bekerülhetett még domináns elemként a *dolog*, amely azonban kapcsolatai szegényessége miatt prototípusnak kevésbé ideális, így emiatt dominanciája korlátozott. A gyakoriságukkal kiemelkedő elemek közt a csoport általános sémájánál specifikusabb jellemzőket is megragadhatunk:

(3)	<i>dolog</i>	566770 előfordulás
	<i>sarok</i>	48702 előfordulás
	<i>farok</i>	34254 előfordulás
	<i>torok</i>	19524 előfordulás
	<i>marok</i>	7369 előfordulás

(4) prototípus séma: $C(a/o)C_{iiq}oC_{vel}$

A több, nagy gyakoriságú elem viszonylag stabil hangkivető viselkedést biztosít a formailag heterogén csoportnak, amelynek 0,703-as csoport-hasonlósági átlaga a legalacsonyabb a komplex tengelymérték alapján meghatározott csoportok hasonló értékei közt. A komplex tengelymérték nemcsak a kiugró elemek magasabb szintű kapcsolatainak az azonosítására megfelelő, hanem segítségével több, a hangkivető sémát kevésbé követő szó¹⁷ viszonyát is megfigyelhetjük. A 7. ábra segítségével a szerkezeti szempontból magányosabb *ások* kevésbé hangkivető viselkedését tudjuk értelmezni, amely a gyakoribb *átok* és *árok* közt helyezkedik el. A csoportot némileg más elrendezésben megmutató 8. ábrán olyan szavakat figyelhetünk meg, amelyek közös jellegzetességeinek megragadására a komplex jegymérték nem volt alkalmas. A kevésbé hangkivető csoporttagokat (*gyilok*, *murok*, *nyirok*, *bürök*, *szurok*, *üszök*, *tülök*, *csülök*, *hurok*) a $-UC_{cont}Ok$ sémával ragadhatjuk meg, amely különbözik a prototipikus szavak sémájától, ugyanis bizonyos pontjaiban specifikusan más vagy annál általánosabb. Ez idézheti elő e szavak kevésbé hangkivető viselkedését, amelyek a *sarok-torok-farok* csoportba tartoznak, mivel annak néhány nagyon általános jegyét osztják, de leginkább kis gyakoriságú társaikra hasonlítanak csak, semmint az erősebb prototípusokra vagy az ezekkel szorosabb kapcsolatban lévő többi szóra.

¹⁷ A *torok* minimális ingadozása a *török* ékezetmentes alakjaival hozható kapcsolatba.

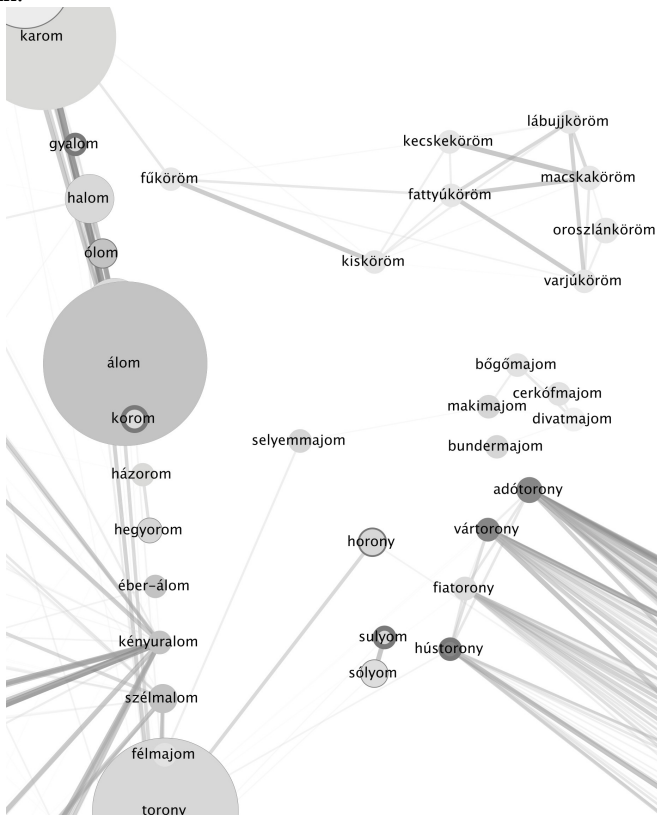
8. ábra: $-COC_{vel}$ részgráf kevésbé hangkivető szavai a komplex tengely-mérték alapján

A 3. legnagyobb struktúra (*szobor* csoport: 176 elem) a komplex jegymérték alapján készített gráf több kisebb gráfját vonja össze strukturális hasonlósági alapokon. A gráfelemzés lehetővé teszi, hogy megállapítsuk: a csoporthoz kevés szállal kapcsolódó szavak (legfeljebb 7 kapcsolat), amelyek legalább 25 előfordulással bírnak, kevésbé követik a hangkivető sémát (91%, csoport-átlag: 96,7%). A csoporton belül a hangkivetés mértéke és a kapcsolati fokok száma közt szignifikáns pozitív korreláció ($r(174) = 0,28$, $t = 3,84$, $p < 0,001$) figyelhető meg.

A 9. ábra segítségével a kisebb, de viszonylagosan stabil, szerkezetileg egységesebb csoportok és az *-alom* végűeket is tartalmazó heterogén gyűjtőcsoport¹⁸ kapcsolatát figyelhetjük meg. A csoportokat összekötő szavakból azonban – ahogy az *ászok* esetében tapasztaltuk – több már kevésbé követi a hangkivető sémát (*sulyom* 65%, *hústorony* 95,4%), de megfigyelhetünk olyan szavakat is, amelyek csak az *-alom* végűeket is tartalmazó heterogén gyűjtőcsoporthoz való gyengébb kapcsolatuk miatt viselkedhetnek ugyanígy (*gyalom*¹⁹ 80%, *horony* 98,9%). A *fészek* csoportjában (10. ábra) hozzájuk hasonlóan a struktúra szélére szorult *reték* (608, 95,8%) viselkedik kevésbé

¹⁸ Habár az *-alom* vég dominál a csoportban, kiváló példa a wittgensteini családi hasonlóságra, mivel minden elemhez lehet benne találni nagyon hasonlót, de vannak egész távoli elemei is: például *üröm-torony*.

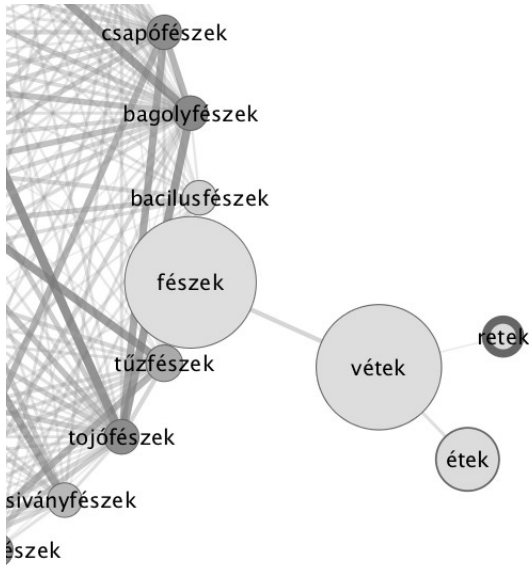
hangkivető módon, mint ahogy azt a *sulyom*, *üröm*, *lator* esetében láttuk korábban.

9. ábra: A torony, majom, köröm, karom csoportok szorosabb kapcsolódása a komplex tengelymérték alapján az *-alom* végűeket is tartalmazó heterogén gyűjtőcsoporthoz.

¹⁹ A *gyalom* azon kevés *-alom* végű szavak közé tartozik, amelyek jelentésükből kifolyólag is csak lazán kapcsolódnak a csoporthoz. A *halom*, *álom*, *alom* szavak esetében viselkedésük stabilabb a *gyalom*-nál, nagyobb gyakoriságuknak köszönhetően.

10. ábra: A *rettek* gyenge kapcsolódása a *fészek* csoporthoz a komplex tengelymérték alapján

Összefoglalás

Elemzésemben megmutattam, hogy a magyar hangkivető főnevek viselkedését jobban megérthetjük, ha újszerűen a hasonlósági kapcsolataik alapján kialakított gráfstruktúrákban vizsgáljuk őket. Ez lehetővé teszi, hogy az eddig egyformaként kezelt szavak egyedi viselkedését, csoportszerveződéseit jobban megérthessük. Ez a megközelítés a kvalitatív megfigyeléseken túl lehetővé tette azt is, hogy statisztikailag igazolt kijelentéseket tehesünk a hangkivető főnevek viselkedéséről, amelyek összhangban vannak az analógiás megközelítések alaptételeivel. Láthattuk, hogy a változásban nemcsak a bizonyos csoportokhoz való hasonlóságnak, hanem az ezektől való eltérésnek is szerepe van. A felépítésükben egyedi, magányos szavak jobban eltávolodtak a hangkivető séma által meghatározott viselkedéstől, mint azok a hangkivető főnevek, amelyek a hangkivetés vonatkozásában hasonlóan viselkedő szavakkal közösen hasonlósági csoportokba rendeződtek. Ebből azt a következtetést vonhatjuk le, hogy az analógiás alapú regularizálódásban elsődleges szerepe lehet a saját viselkedési csoporttal való kapcsolatok meggyöngyülésé-

nek (formai vagy jelentésbeli autonómia), amely hatásában akár jelentősebb lehet, mint az a vonzóerő, amelyet a nem hangkivető főnevek fejtenek ki ezekre a szavakra. Ezzel szemben a formailag heterogén hangkivető szavak közt zárt mintát alkotó *-alom*, *-elem* végűek következetesen hangkivetők, ami kapcsolatba hozható erős hasonlósági viszonyaikkal és magas gyakoriságukkal is. Közel azonos viselkedésük nem tulajdonítható az *-alom*, *-elem* morfémáknak, hisz több esetben ezek nem jól vagy egyáltalán nem szegmentálhatóak (*cimbalom*, *cirkalom*, *irgalom*, *lakodalom*, *malom*, *alom*, *halom*, *gyalom* stb.), és morféma alapon azt sem tudnánk magyarázni, hogy több nagyon hasonló, de némileg eltérő végű szó (*áalom*, *óalom*) miért viselkedik közel azonos módon velük. A hasonlóság és a különbözőség tényezőjének fontosságát megfigyelhettük abban is, hogy a komplex jegymérték és a tengelymérték által meghatározott legszorosabb kapcsolatok száma szignifikánsan összefügg a hangkivetés mértékével.

Irodalomjegyzék

- Albright, Adam 2009. Modelling analogy as probabilistic grammar. In Blevins, James – Blevins, Juliette (eds.) *Analogy in Grammar: Form and Acquisition*. Oxford, Oxford University Press, 185–213.
- Bíró Tamás 2006. *Finding the Right Words: Implementing Optimality Theory with Simulated Annealing*. Groningen Dissertations in Linguistics. Groningen.
- Bybee, Joan L. – Moder, Carol Lynn 1983. Morphological classes as natural categories. *Language* 59: 251–270.
- Duvignau, Karine – Gaume, Bruno 2004. Linguistic, Psycholinguistic and Computational Approaches to the Lexicon: For Early Verb-Learning. A special issue on 'learning'. *ESSCS Journal, Journal of the European Society for the study of cognitive systems* 6-2(3): 255–269.
- Enfield, N. J. 2008. Transmission biases in linguistic epidemiology. *Journal of Language Contact* 2: 295–306.
- Goldsmith, John 1990. *Autosegmental and metrical phonology*. Basil Blackwell, Oxford.
- Halácsy Péter – Kornai András – Németh László – Rung András – Szakadát István – Trón Viktor 2003. A Szószablya projekt. In Alexin Zoltán – Csentes Dóra (szerk.): *Magyar Számítógépes Nyelvészeti Konferencia (MSZNY 2003)*. 299.
- Hallan, Naomi 2001. Paths to prepositions? A corpus-based study of the acquisition of a lexico-grammatical category. In Bybee, Joan – Hopper, Paul (eds.): *Frequency and the emergence of linguistic structure*. Amsterdam, John Benjamins, 91–121.
- Kálmán László – Rung András 2010. Klaszterek helyett prototípusok. In Tanács Attila – Csentes Dóra (szerk.) *Magyar Számítógépes Nyelvészeti Konferencia (MSZNY 2010)*, 325–332.

- Kiefer Ferenc (szerk.) 1994. *Strukturális magyar nyelvtan 2. Fonológia*. Budapest, Akadémiai Kiadó.
- Krott, Andrea 2009. The role of analogy for compound words. In Blevins, James – Blevins, Juliette (eds.): *Analogy in Grammar: Form and Acquisition*. Oxford, Oxford University Press, 118–136.
- Lukács Ágnes 2002. *Alaktanilag kivételes tövek vizsgálata a magyarban. A leíró általánosítások mentális realitása*. (szakdolgozat)
- Mátyus István 1766. *Diaetetica. II*. Kolozsvár.
- Rung András 2008. Determining word similarity in the Hungarian language. In Kálmán László (ed.) *Papers from the Mókus Conference*, Budapest, Tinta Kiadó, 112–118.
- Rung András 2009. Szóhasonlóság mérése analógiás megközelítésben. In Tanács Attila – Szauter Dóra – Vincze Veronika (szerk.): *VI. magyar számítógépes nyelvészeti konferencia. MSZNY 2009*. Szeged, Szegedi Tudományegyetem, 104–113.
- Rung András 2011. Hangkivető főnevek analógiás keretben. *LingDok 10*. 112–203.
- Siptár, Péter–Törkenczy, Miklós 2000. *The Phonology of Hungarian*, Oxford, Oxford University Press.
- Skousen, Royal – Lonsdale, Deryle – Parkinson–Dilworth B. (eds.) 2002. *Analogical Modeling*, Amsterdam, John Benjamin.
- Slobin, Dan 1973. Cognitive prerequisites for the development of grammar. In: Ferguson, Charles – Slobin, Dan (eds.) *Studies of child language development*, New York, Holt Rinehart and Winston, 174–208.

A MAGYAR FELSZÓLÍTÓ MONDATOK SZERKEZETE

Varga Diána

Bevezetés¹

Dolgozatom célja a magyar felszólító mondatok szórendi és szerkezeti sajátosságainak feltárása, olyan elemzés felállítása, amely magyarázatot ad a lehetséges mondat szórendekre.

A felszólító mondatok elemzése során az egyik központi kérdés az, hogy mi hordozhatja a felszólító jelentést a mondatban. Az első fejezetben amellet fogok érvelni, hogy nem a felszólító mód jele idézi elő a felszólító jelentést, ugyanis a felszólító módnak tulajdonított *-j* jel nem csak a felszólító mondatokban jelenhet meg, hanem az úgynevezett kötómódú tagmondatok igéjén is.

A második fejezetben bemutatom, hogy a generatív szakirodalom túlnyomó többsége a mondat legfelső szintjén, a CP projekcióban veszi fel a felszólító jegyet a mondat szerkezetben. Ezt a feltételezést megvizsgálom a magyar mondatokra nézve.

A dolgozat harmadik fejezetében javaslatot teszek a főmondati felszólító mondatok szerkezetére. A magyar mondat szerkezet egyezést mutat a szakirodalommal abban, hogy a CP projekcióban helyezkedik el a felszólító jelentés-tartalomért felelős imperatív operátor.

A negyedik fejezetben rátérek a tiltó mondatok sajátosságaira. A magyar tiltó mondatokban a *nem* tagadószó *ne* alakváltozata jelenik meg. Ez az alternáns pusztán alakilag tér el a *nem* tagadó partikulától. Véleményem szerint ennek megjelenését a felszólító operátor váltja ki.

Az ötödik fejezetben a beágyazott felszólító és kötómódú mondatok szerkezetét vetem vizsgálat alá. Kenesei (1992) két nagy feltételcsoporthoz köti, hogy mikor válik elhagyhatóvá a *hogy* kötőszó a tagmondatok éléről. Kenesei (1992) megállapításait kiegészítem azzal, hogy a főmondati predikátumok szelekciós megkötését is figyelembe kell vennünk a kötőszó elhagyhatóságakor.

---

¹ Köszönettel tartozom É. Kiss Katalinnak, Olsvay Csabának, Surányi Balázsnak és a tanulmány névtelen lektorának megjegyzéseikért, segítségükért.

1. Mi hordozza a felszólító jelentéstartalmat a mondatban?

A felszólító mondatok vizsgálata során az első megválaszolandó kérdés az, hogy a mondatban mi hordozhatja a felszólító jelentést. A legkézenfekvőbb megoldást az nyújtaná, ha a felszólító mód jelét tennénk felelőssé a sajátos jelentéstartalom kialakulásáért. Ha a következő mondatokban ugyanazt a *-j* módjelet feltételezzük, akkor arra a következtetésre jutunk, hogy nem a *-j* elem felelős a felszólító jelentéstartalom kialakulásáért.

- (1) *Menj el!*
- (2) *Nem kell, hogy elmenj.*
- (3) *Lehetetlen, hogy elmenj.*

A fenti három példamondat mindegyikében megtalálható a felszólító módnak tulajdonított *-j* jel. Ha azonban alaposabban megnézzük a mondatokat, megfigyelhetjük, hogy a bennük található módjel jelentése különböző. Az első példamondatnak felszólító jelentése van, szemben a (2) és a (3) mondattal.

A magyar grammatikákat három csoportra oszthatjuk az alapján, hogy milyen igemódokat feltételeznek a magyar nyelvben. Az első csoportba azok a nyelvtanok tartoznak, amelyek a következő három igemódot különböztetik meg: kijelentő, felszólító és feltételes mód. Ide sorolható például Simonyi (1895), Tompa (1962), illetve Keszler (2003). Ezek a munkák a *-j* módjel funkcióinak vizsgálata során kitérnek arra, hogy a *-j* nem csak imperatívuszi funkcióban jelenhet meg. Azt mondhatjuk, hogy ezek a grammatikák a fenti példamondatokban bemutatott, különböző jelentést előidéző *-j* módjeleket azonosnak tekintik.

A nyelvtanok második csoportjába azok a munkák tartoznak, amelyek a meglévő három igemódot kibővítik egy negyedikkel, nevezetesen a kötőmóddal. Többek között Pataki (1984) figyelt fel arra, hogy a kötőmód hiányzik a magyar grammatikákból.² Pataki (1984) megállapította, hogy azok a mondatok, amelyek első ránézésre azonos módjelet tartalmaznak, korántsem bírnak mindig ugyanazzal a jelentéssel, és a szerkezetükben is megfigyelhetők eltérések. Vizsgálat alá vetette a mellékmondatban megjelenő kijelentő-, kötő- és felszólító módot. Felismerte, hogy az összetett mondatokban alárendelt mellékmondatként nem csak felszólító tagmondat található, hanem megvan a nyelvünkben a franciához hasonlóan a kötőmód is. „A magyar nyelvtanokban az igemódok leírása távolról sem kielégítő” – írja. „A csak mellékmondatok-

² Már Pataki (1984) előtt is foglalkoztak a mellékmondati „felszólító móddal”. Hadrovics (1969) funkcionális szempontból vizsgálta a *-j* módjelet tartalmazó összetett mondatokat, bár nem tulajdonított jelentőséget annak, hogyan nevezzük ezt a jelet. Prileszky (1974) pedig már bevonta munkájába a kötőmód fogalmát.

ban megjelenő, a valóságban végbe nem menő folyamatot jelző kötőmód fel nem ismerése azzal magyarázható, hogy formája az igekötő nélküli igék esetében egybeesik a felszólító módú alakkal:

(4) *Arra kértelek, hogy daloljál.*

(5) *Nem tűröm, hogy daloljál.*” (Pataki 1984: 217)

Pataki (1984) felhívja a figyelmet arra, hogy a kötőmódú és a felszólító módú alárendelt mellékmondatok szerkezete jól elkülöníthető egymástól. Felszólító tagmondat esetén megfordul az igekötő-ige szórend, és a *hogy* kötőszó elhagyhatóvá válik a tagmondat elejéről. Ezzel szemben a kötőmód esetén megmarad az igekötő-ige szórend, és a *hogy* kötőszó elhagyásával a mondat agrammatikus lesz:

(6) *Felszólítalak, hogy menj el.*

(7) *Felszólítalak, menj el.*

(8) *Nem kell, hogy elmenj.*

(9) **Nem kell, elmenj.*

Ebbe a második csoportba tartozik még például Kenesei (1992), É. Kiss, Kiefer, Siptár (2003), illetve Tóth (2003, 2005). Összefoglalva azt mondhatjuk el, hogy ezek a tanulmányok az első három példamondatban bemutatott *-j* módjeleket különbözőnek tekintik, az (1) mondatban található a felszólító mód jelének, míg a (2)-(3) példamondatban megjelenőt a kötőmódnak tulajdonítják.

A grammatikák harmadik csoportjába már kevesebb tanulmány sorolható, mint az előző kettőbe. Farkas Donka 1992-es írásában kijelentő-, feltételes- és kötőmódot feltételez a magyar nyelvben. Farkas (1992) tényként kezeli, hogy a morfológiában nem felszólító mód, hanem kötőmód létezik, és a felszólító jelentést a szintaxisban egy felszólító operátor váltja ki.³ A tanulmány amellet foglalt állást, hogy összetett mondatok esetén a főmondati predikátum szemantikai tulajdonságai határozzák meg a mellékmondat módját. Farkas (1992) tehát szemantikai okokkal magyarázza, hogy a felszólító operátor kötelezően kötőmódú igealakot szelektál.

Hegedűs Rita 2004-ben megjelent munkájában Farkashoz hasonlóan szintén ezt a három igemódot különbözteti meg a magyar nyelvben.

---

³ Annak, hogy Farkas (1992) a *-j* jelet nem a felszólító mód jeleként, hanem kötőmódjelként azonosítja, többek között az lehet oka, hogy a nyelvek többségében a felszólító mód csak második személyben és főmondati pozícióban állhat, vagyis a nyelvek többségében a felszólító mód ragozási paradigmája hiányos.

Farkas (1992) és Hegedűs (2004) nyomán magam is azt feltételezem, hogy a morfológia szintjén csak kötőmódról beszélhetünk, ez a morfológiai jegy megjelenhet a szintaxisban is, azonban a felszólítást csak a szintaxisban kódoljuk.

A következő szerkezeti tulajdonságokra fogok választ keresni a munkám során:

- (10) *Menj haza!*
- (11) *Ne menj haza!*
- (12) *Megparancsolom, hogy ne menj haza.*
- (13) *Megparancsolom, (hogy) menj haza.*
- (14) *Megengedem, *(hogy) hazamenj.*

Megvizsgálom, hogy (i) a felszólító mondatokban minek hatására fordul meg az igekötő-ige szórend (10), (ii) a tagadásnak miért a *ne* alakváltozata jelenik meg a mondatokban (11), (12), illetve arra is kitérek, hogy (iii) a beágyazott felszólító mondatok éléről miért válik elhagyhatóvá a *hogy* kötőszó (13), szemben a kötőmódú beágyazással (14). Amellett fogok érvelni, hogy a felszólítás és a kötőmód a szintaxisban két külön elemnek felel meg. Megnézem, hogy milyen összefüggés van közöttük, illetve azt, hogy melyik elem miért felelős a mondat szerkezet különbségeinek tekintetében.

2. Felszólítás a generatív szakirodalomban

Ebben a fejezetben azt fogom bemutatni, hogy az újabb generatív szakirodalom (Rivero–Terzi 1995, Platzack–Rosengren 1998 és Potsdam 2007) hogyan vélekedik a felszólító mondatok szerkezetéről, hol helyezi el a mondat szerkezetben a felszólító jegyet.

A legfontosabb kérdés, amelyikre mindhárom tanulmány kitér, hogy hol található a felszólító jegy az egyes nyelvek mondat szerkezetében. Rivero–Terzi (1995), Platzack–Rosengren (1998), illetve Potsdam (2007) úgy gondolják, hogy a mondat szerkezet élén, a CP projekcióban található a felszólító mondatokra jellemző [imp] jegy. Az pedig, hogy ez a jegy erős, azaz látható módon magához vonzza az ígét, vagy gyenge, azaz az ígét nem látható módon, vagyis fedetten vonzza magához, a nyelvek parametrikus tulajdonsága.

A magyarban a felszólító ige nyilvánvalóan nem emelkedik a mondat szerkezet legtetijén található C fejpozícióba, hiszen a felszólító mondatokban az ige fölött állhat fókusz (15), fókusz és mondat tagadás (16), fókusz tagadás és

fókusz (17), illetve mindhárom egyaránt (18), tehát azt a lehetőséget, hogy a C-nek erős, az igét magához vonzó felszólító jegye volna, eleve kizárhatjuk.

- (15) *Csak János menjen haza!*
 (16) *Csak János ne menjen haza!*
 (17) *Ne csak János menjen haza!*
 (18) *Ne csak János ne menjen haza!*

Amennyiben az ige a legmagasabb szerkezeti pozícióba (a C fejbe) mozogna, a fent leírt négy mondat agrammatikus lenne a magyarban, illetve igekezdetű kellene legyen.

Potsdam (2007) bemutatja, hogy az angol tiltó mondatok kapcsán kétféle elemzéssel találkozhatunk. Az egyik az úgynevezett CP-hipotézis (Koster 1975, Koopman 1984, Chomsky 1986, Emonds 1970, Stockwell *et al.* 1973, Beukema–Coopmans 1989, Potsdam 1998, és Han 2000), mely szerint az ige a CP projekció fejébe emelkedik, az alany elé. A másik az FP-hipotézis (Platzack–Rosengren 1998, Rupp 1999, Flagg 2001), melynek képviselői úgy értelmezik a felszólító mondatok szerkezetét, hogy az ige nem mozog fel a C fejbe, hanem a mondat alánya lejjebb található, egy IP alatti funkcionális projekcióban, amit FP-nek neveztek el.⁴ Potsdam (2007) a CP-elemzés mellett hatóköri érveket sorakoztat fel, megmutatja, hogy a tiltás a legmagasabb szerkezeti pozícióban foglal helyet. Azokban a nyelvekben, amelyekben a tiltó ige akár látható módon (ilyen például az angol), akár rejtve C pozícióba kerül, a mondatban megjelenő kvantifikált határozó kötelezően kisebb hatókörű lesz, mint a tiltás:

- (19) *Don't you play football for many years!*
 ne te játssz football PREP sok év
 'Ne futballozz sok évig!'
 a. 'Ne sok évig futballozz!' NEG > SOK
 b. *'Sok évig ne futballozz!' *SOK > NEG

Ez a jelenség azzal magyarázható, hogy az angol mondatban a tiltás a legmagasabb (C) szerkezeti pozícióba kerül, így a mondatban megjelenő kvantor nem mozoghat fölé (akár fedetten, akár nyíltan), így nem lehet nagyobb hatókörű. Potsdam (2007) nem határozza meg az imperatív jegy szerkezeti helyét. Az angol tiltó mondatokban a *n't* tagadószó az igével együtt a CP-projekció fejében van, az imperatív jegy pedig valahol felette helyezkedik el, mivel a

⁴ A munkám során a CP-hipotézist veszem alapul. A dolgozat első felében az egyszerűség kedvéért még nem alkalmazom Rizzi (1997) szétszakított CP-elméletét. Az utolsó fejezetben azonban megmutatom, hogy ez az elemzés elkerülhetetlenné válik a beágyazott felszólító mondatok elemzésekor.

felszólításnak nagyobb a hatóköre, mint a tagadásnak.⁵ A felszólító jegyet elhelyezhetjük például a CP projekció specifikálójában. Potsdam (2007) felvetését, hogy a hatókörök vizsgálata segítséget nyújt a felszólítás szerkezeti helyének meghatározásában, továbbvizsem a magyar felszólító mondatok kutatására. A következő példamondatokban azt látjuk, hogy a magyarban a tiltószó alacsonyabb szerkezeti pozícióban van, mint az angol invertált *n't*.

(20) *Ne futballozz sok évig!*

a. 'Ne sok évig futballozz!'

NEG > SOK

b. 'Sok évig ne futballozz!'

SOK > NEG

(21) *Sok évig ne futballozz!*

a. 'Sok évig ne futballozz!'

SOK > NEG

b. *'Ne sok évig futballozz!'

*NEG > SOK

A (20) és (21) példamondatok azt mutatják, hogy a tiltó mondatokban nem feltétlen van a tiltásnak nagyobb hatóköre, mint a kvantornak. A (20) mondatban mindkét olvasat előáll. Amennyiben a posztverbális *sok évig* kifejezés hangsúlytalan, egyenes hatóköri olvasatot kapunk, míg ha hangsúlyos, előáll a fordított hatóköri értelmezés. Ezzel szemben a (21) példa csak úgy értelmezhető, hogy a kvantornak van nagyobb hatóköre.⁶ Vagyis Potsdam (2007) érvelése, miszerint a tiltószónak van a legnagyobb hatóköre a tagmondatban, nem alkalmazható a magyarra, azonban további hatóköri vizsgálatokhoz vezet el bennünket.

Először a fókusz és felszólítást tartalmazó mondatokban előálló hatóköri viszonyokat vetem vizsgálat alá a deontikus logika segítségével úgy, hogy a felszólítást párhuzamba állítom a *kell* deontikus modalitással.⁷

(22) Kevesen kell, hogy részt vegyenek.

A (22) példamondat jelentése kétféleképp értelmezhető aszerint, hogy a modális operátor a *kevesen* fókuszkiefejezés alatt vagy felett veszi fel a hatókörét. Ha a *kevesen* nagyobb hatókörrel bír, mint a modális operátor (*kevesen* > □), akkor a fókuszkiefejezés specifikus lesz, vagyis a mondatot úgy értelmezhetjük, hogy

⁵ Tagadni csak kijelentést lehet, tehát olyan megnyilatkozást, ami igazságértékkel rendelkezik. A felszólításnak viszont nincs igazságértéke, tehát a tagadás nem lehet nagyobb hatókörű, mint a felszólítás. A (19) példamondatot a következőképp lehet parafrazálni:

(i) *Az kell, hogy legyen, hogy nem futballozol sok évig.*

(ii) *Legyen az, hogy nem futballozol sok évig.*

⁶ Ha a (21) példamondatban a *sok évig* kifejezést a kontrasztív topikra jellemző emelkedő-eső intonációval mondjuk, akkor előállhat a szűk hatóköri értelmezés, vagyis a NEG > SOK olvasat.

⁷ A hatóköri viszonyok vizsgálatát Surányi Balázs javaslata nyomán emeltem a dolgozatomba.

kevés olyan ember van, akiknek kötelező részt venni a rendezvényen, és egyébként rajtuk kívül megjelenhetnek akár sokan is. Ha a modális operátornak van nagyobb hatóköre ($\square > kevés$), akkor a *kevesen* kifejezés elveszíti a specifikus olvasatát, és a mondat jelentése úgy módosul például, hogy *kevesen* kell, hogy megjelenjenek ahhoz, hogy a rendezvényen ne törjön ki a pánik. Ez a jelentés kizárja azt, hogy a rendezvényen sokan megjelenhessenek. A (22) példamondatban a fókuszkiifejezés és a modális operátor egymáshoz viszonyított hatóköre kétféleképp állítható elő. Az első lehetőség szerint azt feltételezzük, hogy a *kell* modális operátor mozog a *kevesen* fókuszkiifejezés fölé azokban a mondatokban, amelyekben az operátornak van nagyobb hatóköre ($\square > kevés$). Ezt a mozgást azonban semmi sem motiválná. A másik lehetőség a modális operátor nagyobb hatókörének előállítására az, hogy a fókuszkiifejezést rekonstruáljuk a mondat szerkezetben. Ebben az esetben a fókuszkiifejezés a modális operátor felett helyezkedik el a szerkezetben. A rekonstrukció nélküli mondatokban a fókusznak van nagyobb hatóköre (*kevés* $>$ $\square$), a rekonstrukció után pedig a modális operátornak ($\square >$ *kevés*). Összefoglalva azt mondhatjuk el, hogy a specifikusság a modális logikában a hatókörök közö köthető.

Ezek után megvizsgálom, hogy mi történik a felszólító a mondatokban:

(23) <i>Kevesen vegyenek részt!</i>	IMP $>$ KEVÉS *KEVÉS $>$ IMP
(24) <i>Vegyenek részt kevesen!</i>	IMP $>$ KEVÉS *KEVÉS $>$ IMP

A (22) példamondattal ellentétben a (23), (24) mondatokban hiányzik a kétféle hatóköri olvasat. Ez úgy állítható elő, hogy az imperatív operátor magasabban van a szerkezetben, mint a fókusz, így a fókusz a rekonstrukció előtt és után egyaránt kisebb hatókörű lesz, mint a felszólítás.

A felszólító mondatokban nem jelenik meg a specifikus olvasat, ugyanis a felszólítás kizárja azt, hogy többen is részt vehessenek a rendezvényen:

- (25) # *Kevesen vegyenek részt, de akár többen is részt vehetnek!*
 (26) # *Vegyenek részt kevesen, de akár többen is részt vehetnek!*

A (25) és (26) példamondat is ellentmondáshoz vezet. Vagyis azt mondhatjuk, hogy a magyarban a felszólításnak nagyobb hatóköre van, mint a fókusznak, tehát a felszólító jelentés kialakulásáért felelős elemet valahol a fókusz felett kell felvennünk a mondat szerkezetben.

A tiltószó és a felszólítás hatóköri viszonyának részletes tárgyalására a negyedik fejezetben térek ki. Megmutatom, hogy a felszólítás szükségszerűen

nagyobb hatókörű, mint a mondatban megjelenő mondat-, illetve fókusztagadás, ugyanis a felszólítás hatókörén belül realizálódhat a *nem* tagadószó *ne* alakváltozata.

A hatóköri vizsgálódások kapcsán ki kell térnem a kvantort és felszólítást tartalmazó mondatokra. Ha a megnyilatkozás kvantort is tartalmaz, a hatóköri viszonyok már nem olyan egyértelműen kimutathatók, mint a fenti két esetben.

(27) *Mindenki jöjjön el!*

Ennek a mondatnak kétféle olvasata van. Az egyik olvasat értelmében a felszólítást mindenkire, a halmaz minden elemére egyszerre értelmezem, a másik olvasat szerint pedig mindenkire egyesével, a halmaz minden egyes elemére külön-külön. A (27) mondat kétféle értelmezése nem a felszólító operátor és az univerzális kvantor hatóköri különbségéből adódik, ugyanis ez a kétféle olvasat a kijelentő mondatokban is megjelenik:⁸

(28) *Mindenki eljött.*

Ez az érv nem bizonyítja, hogy az imperatív operátor az univerzális kvantor felett helyezkedik el. Hogy a kvantor és a felszólítás egymáshoz képest hol helyezkedik el a mondatstruktúrában, további kutatásokat igényel.

Azt javaslom, hogy fogadjuk el azt az elemzési módot, amelyben a mondatban megjelenő felszólításnak van a legnagyobb hatóköre, ennek megfelelően a mondatstruktúrában a felszólítást a CP-projekcióban fogom elhelyezni.

A CP-projekció specifikálójában elhelyezkedő felszólító operátornak és a C-fejnek egyaránt van egy-egy [imp] jegye, és ezek egyeztetési relációban állnak egymással. Az [imp] jegyű C-fej kötőmódú ígét szelektál, ami szemantikailag jól magyarázható Farkas (1992) nyomán. Azt mondhatjuk, hogy a [conj] jegy felelős az irreális eseménytartalomért, ami mind a felszólító, mind a kötőmódban megjelenik.

3. A magyar felszólító mondatok szerkezete

A felszólító mondatokban megfordul az igekötő-ige sorrend. Az invertált igekötő szórendet Olsvay (2000) non-neutrális frázisának (NNP) feltételezésével elemzem. Ennek a frázisnak a fejébe mozog az ige a nemsemleges

---

⁸ A két különböző olvasat létezésének kimutatása igazságtételek segítségével olyan messzebbre vezet kérdéseket vetne föl, amelyek az 'esemény' fogalmának logikai-szemantikai problémáihoz kapcsolódnak, ezek részletezése azonban kívül esik a dolgozat tárgykörén.

mondatokban (tagadás és fókusz esetén). A PredP pedig az a frázis, amelynek a fejpozíciójában található az ige a semleges mondatokban.

- (29) [_{PredP} Haza [_{Pred'} megy [_{VP} János]]].
 (30) [_{NegP} Nem [_{Neg'} [_{NNP} [_{NN'} megy [_{PredP} haza [_{Pred'}...]]]]]].
 (31) [_{FocP} Csak János [_{Foc'} [_{NegP} nem [_{Neg'} [_{NNP} [_{NN'} megy [_{PredP} haza [_{Pred'}...]]]]]]]].
 (32) [_{NegP} Nem [_{Neg'} [_{FocP} csak János [_{Foc'} [_{NegP} nem [_{Neg'} [_{NNP} [_{NN'} megy [_{PredP} haza [_{Pred'}...]]]]]]]]]].

Ideiglenesen az alábbi szerkezetet tulajdonítom a felszólító mondatoknak:

- (33) *Menj haza!*
 (34) [_{NNP} [_{NN'} [_{NN⁰} Menj] [_{PredP} haza [...]]]]!
 (35) *Csak János menjen haza!*
 (36) [_{FocP} Csak János [_{NNP} [_{NN'} [_{NN⁰} menjen] [_{PredP} haza [...]]]]]]!
 (37) *Csak János ne menjen haza!*
 (38) [_{FocP} Csak János [_{NegP} ne [_{NNP} [_{NN'} [_{NN⁰} menjen] [_{PredP} haza [...]]]]]]]]!

Olsvay (2000) elemzésében a non-neutrális frázis szükségszerűen egy operátor hatókörében áll. Az általa bemutatott példákban a tagadás vagy a fókusz hatókörében jelenik meg a NNP.

A (35) és a (37) példamondatban van fókusz vagy tagadás, ami előhívhatja a non-neutrális frázist, azonban a (33) mondatban első ránézésre nem található operátor. Ez esetben felmerül a kérdés, hogy a (33) példamondatban mi váltotta ki a non-neutrális frázis megjelenését és ezzel együtt az ige-kötő-ige szórend megfordulását. Feltételezésem szerint a felszólító mondatok esetén a CP-projekció specifikálójában található fonológiailag üres imperatív operátor az, amely előhívja a non-neutrális frázist. Amint azt a dolgozat első részében bemutattam, a felszólító jelentést ez az operátor idézi elő a mondatokban, és ennek hatókörében az ige kötőmódú kell, hogy legyen. Mindezek függvényében nézzük meg, hogy alakul a fókuszt és tagadást nem tartalmazó felszólító mondatok szerkezete:

- (39) *Menj haza!*
 (40) [_{CP} OP [_{C'} C [_{NNP} [_{NN'} [_{NN⁰} Menj] [_{PredP} haza [...]]]]]]!

A (40) példamondatban a CP-ben megjelenő imperatív operátor engedélyezi a NNP megjelenését, és ezzel egy időben az ige-kötő-ige szórend inverzióját.

4. A tiltó mondatok szerkezete

Ebben a fejezetben a tiltó mondatok szerkezetét vetem vizsgálat alá. Az első dolog, ami feltűnik, az a tagadószó alakváltozata. Vessük össze a különféle módú tagadó szerkezeteket:

- (41) *Nem csak János megy haza.*
- (42) *Csak János nem megy haza.*
- (43) *Ha nem csak János menne haza, akkor...*
- (44) *Ne csak János menjen haza!*
- (45) *Csak János ne menjen haza!*
- (46) *Ne csak János ne menjen haza!*⁹

A fenti mondatokban azt láthatjuk, hogy szemben a kijelentő és a feltételes mondatokkal, a felszólító mondatokban a *nem* partikula helyett *ne* található. Ha összehasonlítjuk a tagadósónak ezt a két alakváltozatát, azt kapjuk, hogy pusztán alakilag térnek el egymástól, szemantikailag viszont nem, sőt a mondatban is ugyanazt a pozíciót foglalja el mindkét alakváltozat. Mindezek alapján azt kell gondolnunk, hogy a *ne* a *nem* tagadósónak az imperatív operátort tartalmazó tagmondatban megjelenő alakváltozata.¹⁰

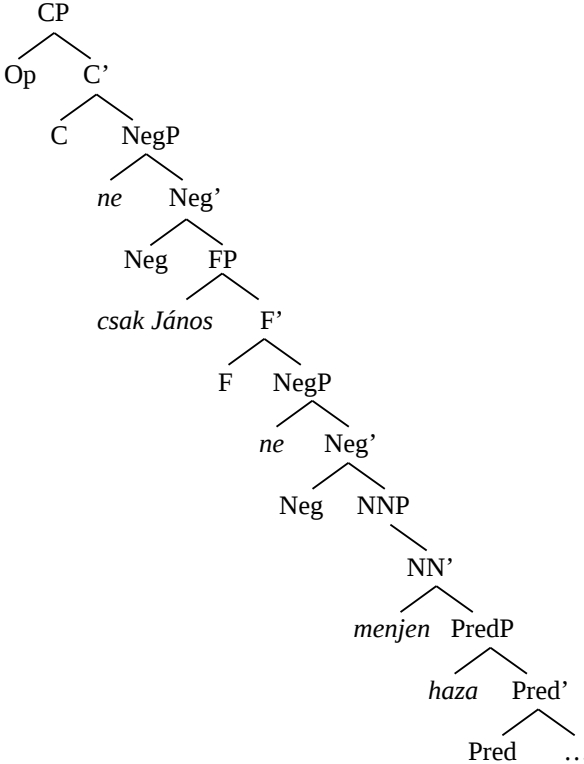
⁹ Felmerül a kérdés, hogy mi történik a *(Ne) menjen csak János haza!* típusú mondatokban. Az, hogy a mondat egyetlen fókuszos kifejezése posztverbális pozícióban jelenik meg, nem csak a felszólító mondatok sajátja:

- (i) *Menjen csak János haza!*
- (ii) *Ne menjen csak János haza!*
- (iii) *Ehetsz csak a levesből.*
- (iv) *Menne csak János haza.*
- (v) *?Nem megy csak János haza.*
- (vi) **Ment csak János haza.*

A fenti példákban azt látjuk, hogy az ige a felszólító mondatokon kívül más mondattípusokban is megelőzheti a mondat egyetlen fókuszos kifejezését. Amennyiben a mondat egyetlen fókuszos kifejezést tartalmaz, azt várjuk, hogy az a preverbális pozícióban a ragozott igét, illetve a tagadott igét közvetlenül megelőzve jelenik meg a szerkezetben. Ha a mondat szerkezetben a preverbális fókuszpozíció kitöltött, megjelenhet a posztverbális fókusz is. Ezek a mondattípusok ennek a megállapításnak ellentmondanak. Ha megfigyeljük a fenti mondatokat, a ragozott ige csak azokban az esetekben előzheti meg a fókuszot, ha a mondat tartalmaz egy másik operátort is (felszólító operátor, fókusz, tagadás, feltételes mód). Elképzelhető, hogy minden olyan operátor alatt, amely képes engedélyezni, állhat egy non-neutrális frázis, melynek megjelenése opcionális. Ez a jelenség azonban további kutatásokat igényel.

¹⁰A *ne* alakváltozat nem csak az imperatív operátor hatókörében jelenhet meg. *Ne* tagadószó találunk a különféle főmondati predikátumok által szelektált kötőmódú mellékmondatokban és az óhajtó mondatokban is. Azt mondhatjuk, ha a mondat szerkezet tartalmaz felszólító operátort, akkor a *nem* alakváltozat helyett kötelezően a *ne* jelenik meg, azonban a *ne* alak nem csak a felszólító operátor hatókörében jelenhet meg.

(47) *Ne csak János ne menjen haza!*

Összefoglalva az eddigi jelenségeket, azt mondhatjuk el, hogy a magyar felszólító mondatokban a felszólító jelentés létrejöttéért egy a CP-projekcióban helyet foglaló láthatatlan felszólító operátor a felelős, melynek hatókörében az ige kötőmódú kell, hogy legyen, és a tagadószó *ne*-ként realizálódik.

5. Az összetett mondatok szerkezete

Kenesei (1992) megvizsgálja az alárendelt mondatok szerkezetét. Bemutatja, hogy a beágyazott tagmondatok éléről milyen feltételek mellett válik elhagyhatóvá a *hogy* kötőszó.

A kötőszó elhagyását két nagy feltételcsoporthoz köti: külső és belső feltételekhez. A felszólító tagmondatok éléről történő kötőszóelhagyást Kenesei

(1992) a belső feltételek közé sorolja. Azt írja, amennyiben a kötőszót tartalmazó tagmondat felszólító módban van, a *hogy*-ot el lehet hagyni. Kenesei (1992), Patakihoz (1984) hasonlóan, ebben a fejezetben felhívja arra is a figyelmet, hogy nem minden *-j* módjelet tartalmazó igealakot tudunk felszólító módúnak tekinteni. Ennek további feltétele ugyanis az, hogy az (esetleges) igeikötő ugyanúgy mozduljon el az ige mögé, mint ahogy az a főmondati felszólításban is megtörténik. Ha a *-j* módjelet tartalmazó igétől az igeikötő nem válik el, az igealak kötőmódúnak tekinthető. Kötőmódot csak alárendelt tagmondatokban találunk.

- (48) *Nem szükséges, hogy elmenj/*menj el.*
- (49) *Azért jött ilyen későn, hogy elkerülje/*kerülje el a torlódást.*
- (50) *Megérdemelte, hogy a kitüntetést végre megkapja/*kapja meg.*
- (51) *Megparancsolták, hogy a hajtók fogják körbe/*körbefogják a tisztást.*
- (52) *Azt ajánlom, (hogy) vizsgáljuk meg/*megvizsgáljuk az ügyet alaposan.*
- (53) *Az a kérésem, (hogy) próbáljatok meg/*megpróbáljatok türelmesebbek lenni.*

(Kenesei 1992: 678-679)

A (48), (49), (50) példamondatokban azt látjuk, hogy a beágyazott tagmondat csak igeikötő-ige szórenddel lesz grammatikus, szemben a (51), (52), (53) mondatokkal, melyek csak inverz szórend esetén lesznek jólformáltak.

Kenesei (1992) kitér arra is, hogy csak a felszólító tagmondatok éléről hagyható el a kötőszó, és onnan is csak abban az esetben, ha a véges ige közvetlenül követi a mondatbevezetőt.

- (54) *Megparancsolta, *(hogy) ne csak János menjen haza.*
- (55) *Megparancsolta, *(hogy) ne menjen haza.¹¹*

Kenesei (1992) olyan külső feltételeket is felsorol, melyek korlátozhatják a kötőszó elhagyhatóságát.¹² Figyeljük meg a következő mondatokat:

- (56) *AZT tudom, *(hogy) csodálok Picassót.* (Kenesei 1992: 675)
- (57) *AZT kérte, *(hogy) menjünk haza.*
- (58) *János azt hitte tegnap, *(hogy) rossz az önindító.* (Kenesei 1992: 675)

---

¹¹ Ezek a mondatok az úgynevezett 'kettőspont stílussal' (Kenesei 1992) jók lesznek:

(i) Megparancsolta: ne csak János menjen haza.

(ii) Megparancsolta: ne menjen haza.

¹² Kenesei (1992) a külső feltételeket kijelentő módú beágyazásokon szemlélteti. A felszólító alárendelést tartalmazó példákat azért illesztettem be a dolgozatomba, hogy érzékeltessem, Kenesei (1992) megállapításai a felszólító beágyazás esetén is működnek.

- (59) János azt kérte tegnap, *(hogy) menjünk haza.
(60) A szerelő nem hitte, *(hogy) rossz az önindító. (Kenesei 1992: 676)
(61) János nem kérte, *(hogy) menjünk haza.

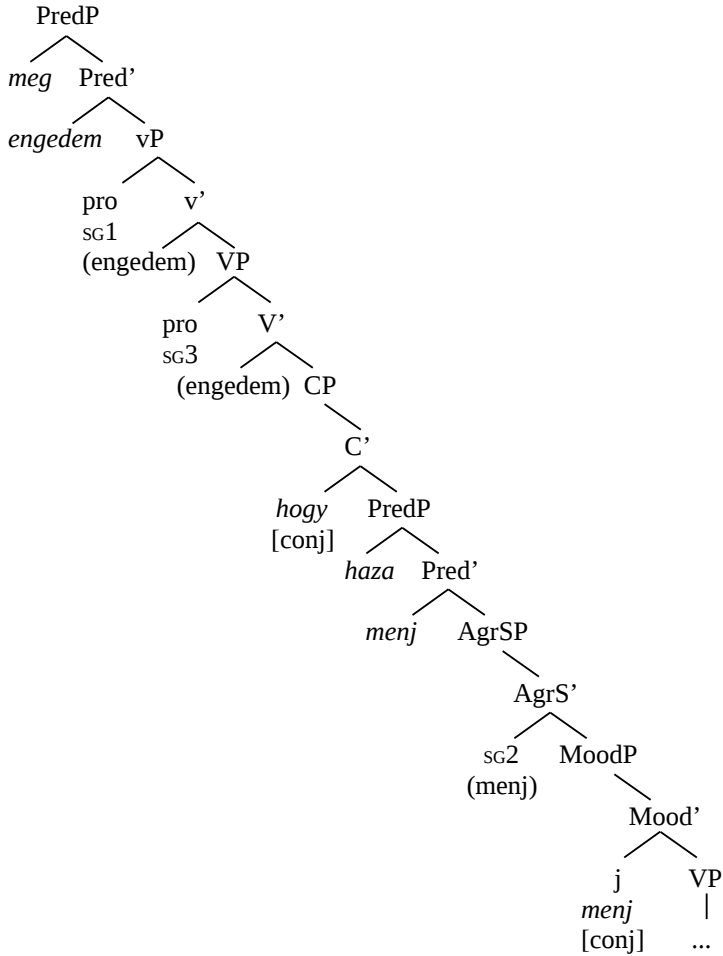
Az (56)-(61) példamondatokban azt látjuk, hogy noha a beágyazott tagmondatban a kötőszó és a véges ige szomszédosak, a kötőszó mégsem hagyható el az élükről. A külső feltételek között Kenesei (1992) megemlíti, hogy a beágyazó mondatban a mondatbevezetőnek közvetlenül a főmondati véges alakú ige mögött kell elhelyezkednie, vagyis szomszédosnak kell lenniük.¹³ Az (56) és az (57) mondat fókuszot tartalmaz, vagyis az igét a kötőszó csak látszólag követi, azonban a szerkezetben nem szomszédosak. A fókuszot, illetve a tagadást (60), (61) tartalmazó mondatokban a véges ige elhagyja a semleges mondatbeli pozícióját, egy feljebbi projekció fejébe mozog, emiatt lesznek agrammatikusak a kötőszó nélküli mondatok. Az (58) és az (59) mondatokban a főmondati predikátum és a tagmondatot bevezető kötőszó közé szabad határozó ékelődött, ezért a kötőszó elhagyása agrammatikus mondatot eredményez. Az (56)-(61) példamondatokban látszik, hogy a felszólító tagmondatok éléről akkor hagyható el a kötőszó, amikor a kijelentő beágyazást tartalmazó mondatok éléről.

A *hogy* elhagyhatósága összefüggést mutat a főmondati predikátum szelekciós megkötésével is, azaz a főmondat igéje határozza meg a beágyazott tagmondat típusát. Mindezeket figyelembe véve megvizsgálom a kötőmódú alárendelést, illetve a beágyazott felszólítást tartalmazó mondatokat. A (62) szerkezetben megadok egy lehetséges elemzést a kötőmódú mondatokra:

---

¹³ A kutatás jelenlegi állása alapján azt gondoljuk, hogy a semleges mondatokban az ige elmozog a V fejből a Pred fejbe. Kenesei ezen feltételét úgy módosíthatnánk, hogy a kötőszó abban az esetben hagyható el a beágyazott tagmondat éléről, ha a főmondati predikátum nem hagyja el semleges mondatbeli pozícióját.

(62) *Megengedem, *(hogy) hazamenj.*

A (62) szerkezeti rajban bemutatott kötőmódú alárendelésről azt mondhatjuk el, hogy a kötőszó hordozza a [conj] jegyet, amit a főmondati predikátum

követel meg.¹⁴ A CP-ben megjelenő [conj] jegy vezérel egy [conj] jegyű MoodP-t, ennek hatására lesz a mellékmondati predikátum kötőmódú. A [conj] jegyű MoodP nem jelenhet meg a mondatban, ha elhagynánk a tagmondat éléről a [conj] jegyű kötőszót, ez esetben pedig nem elégülne ki a főmondati predikátum szelekciós megkötése, miszerint a beágyazott tagmondatnak [conj] jegyű CP-kategóriának, ennél fogva kötőmódúnak kell lennie.

A második fejezetben amellet érveltem, hogy a felszólító operátor a tagmondat szerkezetének legtetején helyezkedik el, vagyis ennek az operátornak van a legnagyobb hatóköre az adott tagmondatban. A főmondati predikátum szelektálja az [imp] jegyű CP-projekciót, ezzel meghatározva a mellékmondat típusát. A CP-ben megjelenő [imp] jegy miatt szelektálja a vele egy tagmondatban levő ige kötőmódját. Az, hogy a kötőszó elhagyható bizonyos esetekben a tagmondat éléről, azzal magyarázható, hogy a kötőmódú alárendeléssel ellentétben a főmondat igéje nem a mondatbevezetőn keresztül határozza meg a szelektált mondat típusát, vagyis a felszólító beágyazás esetén nem a kötőszó hordozza a szelektált [imp] jegyet, hanem maga az imperatív operátor. Azt mondhatjuk, hogy a felszólításban megtalálható *hogy* kötőszó megegyezik a kijelentő mondatokban megjelenővel:

(63) *Azt hiszem, (hogy) Mari hazamegy.*

(64) *Azt tervezzük, (hogy) veszünk egy lakást.*

(65) *Azt tudom, *(hogy) szereted Pétert.*

(66) *Nem tudtam, *(hogy) Péter elutazik.*

A (63)-(66) példákban azt látjuk, hogy a kötőszó elhagyása a kijelentő tagmondatok éléről opcionális, akárcsak a felszólítás esetén, a Kenesei (1992) által meghatározott külső és belső feltételek mellett (lásd a fejezet első felében).

A dolgozatom korábbi fejezeteiben az egyszerűség kedvéért a CP projekció specifikálójában helyeztem el az imperatív operátort. Az összetett mondatok kezelésére viszont Rizzi (1997) szétszakított CP-elméletét alkalmazom. Ennek bevezetése azért szükséges, hogy a jegy nélküli kötőszó és az operátorra jellemző jegyek ne jelenjenek meg egy szerkezeti pozícióban, nevezete-

¹⁴ Vannak nyelvek, ahol a kötőmódú alárendelés élén egy speciális kötőszó áll, ezért lehetséges a magyarra nézve az a feltételezés, miszerint a beágyazás élén egy a többitől eltérő [conj] jegyű kötőszó áll. Ilyen például az orosz, amelyben kötőmódú beágyazás esetén a *чтобы* kötőszót használják, kijelentő alárendelések élén pedig a *что* mondatbevezetőt. Ilyen továbbá a lengyel nyelv is, ahol a kötőmódú alárendelés élén a *żebyś* kötőszó áll, kijelentő tagmondat élén a *że*.

(i) *Ты хочешь, чтобы я прочитал эту книгу?*

te akarod hogy én elolvassam ezt könyvet

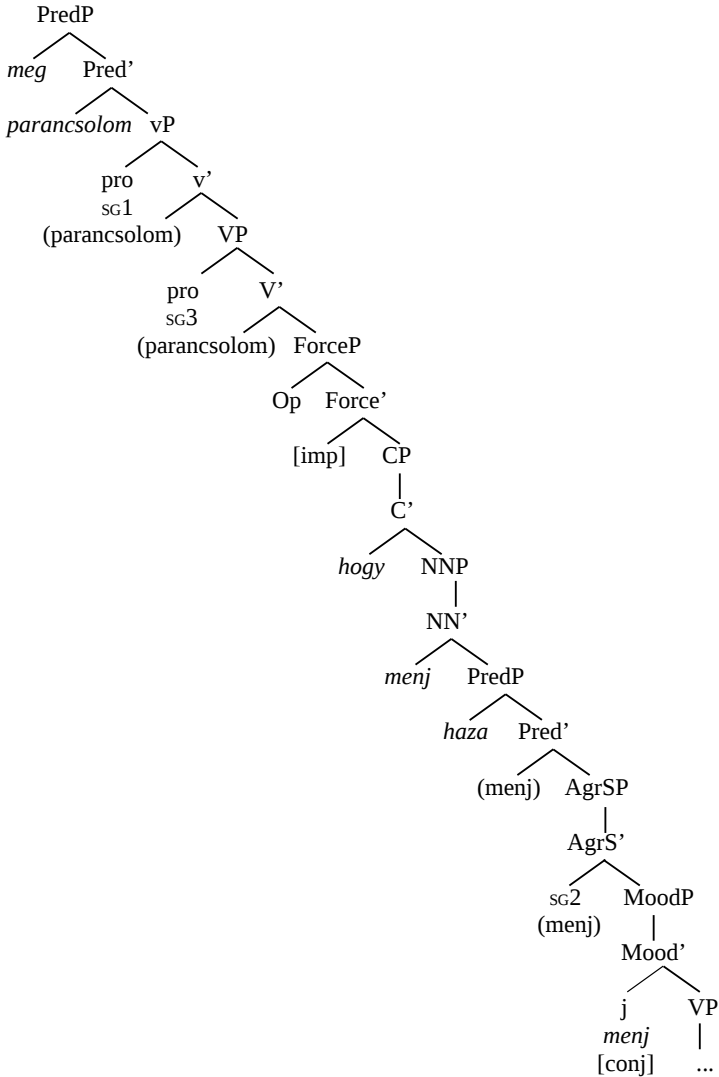
'Azt akarod, hogy elolvassam ezt a könyvet?'

sen a CP projekció fejében. Azt fogom megmutatni, hogy a mondat szerkezet legtetején elhelyezkedő ForceP-ben található meg a fonológiailag testetlen imperatív operátor, ennek fejezicijában pedig az operátor [imp] jegye. A ForceP alatti CP projekció fejében pedig a kijelentő mondatokéval megegyező jegy nélküli *hogy* kötőszó található.¹⁵

---

¹⁵ A kötőszót az egyszerűség kedvéért helyezem el CP-ben. Feltételezhető, hogy a *hogy* a Rizzi (1997) által bevezetett FinP-ben található, ugyanis számos nyelvben különböző kötőszavak jelenhetnek meg finit és nemfinit tagmondatok esetén. Például az angolban a *that* csak finit tagmondatokban jelenhet meg, míg a *for* csak nemfinitben. Ez a feltételezés azonban még további vizsgálódásokat igényel.

(67) *Megparancsolom, (hogy) menj haza.*

A (67) szerkezetben azt láthatjuk, hogy a főmondati predikátum szelektálja a Force^0 -ot, amely a tagmondatra jellemző *[imp]* jegyet hordozza, így a kötőszó

elhagyhatóvá válik a tagmondat éléről a Kenesei (1992) által megadott feltételek mellett. Kenesei azon feltételét, miszerint a főmondati predikátumnak és a mondatbevezetőnek szomszédosnak kell lennie, módosítanunk kell, ugyanis a főmondati ragozott ige és a *hogy* kötőszó közé ékelődik a ForceP-projekció. Azt kell gondolnunk, hogy a kitöltetlen fejek nem számítanak ebben az esetben, csak a kitöltött fejek. Mivel a Force fej kitöltetlen, nem jelent problémát az elmélet szempontjából, hogy a főmondati predikátum és a mondatbevezető közé ékelődik.

6. Összegzés

Dolgozatomban a felszólító mondatok szórendi és szerkezeti sajátosságaival foglalkoztam; olyan elemzési javaslatot tettem, amely magyarázatot ad a lehetséges mondatzórendekre. Farkas (1992) nyomán amellelt érveltem, hogy a felszólító jelentést egy felszólító operátor váltja ki a mondatban. Azt javasoltam, hogy ezt az operátort, a generatív szakirodalommal részben megegyezően, a CP projekcióban vegyük fel. Míg a generatív szakirodalom a felszólító jelentéstartalom kialakulását egy a CP-ben megjelenő opcionális gyenge vagy erős [imp] jegyhez köti, én amellelt érveltem, hogy ezt a jelentést a magyarban egy láthatatlan felszólító operátor váltja ki, hiszen az ígének nincs imperatív jegye, amit a CP-be történő fedett mozgatóással ellenőrizni tudna. A magyar felszólító mondatokban az ígének [conj] jegye van, melyet az imperatív operátor követel meg. Ez az imperatív operátor felel a mondatok inverz szórendjéért, a kötőmódú ige megjelenéséért, illetve a tagadószó *ne* alakváltozatáért.

Az utolsó fejezetben kitértem a beágyazott felszólító mondatok szerkezeti sajátosságainak tárgyalására is. Megkülönböztettem egymástól a kötőmódú, illetve a felszólító alárendeléseket. Továbbá Kenesei (1992) két feltételcsoportját kiegészítettem egy harmadikkal, és ezek köré rendeztem a felszólító tagmondat éléről történő *hogy* kötőszó elhagyhatóságát.

Hivatkozások

- Beukema, Frits – Coopmans, Peter. 1989. A Government-Binding perspective on the imperative in English, *Journal of Linguistics* 25: 417–436.
- É. Kiss Katalin – Kiefer Ferenc – Siptár Péter 2003. *Új magyar nyelvtan*, Budapest, Osiris Kiadó.
- Chomsky, Noam. 1986. *Barriers*. Cambridge (Mass), MIT Press.
- Emonds, Joseph. 1970. *Root and Structure-Preserving Transformations*. Ph.D. dissertation, MIT.
- Farkas, Donka 1992. Mood Choice in Complement Clauses. In Kenesei, István – Pléh, Csaba (eds.) *Approaches To Hungarian 4*. Szeged, JATEPress, 207–24.

- Flagg, Elissa 2001. "You" can't say that! Restrictions on overt subjects in the English imperative. In Andronis, Mary – Christopher Ball – Heidi Elston – Sylvain Neuvel (eds.) *CLS 37: The main session. Papers from the 37th meeting of the Chicago Linguistic Society* (Vol. 1), Chicago, Chicago Linguistic Society, 161–174.
- Hadrovics László 1969. *A funkcionális magyar mondattan alapjai*, Budapest, Akadémiai Kiadó.
- Han, Chung-hye 2000. *The Structure and Interpretation of Imperatives: Mood and Force in Universal Grammar*, New York, Garland.
- Hegedűs Rita 2004. *Magyar nyelvtan – Formák, funkciók, összefüggések*, Budapest, Tinta Könyvkiadó.
- Kenesei István 1992. Az alárendelt mondatok szerkezete. In Kiefer Ferenc (szerk.) *Strukturális magyar nyelvtan. I. Mondattan*, Budapest, Akadémiai Kiadó, 529–714.
- Keszler, Borbála (szerk.) 2000. *Magyar grammatika*, Budapest, Nemzeti Tankönyvkiadó.
- Koopman, Hilda. 1984. *The Syntax of Verbs: From Verb-Movement Rules in the Kru Languages to Universal Grammar*, Dordrecht, Foris.
- Koster, Jan. 1975. Dutch as an SOV language, *Linguistic Analysis* 1: 111–136.
- Olsvay Csaba 2000. Formális jegyek egyeztetése a magyar nemsemleges mondatokban. In Büky, László – Maleczki, Márta (szerk.) *A mai magyar nyelv leírásának újabb módszerei IV*, Szeged, Szegedi Tudományegyetem, 119–151.
- Pataki Pál 1984. A francia subjunció és a magyar kötőmód, *ÁNYT* XV: 207–218.
- Platzack, Christer – Rosengren, Inger 1998. On the subject of imperatives: A Minimalist account of the imperative clause. *Journal of Comparative Germanic Linguistics* 3: 177–224.
- Potsdam, Eric. 1998. *Syntactic Issues in the English Imperative*, New York, Garland.
- Potsdam, Eric 2007. Analysing Word Order in the English Imperative. In Wim van der Wurff (ed.) *Imperative Clauses in Generative Grammar*, Amsterdam, John Benjamins, 251–272.
- Prileszky Csilla 1974. A felszólító módú mellékmondat néhány kérdéséről. In Imre, Samu – Szathmári, István – Szűts, László (szerk.) *Jelentés és stilisztika. A Magyar Nyelvészek II. Nemzetközi Kongresszusának előadásai. Nyelvtudományi Értekezések* 83, Budapest, Akadémiai Kiadó, 473–475.
- Rivero, María Luisa – Terzi, Arhonto 1995. The Imperatives, V-movement, and logical mood, *Journal of Linguistics* 31: 301–332.
- Rizzi, Luigi 1997. The Fine Structure of the Left Periphery. In Haegeman, Liliane (ed.) *Elements of Grammar*, Dordrecht, Kluwer, 289–330.
- Rupp, Laura 1999. Aspects of the Syntax of English Imperatives. Ph.D. dissertation, University of Essex.
- Simonyi Zsigmond 1895. *Tüzetes magyar nyelvtan történeti alapon*, Budapest, Akadémiai Kiadó.
- Stockwell, Robert – Schachter, Paul – Partee, Barbara 1973. *Major Syntactic Structures of English*, New York, Holt, Rinehart and Winston.
- Tompa József 1962. *A mai magyar nyelv rendszere* Budapest, Akadémiai Kiadó.
- Tóth Enikő 2003. A magyar kötőmódról, *Magyar nyelvjárások* 41: 617–626.
- Tóth Enikő 2005. Az alárendelt mellékmondatbeli kötő-, ill. felszólító módról. In Sinkovics, Balázs (szerk.) *LingDok4*, Szeged, JATEPress, 175–193.